İsmet Zeki Eyuboğlu

ANADOLU GERÇEĞİ

gezi • tarih • inceleme

pencere yayınları

İsmet Zeki Eyuboğlu
Anadolu Gerçeği

Dizgi: Mesut Özcan
Birinci Baskı: Nisan 2000
Kapak: İbrahim Karakaş
Montaj: Bahri Çakır
Baskı cilt: Emre Matbaası
Yayın Yönetmeni: Muzaffer Erdoğdu

ISBN 975-8460-10-2

PENCERE YAYINLARI: 125

Hamam Sok. No: 2 Yavuz Han Kat.6 Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel: (0212) 513 27 17 - 522 79 24 - 511 64 98

İsmet Zeki Eyuboğlu

Anadolu Gerçeği

İÇİNDEKİLER

ANADOLU GERÇEĞİ

Anadolu'yu anlamak gezmekle, görmekle, olayları, uygarlık ürünlerini doğuş yerlerinde incelemekle olur. Kapalı bir çalışma yerine, başkalarının görmeden, gezmeden, yalnız yazılı yapıtlarına dayanarak ortaya koyduklarından anlamaya çalışmak yanıltır insanı, Anadolu'da. Gerçekler başka dille, bilginler, gezginler, yazarlar başka dille konuşuyor Anadolu konusunda. Anadolu'nun özü, gerçeği veren dille doğanın sağladığı olanaklardan kuruludur. Bu gerçeği otuzbeş yılı aşan gezilerimin sonunda öğrendim. Okul kitaplarında öğrendiğimiz Anadolu ile doğal gerçeğini yaşayan Anadolu birbirine benzemiyor. Çocukluğumda ozanların, yazarların dilinden kulaktan dolma öğrendiğim Anadolu'yu gezince ne denli yanıldığımı, yanıltıldığımı anladım bir daha. Ne dermiş ozan:

Sen ne güzel bulursun
Gezsen Anadolu'yu
Dertlerden kurtulursun
Gezsen Anadolu'yu.

Hangi Anadolu içinde söylenmiş bu dizeler bilemiyorum. Anadolu'yu gezince şu "dertlerden" kurtulmak şöyle dursun "dertler"e boğuluyor insan, üzüntüden soluğu kesiliyor, acıdan yüreği doğranıyor. Anadolu'nun doğal güzelliklerine, görkemliliklerine diyecek yok, söz yok. Ancak yaşama biçimi, insanlarının durumu, doğanın verdiklerini bile koruyamama, günden güne yıpranma, tükenme, aşınma uygarlık adına sevinilecek, övünülecek bir olay değildir.

Anadolu insanı, yaşadığı yörenin doğal koşullarıyla sınırlanmış, tarihini doğanın çizdiği ortamda sürdüren bir varlıktır. Onda yaşama bilinci ile doğanın verdiği arasında bir özdeşlik vardır. Doğadan yararlanma konusunda, Anadolu insanı, en küçük bir çaba göstermemiş, doğanın verdikleriyle yetinmeye alışmış, alıştırılmıştır. Uygarlığın yürüdüğü gelişim çizgisiyle Anadolu insanı arasında bir bağlantıyı, doğal çevreyi kendine uydurmayı, ona kendi anlayışına göre düzen vermeyi gerektirir. Oysa gezdiğim, gördüğüm elliyedi ilimizde, köylerinde, yaylalarında gelişme, ilerleme denen olay mağaradan kıl çadıra geçmiş, daha beriye gelememiştir. Mağaraların girişlerini taşları üstüste yığarak kapayan, "kapı" biçimine sokan insan, evini de toprağın üzerinde temelsiz kurmuş, duvarlarını çamurdan yaptığı kerpiçle örmüş, düz damını toprakla döşemiş, barınak durumuna getirmiştir. Sivas'tan, Ankara dolaylarından İran-Irak-Suriye sınırlarına değin uzanan bu barınak geleneğinin ilk örneklerini tarihöncesine, İ.Ö. 3200 ile 2000 arasında, daha sonraki çağlarda görmekteyiz. Bu dönemlerden kalan buluntular elimizdedir, yerli yerindedir. Ağrı dağının eteklerinde kurulan göçebe çadırlarıyla Hınıs ilçesinin toprak köy evleri, kışlakla yaylak bağlantısı değişmemiştir. Ekmeğini ilkel ocakta, sac üzerinde pişiren, yufka kalınlığındaki yeterince pişmemiş hamura "ekmek" diyen, fırın denince ilkel örneklerini tarihöncesinden kalma yerleşme yerlerinde gördüğümüz sivri damlı toprak ocağı anlayan, toprak ev-kıl çadır dışında barınak bilmeyen bir yaşama biçimine çağdaş yaşama düzeyinde yer bulma olanağı yoktur. Oysa Anadolu'nun büyük bir kesimi böyle bir yaşam ortamındadır. Daha sonra bölümlere ayırarak anlatacağımız bu olaylar, bu yaşama kurumları yüzyıllar boyunca belli illerin süslü evlerinde yazılan yapıtların anlattıklarına ters düşüyor. Yazının söylediği ile yaşanan birbirine uymuyor.

Anadolu bilinmeyen bir ülkedir, bilinen yerleri de yeterince anlaşılmış değildir. Konaktan çadıra gelin giderken giydiği süslü duvağın etkisinde kalan, gerçeği gerdekten sonra anlayan kızın duygularıyla anlatılmış bir Anadolu. İlk günün tatlı, etkili, görkemli izlenimleri silinip gittikten sonra dinlemek gerekmiş o

gelini. Oysa biz yalnız duvağını çözmeden önceki durumuyla yetinmişiz, Anadolu insanını böylece anladığımızı sanmışız. Gezdiğim, yerlileriyle konuştuğum nice yerlerde, Ağrı'da, Van'da, Urfa'da, Erzincan'da, Erzurum'da, Sivas'ta hangi çağda, hangi yönetim döneminde yaşadığımızı bilmeyen sayısız yurttaş gördüm. Boynumdaki fotoğraf makinesine, yazı kalemime faltaşı gibi açılmış gözlerle bakan, ne olduğunu anlamak için içine girercesine araca sokulan yurttaşlar gördüm. Köye gittiğimizde, arkadaşlarım çekim için yanımdan ayrıldığında, arabanın yanına sokulup sırtımı dayadığım köpük mindere güzel gözleriyle bakan, dilimi bilmeyen, dilinden anlamadığım, güzel mi güzel, alımlı mı alımlı, görkemli mi görkemli, gözleriyle insanı allak bullak eden genç kadınlar gördüm. Yalnız kaş göz oynatmakla konuşabildiğim bu insanlar çağımızda, çağımızın ne olduğunu bilmeden, içimizde bizden uzak yaşayan kimselerdir. Bunlar Anadolu gerçeğinin yürüyen, konuşan, eylemlerini sürdüren diri tarihleridir. Anadolu'yu anlamak onları bilmeye, onları tanımak uygarlığın gereğini yapmaya, insan olmanın koşullarını kavramaya bağlıdır. Pervari'nin balı güzeldir, cana can katar, güce güç ekler. Ancak o balın yapıldığı yeri görmeden Pervari anlaşılmaz. Kars'ın peyniri yiyilesidir, bir de o peyniri yapanların yaşadıkları yöreleri görmeli, yaşama koşullarını yerinde tanımalı. Erzurum buğday yeridir, bolluk kaynağıdır deriz, orda köylürinde, yaylalarında yaşayanları bilmeden, görmeden mutlu, sağlıklı, kıvançlı sanırız, sandırılırız. Oysa gerçek bambaşka bir dilden söylüyor, bambaşka türküler çığırıyor. Urfa'nın ünlü gölü vardır, "Anzelha" derler adına, kutsaldır balıkları. Nerde iki gözüm kardeşim nerde, balıkların yüzdüğü suyun kokusu bile sağlığını bozar insanın, öylesine pislik, bakımsızlık, iğrenmelik içinde.

Acıdır, üzücüdür bu söylediklerim biliyorum. Ancak yaşadığım, gördüğüm olaylardır, uydurma, yapma değildir. İnsan içinde yaşadığı yöreyi görmek isterse duygularından, alışkanlıklarından sıyrılmalı, olaylara, gezdiği yörelerdeki varlıklara soğuk, katı bir gözlükle, bir çekim aracıyla bakmalı. Çekim aracını sevmiyorum, yalnız duyguları yansıtmadığından

dolayı sevmiyorum, yüze vuranı yeterince gösderemediğinden değil. Yüze vuranı, uygarlıktan, çağımızdan gizlenmek isteneni çekim aracı gibi açığa vuran, yansıtan inandırıcı buluş azdır günümüzde. Biz, Anadolu insanları, göze bütün duyu öğelerimizden daha çok inanır, daha çok güveniriz. Gözün gördüğü, kulağın duyduğunu aşar yaşama gerçekleri sözkonusu edilince. Gittiğimiz yerlerde pek açılmadılar bize sevgili yurttaşlarımız, oturur oturmaz çay verdiler, karşımızda çok saygılı durdular, dinlediler, konuşmadılar. Oysa çay vermek "içer içmez kalk git" demekmiş. Kuşkulandığı, özüne güvenmediği kimseye böyle davranırmış Anadolu insanlarının bir bölümü. Biz bu davranışlarını yakınlık, sevgi, saygı, içtenkil sanmışız çağlar boyu. Hani, Osmanlı döneminde, vergi toplayıcı köye geldiğinde istenen vergiyi bir çıkın içinde ortada bulduğu gibi, kendisine ayrılanı da başka bir çıkında gördüğü gibi.

İnsanı anlamak kolay değildir içyapısı, içörgüsü bakımından. Doğada kendini başarıyla gizleyen, istediğine istediği gibi görünen tek varlık insandır. Bu onun doğal yapısı gereği olduğu gibi yaşadığı çevre, yetiştiği toplum koşulları uyarıncadır da. İnsanın kendini gizlemesi karşısındakine olan güvensizliği, kuşkusu yüzündendir. Güvensizlik, kuşku geleceğe olan inancı sarsar, başka olanaklar arama gereğinde bırakır insanı. Bu durumda suçlu birey değil toplum, başka olanaklar arama gereğinde bırakır insanı. Bu durumda suçlu birey değil toplum, toplumu yöneten kurallardır. Tarihöncesi insanı için kuşku, güvensizlik, belli bir aşamaya değin, doğaldı. O dönemin insanı yalnız güce dayanarak, başkalarına karşı üstünlük sağlayacak "yerinde" yaşayabilirdi. Bunun karşıtı ya ölmeyi, ya göçmeyi gerektirirdi. Oysa çağımız insanını böyle bir yaşama ortamına iten yönetim biçimleri, toplum düzenleridir. Mağaradan, çadırdan, ilkel toprak evden başka barınak, "ev" bilmeyen bir insanın, bir topluluğun gözünde çağın bütün buluşları korkuludur, kuşkuludur. İnsan gerçeğini doğa gerçeğinden ayırma olanağını ancak eşit koşullar altında oluşmuş bir yaşama ortamındabulabiliriz. Birbirine ters yönde yürüyen iki varlığı özdeş ölçeğe vurma olanağı yoktur. Bir uzunluk ölçeği ile ağır-

lık ölçeğini birleştiremeyiz, özdeş dengeyi sağlamada kullanamayız. Su isteyen insanın gereksinmesini ekmekle, ekmek isteyeninkini suyla giderme doğal yapıya aykırıdır.

Anadolu insanı, kendi olanakları içinde, yaratıcıdır, yapıcıdır, yenidir. Uygarlık alanındaki gelişim aşamaları sözkonusu olunca, insanın yaratıcı yeteneğini değerlendirmenin ölçüleri değişir. Bin yıl öncesinin başarısını sürdüren, o başarı ölçülerini koruyan bir insanın, bir toplumun özünde bir güç birikimi vardır besbelli. Onda değişmeyen yalnız ölçülerdir. Uygarlık bu başarı ölçülerini çağa uygulamak, yeni özlerle geliştirmektir. Anadolu insanı toprak boyasıyla, kök boyasıyla kilim mi dokuyor? Bu kilimdeki örgeler, biçimler, düzen yaratıcı bir atılıma elverişli midir? İşte bu soruların karşılığını uygarlık verir, bulur. Bu karşılık olumlu ise yapılacak iş, o başarı kuruluşunun özünü bozmadan gelişmesini, çağdaşlaşmasını sağlamaktır. Elde dokunan, toprak boyasıyla, kök boyasıyla boyanan bir kilimi, başka bir dokumayı elden alıp makineye sokmak gelişme, ilerleme değildir ölçülerde atılım olmayınca. Sözgelişi toprak boyası, kök boyası yapımını geliştirme dururken gereçleri değiştirme, toprak, kök yerine bileşik (sentetik) boya kullanma, yün ipliği, kıl ipliği yerine bileşik (sentetik) iplik kullanma, halk yaratıcılığını böyle gereçlerle sürdürme girişimi yanlıştır, yozlaştırıcıdır. Gezdiğim yörelerde gördüğüm böylesi acıklı bir durumdur, üzücü bir olaydır boyuna. Topraktan, kökten, yapraktan, kabuktan yapılagelen doğal boyalar yerine, daha az giderle, daha kolay ödemeyle sağlanan yapma (sentetik boyaya böyle deniyor) boyaları kullanma geleneksel sanatı bozuyor. Bu bozma yozlaşmaya, daha kolayından kazanmaya ya da iş görmeye yolaçıyor. Özlünün, köklünün yorucu, büyük emek gerektirici varlığı yerine kolayını, az giderle çok gelir sağlayanı koymak uygarlık alanında başarıya götüren tek yol değildir. Bu tutum çok ünlü, çok başarılı bir yapıtın örneklerini çoğaltarak ucuza satmaya benzer. Alışveriş, kazanç işlemi bakımından yararlı olan bu davranış yaratıcı girişim yönünden tutarlı değildir, gerilemeye, yozlaşmaya yolaçar boyuna. İşte, Anadolu'da, günümüzde yapılan da budur. Bugün elde örülen ,

toprak ya da kök boyasıyla boyanan bir Bayburt, bir Van dokumasını bileşik boyayla makinede üretmek yaratıcılık atılımı değildir, yozlaşma örneğidir. Fabrikada yontu, tablo yapmaya benzer açıkça.

Yaratıcı gücün yerine tekdüzeli üretici güç alınca insanda bireycil başarı atılımları azalır. Bu olayın kimin yararına, kimin yararsızlığına olduğunu anlamak için bilgin, uzman olma gereği yoktur sanırız.

Tarihin gelişim çizgisi üzerinde yürüyünce, Anadolu'da, olayların gözlemle, deneye dayanan bir çalışma ile anlaşılabileceği sonucu çıkıyor ortaya. Çalışmanın kurallarını önceden belirleme, yöntemini kesinliğe kavuşturma, sözkonusu değildir. Uygulanacak yöntemi olaylar, olayların geçtiği çalışma alanı gösterecektir. Çalışma yerine varıldığında ilk karşımıza çıkacak olan yöntemin biçimidir. Bu biçimi oluşturan olanaklar da değişiktir. Yörenin doğal yapısı, orada yaşayanların yaşama anlayışı, gelenekleri, alışkanlıkları, görenekleri, davranışları, inançları yöntemin anaçizgilerini oluşturacak öğelerdir. İmdi bunları ayrı ayrı göstermeye çalışalım.

1- Anadolu insanı, çağlar boyunca anlatılanların, yorumların tersine, kapalı, kendi özüne dönük bir yaşayış biçimi içindedir. Kimi yörelerde halkın ürettiği ile tükettiği arasında yöresel bir denge vardır. Çadırda, toprak evde sürdürülen yaşamın gerektirdiği olanaklar bellidir. Çağdaş yaşama anlayışına göre bir yenilik sözkonusu değildir. Sözgelişi yemeklerde bir değişme yoktur, başlıca gereç ettir. Çay yeni bir buluş değildir, değişen yalnız bardaklar, bir de şekerin biçimidir, çay kaplarıdır. toprak kap yerini bakıra ya da çağdaş gelişmenin ürünlerine bırakmıştır. Çağdaş buluşlardan yararlanma yalnız çıkar sağlamayla bağlantılıdır. Bu çıkar alışveriş yönünden inanç alanına değin gider gelir. Alışverişlerde etkileyici, aydınlatıcı, geliştirici bir olay sözkonusu değildir. Asurlular döneminde ne yapılmışsa günümüzde yapılan da odur. İşine geleni al, gelmeyeni bırak, alan olur. İşte Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu kesimlerinden başlayıp batıya doğru uzayan çizgi budur. Bunu anlamak için müzelerimizde "Asur çağı" adı altında ser-

gilenen uygarlık ürünlerini incelemek, karşılaştırmak yeter de artar bile. Bütün buluntular toprak kaplardan oluşmakta, bu kaplar üzerindeki süsleme, örge varlıklarından öteye geçmemektedir. "Asur çağı" denen dönem, Anadolu uygarlığı bakımından, yaratıcı bir etki göstermemiş, tarih boyunca alışılagelen bir olay niteliğinde kalmıştır. Bu olayın benzerlerini çağımızda da görüyoruz. Dış ülkelerden yurdumuza getirilen alışveriş nesneleri gibi. Bunlara bakarak örneklendirici bir yaratma atılımı gözlemleme olanağı yoktur. Bundan dolayı "Asur çağı" bir yakıştırmadır, yaratıcı eylem yönünden ayrıntıları yeterince bilinemeyen uygarlık ürünlerine verilen "toptan bir ad"dır.

2- Anadolu'da, yöre bakımından, insan ilişkileri çok dar sınırlar içinde kalmış, yöreler arasında, karşılıklı ilişkiler kurulmamış, gelişigüzel karşılaşmalarla yetinilmiştir. Bu yetinme insanların yöresel açılmalarını bile engellemiş, komşu yöreler birbirlerini tanımaz duruma gelmişlerdir. Bu birbirini tanımayış, birbirine uzaktan bakış olayı gittikçe derinleşmiş, insancıl ilişkiler üzerinde "yabancılaşmaya" varan sonuçları doğurmuştur. Anadolu'da yöreler birbirine yabancıdır. Buna günümüzde "gelenek ayrılığı" diyoruz ki bu da çok yanlıştır, eski bir anlayışın sürdürülmesidir.

Yabancılaşmanın kökeninde insanların birbirlerini yeterince anlamayışları, tanımayışları saklıdır. Yağını, peynirini, etini, kilimini, çorabını, cecimini, heybesini, çantasını, türlü dokumalarını, yününü, ipliğini sevdiğimiz, beğendiğimiz insanı yeterince tanımıyorsak, onunla en ilkel ilişkiler içinde bile anlaşamıyorsak, birbirimize yabancı kalıyorsak bunun suçunu toplum düzeninde aramamız gerekir. Dilin söyleyemediğini gözler söylüyor Anadolu'da. İnsan olayları tek boyutlu değildir, çelişik durumları içeren karmaşık bir bütünü oluşturur. Bu bütünün oluşmasında yaşama koşullarının önemli etkenler arasında bulunduğu da bir gerçektir. Anadolu insanının anlaşılmasında doğal ortamın sağladığı yaşama olanaklarını görmezden gelmek olaya ters düşer. Önce insanla yaşadığı doğal ortamın ilişkisini anlama, yerli yerinde tanıma gereği vardır. Bunun dışında

kalan bütün girişimler insanı yalnız "insan" kavramı altında, soyut bir varlık diye düşünmeden kaynaklanır. Biz, yüzyıllardır aldanmışız, Anadolu insanına yalnız yazılı belgelerin, kanıtların gözlüğüyle bakmışız, onu doğal ortamında görüp göstermeyi düşünmemişiz, düşünmeyi de kötülük saymışız. Oysa bütün yanılmaların, uyumsuzlukların kaynağı bizim bu köksüz, temelsiz davranışımızmış. Biz, öğretim-eğitim kurumlarımızda, yönetim kuruluşlarımızda "Anadolu insanı" deyince, "isteneni yapmakla yükümlü bir varlık" anlamışız, eskiden böyle görmüş, böyle sürdürmeye çalışmışız. İnsanı, insanla ilgili sorunlar içinde almayı bilmemişiz. Bu bir tarih gerçeğidir insanın anlaşılmasında. İnsanın yetişmesinde etkili olan olayları öğrenmenin yeri okullar değil yaşama ortamlarıdır. Bu ortamı da "yerinde", kendi varlık koşulları içinde tanıma, anlama olanağı vardır. İnsan eski tasavvuf ozanlarının söyledikleri gibi "bir damla su, biraz et" değildir. İnsan üretmedir, tüketmedir, kendi kendini yenilemedir, gelişmedir.

3- Anadolu'da çağdaş buluşlardan yararlanma, çağdaş olma yanlış anlaşılmış, anlatılmıştır topluma. Çağdaş buluşlardan, yaratmalardan yararlanma eskimiş, yıpranmış, katılaşmış gelenekleri, görenekleri, alışkanlıkları sürdürme amacını gütmeye yönelikse yarar değil yıkım getirir. Sözgelişi minareye ses yükseltici araç (hoparlör) takmak, ses aktarıcı araçlarla (teyplerle) "Mevlid" adı verilen dinci şiirleri, özellikle Süleyman Çelebi'nin sonradan uydurulmuş eklemelerle bozulmuş, yozlaştırılmış şiirini bucak bucak, köy köy dolaşarak halka dinletmek, çok ileri bir işçiliğin ürünü olan kaplarla Zemzem taşımak, en ağır kumaşlardan şalvar, cübbe diktirmek, en son arabaları başörtüsü takınıp kullanmak, sözün kısası uygarlığın attığını, çağın dışında bıraktığını uygarlığın en ileri buluşlarıyla sürdürmeye, yaşatmaya kalkışmak yaratıcı insan düşüncesine ters düşer. Atılması gerekeni yaşatılacak olanın gücüyle ayakta tutmaya çalışmak ne uygarlıkla bağdaşır ne de doğal ortamında bile gelişmeye yönelik insan varlığıyla.

Dirimbilim (biyoloji) alanında gelişen, gövde yapısı bakımından bile "ilkel" durumun ötesine geçen insanı düşünme,

inanç alanında olduğu yerde bırakmak, toprağa çakmak kolay kolay onaylanır bir tutum değildir. Yüzyıllardır Anadolu insanına uygarlığın değişik ürünleri verilmiş, ancak bunların düşünme ortamında geliştirici, ilerletici olanlarını yoketmek için en kandırıcı yol olan kötüleme, yerme, inançlara aykırı savları ileri sürme yöntemleri seçilmiştir. Bir toplumda bütünleyici öğe olarak yalnız gelenekler, inançlar, yöresel alışkanlıklar seçilirse olumlu sonuca varılamaz. Toplumları bütünlüğe, birliğe, kaynaşmaya götüren tek güç yaratıcı düşüncedir, insan denen varlığın belli bir yörede değil, bütün evrendeki yerini kavrama bilincini aşılamadır, öğretim-eğitim kurumlarını böyle yüksek bir anlayış düzeyine ulaştırmadır. Evrende türlü türlü varlıklar arasında bir de "insan" bulunuyor. Bu "insan" hangi doğal ortamda olursa olsun doğal biçimi, doğal kuruluşu, doğal donatımı bakımından birdir, özdeştir. Doğal yapı bakımından bir insan ötekinden "daha insan" değildir. Sözkonusu "dehalık" ancak kazanılmış bilgi, edinilmiş uzmanlık, beceri yönündendir. Uygarlık verilerinin kazandırdığı beceri aşamaları insanın doğal yapısında "daha insan" denebilecek bir değişme göstermiyor şimdilik. Anadolu insanını bugünkü yaşama biçimiyle, yaşama koşullarıyla tanımadan çağdaşlaştırma yolunu bulma, ona uygulama olanağı yoktur. O, çağımızın değil, yaşadığı yörenin doğal varlığıdır, doğa olanaklarıyla koşullanmıştır artık.

4- Anadolu insanı "kapalı çevre" varlığıdır. Bu çevrede yaşamak için gereken ne varsa doğa vermiş, yüzyıllar, çağlar doğanın verdiğine övünülecek bir nesne, bir geliştirici olanak katmamıştır. Başka bir söyleyişle, Anadolu insanının gelişimi uygarlığın değil, Darwin kuramına göre yürüyen bir doğal seçimin sonucudur. Onun ilerlemesi, gelişmesi bu doğal seçimin çizdiği doğrultudadır. Mağara-kıl çadır-toprak ev üçlüsü içinde giden bir göçebe yaşamı. Bu yaşamın yanında et, su, buğday bir de evcil hayvanlardan sağlanan besinler (yağ, peynir, çökelek bg.), giyecekler. Bütün bunlar, Anadolu tarihinin en eski dönemlerinde, tarihöncesi çağlarında görülen olaydır. Tarihöncesinin buluntuları, kalıntıları elimizde. Bunlarla köklü bir

karşılaştırma yaptığımızda, daha önce de söylendiği gibi, iç açıcı bir durum çıkmıyor ortaya. Mağara -kıl çadır- toprak ev üçlüsü, Anadolu'nun büyük bir kesiminde değişmemiş, bir kutsal yaşama geleneği, yapı biçimi niteliği kazanmış nerdeyse. Bu üçlü birlik içinde yaşama biçimi içiçedir, birbirini gerektiricidir, biri olmadan öteki olmaz durumdadır. Düşünme denen bilinç eylemi ortada yoktur, olmasını gerektirir bir ortam da görülmüyor. Böylesine bir verilenle yetinme, doğal olanla kendini sürdürme alışkanlığı vardır. Doğanın verdiği soyut değildir, yaşamla bağlantılıdır, birbakıma yaşamı koşullandırıcıdır. Oysa, bizde, özellikle yüksek yerlerde yaşayan yurttaşlarımızda, doğanın somut verileri bile ilkel bir anlayışla soyutlandırılmakta, elle tutulup gözle görülen varlıklar gerçekötesi kılığa sokulmaktadır. Ekinin verimliliğini sağlayan gübrede bile tanrısal etkilerin bulunduğu ileri sürülmektedir. "Tanrı böylesini istedi" biçiminde geçersiz bir inanç yargısı egemen olmaktadır. Bunu okumamış, karanlıkta kalmış, çağın aydınlığından yoksun kimseler değil, Batı'nın en yüksek öğrenim kurumlarında okumuş, bilimin en yüksek sanlarını almış kimseler ivecenlikle ileri sürmektedirler. Sözgelişi Doğu Anadolu üniversitelerinden birinde en yüksek yönetim aşamasına ulaşmış bir kimsenin ağzından gübredeki tanrısal gücün etkisini açıklayan uzun konuşmalar dinlemek, duymak olaağandır toplumumuzda bugün. Tanrının yüce gücünü göstermede gübreyi öğretici, eğitici bir araç olarak kullanması yabana atılır bir düşünce değildir Anadolu'nun kimi yörelerinde tarihöncesi yaşama biçimini sürdüren insanların gözünde. Bolu dağının dik yokuşlarına tırmanmadan, düzde, lastiğinin patlamak üzere olduğunu gören yolcuların uyardıkları bir araba sürücüsü bu uyarılara aldırmadı, dağın tepesinde lastik patlayınca, yolculara dönerek: "Cenabı Allahın işi, bu arabada cenabet biri var" dediğini yirmi yıl geçmesine karşın unutamıyorum bir türlü. Yolcular arasında bulunan, İmam-Hatip okulunu bitirip göreve başlayan birkaç kişi de sürücüyü onaylamış, nerdeyse soğuk suyla yıkanmaya, karla abdest almaya itelemişti. Kimse aldırmadı, ancak dağın tepesinde, karların üstünde üç dört saat beklememizde de engel olamamışlardı. Bak şu

tanrının işine, Bolu dağının eteğinde yırtılan lastiği dağın tepesinde patlatmakla gücünü mü gösterecekti yolculara. İşte bu sürücü ile yardımcıları, Gerede'ye gelince tanrıya sığınıp kanyak şişesine sarıldılar, din görevlileri de onların ısmarladıkları yemekleri yemeyi tanrısal bir iş diye benimsediler. İşte Anadolu insanına aşılanan inanç, çağdaş buluşlardan yararlanma anlayışı böyledir, budur.

5- Kız onbeş, onaltı yaşlarındaydı, aşırı bir sancıdan kıvranıyordu, İstanbul'da Balat'ta, Kur'an Kursu'nun yanındaki küçük evde. Doktor görünce "son çizgiye gelmiş apandisit, ameliyat olacak, kesinlikle kurtulur, yoksa ölür" demişti. Buna karşın kızın babası, sakallarını sıvazlayıp evine götürdü kızı, yatağına yatırdı, eline bir tesbih vererek "kızım Allah deyip çek" demişti. Kızcağız tesbihi yarıbuçuk çekiyor, inliyor, kıvranıyor, sonra ölüyor. Babanın sözleri şöyle: "Elinde tesbih, Allahın adını söyleye söyleye öldü, şehittir". Tanrı, tanrı sevgisi, bu sevgiyi bilimin, çağdaş uygarlığın ötesinde "insanlık" sayan bir yurttaşımızın davranışı, suçsuz bir kızın acıklı, üzüntü verici sonu, İstanbul'da Balat'ta yaşanmış, görülmüş bir olay, uydurma değil, söylence değil, dedikodu değil.

İnanılır türden değil bu olay diyenler çıkabilir. Görmeyene göstermek, anlamayana anlatmak kolay olmasa gerek belli çevrelerde. Kastamonu dolaylarında, genç bir kadının çalılar arasında yüksekçe bir taşın üzerine oturtulduğunu, çevresini yaşlı, orta yaşlı birkaç kadının aldığını gördüm bir gezide. Kadınlar bizim yaklaşmamamızı, bunun bize yakışmadığını söylediler. Uzaktan baktık istemeye istemeye. Kısa bir süre sonra kadınlar çekip gittiler. Genç kadının oturtulduğu taşa baktım, eskiçağdan kalma "fallos", erkek üreme öğesini simgeleyen, düzgün yontulmuş, ayrıntılarıyla verilmiş bir taş. Genç kadın onun üzerine oturursa, okunmuş, üflenmiş helva yerse çocuğu olurmuş, kısırlıktan kurtulurmuş. Olayı, Ankara'da, yüksek öğrenim görmüş, gelenekçi, "milliyetçi" tanıdıklarıma anlattığımda ilk işleri beni suçlamak, "milli geleneklerimize" saygısız, inançsız diye suçlamak oldu. Anadolu insanı bunu bilmeden yapıyordu, ancak yaptığının doğruluğunu, inançlarımıza, geleneklerimize

uygun düştüğünü okumuşlarımıza, sözde aydınlarımıza onaylatıyor, onların açıklamalarına dayanıyordu. Bu olayın arkasında yatan gerçek, sözde bilginin bir çıkar aracı, sömürü olanağı diye kullanılmasıdır. Başkalarına yaramayanı, kendi çıkarına uygun olarak, yararlı göstermek insan kavramının en iğrenç, en kötü sömürüsüdür.

6- Anadolu insanını yaşadığı ortamın dışında anlama olanağı yoktur derken, onu bir toplum varlığı olarak düşünüyoruz. Gerçekte. Anadolu insanının yaşadığı toplum, yapısı, özellikleri bakımından pek de çağdaş değildir diyebiliriz. Bu toplumu oluşturan bireyler arasındaki birlik, uyum daha çok doğal durumdan gelmektedir. Bu toplumu oluşturan özler doğanın verdiklerini aşamamış. Sözgelişi koyun, sığır besleyen bir yörede bireylerin gereksinmelerinin çoğu bu sürülerle ilgilidir. Yerleşme, yaşama düzeni, ev, çadır türünden barınaklar doğal yapının dışına taşmıyor pek. Koyun, sığır sürüleri besleyen bir yerleşme yerinde, nerdeyse, buğdaydan, ottan başka bitki bilinmiyor diyebiliriz. Toprakların tarıma çok elverişli olmasına karşılık tarım gelişmemiş, hayvancılık da ilkel biçimde kalmıştır. Et, süt, yağ, peynir gibi ürünlerin alınmasında çağdaş bir yöntem yoktur. Örücülük, dokumacılık ilkeldir, ancak özlüdür. Gereçler, araçlar ilkeldir, yalındır.

Sağlıkla ilgili işlemler eskiçağın yürüdüğü çizgi üzerindedir. Hocalar, hacılar, üfürükçüler bilimden daha etkilidir, inandırıcıdır. Nice yerlerde su kaynaklarından, eski mağaralardan, ağaçlardan sağlıkla ilgili yararlanma yolları arandığını gördük. Yamalar. iplikler, uçkurlar, kâğıt parçaları, üzerleri çizilmiş odun kırıkları, çakıltaşları sağlıkla, dileklerle, umutlarla ilgili birer belge olarak bakar insanın yüzüne sessizlik içinde. Antalya'nın Güver uçurumu kıyısında, Damlataş mağarasında, Konya'nın İvriz yöresinde suyun kaynağındaki mağarada, Manisa'nın Ağlayan Kaya'sında, Antakya'nın Sen Piyer kilisesi dolaylarında, Efes'te Meryemana evinde, Aşk evinde, Harput'ta kalenin yanındaki türbede, Sıvas'ta medrese yıkıntılarında sayısız uçkur, yama, iplik, ip, yazılmış-çizilmiş ağaç parçaları görmek kolaydır. Şimdi bile yerlerinde duruyor bu nesneler. Zemek kö-

yünde, kayanın üstüne kurulmuş yıkık konağın tozdan, topraktan girilemeyen bir odasına ayak çıkarmadan kimseyi sokmuyorlar. İçerde, yere serilmiş, kirden rengi bile seçilemeyen pis yatak, pis yorgan, bir ipe perde yerine asılmış pislikten, kokudan yanına yanaşılmayan basmalar sağlığı bozulan, çocuğu olmayan, eşiyle geçinemeyen insanlar için birer umut yeridir günümüzde.

Van'ın Tirişin yaylasından dönerken çadırına uğradığımız bir konar-göçer topluluğu ağasının bir sürü kadını vardı. Ağa gömlek üstüne gömlek, yelek üstüne yelek giymiş, kösteği altın saati, dolana dolana başına sarılmış sarık biçimli başlığı, ağır kumaştan şalvarı, ceketi ile çağımızın çok ötesinde, uygarlığın gerisinde bir yaşamın dipdiri örneğiydi. Kadın diri bir araç olmaktan öte değildir ülkemizin nice yöresinde, nice bucağında. Buna karşılık durumundan yakınmayı bile bilemiyordu. Toplum ona ne verdi ki bilsin? Oysa o topluma, kendi olanakları içinde, halı, kilim, cecim, yağ, süt, peynir, yün, et, deri, ot, buğday, arpa gibi ürünleri veriyordu. Yayığı hayvan tulumundandı, barınağı kendi ördüğü, dokuduğu kıl çadırdı, yatağı içine yün doldurulmuş allı yeşilli ucuz basmaydı.

7- Anadolu insanı, çoktanrıcı dönemlerden kalmış büyük uygarlık ürünlerine karşı yabancıdır derken, tektanrıcı inanç varlıklarına derin bir ilgi duyuyor, bağlılık gösteriyor sanılmasın. Bu yabancılık bütün uygarlık ürünlerine karşıdır. İster tapınak, ister cami, mescid, kilise, havra olsun Anadolu insanının tutumu pek değişmiyor. Bu tutumun özünde dile gelen güçlü bir sorun vardır, o da toplumsal çözülmedir. Bu toplumsal çözülmede insan belli ilkelere bağlanamaz, belli bir bilinç ışığında olayları göremez. Bütün etki bilinçsiz koşullanmadadır. Bu koşullanmaya yolaçan da doğal olanaklar içinde yaşama alışkanlığıdır. Yaşama alışkanlığı ne geçmişle ilgilenir ne gelecekle, onu oluşturan tek neden gününü gün etmektir. Bu tutum da yaşamanın tadını çıkarmak, gönül uyarınca davranmak değildir kuşkusuz. Onda, az da olsa, bir bilinç ışığı saklıdır. Oysa yaşama alışkanlığında bilinç değil alışılagelen etkenler egemendir. Günün yaşama koşulları neyi gerektiriyorsa onu yap-

mak yaşama alışkanlığının biricik kaynağıdır. Yaşanan ortamın doğal yapısı, doğal koşulları değişmedikçe, o ortamda yaşayanların yaşama alışkanlığında da değişme, gelişme sözkonusu edilemez.

Yaşama alışkanlığı bütün gelişmelere, ileri atılımlara kapalıdır. Biz, eskiçağ uygarlığının yaratıcıları olarak övünürüz. Bunda gerekeni yapıyoruz denebilir. Ancak eskiçağı, bir bütünlük içinde sürdürmek iyi bir yaşama biçimi değildir. Halk sanatlarının özel bir durumu vardır burada. Özlerini bozmadan yaşam alanı, eskiçağla günümüz Anadolusu arasında özlü bir bağ kurma ilgiye değer. Ancak, bütün yaşama kurumları sanatın bu özlülüğüyle atbaşı gidecek, çağın gereğince yeni yaratma atılımlarına da olanak sağlanacaktır. Yoksa yalnız halkbilgisi varlıkları bir toplumu ayakta tutmaya, geleceğini güven altına almaya, geliştirmeye yetmez, yetemez de. Halk sanatının özgünlüğü yanında çağdaş sanatın yaratıcılığı da sözkonusudur. Bir toplumun sanatı, gelişim bakımından, ne denli eskiye giderse o denli köklü olur kuşkusuz. Ancak eskiye gitme bütün çağdaş yeniliklere kapalı kalma anlamında olmamalı. Anadolu'da özgün bir halk sanatı vardır, kaynağı eskiçağ uygarlık ürünleridir, yerli yaratmalardır. Ancak çağdaş olanın ışığından uzak kalan, yalnız kendi varlık ortamında bulunanlarla sürdürülen bu sanat gittikçe sınırları dışına çıkmakta, çok kazanç getiren bir araç niteliğine bürünmektedir. Bunun sonucu olarak da düzmeceliğe yönelmektedir. Çok kazanç getirmek için çok üretmesi gereği doğmakta, böylece işin içine birtakım yapmacıklar karıştırılmaktadır. Kök boyası, toprak boyası, kabuk boyası yerine bileşik boyanın geçmesi, elde eğirilen iplik yerine makinede yapılan ipliğin kullanılması, el örgüsü yerine makine örgüsü, el dokuması yerine makine dokuması. Bu üretim artışı ilk bakışta sevindirici sanılır, oysa halk sanatlarının yozlaşmasına yolaçıyor, özgünün yerini yapma alıyor. Elyazması; güzel, becerili bir kitabın basım araçlarıyla çoğaltılması gibi.

Kazanç, halka üstü örtülü bir çıkar tutkusuyla yaklaşma, onun yarattığı özgün ürünleri aşırı bir gelir aracı olarak kullanma eğilimi, yaygınlığı halk sanatlarını sömürerek öl-

dürmedir. Bu girişimlerin üzücü örneklerini Van'da gördük. Ünlü Van kilimlerinin önemi, değeri anlaşılınca daha çok üretime gidildi. Kilime özgünlük kazandıran özel boyanın yerine bileşik boya kullanıldı. Elde eğirilen ipliğin yerini makine işi iplik alıverdi. Bunun sonucu olarak, özgün bir halk sanatı sömürüldü, kazanç tutkusuyla az üretimden çoğuna yönelindi. Özgün sanat ölmeye, sönmeye başladı. Oysa, bu alanda, yapılması gereken bu değildi uygarlık bakımından. El örücülüğünü, el dokumacılığını kendi özgün olanakları içinde geliştirme yoluna gidilmeliydi. Bu sanatların sürdürülmesi için, özlerini, gereçlerini bozmadan çağdaş olanaklardan yararlanılmalıydı. Sözgelişi el dokumacılığının alanını genişletmeli, makineleşmeye dönüştürmeden bu tür dokuma araçlarının sayısını çoğaltan yollar aranmalı, bulunmalıydı. Daha güzel, daha elverişli bir alanda dokuma işlerini sürdürme olanağı sağlanmalıydı. Makinede dokunması önlensin demek istemiyoruz, makineleşirken özgün olanın da korunmasını düşünüyoruz. İlkel dokuma yerini çağdaş dokuma yerine çevirirken ilkel araçların niteliğini bozmadan çağdaşlaştırılması yolu seçilmeliydi. Sözgelişi daha güzel bir mekik, daha güzel bir ayraç, daha elverişli bir atkı, ağırşak yapılmalı gene ağaçtan. Makineleşme güzel bir atılımdır, ancak halk sanatlarının özgünlüğünü bozmaya başlayınca ülkenin özgün başarı alanlarından biri de ortadan kalkar, kaynağı kurutulur. Fotoğraf, kimi yerde resimden başarılıdır, ancak yaratıcılık bakımından, özgünlük yönünden resmin yerini tutamaz, onunla yarışamaz. Yapma yemlerle beslenen inekler daha çok süt verir, ancak sütünün, yağının tadı yaylalarda otlayan, az süt veren ineğinkiyle bir değildir. Yapma yemlerle beslenen tavuklar daha etli olur, daha çok yumurtlar, ancak ne eti, ne de yumurtası köyde yetişen tavuğunkine benzer. Başka bir örnek vereyim: Ben çocukluğumda, gençliğimde yaylada sığırlarımızı güderdim. Kaymak sütün koyulduğu teknenin üstünde sarımsı, kalın bir kat biçiminde oluşurdu. Annem "kenes" dediğimiz yayvan bir kepçeyle kaymağı teknenin yüzünden alır kaymak küleğine koyardı. Külek dolunca tahta yayıkta çalkalanır yağı alınırdı. Sonra işin içine kaymak makinesi girdi, süt tekneleri

kullanılmaz oldu. Ne oldu sormayın, kaymağın eski, özgün tadı kalmadı artık. Sağılan süt makineden geçirilince alınan kaymak eskisi gibi sevilesi, yenesi değildi artık. İlkel olanında süt teknede yirmi dört saat durur, kaymak öyle oluşurdu. Makinedeyse inekten sağılır sağılmaz kaymağı alınır. Bu durumda sütün kaymağa dönüşmesindeki doğal süre ortadan kalktı, üretim hızlandı, arttı ancak kaymağın eski tadı da kalmadı. Tekneden alınan kaymaktan çıkarılan yağı en az yedi sekiz ay saklardık, bozulmadan, acımadan kullanılırdı. Oysa makineden geçen kaymağın yağı en çok bir iki ay içinde bozuluyor, acıyor. Bu olayda da doğal olanla yapma olanın ayrıştığı görülüyor.

Bu örnekleri verirken makineleşmeye karşı olduğum sanılmasın. Makineleşme toplumun gelişmesinde başlıca etkendir kuşkusuz. Ancak doğal olanın yerini tuttuğu da söylenemez. Doğal olanı, kendi olanakları içinde, geliştirme yolu vardır. Mevsimlik yayla evlerinin daha çağdaş bir düzende yapılması, yaylımların düzenlenmesi, ürünün doğal yapısını bozmayacak araçların geliştirilmesi gibi.

Bir başka örnek daha görelim: Elde dokunan, kök boyası, kabuk boyası denen gereçle boyanan bir Bayburt çorabına bakın, bir de bileşik boyayla boyanmış, makinede dokunmuş benzerini alın, kullanın bakalım hangisini daha çok sevecek, beğeneceksiniz? Kök boyasıyla boyanmış elde dokunmuş (ilkel araçlarla) bir Karaköse kilimine bir de bileşik boyalı iplikten makinede dokunmuşuna bakın bakalım, hangisine güzel diyebileceksiniz?

8- Taş işçiliği, yapı işçiliği yönünden Anadolu insanı becerisini yitirmektedir artık. Beton bütün yapı sanatlarının canına okuyor. Bunun ne denli doğru olduğunu anlamak için Anadolu uygarlığının eski taş ürünlerine, yapı kalıntılarına bakmak yeter. Bir Urartu tapınağını, bir Hitit tapınağını, onlardan sonraki dönemlerde yaşayan insanların yaptıkları tapınakları görün, günümüzde yapılan beton yapılarla karşılaştırın. Uygarlık tarihi konusunda biraz bilginiz varsa ağlamaktan başka yapacak işiniz yoktur. Bir Selçuk tahta işçiliğinin müzelerimizdeki örneklerini görün, bir de günümüzdeki benzerlerine bakın üzülmez de ne yaparsınız bilmem.

Bu örnekler acı vericidir, üzücüdür biliyorum. Ancak, yanlış bir uygarlık anlayışının, yanlış bir "milliyetçilik" görüşünün kaçınılmaz sonuçları olduğunu da unutmayalım bunların. "Milliyetçilik"i eskiyi dokunulmaz, değiştirilmez, geliştirilmez koşullar altında sürdürmeye çalışanların, Anadolu tarihinin belli bir dönemiyle övünmeyi, çıkarına uygun bularak, iş edinenlerin yolaçtıkları olaylardır bunlar. Makineyi gerekli yerinde kullanmayı beceremeyen bir anlayışın yapacağı da budur, başkası değil. Süleymaniye Camii yenidir birbakıma. Onun yeniliğini Anadolu mimarlığının gelişim çizgisi üzerinde yürüyerek anlayabiliriz. Onu çadırla Orta Asya'dan getiren kısır düşüncenin arkasından koşarak değil. İşte bizim ulusçular (milliyetçiler) bu gelişim geleneğini kavrayamadılar, başarıyı o geleneğin dokunulmazlığında, değişmezliğinde aradılar. Bu nedenle de Ankara'nın Kocatepe Camii'ni yaptılar, yaptırdılar. İmdi bir Süleymaniye Camii'ne, bir de Kocatepe Camii'ne bakan bir sanat tarihçisinin, sanat geleneği, yaratıcı düşünce bakımından, ikisi arasında bir bağlantı kurmasına olanak var mıdır? Minarelerin dik durması, kubbenin ortada olması ne uygarlığı kurtarmaya yeter, ne de özgün sanat geleneğini yaşatmaya. "Avrupa'nın tekniğini alalım, bizim güzel geleneklerimize, aktöremize uyduralım" diyen kısır bir anlayışın doğuracağı sonuç budur işte. "Teknik" bir gelin giysisi değildir, yalnız başına alınıp satılmaz, kendine göre bir aktöresi, bir gelişme kuralı vardır. Bunları bilmeyen bir kimse aldığı "teknik"i nereye koyacağını, hangi yöntemle kullanacağını da bilemez, bilemeyince düşkırıklığına uğrar sonunda. "Avrupa tekniği"ni bilmeden alınca Süleymaniye Camii'nin karşısında Kocatepe Camii'ni koymaktan başka yapacak iş kalmaz. Oysa, "Avrupa tekniği"ni alan, almayı yeğleyen "milliyetçi" görüş, o tekniğin dayandığı aktöre değerlerini kavrayabilecek yetenekte olaydı ne Karaköse kilimini bileşik boyayla boyar makinede dokur, ne de Anadolu taş süslemeciliğinin yerine alçı kabartmalı tavan örgelerini oturturdu. Burada uygarlığın anlamını bilmemek, gelişimin kurallarına yabancı kalmak, alınması gerekeni koyacak yeri bulamamak sözkonusudur. Suda boğulmamak için yüzmeyi bilmek gerekir, yüzmeyi öğrenmek içinse ne Boğaziçi, ne de Abant gölü gereklidir.

Uygarlık bir ekin çatısıdır, o çatıyı kuran direkler de toplumun yarattığı düşünce ürünleridir. Bir ülkenin düşünce düzeyini, uygarlıktan ne anladığını öğrenmek için yasalarına bakmak gerekir. Yasalarında, geleneklerinde, düşüncelere karşı engellemeler, ağır yasaklar varsa o ülke uygar sayılmaz. "Batı uygarlığındanım" demek uygar olmaya yetmez, uygarlığın temel ilkelerini benimsemek, uygulamak gereklidir. Bir düşüncenin yetersizliğini, bir inanç kurumunun gereksizliğini gösterecek olan gene düşünceler, gene inançlardır yasalar değil.

9- Anadolu toplumunu yöneten gelenekler, göreneklerdir. Bu gerçeği anlamak, kavramak için Anadolu'yu gezmek, görmek gerekiyor. Halkımızın büyük bir çoğunluğu gelenekleşmiş alışkanlıklarıyla sarmaş dolaştır. Bütün yapıp etmeler, girişimler, karşılıklı davranışlar, eylemler bu alışkanlıklardan kaynaklanıyor. Çoktanrıcı dönemin mağarasında tanrılar, tanrıçalar barınırdı. Tektanrıcı dönem ise o mağaralara cinleri, perileri, bizdeniyileri yerleştirmiş. Bu tür mağaralara gitmek, yama, uçkur, iplik bağlamak inançlara dayalı birer eylemdir. Şimdi bu inanç kökenli eylemler birer alışkanlık niteliğine bürünmüş. Kadın, kız, gelin inansa da inanmasa da mağaraya gidecek, bez bağlayacaktır. Onun düşünce evreni, inanç ortamı böyle koşullanmıştır. Konacak yasalar, engellemeler bu inancı ortadan kaldırmaya yetmiyor, yalnız o inançla ilgili işlemleri birtakım örtüler altında, gizlice yürütmeye yolaçıyor. Oysa, o inancın çürüklüğünü, geçersizliğini daha olumlu, daha verimli bir inançla açığa vurmak, suyun yüzüne çıkarmak yararlıdır. Van kalesinin eteğinde, çoktanrıcı dönemden kalma bir adak yerinde taşın yontulmasıyla açılmış su yoluna benzer, üstü açık bir oluktan kaymaya gelen kadınlar bizi görünce duraladılar, yön değiştirip oyalandılar, bizim gitmemizi beklediler. Besbelli korkuyor, çekiniyorlardı. Ne düşündüklerini bilemeyiz, ancak bizden korktukları, çekindikleri belliydi. Peki neye yaradı bu korku, bu çekinme? Bir işe yaradığını söylemek gerekirse, oncak oyalanmalarına, bizim gitmemizi beklemelerine, eylemlerini, bir süre için, bizden saklamalarına yaradı. Sonuç değişmedi, değişmeyecek. Yapılacak iş o kadınların dileklerine çağın uygar

buluşları doğrultusunda, onları ürkütmeden, korkutmadan yeni bir olanak sağlamaktı. Daha önce bu eylemin bir başka türlüsünü Kastamonu'da görmüştük.

Bu olaylarda tarihin derinlerinden gelen, çağların akışı içinde değişik kılıklara giren, boyalara bürünen bir yaşama gerçeği vardır. Anadolu insanının içevrenini kuran, ayakta tutan yalnız bu gerçektir. Bunun ne olduğu yeterince bilinmiyor. Bu gerçek bilinmediği sürece de Anadolu'da yasaların egemenliği, geçerliği sözkonusu olamayacak. İnsan yasaların örtüsü altına saklanarak, kendini gizlemenin yollarını arayacak, bu yollarla ilgili olanakları yaratmaya çalışacak kuşkusuz. Anadolu insanı iki çelişki arasında sürdürür varlığını. Bu çelişki eskiçağdan beri aktarılagelen geleneklerle, alışkanlıklarla toplumu düzenleme ereğini güden yasalar arasındadır. İyi de olsa, kötü de olsa eskiçağ kökenli geleneklerin, alışkanlıkların yörelerdeki yaşayış biçimiyle bir bağlantısı vardır. İnançla yaşayış içiçe karışmış, hangisinin inanç hangisinin yaşama gerçeğinden doğmuş bir varlık olduğunu seçmek, ayırmak pek kolay değildir. Anadolu'nun kimi yörelerinde halk yaşadığı gibi inanır, inandığı gibi yaşar. Sözgelişi islam dinine göre "kadın yaratılış bakımından, toplum içindeki yetkiler bakımından" erkekle eşortamda değildir. Kadın örtünür, erkeğin işine karışmaz, erkeğin dediği olur, erkekle eşit kalıt (miras) alamaz. Bunlar gibi daha nice durumlar vardır. İsteyen Kur'an'ın "Nisa suresi"ni açıp okusun. Anadolu insanı bu inancı yaşayışına uygular. Ne kızına oğluna verdiğinin eşiti tarla verir, ne kızını sevdiği kimseyle başlıksız evlendirir, ne kadının kendisi gibi eşit yetkiler taşıması gereken bir insan olduğuna inanır. Erkektir istediği sayıda kadın alabilir, onları çalıştırıp geçinebilir. Bu inançlar arasında dinle bağlantıları olmayanı varsa da dinle ilişkili sayılır, tanrı buyruğu olarak yürütülür. İslam dininin uygun gördüğü yaşama düzenine göre gün geçiren bir toplumda uygulanan, yürürlüğe konan çağdaş yasalara gelince bütün işler değişir. Tek kadınla evlenme gereği, kıza erkeğe eşit kalıt verme gereği, kadınla erkeği eşit yetkilerle toplum kurumlarında görevlendirme gereği, yargıç önünde eşit yetkiyle tanık olarak dinleme gereği

(bu islam dinine, Kur'an'a kesinlikle aykırıdır), öğrenim-eğitim eşitliği gibi daha nice yasal gerekimler vardır. Gelgelelim halk kesimi şöyle dursun, Anadolu'nun birçok büyük ilinde, ilçesinde bu yasalara uyma oranı nedir, uyan kimdir bilinmez, araştırılmaz. Çok uzaklara, gezip gördüğümüz Orta Anadolu, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu illerine, ilçelerine gitmenin gereği yoktur. Bu yazıları yazanın köyünde, yakınları arasında bile birkaç kadınla evlenen, kızlarına tarlasından, bağından, evlerinden bir kırıntı bile vermeyen, yalnız oğullarına bırakan, kızlarına evlenirken biraz "çeyiz" denen öteberi vermekle yetinen kimselerin sayısı az değildir. Burada kimseyi suçlamak, kötülemek, kınamak istediğim sanılmasın, yönetim düzeniyle yaşama biçimi arasındaki derin çelişkiyi, karşıtlığı göstermek çabasındayım yalnız. Toplumbilim bakımından insanımız incelenmiş, tarih gerçeği yeterince anlaşılmış değildir. Bundan dolayı çağdaş yasalarımızın çoğu insanlarımızın davranışlarına, geleneklerine, alışkanlıklarına ters düşüyor. Yasaların uygulanmasında istenen, özlenen sonuca varılamaması bundandır işte. Şimdi şöyle bir düşünelim tüze kurumları açısından, Anadolu toplumunun geçmişini, yaşama biçimini, bu yaşama biçimini oluşturan gelenekleri, alışkanlıkları, inançları yerinde, yöresinde incelemiş, araştırmış kaç hukukçumuz vardır? Okuyucuyu yormadan ben söyleyeyim: kimsecik yoktur. Bütün hukuk bilgilerimiz elimizdeki yasalardan, yüksek öğrenim kurumlarında okutulanlardan, kuramcı, soyut düşüncelerden kaynaklanır. Dahası var, öğrenim kurumlarında verilen tarım bilgileriyle halkımızın uyguladığı tarım geleneği bile bilinmez, kaynaşmaz, anlaşılmaz. Anadolu toprağının neresine, ne ekilirse istenenden çok alınır? Neresine ne dikilirse isteneni verir? Neresinde hangi evcil hayvan beslenirse üretim artar? sorularının bile denemeye, gözleme, incelemeye, araştırmaya dayalı bir karşılığı yoktur, olmamıştır, bu durumda olacağı da yok kuşkusuz.

10- Anadolu insanı yaratılışı, yaratılışıyla ilgili nitelikleri, özellikleri bakımından da yeterince bilinmiyor. Anadolu insanında birtakım çok özel olaylar dışında, aşırı bir kötülük duy-

gusu yoktur. Kötülüğü bizim insanımız gibi kolay unutan bir toplum çok az bulunur yeryüzünde. Otuzbeş yıldır dolaştığım altmışa yakın ilimiz içinde öçalma duygusunu kamçılayanlar, üzülerek söyleyeyim ki, din adamı diye ortaya çıkanlardır.

Yaşadığımız süre içinde ilk karşılaştığınız, bir daha karşılaşma olanağı bulamayacağınız bir sakallı çıkıyor, bilmem hangi camide din görevlisi olduğunu söylüyor, sonra elinizdeki dergiye, gazeteye bakıyor, içyüzünü ortaya koyuyor. Onun okumadığı bir dergi, bir gazete okuyorsanız dinleyeceğiniz sözler şunlardır: "Onu okumasan iyi olur, o okunmaz, okunacaklar falan filandır." Daha da ileri giderek sizin inançlarınızdan kuşkulandığını, "gâvur" olduğunuzu söylemekten çekinmez. Ancak, o beğenmediği yayın aracına biraz para sarıp verseniz onu seve seve alır, yılışır. Böyle bir kimseyle Konya Alaeddin Camii'nde karşılaştım, çevresindekileri kışkırtmaya yönelik davranışları karşısında arkadaşım kadınlar bölümünde, ben de erkekler yerinde namaz kıldık. Benim abdestim yoktu, bir olay çıkmasın diye bunu yaptım. Çıkarken kendisine biraz para verince göbeğine dek inen aksakalını yerlere sürercesine eğildi. Selçuklu Sultanı Alaeddin'in anısından da, kendimden de, o görevlinin yetmişin çok üstünde olan yaşından da, aksakalından da utandım. Bu aksakallı, camii görmeye gelen yabancı gezgin kadınlara öfkeyle bakıyor, verdikleri paraları aşırı bir sokulganlıkla, güleryüzle alıp cübbesinin ceplerine indiriyordu. Oysa kandırılmamış, inançları bulandırılmamış halkımız böyle davranmıyor. Gittiğimiz nice evde inançlarımızı, dinimizi sormadan bize konukseverlik gösteriyorlardı bundan on, onbeş yıl öncelerinde.

Bunları neden anlatıyorum, Anadolu uygarlığıyla, tarihiyle ne ilgisi var denebilir. Çok ilgisi, çok bağlantısı vardır. Anadolu insanını tarihi boyunca özünden uzaklaştırmaya çalışan, saptıran, sarsmaya çabalayan işte böyleleri olmuştur. Bunlar Anadolu insanının gerçeğini değiştirmeye, özünü yozlaştırmaya, kendi kendine yabancılaştırmaya çalışan, bu tür çalışmalardan çıkar uman kimselerdir, görevlilerdir. Çalgı eşliğinde okunan, teybe alınmış, bir halk türküsüne "gâvur işi" diyen Bursalı din

görevlisinin elinde o "gâvur işi" teybe alınmış bir duayı, bir "Mevlid"i arabada Yalova'ya değin dinleyecektik sürücümüz onu susturmasa. Bunlar, yaşadığımız toplumun uyumsuzluğunu, çelişkilerini gösteren olaylardır. Bu olayların kökeninde toplumun sancıları, sayrılığı, sağlam bir düşünce temeline oturamayışı vardır. Denizli'de camiin kapısı üstündeki açık yazıyı okuyamayan din görevlisi, sözde bilgin bana arkadaşlarımın fotoğraf çekmekle doğru yapmadıklarını, dinimizde bunun yeri olmadığını söyledi, arkadaşlarıma sezdirmeden eline on lira kıstırınca kalenin yakınında güzel bir mescit olduğunu, onun da fotoğrafını çekersek iyi bir iş yapacağımızı önerdi durdu. Onun suçu yoktu sanırım, suç onu bu duruma getiren, böyle acınası kılan toplum düzenindedir. Bu düzen ona çelişkili yaşamanın nerdeyse bir erdem olduğunu öğretmişti bilmeden, anlamadan.

11- İnsan tarihsiz yaşamaya alışınca nice uydurmalar, düzmeceler onun gözünde gerçek bir tarih oluverir. Tarihsizliğin yerine tarih diye koyduğu nesnenin bilincinde değildir böyleleri. Tarihsizliği tarih diye görmenin yanılgısı onu gerçeğinden uzaklaştırır, geçmişin derinlerine giden tarih köklerinden koparır, kurutur. Bir düşünün, İ.Ö. 7000 yıllarına varan uygarlık ürünlerinden genc İ.Ö. IV. yüzyıldan başlayıp İ.S. III. yüzyıl sonlarına değin gelen tiyatro, tapınak, agora, gimnasium, hamam, çeşme, kitaplık, konak, kale, anıt, yontu, kabartma, toprak kapların türlü türlüsü, suyolları gibi daha nice yaratmaların ortasında yaşayan, onların yıkıntıları, kalıntıları üzerinde, arasında koyununu, sığırını, keçisini otlatan bir topluluk, tarihin kaynağında tarihsiz yaşıyor. Tarih denince meleklerin gökkatlarındaki yerlerini, Adem ile Havva'dan buyana insansoyunun türeyişini, kadının Adem'in kaburga kemiğinden yaratılışını, ruhun yetmiş bin yıl göklerin enginliğinde başıboş dolaştıktan sonra insan gövdesine girişini anlayan bir baştan olumlu bir ürün bekleme olanağı yoktur. Bunun tarih olduğu, öğrenim kurumlarında bile okutulduğu bir toplumda geçmişin değerini, geleceğin önemini kavrama, süslü bir düş olmaktan öteye geçemez.

Tarihi geçmiş olayları anlatan, öyküleyen bir bilim olarak görmek yanıltıcıdır. Toprağın koynunda bulunan uygarlık ürün-

lerinin ışığında görülmesi gerekir tarihin. Soyut bir çalışma alanı değil tarih, somut varlıklarla içten, özden bir bağlantısı vardır. Bu bağlantıyı bulmak için bütün Anadolu'yu gezmek, görmek, eskiden kalmış uygarlık buluntuları arasında bir karşılaştırma yapmak gerekir. Tarihi yalnız savaşlara, büyüklerin yaşayışlarıyla, davranışlarıyla ilgili olaylara dayandırmak bilimsel bir tutum değildir. Yanlış bir öğretim-eğitim anlayışı yüzünden Anadolu insanını gerçeğinden koparan bir nesneye çevrildi tarihimiz. Daha başka bir söyleyişle tarihi dinle başlatma eğilimini benimsedik. Anadolu'yu ikiye bölerek müslümanlıkla başlayan dönemi bizden, ondan öncesini yabandan saydık. Bunu yapmakla, Anadolu toprağı üzerinde kurulup kaynakları, temelleri eskiçağa uzanan uygarlık ürünlerini köksüz duruma getirdik bilmeden. Sözgelişi Süleymaniye Camii'ni Ayasofya'dan değil de çadırdan başlatmayı önemli bir beceri sandık. Oysa Ayasofya'yı yapan eller de Anadolulu'ydu. Ünlü mimar İsidores Miletli, Anthemios ise Aydınlı'ydı. Onların mimarlık geleneği Roma-Hellenistik-Arkaik üçlüsünü aşarak İ.Ö. XII. yüzyıl dolaylarına, bu dönemin de kaynağı olan Hititlere, Hititöncesine varıyordu. Bu gerçek, etkisi altında kalınan islam inançları yüzünden, tutucuların işine yaramamıştı. Boşlukta kalmaktansa bir dayanak aramak, bulunmazsa uydurmak gereği doğdu. Bu gereksinme de, bugün benzerlerini Ağrıdağı'nın eteklerinde gördüğümüz, konar-göçer kıl çadırlarla giderilmek istendi. "*Anadolu Uygarlığı*" adlı çalışmamızda bu konuyu ele aldığımızdan burada uzatmayacağız.

12- Yaşama biçimi, en ilkel ölçüler içinde de olsa, bir düşünceyi içerir. Bu düşünce pek üretici, verimli olmayabilir. Ancak insanın içini aydınlatmaya, başarı aşamalarını göstermeye yaradığından önemlidir. Anadolu insanının düşünce yapısını, düşünce üreticiliğini anlamanın tek yolu da onun diliyle yaşadığı ortam arasındaki karşılıklı bağlantıdır. Şurasını üzülerek söylemek gerekir ki gezip dolaştığım yörelerde tanıdığım Anadolu insanı, şu bizim yurttaşımız, halk ozanları, halk sanatçıları dışında, pek iç açıcı bir dil varlığının taşıyıcısı değildir. Konuşma dilini oluşturan sözlerin doğal çevrede bu-

lunan, kullanılan varlıklarla sınırlı olduğu kolayca anlaşılıyor. Özellikle kadınlar, ilköğrenimi bile görmediklerinden, pek az sözcük biliyorlar. Bunun yöreden yöreye değiştiği görülüyorsa da değişiklik sözcüklerin sayısından çok çevredeki varlıkların türü yüzündendir. Bir yörede bulunan bitkinin adı başka bir yörede bilinmiyor. Böylece yöreler arasındaki dil ayrılığı doğal varlıkların türünden kaynaklanıyor. Bundan dolayı bir Doğu Anadolu köylüsünün Orta Anadolu köylüsünden daha çok sözcük bildiği, daha geniş kapsamlı bir dil varlığı olduğu pek söylenemez. Sözgelişi kimi Doğu köylerimizde, Orta Anadolu köylerimizde kurtla çakalın birbirine karıştırıldığını gördüm. Bizim çakal dediğimiz yırtıcı yaratıkla kurtu birbirinden ayıramıyorlar. Yöresinde yetişmeyen bitkiyi, yaşamayan kuşu, balığı bilmiyorlar. Oysa bu konuştuğum kimselerin çoğu ilköğrenim görmüş, ondan sonra da biraz okumuş yurttaşlarımızdı. Doğu Karadeniz yörelerinde "çorap" denince koyun yününden elde örülen giyecek anlaşılıyor, bizim giydiğimiz keten, pamuk ipliğinden örülene de Rusça'dan alınan bir sözcükle "çulki" diyorlar. Gene Doğu, Güneydoğu illerimizde "ekmek" denince sac üzerinde pişirilmiş, yufka kalınlığındaki ince pidemsi yiyecek anlaşılıyor, bizim "ekmek" adını verdiğimiz nesneye "somun" deniyor. Bu yüzden onların dilinde "mısır ekmeği", "çavdar ekmeği", "arpa ekmeği" gibi değişik ekmek türlerinin karşılığı yoktur. Bu durum toplumbilim bakımından çok ilginçtir. "Yöre insanı" diyebileceğimiz, içine kapalı, çevresiyle sınırlı bir yurttaş topluluğu çıkıyor karşımıza. Bu "yöre insanı"nı yaratan da yurdumuzda bilim bakımından bir alışveriş olayının bulunmayışı, doğmayışıdır. Ekin (kültür) denen aydınlatıcı, geliştirici varlık bütün yurt düzeyine yayılmamış, yalnız yaşanan yörenin sağladığı olanaklarla yetinilmiştir.

Anadolu insanının başka bir özelliği de geçmişi anlamadaki ilgisizliğinden kaynaklanıyor. Bunda tek suç öğretim-eğitim kurumlarını yeterince geliştirip yaygınlaştırmayan yönetimlerindir, yüzyıllardan bu yana. Harran'da kendisiyle konuştuğum imam, elli adım ötesindeki Selçuklu sarayının dört bin yıllık olduğunu söyleyince şaştım kaldım. Daha önce bu-

ralarda özellikle Emeviler döneminde birtakım yapılar yapılmıştı, Selçuklular bunların kimini onardı, kimini yeniden yaptı. Çivi yazılı belgelerde "harranu" adıyla geçen, "yol" anlamına gelen bu sözü bilen yoktur halk arasında sanırım. Oysa imamın dört bin yıllık dediği sarayın duvarlarında Kur'an'dan alınma sözler vardı. Van'ın Tirişin yaylasından dönerken yolgöstericimiz olan emekli öğretmen, üzerinde çizgili resimler bulunan, ovaya dağılmış taşların yirmi bin yıllık olduğunu söyledi. Buna da olanak yoktu kuşkusuz. Gene Van'ın Zernek köyündeki konağın en az yediyüz yıllık olduğunu söylediler. Oysa yapının biçimi, duvar örgüsü, yanındaki mezartaşları en çok ikiyüz yıllık olduğunu, bütün kuşkulardan uzak bir dille söylüyor açıkça. Demek bizim okumuşumuzda da, okumamışımızda da zaman kavramı yeterince anlaşılmamıştır.

13- İnsan, düşünen bir varlık olarak, dar bir çevre içinde uzun boylu kalamaz, denir. Oysa, bu görüşün karşıtıyla yüzyüze geliyoruz Anadolu'da. İnsan belli bir yörenin daracık sınırları içinde, tedirgin olmadan, sıkışıp kalabiliyor, yaşayabiliyor. Eski çağlarda ulaşım güçlükleri, doğal baskılar, yaşama çetinliği insanları bir yörede yaşama gereğinde bırakabiliyordu. Oysa günümüzde durum böyle değil. Geniş yollar, köylere, yaylalara giden yollar az değil. Üstelik iller, ilçeler, bucaklar, köyler arası ilişkiler de eskiye oranla biraz iyidir. Buna karşın kimi yörelerde yaşayan yurttaşlarımızda yöreyi aşamama, yöre değiştirirse doğal etkilerle ölecek kuşlar gibi olduğu yerde çakılıp kalma eğilimi ağır basıyor. Bunun varlıkla, yoklukla bağlantılı yanları olabilir. Ancak, gezdiğimiz yerlerde tanıştığımız çok varlıklı, geniş toprakları, yaylımları, binlerce hayvanlık sürüleri olan kimselerde bile bu yörenin verdikleriyle yetinme davranışı ağır basıyor. Yurttaş Ankara'ya, İstanbul'a, İzmir'e, Antakya'ya, gereğinde Irak'a, Suriye'ye gidebiliyor, gidiyor da yöresini, yöresel alışkanlıklarını bir salyangozun kabuğunu taşıyışı gibi üstünde gezdiriyor. Yemeğin en iyisini, içkinin en yükseğini içiyor, en görkemli otellerde kalıyor gene değişmiyor, alışkanlıklarının bir kılını bile bırakmıyor. Şalvar giyiyor, en görkemli koltuklarda bağdaş kurup oturuyor, ayak-

kabısını çıkardığında ayağının kokusu çevresindekilerin burun direklerini kırıyor da kendisi aldırmıyor, kendinden başkası yok sanıyor çevresinde, öyle davranıyor. Bir başka yurttaşımız uçağa biniyor, evine akşam (televizyon), radyo, buzdolabı gibi en son buluşları, araçları alıyor, yerleştiriyor. Öte yandan "şeyh efendi"nin ayağı şöyle dursun otomobilinin kaldırdığı tozlara yüzler sürüyor, yerlere kapanıyor, tozdan yüzü gözü görünmez oluyor.

Doğu Bayazıt'ta, Ağrıdağı'nın eteklerine yakın bir yerde evi olan yaşlıca bir yurttaşımızla konuştum. Evi ile Ağrıdağı arasında en çok birkaç kilometrelik bir uzaklık vardı. Kendisine dağın yamaçlarına çıkılıp çıkılmadığını, hayvan otlatmaya elverişli olup olmadığını sordum. Verdiği karşılık gerçekten şaşırtıcıydı. Dağın yamaçlarına çıkmak şöyle dursun, eteklerine yakın yerdeki düzlüklerine bile çıkmamış. Üstelik doğma büyüme oralı olduğunu, yaylası bulunduğunu ekledi sözlerine. Karların yamaçlara sarkan uçlarına değin keçiler çıkar otlar, dedi. Daha sonra "gâvurlar" sık sık gelip o dağa tırmanıyorlar, diye ekledi. Böylesine ilgisiz, yöresine karşı duygusuz, aldırmazlık içinde olan bir kimseden ne bekleneceğini sevgili okuyucu sen kestiriver artık. Oniki onüç yaşlarında bir çocuğa da o soruları yönelttiğimde: "Ben aaha şu garların etegine çıhtım, çoh soyuh emce, boz torpak gayıır" karşılığını verdi. Bilmem, o tatlı dilli, ışıl ışıl gözlü çocuk büyüyüp ötekinin yaşına gelince bu ilgi sürecek mi?

Bilge Reichenbach, "bilgi bir genellemedir" der. Bilineni dar sınırlar içinde bırakmayıp geniş bir varlık alanına uygulama, geçerliğini deneylerle pekiştirme, onaylama anlamını çıkarıyorum onun bu sözlerinden. Tek nesneye saplanıp kalan, o nesne dışında geçerliliği olmayan bir varlığa bilgi demiyor. Başka bir yerde de, "insan araştırırken gerçek uyuyor, onu uykusundan uyandırmak için yerinde bulmak gerek" anlamında bir açıklaması vardır. İşte bizim yurttaşımızda bu gerçeği yerinde arama, uykusundan uyandırıp ortalıkta dolaştırma duygusu, eğilimi yoktur. Öyle sanırım ki Ağrıdağı o yurttaşımızın yanına gelse bile gene ilgisini uyandırmaz.

14- Bilginin kaynağı ilgidir. Hangi türden olursa olsun, bilgi denen varlık ilgiyle başlar, ilgiyle çoğalır. İlginin olmadığı yerde bilgi de yoktur. Bizim insanımız ise ilgisizdir, onun başına ne gelmişse, hangi karanlıkta ayağı takılıp yuvarlanmışsa bu ilgisizliği, vurdumduymazlığı yüzündendir. Bunun bir öğretim-eğitim işi olduğu söylenecek, doğrudur. Ancak, benim burada, üzerinde durduğum ilgisizliğin nedenleri değil kendidir. İlgi kişiyi yöresinin dışına çıkarır, başka yöreleri, başka insanları anlamasına, tanımasına yolaçar. Bu ilgi duygusal bir eğilim sanılmasın, "şeyh efendi"ye karşı duyulan yakınlık türünden bir olay diye anlaşılmasın. "Şeyh efendi"ye duyulan yakınlık öğrenmeyi, bilmeyi içeren bir eğilim kılığına girerse ilgiye dönüşebilir. Bu dönüşme bilgiye giden yolu gösterir kişiye.

Bizim insanımız ne denli dinine bağlı olursa olsun, olaylar onun tanrıyla yetinmediğini, tanrının ona yetmediğini gösteriyor. İşte tanrının kişiye yetmediği yerde işin içine "şeyh efendi" giriveriyor. Tanrıdan kalan eksikliği gideriyor, boşluğu dolduruyor. Uygarlığın, öğretim-eğitim denen aydınlatıcı atılımın görevi insanda tanrının gideremediği boşluğu doldurmak, "şeyh efendi"ye iş bırakmadan, duyulan eksikliği karşılamaktır. Bilgiyi başlatan ilginin doğmadığı yerde uygarlık sözü bir sakız olmaktan öteye geçemez. Doğu insanı sakız çiğnemeyi sever, bilgi yaratan ilgiden korkar, kaçar. Gezdiğim illerimizin, köylerimizin çoğunda gördüğüm bu ilgi eksikliğidir. Bu eksiklik yurttaşların birbirlerini anlamalarını, tanımalarını önlediği gibi gelişmelerini, ilerlemelerini de engelliyor.

Bilgi ile yaşayış arasında bir bağlantının bulunması gereğine inanmayan bir toplumda işlemler gelişigüzel yürür, yasalar bile genel geçerlik sağlayamaz, istenen sonucu veremez. Kimi yerlerde, kimi dönemlerde yasanın yürürlükteki gücü silinir, yurttaş yasaların bolluğu içinde "yasasız" yaşamaya başlar. Bunu ne yasakoyucu, ne yasayı uygulayıcı, ne de yetkililer, görevliler görebilirler. Sözgelişi yasalarımızda hayvanlara aşırı acı çektirmek, kamunun gözleri önünde onları dövmek, birkaç tavuğu bacağından bağlayıp başaşağı taşımak, sözün kısası

kamu yüreğini sızlatıcı, acıma duygularını yıpratıcı eylemleri hayvanlara uygulamak yasaktır, suçtur. Oysa bu tür suçlar değil kamunun, yasa görevlilerinin gözleri önünde işlenmekte, en acımasız işler uygulanmaktadır hayvanlara, özellikle koşum atlarına karşı. Kimsenin kılı bile kıpırdamaz. Bundan birkaç yıl önce İstanbul'un Çarşıkapı yöresinde, camiin önünde, bir savcı tanıdığım ile birkaç polisin gözleri önünde, yükün ağırlığı nedeniyle arabayı çekemeyen atları, başlarına vargücüyle kamçı vurup döven arabacıya ses çıkaran olmadı, bakıp bakıp durdular. Hayvanların gözleri dışarı fırlamış, dizleri titriyor, sağ-sol otomobillerle tıkandığından kendilerini bir yana atamıyorlardı. Derken orta yaşlı bir bayan fırladı, arabacının elinden kamçıyı kapıp bağırmaya, arabacıya çıkışmaya başladı. Savcı da, polisler de gülüyorlardı.

Yukarda anlatılan olay çok önemsiz, anmaya değmez bile görülebilir. Ancak görev görevdir, önemlisi önemsizi sözkonusu değildir burada. Yasalar en küçüğünden en büyüğüne değin görevi yerine getirmemeyi, kötüye kullanmayı suç saymıştır. İşte bir toplumda yasa bilinci gelişmemişse, yurttaş, görevli, yeterince aydınlatılmamışsa yaşayış yasasız bir çizgi üzerinde yürür, sorumlu-sorumsuz seçilemez.

15- Yaşamak, özellikle bir toplum içinde, bir yükümlülük altına girmek, bir sorum duygusu taşımaktır. Kişi yaşadığı topluma karşı da, kendi özüne karşı da sorumludur yaşadığı sürece. Yalnız doğanın verdikleriyle yetinerek yaşamak, doğal kurallara uyarak varlığını sürdürmek insana değil hayvana, bitkiye yaraşır. Hayvan için tek geçerli yasa doğadır, doğanın ona sağladığı olanaklardır. Oysa uygar insan, en ilkel nitelikte bile olsa, birtakım koşullarla, kurallarla sınırlıdır. Bunlar doğanın verdikleri dışında, insanın kendi buluşları, toplumu düzene koymak için uygulama gereğini duyduklarıdır. Hayvan doğanın kendine sağladığı olanaklar dışına çıkar çıkmaz yokolur, insan öyle değildir. Doğanın verdiklerine kendi buluşlarını, yenilerini katar, çevresini biraz da kendi yaratır, düzenler. Balığı suyun dışına, kurdu denizin ortasına bıraktığınızda ölüverir. Oysa insan kendi buluşlarıyla suda da, gökte de, gerektiğinde suyun altında

da yaşayabiliyor. Bunlar onun özel başarıları, doğaya olan katkılarıdır. Bu başarılar, insan dışındaki varlıklar için, sözkonusu değildir.

İmdi, Anadolu insanının, ortaçağ boyunca yaşama düzenine baktığımızda eskiçağda, ilkçağda görülen başarılarını bulamıyoruz. Binlerce yılın yarattığı uygarlık birikimi birdenbire etkisiz kalmış, devinimsiz bir güce dönüşmüştür. Artık doğanın verdiklerine yeni bir nesne katmak istemediği gibi, eskiçağdaki soydaşlarının yarattıklarını, bıraktıklarını da korumak istemiyor. Onlar karşısında yabancılaşmış, yalnız bir doğa varlığıymış gibi davranmaya başlamıştır. Bu davranışın kökeninde tektanrıcı dönemin yapılacak bütün işleri tanrıdan bekleme inançlarını görmemek elde değildir. İslam dini insanı "söyleneni yapmakla yükümlü bir yaratık" olarak görür. Yapılan, yapılmakta olan, yapılacak olan ne varsa tanrıdandır. İnsana düşen görev tanrının buyruklarını yerine getirmek, bütün isteklerin, dileklerin kaynağında tanrıyı, tanrısal olanı görmektir. İslam dinine göre insan "denileni yapan bir varlık"tır. Böyle bir inanç ortamında insanın yapacağı bağımsız bir iş, bir eylem sözkonusu değildir artık. Tanrı istemi dışında insanın özgür bir eylemi, düşüncesi olamaz, varsayılamaz. Alınyazısı, yazgı (kader) denen bu buyruk kaynağı insanı kesinlikle sınırlandırmıştır, koşullandırmıştır.

Gidin Anadolu'nun en uzak köylerini, bucaklarını dolaşın, yoksulluğun, geri kalmışlığın, pisliğin, çağdışı oluşun nedenlerini yalnız "tanrının istemi"nde bulacaksınız. Böylesine gözü kapalı bir yazgıya bağlanmış, bağlandırılmıştır insanlarımız. Bir ülkede istediğini asan, kesen, süren, içeri atan, elindekini avucundakini alan, insan varlığı üzerinde sınırsız bir egemenlik kuran kimse, şu padişah, sultan denen yönetici, bütün yaptıklarının üzerine "yeryüzünde tanrının gölgesi" damgasını vurursa, kendisinden sorulmaz anlamında bir de Arapça "lâ yüs'el" niteliğine bürünürse, o ülkede uygarlığın temel taşı olan kişilik bilincinin doğmasına, gelişmesine olanak kalır mı? Kalmaz. "Kadınlar sizin tarlalarınızdır" (Kur'an, 2/233) diyen bir dinin en koyu tutucuları, inanıcıları yine kadınlar olursa, di-

nini kendi dilinde öğrenme yasağı sorumsuz bir örtü altında yürütülürse, o ülkede, insanın varlık bilincine kavuşması sözkonusu olamaz. Bilincin uyumasını sağlayan tek neden ölçüsüz buyruktur. İnsan yalnız söyleneni yapan, yapmakla sorumlu tutulan bir varlık sayılırsa kendi özüne yabancılaşır, yabancılaştırılır. Anadolu insanı önce tanrıdan, sonra padişahtan, daha sonra da devletten beklemeye alıştırılmıştır. Onun başarısızlığı, beceriksizliği, eski uygarlık ürünleri karşısındaki yabancılığı, bilinçsizliği, vurdumduymazlığı bu "bekleyiş"ten kaynaklanıyor.

16- İ.Ö. 1000 yıllanndan kalan uygarlık ürünlerine baktığımızda, Doğu Anadolu yörelerinde sulama işlerinin çok ileri bir aşamada olduğunu görüyoruz. Urartularda, Şamran suyunu Van Ovasına değin ulaştıran aşağı yukarı elli kilometre uzunluğunda ünlü bir suyolu vardır. Buna "Menua suyolu" deniyor günümüzde. Güneydoğu illerinde, Orta Anadolu bölgesinde, özellikle Batı Anadolu'da böyle sulama işlerinin yapıldığını gösteren kalıntılar vardır ilkçağdan kalma. Buna karşılık, tarlasının kıyısından ırmak akan bir köyümüz sulamayı devletten bekliyor. Daha bunun gibi, küçük bir imece ile başanlacak işler, çalışmalar gene devletten bekleniyor. Kendi tarlasının tanını, bağının, bahçesinin bakımı, çocuğunun öğrenimi, eğitimi, köyün suyu, yolu, sözün kısası yaşamaya elverişli, gerekli bütün işler devletten bekleniyor. Camiin, Kur'an kurslarının yapımı, donatımı devletten bekleniyor. Buna karşılık halkımız devletçi değildir düşüncede, ulus yönetiminde. Bu büyük çelişmenin, tutarsızlığın arkasında yatan nedir? Halkımızın yeterince uyanık olmayışı, bilmediği konularda duygularının, inançlannın çıkarcılar elinde kolayca sömürülüşü. Halka bu gerçeği anlatmaya kalktığınızda yasaların en ağın ile yüzyüze gelirsiniz. Bütün işleri devletten bekleyen bir topluluğa isteğinin karşıtı anlatılmazsa, yeterince uyanlmazsa, günün birinde başka türden bir sömürünün ağına, tuzağına düşmesi önlenemez. Dahası var, devletçiliğe karşı olan, devletçiliği çok kötü bir yönetim biçimi sayan, korkulası bir yönetim diye göstermeye çalışanların, şu ikiyüzlü çıkarcıların halkımıza aşıladıkları nedir bilir misiniz?

Devlet yapsın. Siz bizim ardımızdan gelin, bizi tutun, bizimle olun, bütün sorunlarınız çözülecek, istediğiniz ne varsa devlet yapacak. Evinin yanındaki ayakyolunun yapılmasını bile devletten bekleyen, devletin görevi sayan bir topluluğun yuvarlandığı çelişki uçurumunu ona göstermek, bu konudaki çözüm biçimlerini araştırmak, toplumun yapısını incelemek, toplumu bu duruma getiren nedenleri aydınlığa çıkarmak bu çalışmanın değil toplumbilimin, toplumbilimcinin görevidir. Gezip gördüğümüz yurt köşelerinde binlerce toplumbilimciye yaşamları boyunca gereç olabilecek bollukta konu vardır. Bu konular da bir benzeri daha görülmedik nitelikte özgündür.

Gene ilkçağdan kalan yerleşme yerlerinde ayakyolu sularının, bulaşık sularının akması için özel kuyular, yollar yapıldığını görüyoruz. Sözgelişi Çavuştepe'de böyle bir düzen vardır. Bu düzenin daha gelişmiş biçimini İ.Ö. VIII. yüzyıldan sonraki dönemlerde Bizans çağına değin bulmaktayız. Selçuklu-Osmanlı yönetiminde de bu düzenin sürdürüldüğünü görüyoruz. Buna karşılık, Anadolu'nun nice illerinde, ilçelerinde, bucaklarında böyle bir gelenek yoktur. Urfa'da, "Anzelha" denen, kutsal sayılan gölün yanındaki sokaklarda bulaşık suları, öteki pis sular açıkta akıp gidiyor, çocuklar o sularla oynuyorlar. Bunun benzerlerini Sivas, Erzincan, Erzurum, Ağrı, Van, Elazığ, Malatya, Bingöl illerinde gördüğümüz gibi Ankara'da, İstanbul'da, İzmir'de de görüyoruz. Oysa islam dinine göre "temizlik imandandır" sözü bir genel kural niteliğindedir. Peki yaşanan yöre değişmemiş, eskiçağ Anadolu insanları yer yarılıp yere girmemiş, göklere ağmamış, sağa sola göçmüş diyelim, inançlarımıza, dinimize karşın bu iğrenç durum nerden kaynaklanıyor? Bu durumu yalnız okumamış, geri kalmış yurttaşların evlerinde değil, nice okumuş, yüksek öğrenim görmüş, Ankara'da, İstanbul'da evler, katlar almış kimselerin baba ocağında da görmekteyiz. Hangi ülkenin okumuşu, ya da okumamışı bir sultanın, kralın gömülü olduğu yeri, bizim "türbe" adını verdiğimiz özel yapıyı ayakyolu yapar, Sivas'ta, Harput'ta olduğu gibi?

Bu kötü, acıklı, üzücü olaylar geleneklerin, inançların, dinin,

eski uygarlığımızın, tarihimizin bir sonucu değildir kuşkusuz. Peki nereden gelmiş nereye gidiyor? Bu uzun gezilerim sırasında hep kötü yanları gördüğüm, dilime doladığım ileri sürülebilir. Böyle düşünenlere vereceğim karşılık şudur: Yukarda adını saydığım illerin orta durumda olan otellerinde, yolunuz düştüğünde birkaç gece kalın, yatakları, el-yüz yıkama yerlerini, yunakları bir görün bakalım ne diyeceksiniz? Urfa'da şu ünlü "Anzelha"nın yanında, o "kutsal balıklar"ın yüzdüğü gölün kıyısında bir yemek yiyin, Yozgat'ta, Gaziantep'te de öyle yapın bakın kaç gün karnınızı oğuşturur, kaşınır durursunuz?

17- Bütün sorunların kökeninde üretim-tüketim ilişkilerini, öğretim-eğitim dengesini aramanın gereği yoktur. Olaya çağdaş bir uygarlık anlayışıyla bakıldığında, ilerletici, geliştirici atılımla yaklaşıldığında karşılaşılacak ilk tepki şu sözlerle açığa vurulur: "Güzel geleneklerimiz, milli göreneklerimiz" doğrultusunda, onları bozmadan bütün sorunlara çözüm bulma olanağı vardır. Peki öyleyse, son altmış yıllık sürede en çok üzerinde durulan, öne sürülen, yenilik, çağdaşlaşma girişimlerine karşı çıkılarak savunulan bu "güzel geleneklerimiz, ulusal göreneklerimiz"dir, biliniyor açıkça, neden bu savunulan nesneler bu anlattığımız yüz kızartıcı durumları önlemiyor, onlara bir çözüm getirmiyor? Bugün Anadolu'da varlığı ileri sürülen bu "güzel gelenekler" neredecdir, bunlara inananlar kimlerdir?

Bu olaylarda "güzel gelenek" yeniliğe karşı kullanılan vurucu bir araç olmaktan öteye geçemez. Yeryüzünde "güzel gelenek"le pisliği, dağınıklığı, başıboşluğu, dengesizliği bağdaştıran bir topluluk bilmiyoruz, varsa gene bu "güzel gelenekler"i savunanların sömürdükleri yörelerdedir.

Bugünkü Anadolu'da eskiçağ, ilkçağ uygarlıklarının göz kamaştırıcı başarılarını gösteren sayısız kalıntı, buluntu, yıkıntı vardır. Bunlar Anadolu'nun şu benimsenmeyen, bizden değil denen, tarihimize katılmasına karşı çıkılan, XI. yüzyıldan önceki dönemin ürünleridir. Savunulan gelenekler, göreneklerin bu ürünlerin değerini, özünü kavrayabilecek olgunluk aşamasında değildir. Asya'da böylesine yüksek düzeyde bir uygarlığın varlığını gösterecek buluntular, kalıntılar yoktur. Vardır diyenler,

gitsinler Asya'da bir Boğazköy, bir Hacılar, bir Kültepe, bir Karatepe, bir Perge, bir Side, bir Aspendos, bir Bergama bulsunlar da görelim. Dahası var Asya'da bir Ayasofya, bir Süleymaniye'yi göstersinler bakalım. Bu söylediklerimin çoğunu daha önce başka çalışmalarımda da söyledim, burada yineliyorum, "güzel geleneklerimiz" geldikleri yerlerde neler başarmış, bugün onları savunanları kalkındıracak, yabancı ülkelerden yardım istetmeyecek neler getirmişler, neler vermişler sergilesinler de inanalım.

Anadolu'da geleneklerin çok geniş bir alana yayıldığı, çok eskilere gittiği biliniyor. Bu geleneklerle inançları birbirinden ayrı düşünme, ayrı varlıklar sayma olanağı yoktur. Gelenekleri yaratan özlerin, Anadolu eskiçağından akıp gelen inançlar olduğunu da unutmamalı. Ortaçağdan kalma geleneklerimiz de epeycedir. Bunlar arasında ne varsa tanrıdan beklemek, aşırı bir yazgıcılık, alınyazısına bağlanmak, tanrıyla gizlice konuşan "şeyh efendiler"in izinden yürümek, onların ayak tozlarını yüze sürmek, "kadınlar sizin tarlalarınızdır, onları istediğiniz gibi eker biçersiniz" buyruğuna inanmak, eğriyi doğru göstermek, dilenmek, ne varsa devletten bekleyip devletçiliğe karşı çıkmak, bütün yenilikleri yıkma girişiminde bulunup gericiliği yaymak için en gelişmiş "gâvur işi" buluşlardan yararlanmak gibi saymakla bitmeyen daha nicesi "güzel geleneklerimiz" arasında önemli yer tutar. Bunları alay olsun diye söylemiyorum, altmış yıldır çağdaşlaşma girişimlerini kötüleyen en yüksek görev aşamalarına çıkmış yetkililerin ağızlarından dinleye dinleye kulaklarımız paslandığı için yazıyorum. Bunlar, günümüz Anadolusu'nun yaşanan gerçekleridir, aydın topluluğunun bilmediği, bilmek, öğrenmek için de bir girişimde bulunmayı düşünmediği acı gerçekler.

18- Yurdumuzun köylerini, bucaklarını gezin, ilk göreceğiniz bu yörelerin insanlarıyla doğa arasında kurulan, sürdürülen bağlantıdır. Çocuk mu doğmuş, yörenin doğal kurallarına uyabildiği oranda yaşar. Evlilik sorunu mu var, erkeğin işlenecek tarlası, savrulacak harmanı, kaldırılacak ekini, taşınacak yükü, sağılacak ineği, koyunu içindir. Durumu elverişliyse başlığı

ödedikten sonra bir değil birkaç kız alabilir, daha sonra kadınlar girer kuyruğa. Evlenmek, yuva kurmaktan önce işin görülmesi, üretimin sağlanması gereğincedir nice köyümüzde, bucağımızda. Birden çok kadın almak yasalarımıza göre suçtur, ancak kadınlardan birinin yetkili kişilere, görevlilere başvurmasına bağlıdır. Kadın da bunu bilmez, elinden gelmez durumundadır. Ondan dolayı yasalar susar, kulakları duymaz. Yasa ancak tek kadınla yasal evliliği tanır, ötekiler kütüğe yazılmaz, doğan çocuklar da kütüğe yazılı kadının üzerine geçirilir. Bunları kütüğe geçiren görevli, bir kadının yılda üç ayrı ayda doğum yaptığına şaşmaz, şaşsa ne çıkar, "güzel geleneklerimiz" karşısında, dinimiz alabildiğin sayıda kadın al demedi mi? Tanrının buyruğuyla bir kadın üç ayda bir de tosun gibi bir çocuk doğurabilir.

Yurdumuzu, ulusumuzu ayakta tutan, doyuran, besleyen, yaşatan kadınlarımızdır. Şu okumamış, yazmamış, yirmi yaşında altmışa varmış gibi görünen, susan, çekingen, yorgun, bitkin, sağlıksız, ezilmiş, küçümsenmiş, dinimizin "erkeğin tarlası" saydığı kadınlarımız, kızlarımız. Anadolu'nun neresinde taş taş üstüne konmuşsa, neresinde toprak kazılmış, ekilmiş, ekin biçilmiş, harmanlanmış, toplanıp savrulmuşsa, neresinde bir ocak tütüyor, bir çocuk sesi duyuluyorsa bilin ki orada kadın vardır. Anadolu'nun neresinde sigara dumanından göz gözü görmez duruma gelmiş bir kahve varsa, neresinde işsizlerin, başıboşların toplandığı bir alışveriş yeri varsa, neresinde kâğıt oynanıyor zar atılıyorsa, neresinde çimenlere uzanmış, gölgeye yatmış beceriksizler birikmişse bilin ki orada erkekler vardır.

Doğu Karadeniz köylerinin çoğunda erkek eşeğe biner, elinde şemsiye yağmurdan korunur, önden gider, arkasından sırtında yük, kucağında çocuk, beli iki kat, yağmurun altında ıslanan kadın yürür. Buna "erkişi" derler yöre ağzında, kadına da "kanayaklı". Yayladan otu, ev gereçlerini, hayvan ürünlerini kadın indirir sırtında, yaylaya kadın çıkarır sırtında. Böyledir şu "güzel geleneklerimiz" bugün Anadolu'da...

Bakıyorum eskiçağdan, ilkçağdan kalan uygarlık ürünlerimize, yontulara, kabartmalara, toprak kaplar üzerindeki süs-

lemelere. Kadın erkeğin yanındadır, saygındır, değerlidir. Kadın tanrıçadır, kadın kralın yanındadır kraliçedir, kadın kutsaldır, kadın yücedir. Urartularda, Hititlerde, daha öncelerde, ortaçağa gelmeden önceki dönemlerde kadın vardır, insandır, kadındır, candır. Frigya kaya mezarlarında, Likya kaya mezarlarında, anıtlarda, yazıtlarda kadın erkeğin yanındadır, kabartmadır, yontudur. Bu dönemler çoktanrıcı dönemlerdir, kadın erkeğine eştir, eşittir. Sonra tektanrıcı dönem gelmiştir, kadın erkeğin arkasındadır, evin içinde kapalıdır, karanlıktadır, erkeğin yanında tarladır, erkek üstündür, kadın karısıdır, eşi değildir, eşit değildir. Erkek "efendi"dir, kadın odalıktır.

İmdi karşılaştırın çoktanrıcı dönemle tektanrıcı dönemi Anadolu'da, içinde yaşadığımız toplumda, bulun ikisinin yerini. Bu yeri bulmak güç değildir, Anadolu'yu yeterince tanıdıktan sonra. Düşünce varlığı bakımından bir gelişme olmamış, eskinin, şu çoktanrıcı dönemlerin çok daha ötesine gidilmiş, doğanın verdikleriyle yetinilen çağları andırır bir yaşama ortamına girilmiştir. Bir küçük karşılaştırma sorunun çözümüne yeter bu konuda. İnsanın değeri yalnız yazıya geçirilen, uygulama alanında gerekli yerini bulamayan önerilerle ne anlaşılır, ne de açıklanabilir. Bir toplumda insana verilen değeri, insanın önemini kavramak için önce insanın "yerine" bakmak gerekir. İnsan neredededir, ne durumdadır? Bu bir toplum sorunudur, toplumu yöneten düzen sorunudur. Toplumu düzenleyen kurallar, uygulama alanında insanı "nereye" koymuşsa insan "orada"dır. Toplum düzeninde "insanın yeri" ona verilen önemin, değerin en açık ölçeğidir. Uygulama olanağı bulamayan yazılı kurallar, koşullar ne denli uygarca, çağdaşça olursa olsun gerçekteki insanı anlatmaya, açıklamaya yetmez. Yaşananla düşünülen arasında kopukluk varsa, uçurum varsa insanı değerlendirmede, anlamada çelişki var, tutarsızlık var demektir. Yasaların öngördüğü olanaklar insana uygulanamıyorsa, insan yaşadığı toplumda bu olanaklardan yeterince yararlanamıyorsa, bunlar sözde kalmışsa, orada uygarlığın anlamı yoktur.

Bir toplumun yasaları kadın-erkek ayrılığını giderecek nitelikte değilse, uygulamada kadınla erkek arasında eşit, yasal

denge sağlanamıyorsa suçu yasanın ülke gerçeklerine ters düşmesinde aramak gerekir. Bunda da sorumlu yasakoyucudur, ya yasalar geçerlikte olan geleneklere, alışkanlıklara, göreneklere uymalı, ya bu toplum varlıkları yasaların egemenliği altına alınacak oranda denetimden geçirilmeli. Kimi yörelerde "başlık" denen, evlenecek kızı alandan istenen para, yaygın bir gelenektir. Baba, "başlık" karşılığı kızını dilediği kimseye vermekte, onun evliliğine, yaşına başına bakmamaktadır. Oysa çok kadınla evlenme dinimizde var, yasalarımızda yoktur. Bu çelişkiyi kim giderecek? Yasalar mı, gelenekler mi? Baba kızına oğluyla eş oranda kalıt bırakmıyor, tarlasını sağlığında oğluna ya da oğullarına bölüyor. Burada kadın-erkek eşitliği boşlukta kalmıştır. Yasalara göre bütün kardeşler kalıttan (mirastan) eşitçe yararlanırlar. Oysa baba, sağlığında, kızlarını bir yana atıvermiş. Boşluğu kim giderecek?

Yurdumuzda ilköğrenim yasal bir gerekimdir. İlköğrenim çağına gelmiş bütün çocuklarımızın okula gitmeleri gerekir. Buna karşılık yurdumuzda okuma-yazma bilmeyen gençlerimizin sayısı oldukça kabarıktır. Dinine çok bağlı olduğunu ileri süren nice yurttaşımız kızını ilkokula göndermiyor, Kur'an kursuna yolluyor. Peki nerde kaldı ilköğrenim yasasının gerekliliği, bütün yurttaşlara eşit ölçüler içinde uygulanışı?

Yasalarımıza göre "hazine"nin olan topraklar üzerinde kimse ev yapamaz, tapusuz elinde bulundurma yetkisine kavuşamaz, yaylalar, otlaklar, yaylımlar (köy egemenliği altındaki hazine yerleri, başka deyimle kamu toprakları) tek kişinin yararına, egemenliği altında bırakılamaz. Peki bu yüzbinlerce kaçak yapılar, işyerleri, alışveriş kuruluşları, tarlalar, ağaların elinde bulunduğu bilinen geniş topraklar nedir? Yasakoyucu ne söylemiş, gerçek ne söylüyor, uygulama nerede? Uygulama olanağı bulunmayan bir yasanın, bir koşulun, bir kuralın yarattığı boşluğu ancak kargaşa doldurur. Bizde olan da odur işte. Dinimize bakalım biraz, şunu görürüz: "Yerlerde, göklerde ne varsa Tanrınındır." *(Kur'an)*, Peki, bu büyük ağaların ellerinde bulunan yaylalar, köyler, otlaklar, yaylımlar kimindir? Yoksa tanrı onları özel olarak görevlendirmiş mi? "Tanrının köyler halkından pey-

gamberine verdiği mallar artık Tanrının, peygamberlerin ve yakınlarının, yetimlerin, yoksulların ve yolda kalanlarındır, varlıklı kimselerin elinde dolaşacak sermaye değildir." (Kur'an 59/7). Bu tür alıntıları istediğimizce çoğaltabiliriz, sonuç değişmez. Büyük toprakları ellerinde bulunduranların tanrıyla, peygamberlerle yakınlıklarını arayıp sormak kalır bize.

İslam dinine göre "malının kırkta birini zekât olarak vermek" kaçınılmaz bir gerekçedir, imanla bağlantılıdır, daha açıkçası islamın beş kuralından birinin kapsamı içine sokulabilir. Yurdumuzda, şu dinine çok bağlı, çok saygılı olduğunu ileri sürenler arasında bu kurala uyan var mı yok mu? Yoktur. Öyle olsa kimsenin elinde köyler, uçsuz bucaksız yaylalar, otlaklar, yaylımlar kalmaz, kalamazdı.

Anadolu'yu gezip gördükçe bu örnekleri çoğaltmak, elle tutulur kanıtlar göstermek, bu örneklerin, kanıtların yerini, sınırlarını, kimlerle ilgili olduğunu açıklamak çok mu çok kolaydır. Burada önemli olan toplumumuz içindeki korkunç çelişkidir, yaşama çıkmazıdır, düzen tutarsızlığıdır. Yasalar bunları giderecek nitelikte değildir. Nedeni de yasalarla yaşama gerçekleri, toplum gerçekleri arasında uygarlığın, çağımızın gerektirdiği uyum yokluğudur. Bizim görevimiz bu uyumu kimin, kimlerin sağlayacağını göstermek değil, gerçekleri gözler önüne sermektir. Çelişme yalnız yaşamla yasalar arasında değil, geleneklerle dinimizin koyduğu kurallar arasındadır ayrıca.

19- Anadolu insanının yaşamını düzenleyen doğadır, doğa olaylarıdır. Özellikle Orta Anadolu, Doğu Anadolu köylerinde, Doğu Karadeniz yörelerinde, Toroslarda durum böyledir, tek düzenleyici doğadır. Çağdaş uygarlığın bu alanda adı bilinmez, olanaklarından, buluşlarından yararlanma yoluna gidilmez pek. Bunun en açık örneği konar-göçer yaşamıdır. Yazbaşı sıcakları başlayınca konar-göçer topluluklar sıcakları izleyerek önce dağ eteklerine, sonra geniş yamaçlara, daha sonra yüksek yaylalara çıkarlar. Bu çıkışta kolay sökülüp kurulan büyük kıl çadırlar ev olarak kullanılır. Hayvanlar ya mağaralarda, ya da belli yerlerde barınır, çadırların yakınında. Güz soğukları başlayınca yazbaşı yapılan işlem tersine çevrilir. Önce yaylalardan daha alçak ya-

maçlara, soğukların artmasıyla dağ eteklerine, ovaya inilir, soğuklar iyice bastırıp kış gelince köylere, şu toprakla ısıtılan, düz damlı, toprak evlere göçülür. Köyden yaylaklara göç sıcağın, soğuğun durumuna bağlıdır. Sıcaklar erken başlarsa yaylaklara, otlaklara göçler de erken başlar, sıcaklar geç başlarsa göçler de gecikir. Yılın belli bir günü, belli bir kesimi göç için yeterli değildir, olayı sağlayan soğuğun, sıcağın durumudur.

Ekin ekip biçme, harman savurma, tarlaları kazma gibi işlemler de sıcakla, soğukla ilgilidir genellikle. Bundan dolayı kimi yörelerde ekinler erken, kimi yörelerde daha sonra biçilir, harmanlanır. Anadolu'nun daha önce adı geçen kesimlerinde tarım durumu böyledir genellikle. Bu işlemlerde çağın ileri buluşları arasında kullanılan araçlar çok sınırlıdır. Bunların başlıcaları biçerdöğer, yerkazar (traktör) gibileridir. Biçilmiş, savrulmuş ekin ile ilgili bütün öteki işlemler ilkeldir, eski gelenekler doğrultusundadır. Kağnı, at, öküz gene en yaygın tarım, taşıma araçlarıdır. Kadın bütün işlerin içinde, ağırlığı altındadır. Bu tarım işlemleri doğal koşullara bağlıdır, ancak toplumun yapısı, kuruluşu, işleyişi de doğal olanaklara göredir. Tarımda kullanılan biçerdöğer, yerkazar gibi araçlar ne yaşama biçimini değiştirebiliyor, ne de toplumun yapısında bir gelişme, bir ilerleme sağlayabiliyor. Öyleki bu yeni araçların kullanımı bile doğanın buyruğuna bırakılmış. Öte yandan bu çağdaş tarım araçlarıyla atbaşı giden bir yenilik de sözkonusu değildir. Biçerdöğerin yanında çağdaş fırın, çağdaş mutfak yoktur, daha önce anlatılan sac ekmeği, eldeğirmeninde öğütülmüş bulgur, buğday vardır, toprak fırın, toprak ocak vardır. Yemek türü denince yalnız etten yapılan değişik kızartmalar, kebaplar, şişler anlaşılmaktadır. Oysa işin içine çağdaş mutfak girebilse toplumun yapısında, ev kurma düzeninde, karşılıklı insan ilişkilerinde büyük bir değişiklik, gelişme olacak. Burada, bu çağdaş mutfağın oluşmayışında insanların gelir durumu sözkonusu değildir. Bu ilkel yaşamı sürdüren öyle büyük varlıklı kimseler gördük ki yalnız kendi çadırını değil, yaşadığı bütün yöreyi çağdaş duruma getirebilir. Bir düşünün yılda en az birkaç bin koyun, sığır satan kimseler vardır. Onbin, onbeşbin koyun sa-

tanları da duyduk. Bu azımsanacak bir gelir değildir. Buna hayvan ürünlerinden, ekinden, ottan sağlanan gelirleri de ekleyince önemli bir toplam elde edilir. Bu durum halkın çok az bir kesiminde sözkonusudur, bu mutlu azınlık takımı karşısında mutsuz çoğunluk oranı şaşırtıcıdır. Varlıklının büyük geliri yaşamını, ev düzenini, kıl çadırını değiştirip çağdaş bir niteliğe sokamıyor. İşte büyük çelişkilerden biri de buradadır. Varlık bilgiyle, çağdaş uygarlık olanaklarıyla bağdaşmıyorsa insanı, yaşamını değiştiremiyor. "Ayakkabı yürümeyi, para konuşmayı öğretir" halksözü ya da atasözü burada geçerli değildir.

20- Nice okumuş, yüksek öğrenim görmüş, Avrupa'ya, Amerika'ya gitmiş, çok yüksek görevlerde bulunmuş kimseler bilirim ülkemizde. Bunların kimileriyle arkadaşlığım, kısa bir süre de olsa ilişkim, birlikte çalışmışlığım, bildikliğim olmuştur. İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük illerimizde yaşayan, gününü gün eden, doğduğu yerde büyük toprakları, sürü sürü hayvanları bulunan bu tanıdıklarımın özel yaşamlarıyla doğdukları yerlerdeki yakınlarının, topraklarını işleyenlerin, hayvanlarına bakanların yaşamlarını karşılaştırınca ağlamamak elde değildir. Bütün olanaklar ellerinde bulunmasına karşılık köylerine, yakınlarına bir avuç uygarlık ışığı götürmeleri şöyle dursun, kendi kendine aydınlanmaya çalışanları, toprağında çalışanların okumak isteyen çocuklarını, yakınlarını bile karanlıkta bırakmak için ellerinden geleni yapmaktan çekinmediklerini görünce utandım, üzüldüm. Köyüne ilkokul yapılmasına bile karşı çıkan bu kişilerin gözünde önemli olan Kur'an kurslarıdır. İlkokul çağındaki kızlar, erkekler okula değil bu kurslara gidiyorlar. Boyunlarında basma çantalar, çantalarda Kur'an ya da Kur'an'ın küçük bir bölümü (cüz'ü) köyden dönmüş otlaktaki hayvanların yanına, sığırtmaçlığa gidiyorlardı. Oysa kendilerinin yaşayışları yalnız insanlığa değil, inandıklarını söyledikleri Kur'an'a bile ters düşüyordu. Kur'an "oku" buyruğu ile inmeye başlamış Peygambere. Evet, "oku", tanrının buyruğunu, dediğini anla, ona göre davran. Oysa sözünü ettiğim varlıklar insanlığın, uygarlığın, yurttaşın canına oku diye açtırmış o Kur'an kurslarını. İşlerine, çıkarlarına öyle geliyordu.

Demek yüksek öğrenim görmek, yüksek görevlerde bulunmak, Avrupa, Amerika gezmek, çok varlıklı olmak çağdaş olmaya, uygar olmaya, insansever, yurtsever olmaya yetmiyor. Öğrenim bir yerde sömürü aracına dönüşüyor gözlerimizin önünde. Öğrenim bir belge sağlamak, iş görmek, gelirini çoğaltmak ereğine yönelirse özüne yabancılaşır. Başkalarını aydınlatmaya, geliştirmeye, yükseltmeye yaramayan, yalnız özel çıkar sağlayan bir öğrenim uygarlıkla bağdaşmaz. Bir öğrenim önce onu göreni, sonra başkalarını, aydınlatamıyorsa boşluktadır, gösteriştir. Gördüğü öğrenimle aydınlanamayan bir kimsenin yurduna, ulusuna yararı olamaz. Öğrenim kendini mutluluğa, başkalarını mutsuzluğa, karanlığa itmek için değildir. Öğrenen öğretemiyorsa öğrenmemiş sayılır.

İnsan gördüğü öğrenimi başkalarını sömürme aracı olarak kullanırsa, yöreyi de buna uygun bulursa, o toplumda yaşanan gerçeklerle yasalar arasında çelişme, tutarsızlık vardır. Öğrenim isteneni vermiyor, yasalar istenen ortamı sağlayamıyor. Bu iki çelişik durum içinde yeterince aydınlanma olanağı bulamayan insanlar doğal yaşamın ilkelliğine itilirler. Bunu ne o ilkel yaşama itilenler anlayabilir, ne de onları iten yaptığı kötülüğün karşılığını verecek yasalardan korkar. Yasaların çelişkileri sömürene de, sömürülene de açık kapı bırakmıştır. Sömürülen kendini koruyacak, savunacak güç kaynağını bulamaz, bilemez, sömüren de kendisine dur diyecek bir engelin olmadığını bilir, gereğinde yasaların boşluğuna sığınır. Bu konuda çok ilginç bir örnek verelim: İslam dininden alınma bir ilke vardır, buna dilimizde, Osmanlıca söyleyişle "adalet mülkün temelidir" denir. Bu söz gibi kötüye kullanılmış, ters yorumlanmış, sömürülmüş bir söz çok az bulunur. Burada geçen "mülk" sözü Arapça'da, özellikle eski Arapça'da, Kur'an dilinde, "yönetim", ülke anlamına gelir. Bu sözden "malik", "melik" sözleri türemiştir ki "yöneten", "yönetici" karşılığıdır. Yukar ki özdeyişin anlamı da "yönetimin temeli doğruluktur" biçimindedir. Oysa bu özdeyiş tersine çevrilerek "elde bulundurulan varlığın, toprağın, tarlanın, evin, özel iyeliğin (mülkiyetin) temeli doğruluktur" anlamı çıkarılmış. Din sözü "özel iyeliği koruyan" bir nitelikte yo-

rumlanmıştır. Bu yorumun ne denli yersiz, düzmece olduğunu anlamak için, Kur'an'da geçen "yerlerde, göklerde ne varsa Tanrınındır" sözlerini bilmek gerek. İslam dininde, bugünkü anlamda "özel iyelik" yoktur ki, yukarda geçen özdeyiş de öyle yorumlansın. Nitekim Türkçe "iyelik" karşılığı olan Arapça "mülkiyet" kavramı da "yönetim", "idare" anlamlarındadır. Yurdumuzda kurulan, yönetici yetiştiren "Mülkiye" adlı öğretim kurumu da "yönetim" karşılığı olan "mülk"ten türemiştir, "özel iyelik" anlamında değildir. Osmanlı döneminde de "özel iyelik" yoktu, padişah yeryüzünde "Tanrının gölgesi" sayıldığından ülkenin varlığı, toprağı, yaylası, yaylımı, otlağı, sözün kısası bütünü onun buyruğu, yönetimi, denetimi altındaydı. Tanrı adlarından biri olan, eskiden evlerin önyüzünde, en yüksek yere asılan "Ya malik'el mülk" deyimi de "ey varlığın yöneticisi", "ey bütün varlık evrenini elinde, yönetimi altında bulunduran" anlamındadır. Nitekim Kur'an'ın başlangıç (Fatiha) bölümünde geçen "Malik-i yevm'üd-din" sözleri de "yargı gününün egemeni, padişahı" anlamındadır. Kur'an'ın Asya Türkçesiyle yapılan çevirilerinde bu anlamda geçer. Süleyman Çelebi (öl.1421?)nin ünlü "Mevlid"inde geçen:

Ola kim rahmet kıla ol padişah
O kerîm-ü ol rahîm-ü ol ilâh

dizelerinde "padişah", "ilâh" sözleri tanrı anlamındadır. İmdi bu "mâlik" sözünü "iye" karşılığı alsak bile "doğruluk"tan (adaletten) ayrı tutamayız. Özel iyeliğin temelinde de bu doğruluk, başkalarının emeğini sömürmeme ilkesi vardır. İnsan ancak elinin emeğiyle kazandığının iyesi (maliki) olabilir, yukarda geçen Arapça'dan aktarılma özdeyişe göre. Oysa, yıllardır bu özdeyiş ne yolla edinildiği bilinmeyen yüz binlerce dönüm toprağın korunması yolunda bir ilke diye yorumlanmış, yargı kurumlarının bile "özel iyeliği" korumakla görevli oldukları ileri sürülmüştür, anlam saptırılarak. "Adalet mülkün temelidir"den yanlış bir anlam çıkarılmış, birçoğuna da öyle benimsetilmiştir. İşte halkımızın büyük bir kesimini doğal ortamda, yalnız doğanın verdiği olanaklarla, uygarlık ışığından uzak, yoksun bir durumda yaşamaya iten etkenlerden biri de bu yanlış yorumdur. Yasalar

bu yorumun doğrultusunda işledikçe "adalet mülkün temeli" olamayacaktır.

21- Anadolu'da ilginç bir olay da içekapalı yaşamın yarattığı yöre ayrılığıdır. Bu ayrılık inançlar, davranışlar, gelenekler, alışkanlıklar biçiminde görünüş alanına çıkıyor. Halkbilgisi varlıklarının çoğunu oluşturan bu değişikliktir. Bu durum uygarlık ayrılığından, ortak geçmiş yokluğundan değil, dar bir yaşama alanında sıkışıp kalmadan kaynaklanıyor. Halkbilgisi varlıkları bakımından kıvanç verici olan bu durum uygarlığın sağladığı bütünlük bakımından sevindirici değil, yaratma konusunda. Halkbilgisi varlıklarında bir kopukluk görülüyor. İnançların birbiriyle karışıp kaynaşmasına karşılık halkbilgisi varlıklarında böyle bir uyum yoktur. Sözgelişi bir Bayburt çorabını, bir Karaköse kilimini, bir Konya dokumasını yalnız o yörelerde bulabilirsiniz. Halk sanatı yörenin dışına taşıp geniş alana yayılamıyor, gittiği yerde başka türden bir yaratma ile karşılaşıyor, sınırlanıyor. Bir yaratmanın yöresel kalması, onun yaşama, gelişme olanağını da azaltıyor. Köyden, yöreden göçmeler, başka iş alanları bulmalar gibi toplum olayları halk sanatlarını da etkiliyor. Daha önce kimi halk sanatlarının gittikçe yokolduğunu söylemiştik. Bu yokoluşun kökeninde gidenin yerini dolduranın bulunmayışı saklıdır.

Yöre ayrılığı halk yaratmalarının türlenmesine, çoğalmasına olanak sağlıyorsa da bütünleşmeye, birbirini beslemeye yönelik bir eğilim göstermiyor. Son yıllarda büyük illerde oturan kimseler arasında halk yaratmalarına duyulan ilginin arttığını görüyoruz. Ancak bu ilgi halk sanatının gelişmesinden çok öykünmelere, yozlaşmalara, yalnız gelir sağlamaya yönelik girişimlere yolaçıyor boyuna. Genellikle eski uygarlık kalıntılarının bulunduğu yörelerde geziye çıkanların ilgisini çeken, bu nedenle satışa sunulan, şu "turistik eşya" adı verilen nesnelerin çoğu düzmecedir, yozlaşmıştır, yarardan çok yıkım getiricidir halk sanatlarımıza. Antalya, Bodrum, Marmaris, Side, Efes, Bergama yörelerinde bu tür uyduruk nesneler çok ilgi topladığından sergiler dolusudur. Daha önce, başka bir açıdan incelediğimiz bu konunun ayrıntılarına girmeyelim. Yalnız yöre

sanatlarının özgünlüğünü koruyabilmeleri için daha geniş bir alana yayılıp bilinmelerinin gereğini söylemekle yetinelim.

22- İlgi sorunu ayrı bir özellik gösterir Anadolu'da. Gittiğimiz yerlerde bizim de, karşımızdakilerin de ilgisini çeken konular çok değişikti. En küçüğünden en büyüğüne değin bir çıkar duygusu var insanlarda. Bize öteberi satmak, bizden bir kazanç sağlamak, düzmeceyi gerçek, özgün gösterip yutturmak gibi pek sevilesi olmayan girişimlerle karşılaşmaktan bıktık. Bir yabancı görünce başkalaşıyor insanlarımızın çoğu. Yemek mi yiyeceksiniz en kötüsünü en iyi diye gösterme yarışına giriyor alışverişçiler. Anı olsun diye bir nesne mi alacaksınız, en değersizi, en becerisizi yutturmaya kalkıyorlar size. Üstelik andiçiyor, en kutsal saydığı varlıkların adlarını söyleyerek, tanrıyı tanık göstererek sizi kandırmaya çalışıyor kimi satıcılar. Bu tür ilgiyi bütün insanlarımıza yükleme olanağı yoktur kuşkusuz. Ancak yabancılarla karşılaşanların çoğunda görülen bir gerçek de budur. İnsan kendinde olmayanı, yöresinde görmediğini başkalarında görünce içinde bir ilgi uyanır, bu doğaldır. Alışverişçinin, çıkarcının ilgisi böyle değildir, karşısındakini aldatmaya, kandırmaya dayanır. Halkımızın kimi, görünce ister, değiştokuş yoluyla almaya çalışır, ancak kandırmaya yönelmez, gördüğünün kendisinin olmasını diler. Böylelerini de çok gördük, bunlara bir diyeceğimiz yok. Oysa işi alışverişe dökenlerin çoğu aldatmaya, kandırmaya eğilimliydi.

İnsan ilişkilerini, ilgilerini eş düzeyde tutma, bütün insanlarda eşdeğerde bulma olanağı yoktur. İnsanları birbirlerinden ayıran özellikler arasında ilgilerin de büyük bir yeri vardı. İlgi başkasını kandırmaya, aldatmaya yönelir, yalnız çıkar ardından, kazanç arkasından giderse insanın özünü daha kolay ortaya koyar. Bu yalnız bir eğitim sorunu değildir, insanın biraz da yapısıyla, niteliklerinin örgüsüyle bağlantılıdır. İyice araştırıldığında bu tür insanların, eğitilseler bile, yaratıcı, yapıcı olmadıkları, nerede olursa olsun işin kolayına kaçtıkları görülür. Bunlar üretici olmaktan kaçan, başkalarının sırtından geçinmeyi başarı sayan yaratıklardır. İşte tarih değeri büyük olan yörelerimizde "turistik eşya" denen düzmeceleri satanların

çoğu böyledir. Bunları, burada söylemenin gereği yoktu sanılmasın. Anadolu'nun gerçeklerinden biri budur. Van Tekel Müdürlüğü'nün önünde, kapının iki yanında kaçak "Samsun" sigaralarını satan küçük çocukların yarının "turistik eşya" açıkgözleri olmayacaklarını kim söyleyebilir? Çözülme tabandan geliyor, tavana yansıyan onun çok küçük bir gölgesidir.

23- Anadolu insanı, üretim bakımından toplumcu değildir, bireycidir. Onun imece yöntemiyle gördüğü işler bile bireycidir, kişisel çıkarın yardımlaşmayla sağlanması ereğine yöneliktir. Nitekim yüzyıllar boyunca uygulanagelen bu imece yöntemi toplumsal gelişmeye, toplumculuğa yönelmemiştir. Köylüler toplanırlar, karşılıklı olarak birbirlerine yardım ederler, işlerini yürütürler. Bu yöntem belli bir sıraya göre, karşılıklı olarak uygulanır. Bugün bende, yarın sende, öbürsü gün onda diye günler çalışma sırasına, imece yöntemine göre ayrılır. Sonunda bireylerin işleri biter, imece de sona erer. Ne varki bu imece denen birleşme, birlikte iş görme çok dar bir alanda kalır, düşünce ortamına geçemez, tarımla, köy işleriyle sınırlanır. Halkın aydınlatılmasıyla bu imece yönteminden çağdaş üretim anlayışına göre yararlanma olanağı vardır. İmeceyi doğal olay olmaktan kurtarıp çağdaş üretim kuralları doğrultusunda geliştirmek gerekir. Toplumsal yapısı doğa verilerine dayalı topluluklarda üretimin imece yöntemiyle yürütülmesi alınan üründen ortaklaşa yararlanmayı gerektirmez. Emeğin karşılıklı çıkar doğrultusunda imeceyle yürütülmesi de ürünün istenen ölçünün üstüne çıkmasını sağlamaz. Halkımızın şu "yeteriyle yetinme" düşüncesi, inancı üretimin gelişmesini, üretim alanlarının genişlemesini engellemektedir. Oysa toplum kalkınmasında "yeteriyle yetinme" görüşü, inancı geriletici sayılmasa bile ilerletici, geliştirici değildir. Ürünün "yeteri" aşması dışsatımın başlıca dayanağıdır. Gezdiğimiz yerlerde en çok duyduğumuz söz şu: "Allaha şükür bize yetecek olanı verdi"dir. İnsan emeği, uygarlığın sağladığı geliştirici olanaklar sözkonusu değildir, daha doğrusu bilinmiyor. Akarsuyun kıyısındaki tarla kuraktan kavrulmuş, karı-koca, yanlarında çocukları toplanıp bir kıyıya yığılmış ekinin çevresine oturmuş "Allahtan bu yıl çok kurak

oldu baksanıza geçen yılkinin yarısını bile alamadık "diye yakınıyorlardı. Akarsu çıkardığı ince sesle alay edip duruyordu onlarla.

Halkımızın bu "yeteriyle yetinme" görüşünden en çok yararlananları büyük toprakları ellerinde bulunduran kimselerdi, bunu bütün gezi süresince yakından, olayları yaşayarak gördük. Büyük toprakların iyesi topraksız köylüyü çalıştırıyor, ona "yeteriyle yetinme" kuralınca gerekli gördüğünü, uygun bulduğunu veriyor, bu "yeteri"nden artan büyük ürünü de gene topraksız üreticiye taşıtarak satışa çıkarıyor. Kayseri'nin, kahvesinde çay içtiğimiz bir köyünde, büyük yolun kıyısında ekinlerin boşaltıldığı büyük bir yapı vardı, betondu. Yanımdaki köylüye sordum, nedir, ne oluyor diye, şu karşılığı verdi: "bizim belediye başkanınındır, Allah razı olsun, çalıştık bize yeteni verdi, bunları da daha sonra satmak için buraya yığıyor, bu yapı onun anbarıdır. Bizim topraklarımız az, onunkini işleyip geçiniyoruz, Allaha şükür." Eskiler "kanaat tükenmez bir hazinedir" derlerdi, bu sözlerin ne anlama geldiğini, halkımızın uyuşmasında, uyumasında, doğal bir varlık olarak düşünmeden taşınmadan yaşamasında ne denli etkili olduğunu gezilerimde daha iyi anladım, daha açık kanıtları görerek kavradım. İstanbul'un yoksul bir yöresi olan Kocamustafapaşa'yı anlatan bir şiirinde ünlü, eskiye özlem duymakla anlı sanlı, osmanlı kalıntısı bir ozanımız:

Kuru ekmekle bayat peyniri lezzetle yiyen
Çeşmeden her su içişte "şükür Allaha" diyen

dizeleriyle bir yaşama gerçeğini dilegetirir. Halkımıza "kuru ekmekle bayat peyniri lezzetle" yediren yönetimin başında bulunan, şu "yeryüzünde Tanrının gölgesi" sayılan kişi, Topkapı Sarayı'ndaki köşkünün penceresine yaslanmış, havuza girmelerini buyurduğu çıplak, güzel odalıklarına bakar, balıklara altın atarak yaşamın tadını çıkarırdı. Dahası var, günün birinde kendisini alaşağı ederler kuruntusuyla öz çocuklarını, öz kardeşlerini boğdurup ya çuvallarla denize attırır ya da Ayasofya'nın yanındaki mezarlığa gömdürürdü. Bu "Allaha şükür" inancıyla uyuttuğu halkının emeğiyle atlarına altınlı, elmaslı

eyerler, koşumlar taktırır, zümrüt, elmas, inci, pırlanta gibi süstakılarıyla donattığı arabasına biner, "yeryüzünde Tanrının gölgesi" olmanın verdiği görkemle "Cuma selâmlığı"na çıkardı.

Ülkemizin kalkınmasında başlıca etken, halkımızın üretici olarak bilinçlenmesi, çağdaşlaşmasıdır. Böyle olumlu, geliştirici bir eylemin doğması da yaşama düşüncesinin değişmesine, çağın gidişine uygun bir nitelik kazanmasına bağlıdır. Bir halkın yaşama düşüncesini, geçim ilkesini "yeteriyle yetinme", "Allaha şükür", "kanaat tükenmez hazinedir" gibi uyuşturucu, atılımdan uzaklaştırıcı, beceriksiz kılıcı, girişimlerden yoksun bırakıcı deyimler dile getirirse, bu deyimlere dört elle sarılınırsa bütün ilerleme, gelişme çabaları boşunadır. Toplumun gelişmesi önce "kafasının değişmesi"ne dayalıdır. Bir toplumun yönteminden, yönetiminden önce kafasını değiştirmek gerekir. Kafanın değişmesi için de insanın bir kafasının bulunduğu, yaşamanın ancak bu kafayla sağlanabildiğini bilmesi, öğrenmesi kaçınılmazdır. Ortaçağdan beri, tektanrıcı döneme girdiğimizden bu yana, halkımıza "kafasız yaşama"yı öğrettik, ona "kafanın yararsızlığı"nı aşıladık. Suç halkımızın değil yüzyılların katılaştırdığı, yönetimlerin pekiştirdiği "Allaha şükür" inancındadır. Tanrının yerine, "Allaha şükür" yerine, "emeğine güven", "çabana dayan" ilkesi geçmedikçe kalkınmamız, çağdaşlaşmamız tatlı bir ninni olmaktan öteye geçemeyecek, sonunda gene üretmeden tüketen kazanacaktır.

Ne kadar pest olsa da bünyân-ı kanaat Rağıb
Revzeninden yine mâmûre-i rif'at görünür

diyerek azla yetinmeyi (kanaat'ı) öven, olanla yetinmenin evi ne denli alçak tabanlı olsa bile penceresinden yücelik, bayındırlık görünür düşüncesini savunan Sadrazam Koca Rağıb Paşa, İstanbul'a kesime gelen koyun sayısına göre açıktan akçe alır, az şöyle dursun çokla bile yetinmezdi. Bu "dediğimi yap, yaptığımı yapma" sözü bir yaşama yöntemi olmuştur Anadolu insanında. Bu yüzden belli bir kesim varlıklı, azınlık mutlu, büyük çoğunluk yoksul, mutsuz olmuş, bu da bir "olanla yetinme" biçiminde erdem diye gösterilmiştir. Bir düşünün, Anadolu'nun uzak bir yöresinde, Osmanlı yönetiminin görevlendirdiği bir

paşa, beğenmediği kimseyi astıracak, astırmadan önce ona elini öptürüyor, abdest aldırtıp namaz kıldırtıyor, tanrısına "şükr" ettiriyor, bu işi de tanrı adına, "şeriat" adına yaptığını söylüyor, söyletiyor. Bu yaşama biçimine alıştırılmış bir toplumdan çağın gidişine uygun bir atılım beklenemez. O toplumun yapısı buna elverişli değildir.

24- Anadolu insanı kolay inanan, inancından çok güç dönen, kimi inancından dönmeyi düşünmeyi bile suç sayan, düşünerek değil de etki altında kalarak inanan bir varlıktır. Düşünerek inanmadığından inançlarıyla yaşama gerçekleri arasındaki çelişki, uyumsuzluk onu tedirgin etmez. En kesin, en açık bilim gerçeklerine bile kolay kolay inanmaz insanımız. Bilginin, bilgenin söylediğini hacı hoca takımı onaylarsa, ağa onaylarsa doğru sayar, bunun karşıtı onun inanç evreninde geçerli sayılmaz. Saçkırana yakalanmış, başı öbek öbek açılmaya başlamış bir köylü çocuğu gördüm, boynundan başlayıp kulak arkalarını dolanan, alnından, çene altına inen, içiçe iki dörtgen çizilmişti yüzüne mor, kötü bir boyayla. Köylülere bunun ne olduğunu sordum, saçlarının dökülmeye, derisinin kabarıp kaşınmaya, beneklenmeye başladığını, bunun önüne geçmek için "çok büyük bir hocaya" okunduğunu, yazıldığını söylediler Van'da, ilin ortasında. Buna benzer bir olaya da İstanbul'da Lâleli yöresinde, Süpürgeci Hanı'nda tanık olmuştum. Olayı tanıdığım yetkili bir yakınıma, bir uzmana anlattım. Durumun daha da kötüye gideceğini, derisindeki kabartılı beneklerin başka bir sayrılık belirtisi olduğunu söyledi. Kendi uzmanlık alanıyla ilgili açıklamalarda bulundu. İmdi okuyup üfleyen, mor boyayla yazı yazan "büyük hoca"ya duyulan inancın, güvenin bu alanla ilgili bilim adamına karşı gösterilmesi uygarlık adına daha olumlu değil mi? Karşılık açıktır, ancak halkımızı bu bilinç aşamasına kim çıkaracak? Üstelik bu "büyük hoca" etkili olduğu bölgenin oylarını, seçim döneminde, istediği yöne çevirebiliyorsa?

İnsanın uyanmasında, doğanın uyarıcı olayları yeterli değildir bütün yöreler için. Biraz da bilgi birikimi, deney algısı gerekir. Doğa olaylarına deneyici bir gözle bakmasını bilmeyen

topluluklara doğanın en büyük iyiliği yıkım getirmektedir. Uyanmasını bilmeyen bir topluluğun başkalarına kötü örnek olmaması için doğa yasalarını yürürlüğe koyar, sorunu kökünden çözümleyiverir. Su baskınları, aşırı kuraklıklar, depremler, aşırı soğuklar, yıldırımlar, yağmurlar doğanın şaşmaz yasaları gereğidir. Toplumların bunlar karşısında yer değiştirmesi soruna çözüm getirmez. Doğanın karşısına doğanın verdiği güçle çıkmak gerekir. Sağlam evler, dayanıklı duvarlar, sel baskınlarına karşı güçlü engeller, kuraklığa karşı su kuyuları, akarsulardan yararlanma yolları, yağmurlara karşı barınaklar insanın başarılarıdır. Bunların hepsi de doğadan kaynaklanır. Doğa ile barışmak doğanın kurallarına uymakla sağlanır, doğadan boyuna kaçarak değil. Eski Mezopotamya uluslarında su taşmalarını önleyen engeller, duvarlar vardı. Mısır'da Nil sularından yararlanma bilindiği gibi korunma önlemleri de alınmıştı. Eskiden Anadolu insanlarında da bu önlem bilgisi, uygulaması vardı. Daha önce sözünü etmiştik, örnek olarak da Urartuları göstermiştik. Oysa günümüzde eskiçağdan kalanın bile çok gerisinde bir tarım yönteminin uygulandığı yörelerimiz var. Bilinç uykuya yatınca doğa yasaları bile onu uyandırmaya yetmiyor.

25- Uygarca değişme yetişmeye, aydınlanmaya bağlıdır. Yaşama biçimi, inançları bütün gövdesini kaplayan deriye dönüşmüş bir insanın uygarlık etkilerinden yararlanması, birtakım algılar edinmesi pek kolay olmuyor. Biri Bingöl'de, biri Yozgat'ta olmak üzere, Almanya'dan gelmiş işçilerin yaptırdıkları söylenen iki büyük işyeri gördük. Eksiği yoktu, görünüşte sağlamdı, düzgündü. Telefondan akcama (televizyona) değin ne varsa yerli yerindeydi. Buna karşılık el-yüz yıkama yerinde sabun, ayakyolunda su, içinde temizlik, görevlilerinde düzen şöyle dursun insanlık yoktu. Araç, onu yaratan geleneğiyle, çevresiyle alınmayınca, yeteri oranda yararlı, etkili olamıyor. Bilinçle araç arasında bir bağlantı kurulamayınca araç boşlukta kalıyor, göstermelik olmaktan öteye geçemiyor. Önceki bölümlerde araçla uygarlık arasındaki ilişkinin önemini belirtmeye çalışmıştık. Burada araçla bilinç arasındaki varlık bağlantısı üzerinde duralım biraz.

Araç, gerekli yerde, bir gelenek uyarınca değil de bilinç ışığı altında kullanılırsa uyarıcı, geliştirici olabilir. İnsanın elindeki gelişmiş araç atın boynundaki değerli süstakısı niteliğinde kalırsa olumlu etkisi sözkonusu değildir. At ne denli iyi yürüyüşlü, güzel koşulu, uysal, çevik, gösterişli olursa olsun, sırtındaki altın işlemeli eyerin, çok değerli taşlarla donatılmış koşumlarının bilincinde değildir. Onların yalnız ağırlığını, sırtında, boynunda, az da olsa, bir yük olduğunu derisine saplanan bir iğnenin etkisini duyar gibi duyar. Bu duyuş bilinçli değildir, gövde yapısının, sinir örgüsünün doğal sonucudur. O araçlar atı, bilinç bakımından daha yüksek bir varlık aşamasına çıkarmaz. At, doğada neyse, odur. İnsan böyle bir tanımlamaya elverişli değildir. Kullandığı aracın ne olduğunu, neye yaradığını bilir. Bu araç, değeri bilinerek kullanılırsa, insanı geliştirir, insanda deneye dayanan bir ışık uyandırır. Toprağı eşen yerkazar toprakta bir bilinçlenmeye yolaçamaz, ancak kullananın düşünce evreninde bir uyarma yapabilir, yapamıyorsa kullananda bir anlayış eksikliği var demektir. Sırtındaki altın işlemeli eyerin varlığı karşısında atın durumu neyse, elindeki tarım aracının yanında düşünemeyen insanın durumu da odur. Oysa araçla onu kullanan arasında bir bağlantı kurulmalı, gizli bir anlaşma dili sağlanmalı. Bu olanak gerçekleşirse araç insanı, insan aracı geliştirir.

26- Uygarlık araçların aktarılmasıyla, araç yapan kurumların bir yerden bir yere götürülmesiyle bağlaşımlı değildir. Önemli olan aracı yapan kurumu, üretici yapıyı yaratmaktır. Çağımızda "geri kalmış ülkeler"in durumu araçla bilinç arasında bağlantı kuramamanın sonucudur. Ülkeyi kalkındırmak için en son araçların satın alınması, elden geldiğince çoğaltılması yarar değil yıkım getirir, gelişme bilincini durdurur, yozlaştırır. Halkımız, şimdilik, araç kullanan araç durumundadır. Elindeki tarım araçlarına mavi boncuk, püskül, muska bağlayan yurttaşlar bile gördük.

Gerçeği söylemek yermek, kötülemek değildir. Gerçeğe katlanamayan kimse de iyi yürekli, iyi düşünceli sayılmaz. Birinin göremediğini başkasının görmesi, toplum içinde yaşayanlar

için, olağandır. Kötülüğün barınağı, beslenme kaynağı gerçekten korkanların, gerçeği söylemekten kaçınanların yüreğidir. Yaptığı kötülükleri, işlediği suçları tanrının bildiğini ileri süren, tanrıdan saklanacak bir nesne olmadığına inanan bir kimsenin eylemlerini gizlemesi, onu kısa bir süre ettiğinin karşılığını görmekten kurtarabilir. Böyle bir kimsede insanlık değeri, kişilik bilinci varsa kendi kendini yargılamaktan kaçınmaz. Bilinmeyen bir gelecekte, tanrı katında, yargılanacağına inanarak kendini toplumdan gizlemek, inancına saygılı olan bir kimsenin işi değildir. Tanrının yargısı bilinmeyen bir günde, bilinmeyen bir yerdedir, kişiyi toplum içinde yaptığından arındırsa bile tarih önünde, gelecek kuşaklar gözünde suçtan kurtaramaz. Bundan dolayı insan kavramının içeriğine yaraşır bir davranışta bulunmanın tek yolu yaptıklarının karşılığını yaşadığı toplumda görmektir. İnançlar yeryüzünde işlenen suçların, yapılan kötülüklerin toplumdan gizlenip bilinmeyen bir gelecekte ortaya konması umuduyla kullanılacak bir sığınak, altına saklanılacak bir örtü olmamalı. Daha açığı inanç alçaklığa, soysuzluğa barınak yapılmamalı. Toplumun göremediğini günün birinde tarih görür, bilim denen yargıcın karşısına, o kötüyü yetiştiren, ona yaptıklarını soramayan toplumu oturtur. Bu yargıcın karşısında ne cezayı azaltmak için yasaların boşluğundan yararlanmaya kalkışabilecek inanç savcısı, ne de suçlunun ettiklerine sudan nedenler arayacak bir savunucu çıkabilir. Gelecekte, tanrısal yargıcın karşısına çıkma gereği vardır inancıyla, toplumda yaptıklarından aklanmaya çalışan kimseler, kendi yaptıklarından başka doğru olmadığını, bütün iyiliklerin, güzelliklerin kendileriyle başlayacağını, tek kurtarıcının kendileri olduğunu ileri sürenler ne tarih önünde, ne de inandıkları tanrı katında kurtulma olanağı bulabilirler. Anadolu insanı geri kalmış ise, öyle niteleniyorsa, bunun sorumlusu yüzyıllar boyunca onun ekmeğini yağını yiyerek, onu araç kullanan araç durumuna geterinlerdi.

**
*

Buraya değin çok sözler söyledik, çok olaylar anlattık, çok örnekler getirdik. Bir daha söyleyelim, düşüncemiz Anadolu in-

sanının yalnız üzücü, acındırıcı yanlarını görmek, eylemlerini sergilemek değildir. Bu yazıyı yazan, bu çalışmayı yapan da bir Anadolu insanıdır. O da Anadolu toprağının ürünleriyle beslenmiş, Anadolu'yu ısıtan güneşin sıcağında ısınmış, Anadolu'yu sulayıp yeşerten sulardan içmiştir. Başkalarının görmediği, görmek istemediğini görüp göstermeye çalışması, uygar evrende, çağımızda bir suç değildir. Böyle bir girişimi suç sayanlar varsa, onlar çağımızda yaşayan çağdışı kimseler olduklarını öğrenmek için başkalarını değil, olgun bir kimseye yaraşan uygar bir tutumla önce kendilerini yargılasınlar. Başkalarını suçlamak, yargılamak kolaydır, güç olan kendi suçunu bilmek, kendi eksikliğini anlamak, kendi tutarsızlığından kaynaklanan olumsuz davranışları görmektir. Kişi uygarım demekle uygar, iyiyim demekle iyi, doğruyum demekle doğru olamıyor. Bütün bunların ölçeği yapıp ettikleridir. Yanlışını görüp dönmek yeni bir yanlışlığa düşmeyi, yeni bir yıkıma yolaçmayı önler, insana yeni bir olanak görceği (ufku) açar, tedirginliğini giderir. Yaptığının olumsuz bir sonuç doğurduğunu görmesine karşılık sözünden dönmeyi, doğru yola gitmeyi küçüklük sayan büyüklük örtüsü altında kendini gizlemeye çalışan küçüğün küçüğüdür. Kendi küçüklüğünü görmek gibi büyüklük yoktur.

Bu çalışmada birer anı niteliğinde sergilenen olaylar, oturduğumuz yerde, Anadolu'yu yalnız süslü püslü yazılardan, gerçeği çıkarına uygun bulmadığından tersine çevirip söyleyenlerin sözlerinden, konuşmalarından aktarılmış boş alıntılar değildir. Yaşanmış, yerinde görülüp gözlenmiş, sıcağı sıcağına saptanmış insan davranışlarıdır. İnanmayan çıkabilir, yanlış yorumladığımı, açık yürekli olmadığımı, yantuttuğumu söyleyenler olabilir. Onlara şunu soracağım: Anadolu'nun kaç ilini, kaç ilçesini, kaç bucağını, kaç köyünü gördünüz? Büyük illerde, görkemli yapılarda oturarak, yalnız belli kimselerin sundukları bildirileri okuyarak bir ülkeyi, bir ülkenin yaşama biçimini, insanlarını anlama olanağı var mı? Varsa bunu nereden, hangi kaynaklardan, hangi bilimsel yöntemlerden öğrendiniz? Çağımız deneme çağıdır, gözlem çağıdır, özel kişilerin, özel görevlilerin görmeden, toplum olaylarını yerli yerinde gözlemleyip

yaşamadan düzenledikleri süslü sunuşlarla oyalanma çağı değildir.

Gerçeği sevmek gerçekçinin işidir, gerçekten kaçmak, gerçeği ters çevirmekse yalancının işidir. Bilgi yazılardan, bildirilerden, süslü konuşmalardan alımlı çalımlı söylevlerden değil olayları yaşayarak anlamadan, kavramadan edinilir. Bilginin kaynağı da, ölçeği de doğadır. Kişi ne öğrenmişse doğaya yaklaşmakla, öğrenememişse, doğa içinde doğaya yabancı kalmakladır. Doğadan güçlü öğretici, doğadan büyük bilge, doğadan yüce bilgi kaynağı yoktur. Düşünce yeteneğinde, bellekte bulunanın kaynağı doğa değilse gerçekliği de yoktur. Duyularımız doğadan fışkıran olayların niteliklerini, niceliklerini düşünme yeteneği denen gövde kurumuna, şu başımızın içindeki yumuşak, kaygan, girintili çıkıntılı, kılcal damarlı, sinir örgülü toparlağa akıtan birer su oluğudur. Bellek de bu akanların biriktiği, yığıldığı bir yerdir. Onun diriliği, işlerliği gövdenin sağlığıyla orantılıdır. İnsanın bildiği yalnız doğadan aldığıdır. Soyutlama, doğanın yüceliği karşısında, aşağılık duygusunun yarattığı bir avunmadır. Çoktanrıcı dönemin büyük uygarlığı karşısında ezilen, aşağılık duygusuna kapılan insan kendini avutmak, aldatmak için tektanrıcı inancı ortaya atmış, sonunda yarattığının tutsağı olmuştur. Yeryüzünde, inançlar soyutlama ürünü olduğundan en kolay sömürülen, saptırılan buluşlardır. Bütün tektanrıcı dinleri inceleyin, okuyun, öğrenin, ilk göreceğiniz gerçek şudur: Bütün tektanrıcı, din kurucuları yoksulları korumak, savunmak savıyla ortaya çıkmış, sonra varlıklılara sığınmış, varlıklılarca tutunmuş kimselerdir. Nitekim ülkemizde de çağımıza ters düşen bütün dinci kuruluşlar varlıklıların işidir. Bunu anlamanın en açık örneği dinci kuruluşlara ulusça büyük bir gereksinme olduğunu ileri süren varlıklı yurttaşların kendi çocuklarını o savundukları kuruluşlarda değil de Avrupa'da, Amerika'da okutmalarıdır. Burada, konuya açıklık getireceğinden, başımdan geçen bir olayı anlatayım: 1965-66 yılları dolaylarındaydı. Maçka'da (Trabzon) çok sevdiğim, saydığım bir tanıdık, oğlunu İmam-Hatip okuluna yazdırmak için uğraşıyordu. Daha önceden din konularıyla uzun

boylu ilgilendiğimi bildiğinden düşüncesini bana açıkladı. Ben de kendisine neden başka bir öğrenim kurumu seçmediğini söyleyince biraz öfkeli bir sesle: "Efendi bak, anan öldü, baban öldü, Allah yattıkları yeri nur eylesin, iyi insanlardı onlar. Yarın sen de öleceksin, seni kim yıkayacak?" diye sordu. Ona verdiğim karşılığı buraya aktarmayacağım, benim özel düşüncem, özel inancım. Ancak, aradan birkaç yıl geçti, oğlu İmam-Hatip okulunu bitirdi. Bu sevimli tanıdık, oğulunu Hukuk Fakültesi'ne (İstanbul) yazdırmak için sınavlara gönderdi. Sevinçliydi, oğlunun kazanmasını istiyordu. Bir baba duygusu bu, saygıdeğer duygu. Olayı bana anlattı, bir de çay ısmarladı. Ben de, oğlun istediğin okulu bitirdi, neden şimdi Hukuk Fakültesi'nde okutmak istiyorsun dedim. Eskisi gibi gene öfkelendi, daha kalın bir sesle: "Demek sen benim oğlumun adam olmasını istemiyorsun." dedi.

Yukarda anlatılan olayın özel bir durumu var, ancak insanın içevreni, düşünce yapısı bakımından önemi büyüktür. İnançlar, duygular, yaşama gerçekleri birbirini tutmuyor, arada uyum, denge yok. Toplumumuz düşünce bakımından da, inanç yönünden de sağlam bir tabana oturmamış. Düşünceler çıkar olanaklarına göre değişiyor, yönleniyor. Belli bir yaşama ilkesi, iş edinme görüşü yok. Halkımız okuma denince, ne olursa olsun, bir öğretim kurumunda okumayı anlıyor, yeğliyor. O öğretim kurumuna giremezsen, ötekine gir, hangisi alıyorsa, hangisinde yer varsa oraya yazıl. Böyle bir öğrenim anlayışından yarar gelmez, dağınıklık, tutarsızlık doğar. Daha açığı aydın yetişmez, kamu kuruluşlarında boş bulunan görevlere aday yetişir.

Öğretim-eğitim anlayışımızda belli bir uygarlık ilkesinin bulunmadığına en güzel örnek yüksek öğrenim kurumlarımızdır, yüksek okullardır. Son otuz yıl içinde, ülkemizde birçok yüksek öğrenim kurumu açıldı, Anadolu'nun en gelişmemiş illerinde bile üniversite kuruldu. Bundan yarar yerine yıkım geldiği açıktır. Üniversite açmak boş topraklar üzerinde gecekondu kurmaya benzemez. Üniversite açılan bölgenin uygarlık, gelişme, ilerleme bakımından yeterli olması, bütün toplum kurumlarının gelişimlerini bitirdikten sonra üniversiteye gerekim duyması

başlıca koşuldur, kuraldır. Oysa biz daha ilkokul, ortaokul bile bulunmayan, yeterli olmayan yörelerimizde yerden ot bitercesine yüksek öğrenim kurumları açtık. Bu kurumlara öğretim üyesi bulamadık, başka üniversitelerimizden aktarmalarla işi yürütmeye çalıştık. Çalışma, deneme, gözlem yapmak için yeterli, gerekli araçlarımız yoktu, bunlarla ilgili görevleri yarım bıraktık. Yapıyı kurup çatıyı çatmakla işin biteceğini, yüksek öğrenim kavramının içeriğine uygun bir iş yapacağımızı sanmanın boşluğunda oyalandık durduk.

ADANA

Eylül 1981

İlkçağda, şimdiki yerinde değilmiş Adana, yakınında, Tarsus dolaylarında, Misis yöresinde kurulmuşmuş. Öyle söylüyor bilginler, öyle yazıyor konuyla ilgili kaynaklar. Adana adını, daha çok kebabıyla yanyana duymuş, bellemiştim. Orhan Kemal o tatlı söyleyişiyle anlatır, över, yerer, sergilerdi Adana'yı. Nice sevdiğim yazarlar, öykücüler, aydınlar çıkmış Adana yöresinden. İstanbul'un neresine yolunuz düşse bir "Adana Kebapçısı", bir Adanalı kahveci bulabilirsiniz. Dahası var, son dönemde, özellikle öykü, roman dalında Adana doldurmuş ortalığı. Nice sevdiklerim, tanıdıklarım vardır Adanalı. Oysa Adana'yı gezdiğimde bir tekinin bile adını sanını duyurur yer, nesne görmedim. Eskiden Adana'nın yolları taştanmış, nicelerini baştan çıkarırmış. Şimdi değişmiş büsbütün, yolların çoğu ya kaldırım ya asfalt. Kıyıda bucakta tozlu topraklı olanlar da var. Adana kebabıyla, pamuğuyla anlı sanlı ayrıca.

Adana ilkçağdan bu yana nice yerleşmelere, göçlere, gelip geçmelere uğrak olmuş, konak olmuş bir yer. Yörelerinde ilkçağdan Bizans dönemine, Osmanlılara değin uzayıp gelen kalıntılar, yıkıntılar az değil. Seyhan ırmağı üzerinde ünlü Jünstinianus köprüsü (İ.S. VI. yüzyıl), Osmanlı çağından kalma birkaç yapı yöredeki yapı işçiliğinin, taş işçiliğinin aşamalarını gösterir niteliktedir. Adana'nın, uygarlık bakımından, yöreleri,

ilçeleri çok daha ilginç. Hititler'den başlayan, Persler'e değin gelen kalıntılar bu yörelerdedir. Özellikle Osmaniye ilçesinde, gezip göremediğim, yalnız yazılı kaynaklardan adını sanını, değerini öğrendiğim Karatepe, son Hitit çağından en güzel uygarlık ürünlerini, özellikle kabartmaları barındırmakta.

Müzede sergilenen uygarlık ürünleri gerçekten öğretici, üzerinde durulmaya, incelenmeye değer. Bu ürünler genellikle Yümüktepe, Misis, Karatepe, Gözlükule, Tarsus kazılarından çıkan, taşınır buluntulardan oluşuyor. Tarihöncesi, Hitit, Asur, Fenike, Frig, Hellenistik, Roma, Bizans dönemlerinin uygarlık ürünleri, adlarının ayrı olmasına karşılık belli uygarlık anlayışının izlerini süren, bir yerde bütünlüğe ulaşan varlıklardır. Bunların dışında, Selçuklu-Osmanlı çağının yaratmaları, giyim kuşamla ilgili başarı örnekleri görülüyor.

Sergilenen yapıtlar arasında lahitlerin ayrı bir önem taşıdığı gözden kaçmıyor. Troya Savaşı'yla ilgili lahit (nr. 3843) insanı duygulandırıyor. Lahiti çevreleyen kabartmalarda Hektor'un ölüsünün bir kurtarmalık karşılığı geri verilişini işleyen bölüm çok başarılı, duygulandırıcı. Yanda Priamus'un, oğlunun ölüsünü versin diye, Akhilleus'a yalvarışı, öte yüz kurtarmalıkların arabadan indirilişi, arkada devleri gösteren kabartmalar insanı üzüyor. Yontular genellikle Roma öncesiyle Roma çağından kalma. Tarihöncesi buluntular arasında toprak kaplar, taş araçlar belli bir sanat anlayışının sürüp giden değişmezliğini yansıtıyor.

Çok değişik insanlar görülür Adana'da. Giyinişleri, davranışları, süslenişleri ayrı, birbirine benzemeyen yurttaşlarımız bunlar. En ileri giyim kuşamdan en ilkeline değin ne ararsan bulunur. Çarşaflı, başörtülü, şalvarlı, ayakları yemenili, omuzları atkılı insanlarımız. Pamuk tarlalarının pırıl pırıl aklığı içinde, boyam boyam giysilere bürünmüş, başka yörelerden çalışmaya gelmiş kamyonlar, traktörler dolusu insanlar. Genci, orta yaşlısı, erkeği, dişisi geldiği yörenin giyim kuşam geleneğini taşıyor üstünde. Yemek için nereye gitseniz acılı kebap, acılı köfte türleri karşılıyor sizi. Et başlıca yemek gereci, bütün Doğu, Güneydoğu illerimizde olduğu gibi. Çok katlı, beton yapılar yükseliyor geniş caddeler boyunca. Ev yapımında gene

Karadeniz uşakları önde gidiyor. Müzeyi ararken, yolda yerini sorduğum süslü püslü, orta yaşlı, sevimli bir erkişi tatlı bir Karadeniz söyleyişiyle gülerek, "ha uracuktan sola tön yüri, sağdadu" deyince kendimi tutamadım, Karadeniz'in neresinden olduğunu sordum, Ofluymuş, çocuğunu okutmak için gelmiş, bir süre kalacakmış. Benim de Trabzonlu olduğumu öğrenince "sen buraya ne arardun şindi?" derken çıkan sesi kulaklarımda çınlıyor. İlgimi çeken başka bir olay da gazete almak için uğradığım gazeteciye "Cumhuriyet" var mı? dediğimde kaşlarını çatıp: "burada öyle şey satılmaz" karşılığı oldu. Çok öfkelenmiş demek aradığım gazeteye, bana. Belli bir düşünceye saplanıp başkalarına karşı katı davranmanın örneği bu, neylersin.

Ötede beride satılan elişleri yalnız Adana yöresinin değil, komşu illerin becerisini de dilegetiriyor. Özellikle yünişi örmeler, dokumalar, bir de Yörükler'in çağlar boyunca sürüp gelen, değişmeyen başarı örnekleri özgünlüğünü koruyor. Kökboyası yanında bileşik boya da kullanılıyor. Alacağınız dokumayı, örmeyi seçerken, az çok alışkanlığı olan bir göz, boyaları niteliğinden tanıyabiliyor. Yörüklerin ördükleri çoraplar, başlıklar, eldivenler, dokudukları kilimler, seccadeler, çantalar, çuvallar, heybeler ilk bakışta seçiliyor. Halk yaratmalarının bu özgün ürünlerini çokluk, gezicilerin kaldıkları çevrelerde bulabilirsiniz. Yerli varlıkların onlara karşı ilgisi yok gibi.

AĞLAYAN KAYA (MANİSA)

26.X.1981/Pazartesi

Öğleden sonra gittik "Ağlayan Kaya" dedikleri yere. İlkçağın ünlü Niobe söylencesinin doğup büyüdüğü yöreye. Akheloos ırmağı derler ilkçağda yaşayanlar, bir de Homeros oraya. Ağlayan Kaya bu ırmağın yakınındadır. Şimdi suyu çekilmiş ırmağı, pek az akıyor. Yazbaşlarında çoğalır, taşar, azıtır diyor yerliler. Gerçekten ağlamıyor kaya. Kocaman bir kadın başına benzetilirse de bir yakıştırma bu. Yağmurların, çiselerin etkisiyle yukardan sızan sular izler bırakmış kayanın bir yüzünde. Ağlamış bir insanın yanaklarında beliren çizgiler gibi. Kral Tantalos'un kızıymış Niobe, Sipylos (Manisa) yöresinde doğmuş. Tanrıça Leto ile birlikte büyümüş Manisa kırlarında. Sonra evlenmiş, pek çok çocuğu doğmuş. Övünürmüş bu çocuklarıyla, yalnız iki çocuğu olan Tanrıça Leto'ya karşı. Sonra öfkelenmiş Apollo ile Artemis (Leto'nun çocukları), öldürmüşler Niobe'nin çocuklarını. Bundan ağlar dururmuş Niobe. Bir de Troya kralı Priamus, Akhilleus'a yenilen, öldürülen Hektor'un ölüsünü almak için düzenlenen törene Niobe'yi de çağırmış. O da gitmiş, yemiş içmiş. eğlenmiş. Sonra bir ses duymuş bilinmezlerden. "Senin işin eğlenmek değil ağlamaktır" diye. İşte o gün bugün ağlamış Niobe. "Ağlayan Kaya" onun adından kalmaymış.

Pırıl pırıl bir Anadolu söylencesidir bu. Homeros da almış,

içli bir dille işlemiş onun ünlü şiirinde. Niobe'nin taşa dönüştüğünden sözeder Homeros. Anadolu'da böyle taşa dönüşen sevgililerden, güzellerden sözeden öyküler, söylenceler az değildir.

Niobe güzel yanaklı Leto ile bir tutuyordu kendini
Diyordu Leto iki çocuk doğurdu bense bir düzine.
İki kişi, Apollon'la Artemis, öldürdü hepsini.
Ölüler yatıp kaldılar kanlar içinde,
Kimsecikler yoktu onları gömecek
Herkesi taşa çevirmişti Koronosoğlu.
Göklü tanrılar gömdü ölüleri onuncu günü,
İşte o gün yemek geldi Niobe'nin aklına
Gözyaşı dökmekten yorgun düşmüştü,
Bugün Sipylos kayalarında, ıssız doruklarında
Akheloos ırmağı kıyısında oynaşan su perilerinin
Yatakları var derler ya, işte oralarda,
Tanrı buyruğuyla taş olmuştur Niobe,
Yüreğine sindirir durur acılarını.

(**İlyada,** XXIV/608. A.Erhat - A. Kadir)

Üzerinde durulması gereken bir konu var burada, bu Niobe söylencesinde. Homeros İ.Ö. IX. yüzyılda yaşamıştır, işlediği olaylar çok önceden kaynaklanan, çağların süzgecinden geçerek biçimlenen toplum varlıklarıdır. Bu söylencelerin yaratıcısı Homeros değildir, yaratılanların düzenleyicisidir. İmdi Niobe söylencesiyle ilgili yan olaylar, Manisa yörelerinde geçen öteki inanç varlıkları Anadolu'nun bir tarih gerçeğini koyuyor ortaya. Bu gerçek de bu söylence ürünlerinin çok eski dönemlere gittiği, başkalarının sandıkları gibi batı komşularımızın bir buluşu olmadığıdır. Niobe söylencesinin özünde yatan gerçek Anadolu insanının düşünce ürünlerinin ne denli eskilere gittiğidir. Nitekim Niobe'nin, şu "Ağlayan Kaya"nın beş altı kilometre uzağında, kocaman kayaya işlenmiş bir Ana Tanrıça kabartması vardır, yörede "Kubaba" diyorlar adına. Bu tanrıça Hititöncesi dönemin ürünüdür. Bolluk veren, doğuran, bolluğu, doğuruculuğu sürdüren bir tanrıçadır. Niobe olayıyla bolluk, doğuruculuk arasındaki bağlantı gözden kaçmıyor. Leto'nun iki ço-

cuğu olmuş. Niobe'nin on çocuğu. Bu durum Anadolu inançlarının, doğuruculuğun taşıdığı kutsallığın kaçınılmaz sonucudur. Bundan dolayı Niobe olayıyla Kubaba'nın özellikleri arasında bir inanç bağlantısı bulmamak elde değildir.

Homeros'un anlattığı söylencenin Troya savaşlarına değin gitmesi bizi daha eskilere, Niobe'yi daha derinlere götürüyor.

Bugün Niobe'nin ağlaya ağlaya taşa dönüştüğü yerin yakınında akan ırmakta cinler, periler barınıyor mu bilemeyiz. Ancak ırmakta da eski görkemin kalmadığı ilk bakışta anlaşılıyor. Irmağın sesi kesilmiş, yukarda duran güzel kemerli köprü ağlamaktan şişmiş bir gözü andırıyor. Niobe'nin az aşağısında onarılmış bir cami, içinde yedi çocuk sini (mezarı). İkisi arasında bağlantı kurmak isteyenler var. Oysa kimbilir hangi Osmanlı şehzadesinin Manisa valiliği döneminde doğmuş çocuklarıdır onlar. Şehzade padişah olunca, saray geleneğine uyarak, onları boğdurup oraya gömdürmüş gizlice. Bu olayı çok dinlediğimden ne gün Manisa'ya gitsem o camiye uğramam, içinde ne var ne yok öğrenmek, görmek istemem, duymakla, dinlemekle yetinirim. İlerde koltuğuna göz koyarlar kuşkusuyla çocuklarını, kardeşlerini boğduran bir yöneticinin görülecek bir yanı yoktur bence. Öldürülen çocukları için ağlaya ağlaya taşa dönüşen bir ananın yanında çocuklarını öldürten bir babanın kanlı parmak izlerini görmek uygarlık adına utanç verir insana.

AGORALAR

Eskiden Yunan sitelerinin önemli kuruluşlarından biriydi Agora. Sonraları bütün Roma ülkesine, Anadolu'ya, Yunan-Roma egemenliğinin gittiği yerlere değin yayıldı, gelişti. Bugün Anadolu'da İ.Ö. VI. yüzyıllardan başladığı sanılan, kimilerine göre, Ege yöresinde, daha eskiye giden agora kalıntıları vardır. Anadolu'da birer alışveriş yeri olarak bilinen agoraların Yunan-Roma döneminden çok önce, başka adlarla kurulmuş örneklerini görmekteyiz. İ.Ö. 1800 yıllarına değin eskilere gittiği bilinen Asur alışveriş yerleri birer agora değilse de, agoranın gördüğü işi gören tecim yerleridir. Anadolu'nun komşu ülkelerle olan tecim ilişkileri bu alışveriş yerlerinde, başka bir deyimle "koloni" denen özel alanlarda gerçekleştirilirdi. Alışverişle uğraşan kimseler buralarda toplanırlar, alacaklarını alır satacaklarını satarlardı. Bunlar, kavramın kesin anlamında birer "agora" değildi, ancak onun görevini yapar, yalnız yönetimle ilgili toplantılar için kullanılmazdı. Agoranın alışveriş yeri dışında ikinci bir niteliği yönetimle ilgili toplantılara da açık oluşuydu. Oysa Asur alışveriş yerlerinin, onlara benzeyen öteki Anadolu pazarlarının böyle bir özelliği yoktu.

Agoralar halkın toplandığı, toplanmasına elverişli olan yerlerde kurulur, yöresi sütunlarla çevrilir, özel bir yapı niteliği taşırdı. Ortaçağda agoralara benzer kuruluşların daha değişik nitelikte oluştuğunu, bunlara "bedestan", "çarşı", "kapalıçarşı" gibi günümüzde söylenen adlarla özdeş adlar verildiğini, daha

doğrusu bunların "bedestan", "çarşı", "kapalıçarşı" gibi adlarla anılan kuruluşlara dönüştüğünü görüyoruz. Nitekim kalelerin içinde kurulan, çevreleri kalın duvarlarla çevrilen alışveriş yerlerinin değişmiş örnekleri olarak günümüzde "kapalıçarşı"lar vardır.

Selçuklu-Osmanlı döneminin kalelerinde, kalelerin dışında kalan büyük alanlarda kapalıçarşıların kurulması, bunların günümüze değin kalması eski bir geleneğin ürünü olsa gerek. Gene Selçuklu-Osmanlı dönemlerinde "lonca" adı verilen, genellikle "ahı" denen özel toplulukların oluşturdukları alışveriş kurumları bu eski geleneğin çizgisi üzerindedir. Loncalar ayrı ayrı uğraş kurumlarıydı, başlarında "pir" denen, uğraş topluluğunun en yaşlısı bulunurdu. Yemenici, dokumacı, demirci, işlemeci, altın-gümüş işleri yapanlar, saraçlar daha nice uğraş türleri ayrı ayrı loncalar oluşturmuşlardı. Bunların belli, kapalı, korunmaya elverişli yerleri vardı. Bugün "kapalıçarşı" denen yerler bu eski loncaların toplandıkları özel kuruluşlardı. Gerek denetim, gerekse korunma bakımından duvarlarla çevrili dükkanlar topluluğu oluşturmaları pek doğaldı bu kuruluşların. Günümüzde "Demirciler çarşısı", "Bakırcılar çarşısı", "Ayakkabıcılar çarşısı", "Balıkpazarı", "Fermenciler çarşısı", "Yağlıkçılar çarşısı", "Kuyumcular çarşısı" gibi adlarla anılan yerler, geriye doğru gidildikçe Lonca-Agora-Koloni (Asur kolonileri sözkonusu daha çok) gibi kuruluşların değişmiş, daha geliştirilmiş kalıntılarıdır.

İlkel toplumlarda alışverişlerin açıkta yapıldığını, değiş-tokuş kuralına dayandığını biliyoruz. Kapalı alışveriş yerlerinin kurulması belli bir yörede yerleşmeyle, sürekli oturulan evlerin yapımı, illerin oluşmasıyla bağlantılıdır. Göçebe topluluklarda kapalı alışveriş yerleri çok sonraları kurulmuş, illerin kuruluşuyla atbaşı yürümüştür. Bu ilkel alışveriş yerleri birer inanç kurumu niteliğindeydi ayrıca. Araplar'da Mekke-Medine yörelerinde, özellikle şimdi Kâbe denen yerde, yılın belli günlerinde düzenlenen toplantılar birer alışveriş eylemini de içeriyordu. Cahiliye çağının göçebe Arapları'nda olduğu gibi.

Anadolu'da yerleşik, sürekli alışveriş yerleriyse çok eskilere

gidiyor. Bunlar da genellikle tapınakların, kutsal yerlerin yöresinde kuruluyordu. Asurlular'la sağlanan alışveriş ilişkileri belli yerlerde alışveriş kuruluşlarının doğmasına yolaçtı. Ancak bu da eski bir gelenekti kuşkusuz. Alışveriş yeri Asurlular'ın bir buluşu değildi Anadolu'da. Asurlular'dan sonra, İ.Ö. VIII. yüzyıl dolaylarında, Anadolu'nun deniz kıyılarında kurulan Grek alışveriş yerleri de bu kurumun başlangıcı sayılamaz. Anadolu'da, İ.Ö. 6000 yıllarının çok ötesine giden yerleşme yerlerinin bulunması, toprak kapların, yontuların ortaya çıkarılması olayıyla atbaşı giden bir alışveriş düzeninin varlığı da gözden uzak tutulmamalı. Yerleşme ekin ekip biçmeyi, birtakım elişleri yapmayı, bunun doğal sonucu olarak da alışverişi gerektirir. Bu alışverişlerin değiş-tokuş kuralına göre yürütülmesi de bir açık alışveriş yerinin bulunmasına bağlıdır. Sözgelişi İ.Ö. 1800 yıllarına varan Asur alışveriş işlemlerinin yürüyebilmesi için, Anadolu'da, daha önce böyle bir geleneğin bulunması gerekir.

Alışveriş yerlerinin, agoraların tapınaklara yakın alanlarda kurulmasının başka bir nedeni de, ilkçağda yerleşme yerlerinin çekirdeğini tapınağın oluşturmasıdır. Anadolu'da bütün yerleşmeler tapınakla başlamış, tapınak yöresinde yoğunlaşmıştır. Bunu anlamak için Boğazköy, Çatalhayök, Alişar, Kültepe, Arslantepe, Çavuştepe, Gavurkale, Kuruçay gibi sayısız yerleşme yerini görmek yeterlidir, gereklidir. Bugün kimi Anadolu yaylalarında, yılın belli günlerinde, düzenlenen "dernek" adı verilen toplantılar olur. Buralarda yörenin durumuna göre ürünler sergilenir, alışveriş yapılır. Bu gelişigüzel bir olay değildir, bir tarih gerçeğini yansıtır.

AĞRI

29-30.8.1981

Gerçekten de adı gibi ağrı veren, üzüntü saçan bir durumu var bu ilimizin. Ne insanında bir yakınlık görülür, ne doğal yapısında bir çekicilik. Ne yana baksan ürküntü dolar içine. İnsanın insana taptığına inanmak istemeyen kim varsa ne denli yanıldığını görmek, anlamak için gitsin Ağrı'ya. Şeyhler, pirler, ermişler, dervişler yatağı bir yer. Buna karşın, bütün bu yüce sanılan kişilerin gücü ne arınmasına yetmiş ne de aydınlanmasına Ağrı'nın. Sığır bol, süt bol, yağ bol bir tutam uygarlık, bir avuç çağdaşlık yok. Önce toz toprak karşılıyor insanı, sonra onun ardından gelen pislik, bakımsızlık. Ermişle yitmiş, görmüşle göçmüş yanyana bu yörelerde.

Doğubayazıt, Ağrıdağı'nın ağrı, sızı duymayan eteklerinde toprak evlerle yığınlaşan bir ilçe. Ağrıdağı iri kalçalı bir kadın gibi oturmuş kocaman ovaya. Kalçalarının biri güneye, biri kuzeye uzanmış, ardarda tepeler oluşturmuş. Tepe deyip geçmeyelim, en küçüğü 2500-3000 metreden başlıyor. Ovanın doğal yüksekliği bir örtü çekmiş dağlara, tepe kılığına sokmuş onları. Oysa Batı Anadolu'da birer yüce dağdır Doğubayazıt'ın tepeleri.

Doruğu ortasından başlayıp gittikçe uzayan görkemli bir eğiktir Ağrıdağı'nın. Kalın kar katları eskimeyen ak bir yaşmak gibi örter omuzlarını. Eteklerinde tek tük çadırlar, koyun sü-

rüleri, sığır sürüleri. Ovaya dik inmediğinden yüksekliği görülmüyor pek. Eteklerinde oluşan ova dağa oranla daracık. Bir siniden taşan iri bir peynir tulumu görünümü var Ağrıdağı'nda. Demek görmekle okuyup öğrenmek özdeş ölçüleri vermiyor kişiye. Yazının söylediği gözü yanıltıyor kimi yerde.

Ağrıdağı'nın eteklerinde kurulan çadırlarda yaşayan insanlar ilkel bir görünüm içinde. Ne gereçlerde gelişme var ne davranışlarda. İnsan ilişkileri kuşkulu yabancılara karşı. Bakışlar ürkek, çekingen. Davranışlar katı, dururken bile uzaklaşır gibi. Daha konuşmaya yeni başlamış çocuklar satıyor kaçak "Samsun"ları. Çekinmeden uzatıyor, mırıldanarak, anlaşılmayan bir sesle "al" demek istiyor, uzatıyor sigara tutan elini. Pek atılgan, becerikli bu dilsiz çocuklar.

İshak Paşa Sarayı yüksek bir kayanın üzerinde. Taş işçiliği Urartu geleneğini sürdürmüş. Bekçi odaları, mescit, yeraltı odaları, yiyecek anbarları, mezarlık, merdivenli inişler, çıkışlar eski bir yapı biçiminden kalma. Üstelik sarayın temelleri taş işçiliği bakımından çok eski. Bu kale-saray eski bir temel üzerinde kurulmuş besbelli, yalnız İshak Paşa ile bu kaleyi, sarayı yapıp bitiren oğullarının, torunlarının işi değil.

İshak Paşa Sarayı'nın karşısında kayalarda kurulmuş kaleler, gözcü yerleri görülüyor. Bunlar yolu bekleyen, gelip geçenden akça alan bir yönetimin bıraktığı yapı kalıntılarıdır. Anadolu'yu Doğu ülkelerine bağlayan eskiçağ yollarından birinin buradan geçtiği belli. İshak Paşa yalnız bir dönemin değil, eski bir geleneğin uygulayıcısı olsa gerek. Osmanlı yönetimini kendi ereği, kendi gizli dileği uğrunda beceriyle kullanmış bir kişiymiş İshak Paşa. Önce, eskiçağdan süregelen bir çıkar geleneğinin odağını yakalamayı bilmiş, sonra bütün Anadolu'yu sömüren Osmanlı yönetimini güzelce ökseye almış.

İshak Paşa Sarayı'nın en önemli özelliği taş işçiliğinde görülür, yapı olarak bölümleri, kuruluş biçimi, düzeni yeni değildir. Daha önceki dönemlerde, Van'da yapılan Aktamar kilisesinin taş işçiliğiyle bu sarayınki arasında ister yeni, ister geçmişle kurulan bağlantı bakımından olsun, en küçük bir ayrılık, başkalık yoktur. Tek ayrılık öncekinde hristiyan, son-

rakinde islam inançlarıyla ilgili süslemelerin bulunmasıdır. Daha açığını söyleyelim, İshak Paşa Sarayı ile Çavuştepe'de kurulmuş Haldi tapınağı arasında duvarcılık, taş işçiliği, yapı konumu, doğadan yararlanma gibi olanaklar arasında açık seçik bir birlik, bir gelenek bağlılığı vardır. İki yapıyı yapan ustaların becerisi değişmemiştir. İki yapıda da dikdörtgen, kare taş örgüsü egemendir. Sözün kısası Anadolu'nun doğusu ile batısını, geniş boyutlu bir bütün olarak görmeyi bilen bir göz için, başarı bakımından birbirinden ayırma olanağı yoktur. Uygarlık ortamında çağlar ardarda gelerek birbirini etkilemiş, beslemiş, geliştirmiştir.

Ağrı görünmüyor bulunduğumuz yerden, İshak Paşa Sarayı'nın kurulduğu tepeden. Öylesine kıskanç kayalıklı tepeler var çevrede. Oysa İran'ın Elburz dağlarından uzayan bir el vardır söylenceleri ören, ipliğini büken, dokuyan. Öyküler, masallar, söylenceler bu elin eğdiği ipliklerle dokunmuş. Sonra dönmüş Anadolu'dan aldığı örgelerle yeni bir çorap örmüş uygarlığın başına. Ağrı'yı bundan severiz biz, Ararat olduğundan, başka bir ad aldığından değil. Ağrı'yı söylenceler, öyküler söyler bilimin kulağına.

ALACAHÖYÜK

22.8.1981

Yıkıntıların oluşturduğu blir tepedir Alacahöyük şimdi. Üstüste yerleşmelerin, yıkılıp yapılmaların kalıntılarından kurulu bir tepe. Günümüzden en az 5200 yıl öncesine giden eski bir yerleşme yeri olduğu söylenirse de daha gerilere, daha derinlere uzayan bir uygarlığın kaynağıdır sanırız. Bilginler burada dört "kültür çağı" ile onbeş yerleşme katı saptamışlar. İ.Ö. 3200 yıllarından Osmanlı dönemine değin gelen bu yerleşme katlarıyla ilgili buluntular vardır. En altta bulunan, en eski sayılan kat İ.Ö. 3200 yıllarından kalan buluntularla belirlenmiş. Bu buluntuların birdenbire gökten indiği, bir günde yaratıldığı söylenemez. En ilkel uygarlık ürününün bile bir geçmişi, eskiye giden bir geleneği vardır. Bu düşünce odağından kalkarsak İ.Ö. 3200'den kalan buluntuları yaratan becerinin daha eskilere gittiğini, daha eski kaynaklardan beslendiğini, bir geleneği olduğunu anlatacak aşamaya varırız.

Alacahöyük'te neler bulunmamış ki kazılarda. Kral sarayı, tapınak, yiyecek içecek yerleri, gözetleyici yerleri, odalar, girişler, avlular. Bütün bunlar yanyana gelerek bir birim oluşturur. Alacahöyük Hititler'le ilgili buluntular yüzünden ün kazanmışsa da, gerçek değeri Hititler'den en az 1500 yıl öncelere giden uygarlık yolu üzerindedir. Hititler buraya geldiklerinde savaşçı insanlarla karşılaşmışlar, binbir güçlükle yerleşme ola-

nağı bulmuşlar. Nitekim Ankara Müzesi'nde sergilenen buluntular arasında "güneş kursu", "kutsal geyik" ile onlarla çağdaş yapıtların Hititler'e öncülük, öğretmenlik eden eski bir çağdan kaldığı biliniyor. Tunç çağ, bakır çağı şu çağ bu çağ uygarlık ürünlerinin gelişim aşamalarını gösteren görece dönemlerdir. Bu çağlarda geyiğin, boğanın, kuşun, arslanın kutsal sayılması bile eskiye giden bir geleneğin sonucudur.

Alacahöyük yaratıcı dönemlerin, geliştirici beceri kaynaklarının birbirlerini besleyip doğurdukları yerdir. Burada eski yeniyi emzirir, doğuran yeni bir doğurucu yaratır. Üstüste yığılan çağların altından çıkarılan yerleşme katları belli bir uygarlığın çağlarla nitelenen, biçimlenen eşkinleridir, budaklarıdır. Duvar örgü biçimleri, taşların yontuluşu, toprak kapların işlenişi, süslemeler, sunaklar, tapınaklar, ölü gömme yerleri yalnız çağların sanat anlayışını, inanç düzeyini değil uygarlık aşamalarını da göstermektedir. Bu bakımdan Alacahöyük'te Hititöncesi ile sonrasını kesin çizgilerle, kuşkudan uzak ölçülerle birbirinden ayırma olanağı yoktur. Beceriler içiçedir, süslemeler içiçedir, inançlar içiçedir. Bunları, yalnız arkeoloji denen bilim dalının verilerine dayanarak açıklama olanağı da kolay kolay bulunamaz. Bugün kim çıkıp diyebilirki güneşin kutsallığını, tanrısallığını Anadolu'da ilk ortaya atan Hititlerdir? Hangi güçlü bilim dalı Anadolu'yu İ.Ö. 6000 ya da 8000 ile başlatabilir? Üstelik hangi kesin kanıtlara, hangi verilere dayanarak?

Alacahöyük'te ortaya çıkan yapı temellerine bakınca Hititler'de görülen dikdörtgen tabanın yeni olmadığı, daha eskilere gittiği, Hititler'in bir uygarlık kalıtına kondukları anlaşılıyor. Genellikle taştan yapılan, gereç kullanılmayan, taşların düz yüzlerini birbirine çakıştırarak örülen duvarlar sanıldığı gibi Hitit buluşu değilmiş. Hitit mimarlığı çok gelişmiş bir geleneğin sağladığı taban üzerine oturmuş, aldığından çok vermeyi başarmıştır. Uygarlık alanında yapılması gereken de budur. Bir dönemi kendiyle başlatmak isteyenlerin başarı gücü söyledikleriyle değil ortaya koydukları ile ölçülür. Geleceğe kalmak aldıklarını değiştirmekle sağlanır türden bir atılım değildir,

yıktığının yerine koyduklarının yaratıcı özüyle varlık alanına çıkmaktır. Sözün kısası yıktığından daha verimlisini kurmaktır.

Eski bir uygarlığın gelişim aşamalarını gösteren basamakları üzerine kurulmuş bir yerleşme yeri olan Alacahöyük büyük bir yapı topluluğudur. Bu büyük yapı topluluğunda yontu, kabartma, taş işçiliği, duvar örgüsü, dikdörtgen taban, yeraltı girişleri, giriş çatıları ayrı ayrı özellikler gösterir. Girişiyle çıkışı uçuca birleşerek bir dik açı oluşturan, L'ye benzeyen, yeraltı geçiti "kemer" denen ilkel eğik çatının kaynak örneğidir. Karşılıklı örülen iki duvarın tabandan tavana yükseldikçe daralmasından, tavanda bir daraçı oluşturarak birleşmesinden ortaya çıkan geçit yalnız harçsız duvar işçiliğinin değil, eğimli (kubbeli) yapı anlayışının da öncül örneğidir. Geçidin tavanı eksiksiz bir eğim (kubbe) sayılmaz, ancak başka bir örneğini Boğazköy'de, Alişar'da gördüğümüz eğimli yolla karşılaştırdığımızda böyle bir yapı geleneğinin belli bir yörede kalmadığını, yaygınlığını anlarız.

Alacahöyük müzesinde sergilenen buluntuların özgünleri Ankara Müzesi'ndedir. Burayı görmeye gelenlere bir göz tadı vermekten öteye geçmez bu sergilenen buluntular. Oysa gönül öyle istemiyor, buluntuyu yerinde, geçmişine yaraşır bir nitelikte görmeyi, tanımayı özlüyor. Bir bakın "güneş kursu" dedikleri nesneye, şu "sittaris"e, İ.Ö. 2500-2300 yıllarında kalmış deniyor. Bir beceri basamağının buraya varması, bu düzgün kareleri içiçe, yanyana yerleştirebilmesi için birkaç yüzyıllık geçmişi yeterli değildir. Güneşe tapan insanoğlu, güneşi çizgilerle belirtebilmek için İ.Ö. 2500 ile 2300 arasına ancak bin yılda gelebilir. Bu güneş simgesinin kökeni İ.Ö. 4000'lere varır kolayca. Bu "kurs"u oluşturan karelerin dizilişi, yanyana koyuluşu çok ileri bir ölçü, uyum anlayışını gerektirir. Dört dördülün (karenin) karşılıklı, iki dizi biçiminde yanyana gelişinden oluşan bütün ile Frigya kaya kabartmalarında, özellikle Midas ilindekinde, görülen dördüllü (kareli) düzenlemeyi birbirinden ayırma olanağı yoktur. "Sittaris"te bütünü oluşturan dikaçılı bölümlerdir, bunların arasındaki uyumdur. Dördülleri birleştiren ara çizgiler, dördüllerin birer "gamalı haç"ı andıran biçimi,

Midas ilinde görülen, ne olduğunun kesinlikle bilinemediği söylenen kabartma ile büyük bir yakınlık gösterir. Bu iki uygarlık ürünü arasında bir karşılaştırma yaptığımızda varacağımız sonuç şudur: Çifteler'de bulunan büyük kaya kabartmasını oluşturan içiçe, yanyana giymeli dördüller Hititöncesinden kaldığı kesinlikle bilinen "güneş kursu"nun değişik biçimli bir örneğidir. Güneş tanrısına, tanrıçasına karşı duyulan saygının ölçülü çizgilerle biçimlendirilen örneğidir. Dördüllerin dörtlü, sekizli, onikili, onaltılı, yirmidörtlü, kırksekizli, altmışdörtlü olması günleri, ayları, yılları, güneşin gökyüzündeki yürüyüş basamaklarını yansıtan durakların açıklanışıdır. Güneşin kutsallığı ile yılların, ayların, günlerin, gün kesimlerinin bölümlenmesi arasındaki gizemli bağlantı Mezopotamya, Mısır, Anadolu dinlerinde olduğu gibi bütün çoktanrıcı dinlerde de vardır. Dörtlü biçimle altmışdörtlü biçim arasında kurulan uyumlu bağlantı bir inanç geleneğinin gereğidir.

Alacahöyük, yalnız Hititlerce kurulmuş bir yerleşme yeri değildir dedik. Bunun gibi Çifteler'de görülen dördüllü kabartma da özgün bir Frigya buluşu olarak yorumlanamaz. Frigyalı'ların geldikleri yerde, Anadolu'da yerleşmeden önce oturdukları bölgede böylesi yaratmaları varsa, biliniyorsa diyeceğimiz yoktur. Ancak, Frigyalı'ların bütün başarılarını kendi özel buluşları, yoktan varedişleri sayma eğiliminde olanların bu soruya karşılık bulmaları, Frigyalılar'ın geldikleri ülkede bu tür ürünlerini ortaya koyduklarını göstermeleri gerekir. Anadolu'da ortaya konan başarılara Anadolu dışında kaynak arama görüşünün saygınlığı, ancak, Anadolu dışındaki yaratmalarıyla geçerlik kazanabilir.

İster Hitit, ister Frigya döneminde olsun, Anadolu'da ortaya konanların kökeni gene Anadolu'dur. Bütün ürünlerde taş işçiliği belli bir beceri geleneğinin dışına çıkamıyor. Küp, çömlek, testi gibi kızıl topraktan pişirilmiş araçlar yeni bir Hitit-Frig buluşu değildir. Kaya kabartmalarında görülen tanrılar, tanrıçalar bir inanç geleneğinin ürünü olmaktan öteye geçemez. Yanyana ev kurarak bir toplum düzeni içinde yaşamak Anadolu'da çok eskilere giden, İ.Ö. 7000 yıllarına varan bir olaydır.

Bundan dolayı toplu yaşama düzenini, iller arasında karşılıklı ilişkileri belli bir döneme, Hititler'e, onların yurt komşularına bağlamak açıklayıcı, inandırıcı bir neden değildir uygarlık konusunda.

Toprağın dilinden anlamak belli bir yerde, bilimin, özellikle kazılara dayanarak kesin açıklamalar yapmayı iş edinen bilimin işi değildir. Yorum ne denli tutarlı görünürse görünsün ummadığı kanıtlar karşısında susmaktan başka bir iş yapamaz, bir işe yaramaz. Yoruma saygınlık kazandıran içerdiği özlülük değil, çıktığı ağızların etki gücüdür. Yorum bir ağız işidir, bir olayın gerçeği değildir.

Alacahöyük insanlarının yaşama biçimleri, davranışları, ekin ekip biçmeleri, harman savurmaları, dibekleri, içtikleri suyun geliş yolları, buğdayın kabuğunu çıkarma değirmenleri, giyinişleri (özellikle kadınların), ocakları yeni değildir, çağdaş değildir. Kadınlar erkekten kaçmaz, yüzleri açıktır, tarlada, harmanda erkekle birlikte çalışırlar. Bu tutum da eski bir geleneğin ürünüdür, ortaçağdan bu yana, çağdaş sayılan islam inançlarına, toplum düzenine aykırıdır. Onların bu tür davranışları çağımız araştırıcısının gözünde ilginçtir, güzeldir. Tek sorun bu güzel geleneğin kaynağını bulmaktır. Bu gelenek su katılmamış, özlü, yerli bir Anadolu geleneğidir, ortaçağdan kalan inançlara aykırıdır. Güzelliği de bu aykırılıktan kaynaklanıyor. Bir de terslik vardır Alacahöyük'te: Erkekler önde, kadınlar arkada yürür. Bu gelenek ortaçağdan kalmadır, tektanrıcı dinlerin uygulamasıdır.

Ekmek pişirme geleneği de eskidir, sac üzerinde, inceltilmiş hamurdan, şu "yufka" denen açmadan yapılan ekmek eski bir geleneğin ürünüdür.

Toplum ilişkileri karmaşıktır. Düğünler davul-zurna eşliğinde, bütün köy halkının toplanmasıyla yapılır. Gelin, yerine göre, süslenmiş bir ata bindirilir. Yemeklik bitki yetiştirmede ileri sayılacak bir durum yoktur. Ağaç yetiştirme, fidan dikme, yemiş alma, bağcılık işlerine önem verilmediği yörenin durumundan anlaşılmaktadır. İşte burada bir gelenek karmaşası sözkonusudur. Toprağın çok verimli, ağaç yetiştirmeye, or-

manlaştırmaya elverişli olmasına karşılık yerlilerinde böyle bir eğilim görülmüyor. Bütün Frigya bölgesinde görülen durum da böyledir.

Beslenen hayvanlar arasında keçi, koyun, sığır, eşek, at görülür. Yükler eşeklerin sırtlarına bindirilmiş, iki yana sarkan çuvallarla taşınır. Eyer, semer kimi yerde seyrek, kimi yerde yoktur. Ekinleri tarladan harmana ya öküzlerin koşulduğu kağnı, at arabası ya da traktör çeker. Tarımda geleneği sürdüren öküz, at bir de eşektir.

Kadınlarda süslenme genellikle örgülü, işlemeli giysilerle, altın, gümüş gibi takılarladır. Evler çoğunlukla kerpiç, düz damlı, toprak örtülü, dikdörtgen biçimli, tek katlıdır. Beşik damlı evler de görülür. Tek tük kiremit örtülü evler de vardır.

Alacahöyük'ün geçmişiyle bugünü arasında bir karşılaştırma yapılırsa, uygarlık bakımından, önemli bir gelişme görülmez. Anadolu tarihinin özelliği, özgünlüğü, köklülüğü de bu durumda yoğunluk kazanır.

**
*

Burada başka bir konuya değinmeden geçemeyeceğim. Bu konu da Midas ilinde, şu Çifteler'de bulunan ünlü kaya mezarının yanındaki büyük kabartmadır. Genellikle içiçe, yanyana dördüllerden oluşan bu büyük anıtın ne anlama geldiği, neyi açıklamak istediği, tartışmalıdır. Kabartmanın üstünde, yanlarında bulunan yazı, Frigya yazısı, okunamamış, bu nedenle sorun çözümsüz kalmıştır. Biz soruna başka bir gözle bakıp, başka bir yönden yaklaşmaya çalışacağız. Kuşkusuz bu da, karşı çıktığımız bir yorum olacak, ancak dayanaklarımız yorumu aşan uygarlık ürünleridir burada.

1- Bu ünlü anıt, bu dördüllerden oluşan büyük kabartma neden doğuya bakıyor? Bunun karşılığı kolaydır. Güneş kutsaldır, tanrıdır. ona yüzünü dönmek, yönelmek köklü bir inanç gereğidir. O çağlarda bu inanca aykırı davranmak sözkonusu olamazdı.

2- Kabartmayı oluşturan örgeler neden dördüldür? Bunun da karşılığı o çağda biliniyordu az çok. Dört sayısının kutsallığı,

inanç alanındaki önemi çok eskidir, çoktanrıcı dinlerin kaynağında vardır.

3- Kabartmayı oluşturan dördüller içiçe, yanyana konurken neden üçer üçer dizilirler? Bunun da anlamı bellidir, üç sayısı kutsaldır, bütün çoktanrıcı dinlerde yaygındır, belirgindir. Dört sayısının dört yönü gösterdiği gibi üç sayısı da suları, gökleri, karaları gösterir. Bunların da ayrı ayrı tanrısal toplulukları vardır. Bu sayılarla ilgili inanç varlıklarını Hititöncesinden başlayıp bütün Anadolu, Mezopotamya, Mısır, İran, Hint toplumlarında görmekteyiz. Daha sonra Grek-Latin uygarlığında, felsefede üçle dördün taşıdığı önem bellidir. Doğacı Anadolu düşüncesinde, varlığın oluşunda, düzenlenmesinde üç, dört sayılarının etkisini bilmeyen yoktur. Likya, Frigya, Karya mezarlarında, lahitlerinde görülen süsleme çizgilerinin genellikle dörtgen, üçgen gibi biçimler oluşturduğu biliniyor. Beşik çatının önyüzü üçgendir, dam kanatları dörtgendir.

4- Üç dördülün yanyana gelerek bir örge oluşturmasında başka bir neden bulunamaz mı? İşte bizim için en önemli sorun budur, konunun aydınlanmasını bunun çözümünde görüyoruz.

Üç dördülün on iki çizgili bir sayı oluşturduğu üzerinde durarak, bu on iki sayısının gizemini bulmaya koyulalım. Bilim verilerinden öğrendiğimize göre Babil'de sayı düzeni ondalık değil on ikilik bir ilkeye dayanıyordu. Bizim ondalık sayı düzenimiz Babil insanında on iki ile karşılanıyordu. Bunda on iki sayısının, eskiçağda, taşıdığı kutsallığın da etkisi vardır kuşkusuz. On iki ay, on iki gökkatı (burç), inançlarda on ikiyle ilgili varlıklar (Bk. İ. Z. E. Anadolu İnançları, 1974). Güneş yılında on iki sayısı temeldir, değişmez ilkedir. Hititler'de baştanrıların sayısı on ikidir, daha sonraki dönemlerin Olympos tanrıları da on ikidir. Sonra yardımcı tanrılar dizisi gelir. Sümerler'de on iki sayısıyla gösterilen kutsal varlıklar çoktur. On iki sayısının biçimlenmesinde, kutsallaşmasında doğa olaylarının belli dönemlerle olan bağlantıları (yaz, kış, güz, ilkyaz) etkilidir.

İmdi sözü daha uzatmadan Midas ilinin ünlü anıtına dönelim, karşısında şöyle bir durup dördül örgeleri inceleyelim. İlk göreceğimiz bu dördül örgelerin on iki sayısına göre düzenlendiği,

on ikilik birimlerden oluşan bir bütün olduğudur. Nitekim Hititöncesinden kaldığı bilinen Sittaris (güneş kursu) de bu on iki sayı temeline göre düzenlenmiştir. İnanmayan alsın eline bir sittaris saysın dördülleri, dizilişlerini, birbiriyle olan bağlaşımlarını, oranlarını bakalım ne görür.

Peki bu yorumdan, bu on iki sayısına dayanan açıklamadan çıkan sonuç nedir? Bunun karşılığı kendi içindedir: Midas ilinin ünlü, görkemli kabartma anıtı on iki sayısının kutsallığına, on iki sayısının oran birimi olmasından kaynaklanan düzene dayalı bir güneş kursudur, güneşe duyulan saygının, inancın bir belirtisidir. Ayrıca yılların, ayların, kutsal varlıkların (gökler, gökkatları, tanrılar, kimi inançlar) sayı oranına dayanan bir zaman göstergesidir, çizelgesidir. Bu da en büyük tanrı olan güneş tanrısına karşı saygıyı, sevgiyi simgeleyen bir imdir.

Anıtın üstünde, yanlarında bulunan yazıların okunması başka bir açıklama getirecek sanılmasın. Olsa olsa anıtın kimin eliyle, kime, neden, hangi olaylar yüzünden dikildiğini gösterebilir.

Bu açıklamaya karşı çıkanlar, onu yetersiz, bir bakıma çocukça bulanlar olabilir. Benim de onlara soracağım şudur: Frigya, Likya kaya mezarlarında, lahitlerde görülen dördül düzenli süsleme kabartmaların anlamı nedir? Bunlar yalın bir süsleme örgesi mi yoksa bir inanç sonucu mudur? Benim, kendi kendime vereceğim karşılık açıktır: bunlar yalın birer süsleme değil, sayılarla, dördül biçimlerle bağlantılı bir inancın ürünüdür, gerekli sonucudur. Öyle olmasa binlerce mezarda, lahitte bu dördül kabartma türü üzerinde durulmaz, daha başka biçimler de yapılırdı.

ALANYA - ANAMUR

Mayıs 1972

Yemyeşildi ortalık Alanya'ya geldiğimizde, bir yandan denizin ışıltılı mavisi, bir yandan yamaçların türlü türlü yeşili içini açıyor insanın. Eski bir yer Alanya, ortaçağda, Selçuklu döneminde, Osmanlılar çağında "Alâiye" derlerdi adına, Selçuklu sultanı "Alâeddin" adından dolayı. En ünlü yeri kalesidir Alanya'nın. Sarp bir tepenin üzerinde kurulmuş, denize dikaçı yaparak inen, bakana ürküntü veren bir kale. Kalenin içinde kilise, cami, sarnıçlar, oturma yerleri bilinen duvar işçiliğiyle, ortaçağ ürünü. Oysa Alanya'nın geçmişi kaleyle başlamaz. Müzede sergilenen buluntular tarihöncesine değin gidiyor. Taştan kesici araçlar, savaşta kullanılan deşiçi, doğrayıcı nesneler, ok uçları, kesici ev gereçleri. Bir de toprak kaplar var. Bunlar oldukça eskiye giden uygarlık ürünleri besbelli. Toprak kaplar üzerinde görülen süslemeler Anadolu eskiçağının becerisi, bu becerinin sürüp gittiğini gösteriyor.

Yontular, kabartmalar daha sonraki çağların, Hellenistik-Roma döneminin ürünleri. Pişmiş topraktan yapılmış küçük yontular da ilginç, ancak az. Bizans döneminden kalma yapıtların eski başarı yolu üzerinde olduğunu söylemenin gereği yok. Bir de tersane var Alanya'da ortaçağdan kalma, kimi yerleri onarılmış, güzel, başarılı bir yapı. Denizle güzel bir uyum içinde bağdaşan bu beş gözlü yapı 1. Alaeddin Keybûbat'ın buy-

ruğu üzerine yapılmış. Tersanenin biraz ötesinde, gene onarılmış "Kızılkule" adı verilen güzel bir kule var. Yapımında kullanılan tuğlanın, taşın kızıl oluşundan bu adı alsa gerek.

Müzede sergilenen halk ürünleri, özellikle örgüler, dokumalar, işlemeler yörenin, çokluk Yörükler'in beceri aşamasını gösteren gerçekten güzel, başarılı ürünler. Onlar da günden güne sönüyor artık. Nitekim kalenin yamaçlarında ilkel dokuma araçları son dönemlerini yaşar gibidir. Nedense bu yaratma alanına pek önem verilmiyor son dönemlerde.

**
*

Anamur'un da denizin kıyısında, düz yerde kurulmuş bir kalesi var, kalenin içinde küçük bir cami. Eskiden "Anemurium" derlemiş buraya. Nitekim biraz ötesinde ünlü bir mezarlık var, yamaca yaslanmış, şimdi "nekropol" diye anılıyor. Çok eski bir yer değil burası, Roma döneminden kalmış, kimi kalıntılardan anlaşıldığına göre Bizans çağında da epeyce işe yaramış, kullanılmış. Duvar örgüsü, örgüde kullanılan yapı gereçleri bunu gösteriyor. Anamur doğal güzelliği, denizi bakımından ilgiye değer. Kalesinin başka bir özelliği yoktur, ortaçağ yapı anlayışından öte.

Denizin dudağından başlayan ova, bir süre sonra yumuşak bir yamaçla dikleşiyor, tepeler başlıyor. Tepelerin arkasında, genellikle Yörük yaylaları. İlkçağda büyük ilgi toplamış Alanya-Anamur dolayları, denizci topluluklar sık sık saldırırmış buralara. Önceleri Likya'nın egemenliği altındaydı, sonra Persler'in eline geçti (İ.Ö. 546), derken İskender (İ.Ö. 334), Hellenistik dönem, Roma, Bizans, Selçuk-Osmanlı çağları birbirini izledi. Selçuklular'dan sonra, kısa bir süre, Beylikler dönemini de yaşadı.

Alanya-Anamur dolaylarında, köylüler daha yakın yabancılara, daha güleryüzlü. Özellikle Yörükler önce uzaktan bakıyor, sonra yaklaşıyorlar. Yörük kızları, kadınları yerel giysileri içinde dolaşan canlı bir tablo görünümünde. Oysa ilçede oturanlarda böyle bir yakınlık yok. Geçen yıl gidişimizde (1971) muz, portakal dönemi olmasına karşılık bahçenin ya-

nındaki sergiden bize satış yapmadılar, İstanbul, Ankara alışverişçileriyle toptan anlaşmaları varmış, ancak ilçede bunları satanlardan alabilirmişiz. Bu tür davranışlarla, üzüm yetiştiren yerlerde de karşılaştık. Bu tutum, ülkede üretim-tüketim ilişkilerinin belli ellerce yönetilmesinden, halka kapalı tutulmasından kaynaklanıyor besbelli. Öte yandan üretici yardımı devletten bekliyor, ürettiğini devleti oluşturan halka değil de çıkarcıya veriyor.

ALİŞAR

25.8.1981

Kalın toprak katlarından oluşan, pek yüksek olmayan bir tepe, çevresinde ova, ovayı kuşatan orta yükseklikte dağlar. Eski bir yerleşme yeri olmasına karşılık yapı temellerinin kireçli topraktan yapılmış kerpiçle kurulması, bunların da yağmur sularıyla eriyip gitmesi yüzünden eskiliği kesin çizgilerle belirlenemiyor. Ancak üstüste yığılan toprak katlarının niteliğinden birkaç yerleşme alanı olduğu anlaşılıyor. Daha ötesi buluntuların tarihlenmesine bağlı. Beş ayrı yerleşme yerinin bulunduğu söylenen Alişar'da, en derindeki toprak katının kalkolitik çağdan kaldığı, İ.Ö. 5000-3000 yılları arasında eski bir yerleşmeye dayandığı ileri sürülüyor.

Daha sonraki yerleşmelerin bakır çağından başlayıp Geç Hitit dönemine (İ.Ö. 1200-700) değin ulaştığı söyleniyor. Bütün bu söylentilerin de buluntuların incelenmesinden çıkarıldığı biliniyor. Alişar höyüğü, yangın katlarının küllerinden anlaşıldığına göre, birkaç kez onarılmış, yeniden kurulmuştur. Bir kale olarak yapılışı Frigya dönemini andırır. Bunun sonucu kat olması gerekiyor.

Alişar Medler'in, Hellenistik dönemin, Roma-Bizans çağının, Selçuk-Osmanlı egemenliğinin yerleşme yeri olmuş, eski yapı geleneğini sürdürmüştür. Kimi araştırıcılar buradaki kalenin bir Frig derebeyinin kalesi olabileceği görüşünü savunmaktadırlar.

Alişar höyüğü Anadolu uygarlığı bakımından buluntularıyla

önem kazanmıştır. Son katta (beşinci katta) bulunan boyalı, sırlı, parlak toprak kaplarda, adak kaplarında bitki, insan, hayvan örgeleri, geometrik biçimli süslemeler görülmüştür. Buluntular arasında bakırdan, tunçtan ok uçları ilginçtir. Ankara Arkeoloji müzesinde sergilenen buluntular incelendiğinde, Alişar'da görülen uygarlık aşamalarının Gavurkale, Alacahöyük gibi yerleşme yerlerindekilerle eşdeş olduğu anlaşılır. Özellikle ince bezekli büyük küpler, içiçe dört dikdörtgenden oluşan, dört yanında çifte baltaları andıran uçları yanlara kıvrık, bir daire içine alınmış değişik örgeli buluntular Anadolu sanatı bakımından önemlidir.

Alişar yöresi ekin ekip biçme, hayvan yetiştirme bakımından da ayrı bir değer taşımaktadır. Tarımın oldukça ileri bir aşamada bulunduğunu gösteren buluntular Ankara Müzesi'ndedir.

Toprakaltı geçitlerin birkaç yönde olması, bu geçitlerin ilkel kemerli kerpiç duvarlı birer yeraltı yolu niteliği taşıması, kimi yeraltı geçitlerinin yan duvarlarının taştan örülmüş temellere oturması taş işçiliğinin büyük bir aşamaya varmadığını, daha çok kerpiçe önem verildiğini gösterir.

Bugün bir toprak yığınıdır Alişar. Kazılarla açılmış geniş yarıklar, öteye beriye atılmış duvar taşları, kapanmak üzere olan toprak kemerli yeraltı geçitleri bir ölü gömme töreninden arta kalan toprak kalıntılarından öteye geçmez. Uygarlığın vurduğu kazmalar başka bir uygarlığın çürümeye, taşlaşmaya yüztutmuş kemiklerini toprak altından çıkarmaya yarıyor sanır insan. Konuştuğumuz çevre köylüler de bu eski uygarlık kalıntılarına yabancı, bakmak bile istemiyorlar. Bir köylü, gene bu yörede uzak bir köyde, kimsenin bilmediği "gâvur" yontularının bulunduğunu söyledi bana. Gidilmesi kolay ancak çok uzak, dedi.

Boşuna dolaştım yıkıntılar arasında, kurumuş otların ayaklarıma takılırken çıkardığı çıtırtılı sesler ölmekte olan bir kimsenin gırtlağından çıkan boğuntuları andırıyordu. Demek görkemli bir geçmişe, eski bir uygarlığa bu kuru otlardan başka ağlayan kalmamıştı.

AMASRA-YEDİGÖLLER-SAFRANBOLU

Eylül başları, 1969

Türlü söylenceler vardır Amasra üstüne. Kimine göre İ.Ö. VI. yüzyılda Magara göçmenleri kurmuş bu ilçeyi, Sasamos demişler adına. Daha sonraları Herakleia (Ereğli) prensi Dionisos burayı yeniden kurarcasına onarmış, eşi Amastris de güçlü bir savunma yeri durumuna getirmiş. İşte Amasra sözü bu Amastris adından gelmeymiş.

Amasra müzeciğinde sergilenen buluntulara bakılırsa, ilçenin kuruluşu epeyce eskilere gider. Buluntuların ortaya konması eski bir sanat geleneğinin varlığını içerir. Bu güzel bucak daha sonraları Roma, Bizans, Cenova, Osmanlı dönemlerini yaşamış, bunlardan nice buluntuları, kalıntıları toprağında saklamıştır. Eskiçağ kalıntıları arasında en görkemlisi Amastris sarayının yıkıntılarıdır. Bucağın yöresinde özellikle Kuşkayası denen yerde, bir mağaranın içinde başsız bir yontu, yarısı kalmış bir sütunun üzerinde başsız bir kartal bulunmuştur eskiçağdan kalma.

Tepede, sarayın bulunduğu yerdeki yıkıntılar arasında yarım kalmış bir Ana Tanrıça kabartması vardır kayaya oyulmuş. Görkemli kalesi de eskidir, sağlamdır, savunmaya, korunmaya çok elverişlidir. Roma döneminden kalma yapıtlar arasında hamam güzeldir. Bizans döneminden kalan kilisenin duvarlarında duvar resimleri görülür.

Amasra'nın tarihinden çok görünümü, denizi, denizin bittiği yerden başlayan yeşil doğa örtüsü güzeldir, çekicidir. Sabahattin Eyuboğlu'nun öncülük ettiği bir dost topluluğuyla gittik Amasra'ya, denizinde yüzdük, görülesi yerlerini gezdik doyasıya. Batı yamacından bakılınca mavi bir süstakısı gibi görünür güzel koyu. Koyla Karadeniz'in ayrı ayrı sularınmış gibi bir görünüşü vardır. Doğal güzelliğine ikinci bir güzelliği katan da bu iki yamacın arasından içeri doğru giren koydur.

Amasra gezisi günlerinde Yedigöller'i, Safranbolu'yu içine alan bir dolaşım yaptık. Söylendiği gibi bulmadım Safranbolu'yu. Yukarda Eski Safranbolu, aşağıda Yeni Safranbolu. Ağaç işçiliği, iki katlı evleri, Cinci Hanı, hanın kapısındaki becerili büyük kilit, az aşağıda daracık, derin bir uçurum, cılız bir su akıyor içinden. Safranbolu evlerini özgün Türk evi sayarlar. Böylesine uydurmaya inanmak kolay değil pek. O evlerin örneğini Asya Türkleri'nde kim görmüş, kim bulmuş? Anadolu'nun hristiyan yerlilerinden kalmadır o güzelim evler, Anadolu işidir besbelli. Safranbolu evlerinin eski İslav evleriyle olan benzerliği, Batı'dan, Balkanlar'dan, Kırım'dan gelen göçmen Türklerle bağlantı kurmak amacıyla ortaya atılmıştır. Ağaç işçiliğine, taş işçiliğine önyargılarla değil de tarih gerçeği açısından bakılırsa bambaşka bir sonuç alınır. Gerek Amasra'da gerekse Safranbolu'da yontma taş işçiliği, bu taşlardan örülen duvar biçimleri karşılaştırılırsa arada büyük bir benzerlik görülür. Ağaç oymacılığı, taş oymacılığı Anadolu'da yeni değildir, ortaçağdan kalmamıştır. İ.Ö. 2000 yıllarını aşan bir dönemden beri çok gelişmiş, benzeri bulunmaz bir taş işçiliğinin Van'dan Orta Anadolu'ya, Ege kıyılarına değin uzandığını, yayıldığını görüyoruz. Hititler, Urartular, Frigyalılar, Lidyalılar, Likyalılar, Karyalılar bu gelişmiş taş işçiliğinin günümüze kalan en görkemli örneklerini verdiler. Taş işçiliğinin geliştiği yörelerde ağaç işlemeciliğinin de ileri bir aşamada olduğunu, elle tutulur örneklerle tanımaktayız. Bu iki gerecci işlemede başarılar atbaşı yürüyor. Durum böyleyken neden Safranbolu evlerinin su katılmış bir Asya ev örneği olduğu ileri sürülüyor, bilinmez.

Safranbolu adı, yöresinde yetişen "safran" adlı sarı çiçekli bitkiden dolayıdır. "Safran" sözcüğünü Arapça "za'feran"dan türetmek yanlıştır. Arapça'ya Anadolu-Grek dillerinden geçmiştir. Bundan dolayı "Safranbolu" bugünkü açıklayışla "safran ili", "safran yetişen il" anlamındadır. Sözün kökeni üzerinde durmanın gereği yok burada, ancak "Safranbolu" adına Türkçe bir kaynak aramanın Safranbolu evlerini Asya kökenli saymak gibi yersiz, yetersiz olduğunu belirtmeden de edemedik.

Bu gezide en çok sevdiğim yöre Yedigöller'di. Güzelim ormanın içinde, yamacın eteğinden tepeye doğru basamak basamak, uzun aralıklarla, yükselen, dizilen yedi güzel göl. Kimi büyük, kimi küçük ormanlı tepeye doğru yarışırcasına ardarda dizilmiş göller. Eylül olmasına karşılık yeşilin tadı damağında kalmamış ormanın. Yaprak döken ağaçların sararmış yaprakları yerde sarı bir örtü oluştururken yaprak dökmeyen ağaçların tepenin omuzlarından sarkan yeşil yaşmağı bambaşka bir güzellik katıyordu göllere, toprağa. Tepeye yakın olan gölün yukarısında, büyükçe bir kayanın arkasında, çamların altında büyük bir sandık boyutlarında bir karınca yuvası vardı. S. Eyuboğlu fotoğrafını çekti. Ne görkemli bir yuvaydı. Çok iri dağ karıncaları yapanmış bu yuvayı, iğneyapraklı ağaçların altında. Güzün sarıyla yeşili örgeleyen işçiliği Yedigöller'de gençlikle yaşlılığı yanyana getirmiş gibiydi. Yedi gün süren Amasra, Safranbolu, Yedigöller gezimizde beni en çok duygulandıran burası oldu. Bu güzel göllerin ardarda dizildiği, etekten doruğa doğru yükseldiği yöre.

ANKARA (ARKEOLOJİ MÜZESİ)

24.4.1974

Yıllar önce görmüştüm bu müzeyi, "Hitit Müzesi" diye kalmıştı belleğimde adı, nereden, neden kestiremiyorum şimdi, Nisan 1974 yılının bu güneşli gününde. Bundandı Hitit uygarlığına karşı duyduğum sevginin kaynağı, saygının odağı, kimbilir. Öğleden sonra vardık müzeye, güneş yavaş yavaş iniyordu yörüngesi üzerinde. Bölüm bölüm sergilenen eskiçağ, ilkçağ yaratmalarını, kalıntılarını, buluntularını görüyor, altlarındaki tanıtma yazılarını okuyordum. Oldukça varlıklı, ilginç, doyurucu bir müze burası. Oysa içinde sergilenen uygarlık ürünlerinin çoğu, ülke dışında bilinmiyor, yalnız müzeyi gezenler görebiliyormuş. Bir ara, genç bir bayan, bir görevli yanıma gelip: "Fotoğraf makinesiyle içeri girmek yasak" dedi. Burada sergilenen ürünlerin kimini daha önce yabancı dillerde yayınlanan kitaplarda gördüm, bu yasak kime karşı? dedim, güldü, makineyi görevliye bıraktım, topluluğun arkasından yürüdüm. Oysa fotoğraf çekecek durumda değildim. Üzülüyor insan, ulusun malı ulustan saklanıyor, yabancılardan değil. Müzenin önemini, orada sergilenen sanat, kültür varlıklarının değerini yıllar öncesi Almanca kitaplarda okumuş, o yüzden müzeye, içindekilere karşı ilgi duymuştum. Müzede bulunan bütün uygarlık ürünleri sergilenemiyormuş, yer yokmuş, sıra ile sergileme olanağı varmış, daha nice ilginç buluntular depoda duruyormuş.

Müzede İ.Ö. altıncı bin yıllarında, Bizans çağından tutun da, Roma dönemine değin çevrede bulunan sayısız insan yaratmaları, sanat varlıkları kendi çağlarına göre sıralanmış. Hititler'den, Frigler'den kalma aslanlı kabartmalar, çömlekler, altın süs takıları, mühürler, kral, tanrı, tanrıça yontuları, idoller, Hititçe yazılı taştan oyulmuş bir koruyucu içinde saklanan yine taş mektuplar, buyrultular, adak yazıları, derin derin düşündürüyor insanı. Eskiçağ insanı yazıyı bulmuş taşa işlemiş, tuğlaya işlemiş, onunla taştan bir kap içine konan mektubunu, buyruğunu yazmış. Yazıların çoğu Sümer çivi yazısı, birtakımı da Hitit hiyeroglifi. Küpler, çömlekler üzerinde görülen işlemeler, oyalar bütün bu özellikleriyle duruyor. Düşünen insan, düşündüğünü, bir yandan yazıya, bir yandan da resme geçirmenin tadına varmış bundan binlerce yıl önce. Bugün resme, yontuya yasak koyanları, bu sanat ürünlerinin yapılmasını suç sayanları düşünüyorum da çağımızdan utanıyorum bu eski yurttaşlarımızın bizi şaşırtan başarıları önünde. Anadolu'nun taşa, tuğlaya, küpe, çömleğe işlenmiş, yazılmış bir tarihi, bir kitaplığıdır bu müze. İnsandaki yaratıcı gücün çağdan çağa taşan güçlü atılımlarla kendini yenilediğini görüyoruz, anlıyoruz açıkça. Sanat yeteneği, insan yaratıcılığı kesintiye uğramadan, aşınmadan, cılızlaşmadan bir bütünlük içinde sürdürüyor kendini. İnsanla doğa elele, içiçe. Bütün canlılar, bitkiler girmiş insan yaşamına, belli bir yere oturmuş, geniş bir anlam kazanmış eski Anadolu insanının düşüncesinde. Düşündüğünü yazıya geçirmenin özlü sevinci, güçlü mutluluğu seriliyor gözlerimizin önüne. Bilginler, tarihçiler ne derse desin, ne yazarsa yazsınlar, Anadolu uygarlığının kendine özgü bir bütünlüğü, kendi özelliklerini yansıtan bir damgası var gördüğümüz buluntularda. Resimsiz, heykelsiz yaşayamıyor eskiçağın Anadolu insanı. Tunç çağından kaldığı söylenen buluntularda da bu özellik görülüyor ışıl ışıl.

Kadının süslenme, güzel görünme tutkusu gözlerimizi ısıtan duygusal bir sıcaklık içinde taşıyor sergilenen süstakılarından, süslenme araçlarından. Olduğu gibi değil, canının çektiği, yüreğinin dilediği, özlediği gibi görünmek istiyor insan besbelli. Eskimeyen, çağlar boyunca akıp giden özlü bir eğilim bu.

Sergilenen buluntular arasında çok ilginç olanlardan biri de büyükçe bir çömleğin üstüne ustaca işlenen bir gelin alma, düğün, gerdek törenidir. Gelinin giydirilişi, güvey evine getirilişi, güveyin gelinin yüzünden duvağını indirişi bir ince sıcaklık veriyor insana. Çok kısa bir süre içinde bilmediğim, bilemediğim eski çağlarda, o uygarlık ürününün yaratıldığı dönemlere gidiverdim kendimce. Anadolu tarihi, Anadolu sanatı öylesine etkiliyor, geçmişin derinlerine doğru çekiyor insanı. Günümüzle içten bir bağ kuruveriyor birden. Zaman çıkıveriyor aradan, kendi derinliğinde, sınırsızlığında yok oluyor, çağlar birbirine yaklaşıyor, karşılıklı bağdaş kurup oturuyor sanırsınız.

Bu eski dönemlerden kalan buluntularda daha gerçekçi, yaşama karşı daha duygulu, daha yakın bir anlam seziliyor. Gerek kabartmalarda, gerek toprak kaplarda bitkiler, hayvanlar, insanlar yanyana, koyun koyuna. İnsan doğanın bütünlüğü içinde buluyor kendini, doğadan ayrı, doğa içinde bağımsız bir varlık sayamıyor nerdeyse. Düşünen insan, yaşayan, bir doğa-varlığı olarak çıkıyor karşımıza. Kral, tanrı, tanrıça kabartmalarında dışa taşan insan gücünün yoğunlaştığı görülüyor. İnsan, gövdesinde biriken gücü ortaya koyar gibi oluyor burda.

Arkeoloji Müzesi'nde insanı etkileyen başka bir yön de, eskiçağda bile, düşünen insanın bir yaratma sevinci içinde çalkalandığıdır. Hitit tanrılarından birinin çok usta ellerden çıktığı anlaşılan kabartması karşısında duruyorum. Tanrının önünde ona adak sunan bir kral var. İkisi de yüz çizgileriyle birbirine benziyor. Belli bir yerde ikisi de insan. Yaratma sevinci insanı tanrılaştırmış, sonra dönmüş tanrıyı da insanlaştırmış. Bu insanın kendini sürdürme özleminden doğuyor. Nitekim müzede sergilenen buluntularda bu köklü duygu görülüyor açıkça. Çömleğe ustaca işlenen düğün töreni, başka bir küpün üstündeki hayvan, bitki resimleri, daha çok geometrik biçimlere bürünen süsler, taşlara kazılan insan görünümleri insanların belli davranışlarını yansıtır niteliktedir. İnsan tek değildir bu buluntular üzerinde. Kendini bir yere, kendinden daha güçlü saydığı, ya da kutsal tanıdığı başka bir varlığa dayıyor, yaratıcı gücünü bu erek doğrultusunda kullanıyor.

İlgililerin yaptığı açıklamalarda bu konuya değinen bir yan göremedik. Daha çok buluntunun çağı, yeri, önemi üzerinde duruluyordu. Müzeyi gezenler nedense böyle sığ bir açıklamayla yetinmeye alıştırılmıştı. Oysa müzede, buluntulara bu açıdan bakan, onları böyle bir anlayışla yorumlayan görevlilerin bulunması gerekir bizce. Oldukça düzenli bir Arkeoloji Müzesi, bütün bölümleriyle, birbirini sürdüren yaratmalarla dolu. Eski Anadolu insanının yaratma sevinci, yaratıcı gücü, buluntuların yüzünden okunuyor. Çevreyi süslemek, kendine uydurmak, kendi beğencinin boyasına bürümek bir tutkudur Anadolu insanında. Bu tutkunun geliştirdiği yaratıcı gücün bütün aşamalarını, özellikle, iki geyik yontucuğunda görüyoruz açıkça. Önümüzden, birden, süzülüp kaçacak nitelikte canlı bu geyikler, karacalar. Mavi yolcuların bu geyikler karşısında, üzerinde düğün alayını gösteren resimlerin bulunduğu çömlek önünde duydukları coşku yüzlerinde ışınlanıyordu. Durum Ana Tanrıça Kübele'nin yontuları karşısında da böyleydi. İnsanda oluşan yaratma sevinci Kübele'yi taşta yansıtırken doğurucu bir dişi eylemine dönüşmüş olabildiğince. Göğüslerinden, kalçalarından yığın yığın insan fışkıracak sanırsınız, böyle bir duygu uyanıveriyor derinlemesine.

Eskiçağdan, ilkçağdan kalan buluntuların çoğu inançlarla, kutsallaştırılan varlıklarla ilgili. Demek eski Anadolu insanı çevresini kutsallaştırmadan edemiyor. Kendini bu kutsal dokulu ortamda güven altına alabiliyor, güvenlik içinde yaşadığını sanıyordu. Günümüz insanı gibi inançları yaşamdan kopuk değilmiş eski soydaşlarımızın. Günümüz insanının kutsal saydığı varlıklar belli yerlerde, belli zaman kesimleri içindedir, sınırlıdır. Oysa müzede gördüklerimizden edindiğimiz izlenimlere göre eskiçağ insanının bütün çevresi kutsaldır, onun düşüncesinde kutsal olanın belli bir "yer"i yoktur. Yaşama ortamı inançların dokuduğu bir kutsal örtüye bürünmüştür. Bizim için tapınak kutsaldır, tanrısal varlıklar kutsaldır. Oysa eskiçağ insanı için elinin değdiği, tuttuğu bütün nesneler, gördüğü, dokuduğu bütün varlıklar kutsaldır. İçtiği su, yediği yemek, besin, yemiş, ağaç, ocak, yemek araçları, tarım gereçleri, süstakıları

kutsaldır, saygıdeğerdir. Bunun böyle olduğu sergilenen buluntular üzerindeki resimlerden, işlemelerden, çizgilerden anlaşılıyor açıkça. Çevresini kutsallaştırma eğilimi insanı doğa ile daha sıkı, daha köklü bir bağlaşım içine alıyor. İnsan daha somut bir yaşama ortamında buluyor kendini. Evrenle, onun barındırdığı varlıklarla daha senli benli oluveriyor.

Müzede insanı derin derin düşüncelere iten, yorumlara, açıklamalara doğru çeken bir duyguya kapıldım. En eski çağlardan, sözgelimi tunç çağından kaldığı söylenen buluntularla, son dönem buluntularına değin sürüp giden bir yaratma çizgisi sezinliyor insan. Eskiçağ insanı doğayı olduğu gibi düşünmüş, gördüğünü, bildiğini kendi yaratıcı gücü oranında biçimlendirmiş. Bu ilkel yaratma bir başlangıç niteliği taşıyor. Hititöncesi dönemden kalan buluntularda tunç çağına oranla daha hızlı bir gelişme, daha belirgin bir işçilik, bir beceri göze çarpıyor. Değişik Kübele yontucukları, tanrı kabartmaları, arslanlar bunun açık örnekleridir. Hitit çağında bu işçilik, bu ustalık belli bir sanat özelliği kazanıyor. İnsan bir buluntunun hangi çağdan kaldığını, kalabileceğini daha kolay anlayıveriyor. Güneş kursu, geyikler, üzerleri oyalı çömlekler, Frigler'den kaldığı söylenen mezar buluntuları, Hititler'den kalan süstakıları; insan, hayvan, bitki örgeli tapınak kapları bunu gösteriyor. Çalışan, düşünen insan emeğini bir düşünce varlığı olarak taşa, tuğlaya işliyor, bunu yaparken de çağının beğencini, inancını yansıtıyor. Frigya, Lidya, Bergama, Hitit çağı buluntuları kim ne derse desin Anadolu insanının düşüncesinde bir kopma olmadığını, için için gelişen bir çizgi üzerinde yürüdüğünü öğretiyor gözlemciye. Buluntularda insanın gözünü dolduran, dışa vuran bir alımlılık, bulunduğu yeri kaplayan bir oylum (hacim) büyüklüğü var. Çizgiler daha kalın, oyalar doğaya daha yakın. Zaman geçtikçe, çağımıza doğru geldikçe bir incelme, dışa vuran, göz dolduran büyüklükten çok, içedönük bir yaratma dokusu, süse kaçma eğilimi beliriyor. Düğün töreninin işlendiği küple ondan önceki dönemlerden kalan toprak araçlarda olduğu gibi. Bu, yalnız çağların değişmesi, insan ustalığının, işçiliğinin gelişmesi sonucu değil, insan düşüncesindeki çi-

çeklenme, bilgilerde görülen derinleşme, çevreyi daha iyi, daha yakından tanımakla ilgilidir. Bunu müzede sergilenen mühürlerden de anlıyoruz kolayca. Başlangıçta bir kimsenin gücünü, erkini yansıtan mühür, zaman geçtikçe kişinin beğencini, özelliğini, dünya görüşünü dilegetiren bir belge niteliği kazanıyor. Hitit, Frig mühürleriyle onlardan sonraki dönem mühürleri arasında yapılacak bir karşılaştırma bunun ne denli doğru olduğunu gösteriverir bir çırpıda bize.

Müzeyi gezerken bir yandan böyle bir duyguya kapılıyor, bir yandan da yolculuğa birlikte çıktığımız dostların ilgilerini, eğilimlerini öğrenmeye çalışıyorum. Bambaşka bir dünyada yaşar gibi geliyor insana dostlar. Bulundukları çağın çok mu çok uzaklarına gitmişler. Augustus Tapınağı denen bu yapının başka bir adı Monumentum Ancyranum (Ankara Anıtı)dur. Roma İmparatoru Augustus çağında, 1. yüzyılda yapılmıştır. Ancak, bu anıtın yerinde daha eski, İ.Ö. 2. yüzyılda Attalos 11, ya da Attalos 111. çağında yapılmış bir anıt vardı. Augustus çağında onarım görmüş, kimi yerleri değiştirilmiş, yeni bir biçime sokulmuştur. Tapınağın yapımı, kuruluşu, işçiliği Bergama sanat anlayışını, ustalığını sürdürüyor. Böyle diyor bu konuda araştırmalar, incelemeler yapan Avrupa bilginleri.[1]

Tapınağın içine giremedik, dışardan görebildik ancak. Tapınağın bir duvarına yaslanmış cami, minare, minare kürsüsü biraz öne doğru çıkmış. Eskiçağ tanrılarıyla tektanrıcı dinlerin tanrıları birbirine kızmıyor, gücenmiyor besbelli. Bütün öfke, kızgınlık, bağnazlık insanlarda. Bunu gösteriyor açıkça yanyana duran tapınakla cami. İnsan düşüncelere dalıyor bir süre kısa da olsa. Birçok yerde tapınaklar yıkılıp cami, kilise yapılırken Ankara Anıtı, başka bir adla Ankara Yazıtı nasıl oluyor da Hacıbayram camiinin saçaklarıyla sarmaş dolaş olabiliyor. Hacıbayram-i Veli gibi bütün insanlara yüreği açık, içi dışı insan kokan, insan sevgisiyle dolup taşan bir kimse adına yapılan cami ya da mescidin yeri önemli değildir. XIV. yüzyıl ortaları ile XV. yüzyıl başlarında yaşayan Hacıbayram-ı Veli bir Türk ozanıdır, tasavvufa gönlünü vermiş, bütün varlığı tanrıda, tan-

1. *İlkçağda Ankara*, Afif Erzen, 1946, s. 94.

nyı bütün varlıkta gören bir kimsedir. Onun adına dikilmiş bu cami de. Bundan dolayı yadırgamıyor insan çoktanrıcı bir inancın tapınağı ile tektanrıçı bir ermişin mescidini yanyana.

Birçok bilgin çalışmış Ankara Anıtı üzerinde. Onun yazılarını okuyup yorumlamada. Grek-Lâtin dilleriyle özdeş olarak yazılan, tapınağa ayrı bir önem kazandıran bu yazıt Roma İmparatoru Augustus'un yaptığı işleri, sağladığı başarıları anlatır, kişisel özelliklerini, niteliklerini bildirir. Şöyledir bu yazıtın başlığı: "Tanrısal Augustus'un yeryüzünü Roma buyruğu altına almak için başardığı işleri, Roma devleti, halkı için yaptığı giderleri gösteren belgenin bir örneği aşağıdadır. Bunun ilk örneği Roma'da dikilen iki sütuna kazılmıştır."[2]

İnsanın içini ürpertiyor bu açıklama. Augustus, bir Roma imparatoru, Roma'dan kalkıyor, bütün yeryüzünü Roma ulusunun buyruğu altına sokmak için Ankara'ya geliyor, birçok iş başarıyor, gönlünün istediğini yapıyor, sonunda onları bir taşa kazarak tarihe armağan ediyor. Bakın ne diyor yazıdın bir yerinde: "Ondokuz yaşımda kendi özel kararımla, özel giderlerimle bir ordu düzenledim. Bu ordu ile, devleti, buyruğu altında ezilip durduğu partinin baskısından kurtardım, özgürlüğe kavuşturdum... Bundan dolayı beni, senato, üyeleri arasına aldı... Bana komutanlık görevi verdi. Devletin bir yıkıma uğramasını önlemek için vali göreviyle benim de konsullarla birlikte gerekenleri yapmamı buyurdu... Bütün yeryüzünde karada, denizde içte dışta olan savaşlara giriştim. Başarı kazanınca sağ kalan bütün yurttaşlara iyilik ettim. Bir yıkım getirme olanağı bulunmayan ulusları yok etmektense korumayı yeğ gördüm."[3]

Anıtın incelenmesi, yazıların yorumu, tarihçilerin, bilginlerin işi, benim yetkimin sınırlarını, gücünü aşan işler. Ben yalnız izlenimlerimi anlatacağım.

Boşuna konuşmuyor Augustus, övünmüyor. Yaptıklarını, gerçekleştirdiklerini söylüyor açıkça. Tarihten öğreniyoruz bütün bunların doğru olduğunu. Bundan aşağı yukarı ikibin yıla yakın bir süre önce yapılan tapınağın, yazılan yazıların bugün

2. Ankara Anıtı, Hamit Dereli, (Çeviri), 1940, s. 99
3. Agy. s. 100

Roma ile, Romalı ile ilgisi kalmamıştır. Bu topraklar geçmişi geleceği ile bizimdir artık. O tapınak da, onun içindeki yazılar da bizim bakımımız, ilgimiz, bizim koruyuculuğumuz altındadır. Bu toprağın tarihidir, geçmişidir onlar. Oysa biz öyle yapmıyoruz. Toz toprak, meyva kabukları, kâğıt parçaları, ağaç kırıntıları içinde bırakmışız onları. Bir toprağın, bir ülkenin tarihini, geçmişini bilmek önemli değil, yaşatmak, kendi bütünlüğü içinde benimseyip sürdürmek önemlidir. Mavi yolculara böyle söylüyordu Ankara Anıtı kendi sessiz dilince.

Anıta epeyce baktık, sonra, toprağımızın bir parçası olan o tarih belgesini kendi alınyazısıyla başbaşa, toz toprak içinde bırakarak ayrıldık.

ANTAKYA

19-22.9.1981

İ.Ö. 307'de, İskender'in komutanlarından Antigonos Monophtalmos'un "Antiokheia" adıyla kurduğu bir ildir Antakya. Sonraları birkaç el değiştirmiş, ayrı yönetim altında bulunmuş. Çok daha eski bir yerleşme yeri olduğunu söylemenin gereği yok burada. Ancak, ününü sağlayan uygarlık ürünlerinin en önemlileri bu dönemle başlar. Bugün elimizde bulunan bu ürünlerin çoğunu müzesinde görmekteyiz. Bizi ilgilendiren ürünlerin başında, Antakya'ya ayrı bir değer kazandıran mozaikler gelmektedir.

Mozaikler, Antakya'nın eskiçağlarıyla ilgili değildir. İ.S. 2. yüzyıl bitimiyle V. yüzyıl arasında ortaya konan bu ürünlerin çoğu Roma döneminden, kimi de Bizans döneminden kalmadır. Mozaiklerin konuları genellikle, Anadolu kökenli olan, Yunan-Roma söylencelerinden kaynaklanmaktadır. Hristiyan inançların bu mozaikleri etkilediği, onlara yeni bir ortam kazandırdığı söylenemez. Anadolu eskiçağının izlerini taşıyan mozaikler arasında en belirginleri "çifte baltalar"dır (Salon 2, No.10).

Anadolu uygarlığının gelişim çizgisi üzerinde olan, çağın inançlarına göre giysi değiştiren ürünler arasında Romalı kılığına bürünen Hitit çağının tanrısı, tanrıçası da (Sal.3, No.10-11) ayrı bir ilgi uyandırmaktadır. Bakışlarından başlığına, giysilerinin eski toplum beğencini taşıyan izlerine, burnuna, gözlerine değin Hitit insanını, Hitit sanatını dilegetiren bu mozaikler uygarlıklar arasındaki yakınlığın belirtileridir açıkça.

Çoğu Defne (Harbiye) yöresi, Roma yönetiminin varlıklı kişilerince yapılan, süslenen evlerde bulunan, onlann yıkıntıları arasından, altından çıkarılan bu uygarlık ürünlerini değerlendiren en önemli öğe, kilim-halı örgeleriyle oyalanan, işlenen süslemelerde dilegelir. Yunan-Roma söylencelerinin kaynaklarını, Anadolu ile olan bağlantılarını az çok bildikten sonra mozaikleri anlamak kolaylaşır. Bu konuda başka yorumlara girişmenin, başka kaynak aramanın gereği yoktur artık.

Arslan, geyik, kuş, balık, yonca yaprağı, tavuskuşu, yaşam ağacı, çiçek gibi değişik örgeleri içeren bu mozaiklerde Anadolu ilkçağının bütün söylence öğelerini bulmaktayız. Özellikle Sal. 1, No. 7, 8, 15, Sal 2., No. 1, 3, 7, 8, 11, 12, Sal. IV, No. 5 (alt bölüm), 8 (alt bölüm), 12 (alt bölüm), 2, 6, 9 (yan bölümler) sayılı mozaiklerin örgelerini, süs öğelerini Anadolu kilimlerinde, halılarında bütün incelikleriyle görürüz. Burada tarihin söylemek istemediğini, tarihçinin görmezlikten geldiğini mozaik söyler, görüp gösterir. Daha açıktır mozaiklerin dili, yorum istemez. Sözgelişi, müzenin yan avlusuna bakan duvardaki 6, 7, 8, 11 sayılı mozaikler birer Anadolu kilimi niteliğinde oyalanmış, işlenmiştir. Bu mozaikleri yapanların biçemleri değişmediğine, örgeler ayrılmadığına göre, Anadolu insanıyla, eskiçağıyla bağlantılı olduğunu görmemek doğru değildir. Üstelik mozaiklere konu olan söylencelerin çoğu Anadolu kökenlidir, yukarda söylendiği gibi. Narkissos, Dionysos, Ariadna, Kentauros, Troya konuları bunun kanıtıdır. Antakya'nın, Hıristiyan ortaçağında, Hristiyanlığın önemli illerinden biri sayılması olayların kaynağını değiştirmeye yetmez, bu mozaikler Hıristiyan inancının bir buluşu da değildir, daha önceleri de vardı. Nitekim "İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi"nde, taşın oyularak değişik boyamlı (renkli) taşlarla süslendiğini gösteren çok eski dönemlere giden bir mozaik örneği vardır. Bunun benzerlerini daha başka yerlerde de görmekteyiz.

Antakya mozaiklerinin özelliklerini, daha kolay kavramak için, bulundukları yerleri bilmek yararlıdır. Defne, Yakto, Samandağ gibi yerleşme yerlerinde bulunan bu mozaiklerin hamam, mutfak, evin girişi, yatak odası, salon gibi alanları süslediğini biliyoruz. Mozaik bir süsleme, yaşamla bağlantılı bir

anlayış örgesidir. Onun, birtakım söylence olaylarını konu edinmesi yalnız inançlarla, eski geleneklere duyulan katı bağlılıklarla açıklanamaz. Burada süsleme yaşamın tadını çıkarma, ona başka bir güzellik katma eğiliminden kaynaklanır. Burada, Anadolu'yu bir süre egemenliği altında bulunduran Roma yönetiminin gerçekçi yaşama biçimi, Anadolu eskiçağıyla olan bağlantısı, eskinin yeniyi etkileyişi, yeni gelenin eskiden yararlanışı sözkonusudur.

Roma yöneticisi, Anadolu'ya gelince yeni bir yaşama ortamıyla karşılaşmış, duyduğu söylencelerin, dinlediği öykülerin kaynaklarına varmış, şiirde okuduğunu yaşadığı toprağın üstünde bulmuştur. Anadolu kırlarıyla, yaylalarıyla, koyunlarıyla, sayısız av kuşlarıyla, balıklarıyla, sularıyla Roma yönetimine bambaşka bir yaşama ortamı sunmuştur. Homeros'un şiirlerinden, Vergilius'tan, Ovidius'tan etkilenen, duygulanan Romalı yönetici duyduğunu toprakta görmüştür. İşte mozaiklerde sergilenen, konuları İtalya'da, Yunanistan'da bulunmayan bu yaşam olayları Anadolu toprağının özüyle beslenmiş, biçimlenmiştir. Bize kalırsa Romalı yöneticinin, varlıklının konağını, yatak odasını, hamamını süsleyen bu mozaikleri yapan ellerle, Anadolu kilimlerini, halılarını ören eller birdir, yerlidir, bu toprağın insanındadır.

Bugün Anadolu'da bir "kemgöz" söylencesi vardır. Grekler buna bozuk bir sözle, kendi dillerince "kaici" derler. "Gözdeğmesi" ya da "nazar" olayı budur işte. Antakya müzesinde bu konuyu işleyen (Sal. 3, No. 6) bir mozaik vardır. Günümüzde bile yaygın olan bu inanç göçmen bir topluluğun buluşu, yaratışı değildir. Nitekim "Kaici" sözünün Grekçe-Lâtince olmayışı da bunu gösterir.

Sal. 3, No. 2 mozaiğinin adı "sessizlik", "dinleniş" anlamına gelen "amerimnia"dır. Bu da Anadolu bilgeliğinin eski bir yaşama kuralıdır. Daha sonraları Yunan düşüncesine girmiş, başka bir kavramla, gene "bilgece dinlenme" anlamında söylenir olmuştur. Ortaçağda "içekapanış", "durgunluk", "dinlek yaşama" gibi inançlarla, dinle kaynaşan tutum bundan kaynaklanmıştır.

Bir başka yaşama gerçeği çıkıyor karşımıza mozaiklerde,

Antakya'da. Anadolu'da "Hellenistik çağ"ın sağladığı uygarlık alanında, Roma yöneticisi, soylusu başka bir yaratma olanağı bulmuş, yaşadığı evi onun ışığıyla aydınlatmıştır. Bunun en açık örneği de Roma döneminden kaldığı söylenen bu mozaiklerin, Hellenistik çağın en güçlü devletlerinden birini kuran Antiokhos'un egemenliği altındaki bölgelerde, Akdeniz'in Anadolu yakasında ortaya konmuş olmasıdır. Gelişigüzel bir olay sanılmasın bu. Olaya tarih açısından bakarsak, Roma yönetiminin en ileri çağının Anadolu ile kurduğu ilişkiden kaynaklandığını, Hellenistik çağın Roma insanına, yönetimine ışık verdiğini, düşüncesine, sanatına biçim kazandırdığını görürüz. Hellenistik çağ Doğu ile Batı düşüncesinin, yaşama anlayışının karışıp kaynaşarak yeni bir biçim aldığı dönemdir. Onun yarısı Batı ise (o dönemin Batı'sı, genellikle Grek uygarlığı) yarısı da Doğu'dur, Anadolu'dur. Bunun başka bir kanıtı da Vergilius, Ovidius gibi büyük Roma ozanlarının şiirlerinde işlenen Anadolu kaynaklı konular, olaylardır düpedüz. Frigya kırları, Lidya ovaları dillerinden düşmez bu ozanların. Oysa Frigya, Lidya Roma'dan çok mu çok öncedir Anadolu'da.

Bir de güzelim bir yemekli, içkili toplantıyı işleyen mozaik vardır (Sal. IV, No. 19-20-21). Bir gece şölenini işler, iki kadın, iki erkek gecenin tadını çıkarırlar değişik durumlarda. Ellerinde içki kapları, süzgün bakışlar, yürek oynatan boyun büküşler, kıvrılışlar. Binmişler deniz tanrılarının ya da devlerinin sırtlarına, dalmışlar eğlenceye.

Çok ilginç bir mozaik daha var, kadın oyuncularla erkek oyuncular birlikte çıkmış oyun yerine (Sal. 4, No. 5). Alt bölümü Anadolu halı-kilim örgeleriyle işlenen bu mozaikte kadınların yüzleri açık, davranışları canlıdır.

Antakya mozaiklerinin, düşünce-inanç bakımından en ilginç yanı, onları yaptıranların öteevreni değil de yaşadığımız evreni düşünmeleri, mozaiklere bu özelliği vermeleridir. Burada yaşananla düşünülen yanyanadır, birbirinden ayrı değil. Bütün çiçekler, yemişler, bitkiler yaşamda bulunan, elle tutulup gözle görülenlerdir, düşlenenler değil. Artık mitoloji yaşamı süsleme öğesidir.

ANTALYA

4.X.1981/Pazar

Bergama kralı Attalos II.un kurduğu ildir Antalya, ilk adı "Attaleia" idi, İ.Ö. 146. Sonraları Antalya'ya dönüşmüş. Aşağıda görüleceği üzre çok eskidir...

Müzede sergilenen uygarlık ürünleri tarihöncesinin en eski döneminden yakın çağlara değin geliyor. Bütün eskiçağ dönemlerini içeren buluntular belli bir diziye, çağların akışına göre yerleştirilmiş. İlkel taş araçlar, düz, süslemeli, eğik çizgili, düz çizgili, yuvarlak çizgili değişik dönemlerden kalma toprak kaplar Anadolu uygarlığının belli gelişim aşamalarını gösteren birer kesin kanıttır. Ancak, bu kesin, aydınlatıcı, ilginç buluntular arasında bizce en önemli olanı Karain Mağarası'nda bulunduğu söylenen, İ.Ö. 6000 yıllarına değin eskilere giden buğday, incir kalıntılarıdır.

Tarihçiler, büyük bilginler, uzmanlar buğdayın Anadolu'da çok sonra, birkaç bin yılı aşmayan bir sürede kullanıldığını, bilindiğini söylerler. Bir kabın içinde sergilenen kömürleşmiş buğday taneleri bilginlerin bu savlarına karşı kara ışınlar saçan birer göz gibi gülmektedir.

Buğday, günümüzden 8000 yıl eskilere gittiğine göre onunla ilgili tarımın da eski olması gerekir. Bizce buğday birdenbire bulunmuş, ekilip biçilmiş bir bitki değildir. Özellikle tarımla bağlantısı eski bir gelenek işidir. Bundan dolayı İ.Ö. 6000 yıllarının ötesine varan bir bilinmişliği, bir geleneği vardır.

Gene, bu müzede sergilenen incirler de öyle. Karain Mağarası'nda bulunmuş, buğdayla yaştaş. Öyleyse incirin de Anadolu'da günümüzden 8000 yıl öncesine ulaşan, bizce onu da aşan bir geleneği vardır. İncir de bir bahçe ağacıdır, bakımı, yetiştirilişi, ondan yararlanılması vardır.

Müzede saplı taş çekiç, eldemirini andırır taş araçlar da Anadolu'da belli bir sanatın eskiliğini, değişik taş çağlarına uzandığını gösterir. Taş araçlar arasında ağırşak, tartı taşları, ölçü taşları İ.Ö. 3000 yıllarına götürülürse de eskidir daha. Buğdayı bilen, inciri bilen bir topluluğun taştan yararlanması, birtakım araçlar yapması da belli bir uygarlık aşamasını gerekli kılar. Ağırşak yün, iplik eğirmekle, tartı araçları nesneleri ölçmekle ilgili olduğuna göre bunlara bağlı gelişme aşamaları da eskidir.

Bu buluntular karşısında, olayları açıklamak için, kesin kanıtlar arayan tarihçinin, bilginin dili tutulur, ancak inceleyicinin, araştırıcının sağduyusu bilimin verilerini aşar. Buğdayı bilen bir topluluğun ölçüyü, ölçeyi bilmemesi sözkonusu olamaz. Üstelik buğdayın kutsallığı düşünülünce.

Antalya'nın geçmişini, önemini anlamak için daha geniş araştırmalara girmenin gereği açıktır. Ayrı ayrı başlıklar altında ele aldığımız bu eski uygarlık alanlarının önemli bir bölümü Antalya yörelerinde bulunmaktadır. Bu da gelişigüzel bir olay olmasa gerek. Doğanın sağladığı yaşama koşullarının, yerleşme olanaklarının varlığı sözkonusudur burada.

İlgili bölümde görüleceği gibi, Karain Mağarası'nın on binlerce yıl eskiye giden varlığı, yerleşme yeri oluşuyla, İ.Ö. VIII. yüzyıldan başlayan, ilkçağın bitimiyle sona eren dönemin uygarlık ürünleri belli bir gelişim çizgisi üzerindedir. Bu çizgiyi izleyince, bu yörede uygarlık aşamalarının hangi dönemlerle bağlantılı olduğu kolayca kavranır. Antalya'nın İ.Ö. 1000 yıllarına varan dönemleri yeni sayılır. Sözgelişi Öküzini denen mağarada bulunan, İ.Ö. 7000 bin yıllarına varan (neolitik çağ) uygarlık ürünleri arasında toprak kaplar, çakmak taşından kesici araçlar, daha sonraki dönemlerden kaldığı ileri sürülen bir insan ölüsünün bütün kemikleri, bu yörelerde yerleşmelerin eskiliğini gösterir. Karain Mağarası'nda görülen buluntuların daha eskiliği

düşünülür, iki mağara arasında bir karşılaştırma yapılırsa, yerleşmelerin sürekli olduğu anlaşılır.

Akdeniz kıyısının bu eski, önemli yerleşme yerinin ilkçağda da ilgi uyandırması, tarihi boyunca, yerleşme yeri olarak kalması boşuna değildir. Olaylara böyle bir anlayış açısından bakılınca Hititöncesinden başlayıp Yunan-Roma dönemi diye adlandırılan kesime gelirmesi yerleşmenin birtakım koşullarla sürdüğünü, bu yaşam koşullarının, olanaklarının bir bütünlük içinde bu yörede bulunduğunu kavramak kolaylaşır. Demek bu yörenin yaratıcılığı, yerleşme olanaklarıyla atbaşı gidiyordu. İlkçağın en çok tiyatro yapılan yeri olan Antalya bir uygarlık birikiminin odağıydı besbelli. Eskiçağdan ilkçağ sonlarına değin süren bu yerleşmenin, bu uygarlığın yaratıcılarını gene Antalya toprağında aramak, Ege adalarının batısına gitmemek gerekir. İ.Ö. 7000 yılından, Karain Mağarası buluntularına göre çok daha önceden başlayan bir uygarlığın son dönemlerinde görülen büyük ilerlemeyi dışardan gelen alışverişçi göçmen topluluklarda aramanın gereği yoktur.

Anadolu'nun neresine varsak, yerleşmenin İ.Ö. 7000 ile 2000 yılları boyunca sürüp gittiğini gösteren buluntularla karşılaşıyoruz. Bu durumda başka kaynak aramanın nedenini bulmak, anlamak kolay değildir pek. Bu eskiçağ uygarlığını yaratan Anadolu insanlarının birdenbire, Antalya yörelerinden uçtuğu, ortalığın ıssız bir çöl durumuna geldiği, sonradan Batı'dan insan topluluklarının göçerek bu çölleri doldurduğu, bayındır kıldığı söylenemez sanırız. Söyleyenler çıkabilir, dilin kemiği yoktur derler, ancak insan düşüncesinin, sağduyunun, bilimin belli kuralları, ilkeleri vardır. Bunların karşısında dilin kemiksiz oluşu sorunları çözmeye yetmez besbelli. Öte yandan uygarlığın yaratılmasında başlıca etken olarak Akdeniz kıyılarının doğal yapısını, doğal koşullarını alsak bile başka bir çelişkiye düşmekten kendimizi kurtaramayız. Çorum, Konya, Malatya, Van dolaylarında hangi Akdeniz yöresinin doğal olanaklarını bulabiliriz? Neden göçlerle geldiği söylenen büyük topluluklar, yalnız Akdeniz kıyılarında, çok elverişli yaşama koşullarının bulunduğu verimli yörelerde yerleşmemiş

de Orta Anadolu'nun dağlarına, Çorum'un kayalıklarına tırmanmışlar? Savunma, korunma düşüncesiyle olsa bile bütün Anadolu'yu kıyısıyla, ortasıyla, dağıyla, ovasıyla dolduran bu büyük topluluklar nereden geldiler? Hangi ulaşım araçlarıyla bu kuş uçmaz yerlere vardılar? Anadolu'da uygarlık yaratmış bütün toplulukları dışardan getirme görüşü bu topluluklara, bu ıssız, insansız yörelerde hangi koşullara dayanarak yaşama olanağı sağladı? Ege'nin, Akdeniz'in güzel, yeşil, verimli kıyılarını bırakan bu göçmen topluluklar, şu büyük uygarlık yaratıcıları mağaralara sığınacak nitelikte geri, ilkel, deli miydiler?

Antalya yöresindeki yerleşmeler başka sorunu gündeme getiriyor. Bu konar-göçer topluluklardan hangisinin dili Avrupa ülkelerinde konuşuluyordu? Hititler, Frigler, Ligler, Sideliler, Psidyalılar, Karyalılar onlarla komşu öteki Anadolu toplulukları Batı'dan, Kuzey Avrupa'dan göçüp gelmişler diyelim. Peki onların konuştukları dilleri, dinleri neyle, hangi uygarlık buluntularıyla, bilim verileriyle açıklayacağız? Bu dillerin kaynağını nelerde bulacağız? Hind-Avrupa dilleri demek kolaydır, ancak bu dillerin birbiriyle olan bağlantısını açıklayabilmek için, adı geçen topluluklar arasında karşılıklı ilişkileri de bulup ortaya çıkarmak gerekir. Yoksa Avrupa'nın bütününü oluşturan insan topluluklarının hepsi Hindistan'dan mı göçmüşler? İki dil arasındaki köken birliğini bulabilmenin tek yolu o dilleri konuşan toplulukların yakınlığını göstermektir. Dillerin doğuşu ayrı bir sorundur, bu çalışmanın dışındadır kuşkusuz. Ancak eşkökenli dilleri konuşan toplulukların karşılıklı ilişkilerini aydınlığa çıkarmak da bir gerekliliktir bilim bakımından. Dil benzerlikleri, karşılıklı ilişkilerin varolduğu dönemlerde çetin bir sorun yaratmaz. İlişkilerin bilinemediği bir çağda da benzerlik kesin bir çözüm yolu olamaz. Bu konuyu Aspendos bölümünde yine inceledik başka bir açıdan bakarak.

ASPENDOS

30.9.1981

Anadolu'nun Akdeniz bölgesine düşen yöreleri arasında en eski yerleşme odaklarından biridir Aspendos. Adı bile eski Anadolu dillerinden gelir, başka bir kaynağı yoktur günümüzde.

Tarihi boyunca el değiştiren, başka başka egemenliklerin altında yaşayan Aspendos'ta sürekli bir uygarlığın etkisini, kesinleşmiş sanat biçemini arama boşunadır. Kim gelmişse bir nesne getirmiş, kim gitmişse bir nesne götürmüştür buradan. Roma döneminde eski Anadolu uygarlık ürünlerinin yeni bir boyaya büründüğü görülür açıkça. Tiyatro, çarşı, tapınak, agora gibi belli bir dönemi yansıtan kuruluşların tabanında daha eski dönemlerin kalıntılarını bulmak güç değil. Bütün değişmelerin oluşturduğu bir bütünlük göze çarpar. O dönemin başlıca sanat ürünü olan yontu, kabartma, sütun başlıkları, sütun tabanları bile eski bir geleneğin çizgisi üzerindedir.

Aspendos'ta en ilgi çekici durum taş işçiliğidir. Mermerin yontuluşu, oluk oluk oyuluşu, kabartmaların dizilişi, işlenen söylence konuları ne Roma'nın özel bir buluşudur, ne de Helenistik dönemin ya da Yunan egemenlik çağının. Hangi taşa yaklaşsanız, hangi uygarlık ürününü gözlemlerseniz bal gibi Anadolu kokar. Öyleki bir yerde Roma, bir yerde Bizans, biraz ötede daha sonraki dönemi yansıtan kalıntılar, Selçuklu döneminin kendi beğencine göre onardığı, kullandığı, bir söy-

lentiye bakılırsa kervansaray olarak yararlandığı tiyatro. Gelenler üstüste yığılmış, kendi alınyazısının gereğini yerine getirmede.

Aspendos'ta görülen ilkçağ yapıtları da Pergedekiler gibi büyük bir uygarlık birikiminin sonucudur. Değişik dönemlerin sanat anlayışlarından, inançlarından yoğurulmuş bir birikim. Tiyatroda Selçuklu, Osmanlı dönemlerinin izlerini, daha önce Bizans etkisini de görmek kolaydır. Bir duvarda görülen kızıl boyalı, inişli çıkışlı süslemelerle Grekçe yazılar Hıristiyanlık döneminin, parlak sıvalar Selçuk-Osmanlı döneminin kalıntılarıdır. İlkçağda 25.000 kişilik bir topluluğu kuşatan tiyatro şimdi biraz onarılmış, belli amaçlarla düzenlenen gösterilerin, törenlerin yeri olmuştur.

Burada da ilginç bir olay vardır tarih bakımından. Yirmi beş bin kişi alan bir tiyatronun kurulduğu yerde, Antalya yöresinde daha nice tiyatro vardır. Bu tiyatroları dolduran insanların sayısı da yüzbinleri aşar. Bu insanlar bu yöreye nereden gelebilirler, burada göçmen olarak hangi olanaklarla barınabilirler? Bu sorunun tek karşılığı vardır, o da bu insanların yerli olduklarıdır, Anadolu toprağının insanları olarak bu yörelerde tarih boyunca yaşadıklarıdır. Roma dönemi, Bizans dönemi, Selçuk-Osmanlı dönemi birer ad, birer söz olmaktan öteye geçemez. Bu yapıları yapan eller de Anadoluludur, o taşları taşıyan, yontan, biçimlendiren insanlar da. Belli egemenlik dönemleri Anadolu insanını yeniden yaratmamış, ona kendi anlayışına göre iş vermiş, emek tükettirmiş. Bir yapıtın açıklanmasında, bir kurumun oluşmasında toprağın söylediğini, yörenin anlattığını yorumlar değiştiremez, değiştirdiğini sanırsa ancak kendi kendini kandırır. Sözgelişi Grekler, İskender, Romalılar bu yöreleri savaşarak, kan dökerek almışlar. Peki kimlerle savaşmışlar? Bu savaştıkları büyük insan toplulukları ne oldu, yerin dibine mi indi, göğe mi ağdı? Bu tiyatrolara gelenler yalnız savaşı kazanan ordularla birlikte gelen göçmenlerdir denirse, Romalısı, Grek'i bilmem kimi Anadolu'nun yarısından bile küçük ülkesini dolduramayan insan topluluklarından hangi yöntemle bütün Anadolu'yu kuşatan insanları çıkardı? O dönemin Roması, Grek

ülkesi, Makedonyası düşünülürse güldürücü bir sonuca varılır. Anadolu'da kurulmuş tiyatroların üçte birini bile dolduracak sayıda insan çıkmaz o ülkelerden. Yalnız Antalya yöresinde, Helenistik-Roma dönemlerinden kaldığı söylenen onun üstünde tiyatro vardır. Bunları dolduran insanların sayısı da ikiyüz binin üstündedir. Bırakalım bunları artık, boşuna yorulmayalım şunun bunun tutarsız yargılarıyla.

Aspendos'ta görülen başka bir özellik de taş işçiliğindeki karışımdır. Kimi taşlar vardır orada ilk bakışta çimento-kum-çakıl karışımından yapılmış sanılır. Bunlar akarsuların oluşturdukları dere taşlarıdır. Nitekim Köprüçay denen yerde, su yatağında, Uluköprü yanında bu tür birleşimden oluşmuş büyük kayalar vardır. İnsan eliyle yapılmış bir karışım sanılır. Öylesine kireçli, kumlu, çakıllı. Aspendos tiyatrosunda, temellerinin üstünde böylesine büyük taşlar görülür. Onların yanında özenle yontulmuş, biçimlendirilmiş, dümdüz başka taşlar.

Uluköprü güzel bir köprüdür, az yukarısında güzel kemerli bir köprü daha vardır. Sonradan onarılmışa benzer. İşçiliği, düzeni bir elden çıkmış izlenimi uyandırır insanda. Bir örneğini de Kâhta yakınında görmüştük. Belli bir taş işçiliğinin ne denli yaygın olduğuna kanıttır bunlar ilkçağ Anadolusunda. Taşı işleyen ellerin becerisi, başarı aşaması değişmiyor, Hitit'ten, Urartu'dan, Frigya'dan, Likya'dan, Lidya'dan akıp geliyor, yayılıyor Anadolu yüzeyine. Gelişim çizgisi değişmiyor çağların akışı içinde.

ASSOS (BEHRAMKALE)

30.X.1981

Ege denizine Çanakkale Boğazı'nın yakınından, görkemli bir tepenin üzerinden bakan kale, tapınak, sunak, yerleşme yerleri, sarnıçlar gibi değişik bölümlerden oluşan bütün. Bu yerleşmelerin İ.Ö. 1000 yıllarını aştığı sanılırsa da çok daha eskilere, Troya'nın başlangıç dönemlerine gitse gerek. Ancak kale bugünkü düşünümüyle Hellenistik-Roma dönemlerini pek aşamaz. Kalenin aşağısındaki yerleşme yerlerinin duvar kalıntıları daha eski bir görünümdedir. Tepede dikdörtgen biçimli tapınağın temelleri görülüyor. Sütunlar düz, oluklu, Hellenistik-Roma döneminin özelliklerini taşıyor.

Assos sözü Anadolu kökenlidir, "ss" sessizleri Batı dilleriyle açıklanamaz. Bundan dolayı bu yerleşme yerini kuranların "assos" sözünü yaratan dille konuşanlar olması gerekir.

Assos'un doğusunda, düzlükte eski yerleşme yerlerinin kalıntıları görülüyor. Bunların nitelikleri, özellikleri Roma döneminin birkaç kat ötesine gider, besbelli bu durum.

Taş işçiliği, duvar örme biçimi iki ayrı özellik gösteriyor. Biri, Anadolu'nun başka yörelerinde, çok eskilere giden yerleşme yerlerindeki beceriyi, ikincisi Hellenistik-Roma döneminin özelliğini taşıyor. Bu ayrılık bize Assos yöresinde yerleşmenin birtakım değişiklikler geçirdiğini öğretir niteliktedir. Eskinin yeniyi etkilemesi olağandır. Bu konuda Assos için bir ayrıcalık sözkonusu olmasa gerek.

Yörenin doğal durumu, Boğazlarla olan ilgisi, yakınlığı tarih boyunca önemli bir yerleşme yeri olduğunu kanıtlar. Öyle ya Doğu'dan Batı'ya, Batı'dan Doğu'ya yürüyen orduların, tarihte "Kavimler göçü" diye bilinen denizci insan topluluklarının akınları düşünülürse Assos'un bir odak olduğu anlaşılır. Bundan dolayı buranın boş bırakıldığı düşünülemez. Nitekim Bizans döneminde de ilgi uyandırdığı sarnıçlardan, sıvalı duvarlardan belli. Bizans insanı Roma'yı izlemekte geri kalmamış; ayrıca ilkçağın, ortaçağın savaşçı deniz insanlarına barınak olmakta da gecikmemiş.

Yamaçta Likya lahitlerini andıran birkaç beşik damlı Roma mezarı vardır. Bunlar düzgün kesilmiş, dikdörtgen taşlara oyulmuş bağımsız mezardır. Bunların benzerlerini bütün Likya bölgesinde bulmaktayız.

Mermer, kiremit boyamalı taş başlıca işçilik gerecidir. Bunların yanında düz deliksiz tuğla da Bizans döneminin yapı gereçlerindendir. Daha sonra gelen Osmanlılar'ın da bu görkemli yeri boş bıraktıkları, denizcilik bakımından önemsiz saydıkları sözkonusu değildir artık. Kazılardan çıkan döğme demir çiviler, gemicilikte kullanılan zincir, halka, keser, çekiç türünden araçlar pek eski değildir, Bizans-Osmanlı döneminin ürünleridir.

Doğal görünümü bakımından Assos eşsizdir. Tepeden bakılınca denizin yumuşak dalgalarla bir yamaç gibi yükseldiği sanılır. Yeşilden maviye, maviden dalgalı mora değin değişen, dönüşen deniz çok başarılı, güçlü bir ressamın elinden çıkmış tabloyu andırır. İnsan tepeden bakarken, kendiliğinden, denize akıyor gibi bir duyguya kapılır. Alanya kalesinin burçlarından bakarken de böyle olur insan, yarı korkulu, yarı sevinçli bir duyguya kapılır. Antalya'dan batıya doğru· deniz yolculuğu yapanların gördükleri yüksek, başdöndürücü kayalar, yamaçlar vardır. Dimdik, bıçakla kesilmiş gibi inerler denize. İşte öyledir Assos tepesinden Boğaza doğru bakış da.

ATÇANA (TELL AÇANA)
- TİLMENHÖYÜK -

22.9.1981

Üstüste yığılmış birkaç yerleşme yeri, hepsinin Hititler'le ilgili sayılması olanaksız. Daha çok Suriye yörelerinde kurulmuş devletlerin yapı işçiliğini, becerisini gösteren evler, konaklar, hamam, kitaplık, toplantı yeri. Bunlar arasında beni en çok duygulandıran Yarim-Lim (İ.Ö. 1780-1750) adlı Hitit prensinin konağı oldu. Çok genç yaşta ölmüş gitmiş Yarim-Lim demek. Bu güzel yerde, bu güzel konakta yaşamın tadına doyamamış. Konak bilinen Hitit-Suriye yapı düzeninde, duvarların temellerinde yontma, düzgün taşlar, üst kesimleri kalın kerpiç örgüler. Aradaki tarih çizgisine bakılırsa burası Kargamış'la çağdaş. Demek Kargamış'ın görkemli döneminde yaşamış Yarim-Lim burada, şimdi temel yıkıntıları kalan konağında.

Yöreye bakıldığında, kazılar sonucu ortaya çıkarılan buluntuların çoğunun Hititler'le ilgili olmadığı görülür. Başka uluslarca kurulmuş bir devletin yeri burası, tarih de öyle söylüyor. Peki Yarim-Lim'in burada ne işi vardı? Birden üzüntülü bir varsayımla karşı karşıya geldim. Yoksa bu Yarim-Lim ilkçağda, eskiçağda benzerleri olan görülen bir olayın başkişisi miydi? Sözgelişi savaş sonucu, Hititler'le Asur ya da Mısır arasında yapılan bir anlaşma yüzünden burada tutu muydu (rehin)? Anlaşma sonucu yaşamı boyunca burada oturması gerekirdi.

Olay böyle değil sanırım, bu benim varsayımım, Yarim-Lim'in konağı karşısında yeşeren bir duygunun ürünü.

Atçana bir köy bugün, kimi Ataçana diyor, kimi Atatçana. Hangisinin doğru olduğunu araştırmak bana düşmez. Bildiğim, anladığım bu yörenin Hitit egemenliği altında uzun boylu kaldığını gösterir bir buluntunun olmadığıdır. Kazılardan çıkan yapı kalıntıları, onların açıklanışı, yorumu böyle söylüyor. Nitekim kazıyı yapanlar da yapı bölümlerini gösteren imlere öyle yazmışlar. Burada çıkan bütün buluntuların Avrupa'ya götürüldüğü söyleniyor. Belleğimde yanlış kalmamışsa, anıları yazarken birbirine karıştırmamışsam, kazıda çalışanlardan biri yakın yıllara değin sağmış, olup bitenleri yakınlarına anlatmış. Ben de o yakınlarından biri olduğunu söyleyen kişiden dinledim.

Tilmenhöyük (Tell Açana)'te saraylar yanyanadır. Yarim-Lim sarayı yanında bir de kral Nikmepa'nın sarayı kalıntıları vardır. Uzmanların yazdıklarına göre, bu yapılarda egemen olan, Kuzey Suriye yapı becerisidir. Gerçekten de konu üzerinde biraz durup, bu kalıntıları şöyle yüzden bir karşılaştırmayla incelediğimizde ayrı bir becerinin, duvar örgüsünün, döşeme biçiminin varlığını görürüz.

Bu kazı yerinde çıkan kalıntılarda ayrı bir özellik var yapı bakımından. Daha önce, Anadolu'nun başka yerlerinde gördüğümüz ev geleneğine uymuyor. Girişler, avlular başka bir düzende, yalnız ışık sağlama amacıyla düzenlenmiş gibi. Bir de evlerin, konakların (sarayların) çokkatlılığı ilginç. Ağaç dayanaklar kullanılmış, duvarı ören kerpiçler bu ağaç dayanaklarla (hatıllarla) birbirine bağlanmış. Uzmanlara göre bu yapı düzeni Girit etkisinin sonucudur (R. Naumann, Eski Anadolu Mimarlığı, s.419).

Bu yörede uygarlık ürünlerinin, yapı düzenlerinin birbirine karışması karşılıklı biçem etkilerinin doğal sonucudur. Bu yöreler birer yol uğrağıdır, alışveriş ilişkilerinin odağıdır. Gideni geleni çok olan bu tür yerlerde değişik etkilerin ortaya çıkışı da kaçınılmazdır. Bundan dolayı, bu yörede, tek yapı biçemi, tek uygarlık çizgisi aramak, bütün uygarlık ürünlerinin varlığını tek etkene indirgemek doğru değildir.

Tell Açana'da da gezdiğimiz başka yörelerde olduğu gibi ilkin görevlinin çıkardığı güçlüklerle karşılaştık. Elimizde yetkili kuruluşlarca onaylanmış belge bulunmasına karşılık, bekçi ağırlığını göstermek istedi, toplum işlerinin yolunda gitmesinden tedirgin olan, işi düşene güçlük çıkarmayı, önüne engeller koymayı alışkanlık edinen kimi yaratıklar burda da karşımıza çıkıverdi. Görevli arkadaşlarımı sağa sola koşturup yorduktan sonra, başvurduğu yerden yaptığının doğru olmadığını öğrenince yumuşadı. Bu tutum uygarlığa karşı uygulanan örtülü yöntemin dışa vuruş, uygar olamayışın belirtisidir. Yağmurların etkisiyle günden güne eriyip çöken kerpiç duvarları, yapı kalıntılarını göremeyen görevliler, yetkililer gezip görmeye gelenler karşısında, o uygarlık ürünlerinin temelinde durup binlerce yıldır doğanın saldırılarına göğüs geren taşlardan daha katı oluyorlar. Taşı işleyen, sevilesi kılan uygarlık kimi insanların yüreğini, düşünme yeteneğini etkileyemiyor demek.

BERGAMA (MÜZE)

28.X.1981, Çarşamba sabahı

Tunç çağından Bizans dönemine değin sergilenmiş uygarlık ürünleri. Toprak kaplar, gaga ağızlı testiler, dört ağızlı adak kapları bu yörelerdeki yerleşmelerin eskiliğini gösteren somut kanıtlardır. Arkaik dönemden kalan buluntular arasında belli bir süsleme biçeminde yoğunlaşan toprak kaplar Batı Anadolu'da yaygın sanat geleneğinin örnekleridir. Bilinen süsleme biçemi dışına çıkma yoksa da belli bir doğrultuda gelişme vardır. Hayvan, bitki, ağaç örgeleri yumuşak kıvrımlı, yanyana çizgiler başlıca süsleme örgeleridir. Bu geleneğin ne denli eski olduğunu, İ.Ö. VIII. yüzyılların bir buluşu olmadığını Hacılar'da ele geçen buluntuların incelenmesinden anlamak kolaydır.

Mermer buluntularının çoğu Roma döneminin sanat özelliklerini taşıyorsa da, o dönemin yoktan varettiği bir nesne diye anlaşılması doğru değildir. Belli bir işçilik, belli bir biçem bütün mermer yapılarda kendini gösteriyor.

Hellenistik dönemden kalma buluntulara bakarak bu dönemin bütün inceliklerini dilegetirme olanağı pek yok. Sergilenen yapıtlar birbirinin benzeri, türlülük bakımından önemli bir gelişme görülmüyor. Bu yüzden geniş bir karşılaştırma yapma olanağı yok. Hellenistik dönemle Roma dönemini kesin çizgilerle birbirinden ayırma olanağı bulunmadığı, sergilenen yontulardan anlaşılıyor. Bir iki özellik, ayrıntı bir yana bırakılırsa, Bergama

-

müzesinde Hellenistik dönemle Roma çağı içiçedir. Burada, birinin Roma dediğine, biçem bakımından başka bir inceleyici kolayca Hellenistik diyebilir. Bu da seçilen, süslenen, işlenen konuların değişmediğinden, belli ölçüler içinde kaldığından dolayıdır.

Topraktan yapılmış küçük yontucuklarda görülen özellikle mermerden yapılmış büyük yontularda gözlemlenen özellik arasında özdeşlik vardır. Düşünülenle işlenen, işlenene yansıtılan değişmiyor. Bütün özellik işlenen konuyu en ince ayrıntılarına değin vermek, duygusal olanı yontunun bütününde açığa vurmak. Giysi kıvrımlarını gölgelendiren işleme biçimi ilk bakışta göze çarpıyor. Bu özelliklere bakınca Roma döneminin Hellenistik dönemin bir uzantısı olduğu kolayca anlaşılır.

Arkaik dönemde kara, kızıl boyaların başlıca süsleme gereci olduğu görülüyor. Geyik, boğa, kuş, yaprak daha önceki dönemlerin çizgisi üzerinde yürüyen süsleme örgeleridir. Süsleme, kabın biçimine göre, içtedir, dıştadır. Hellenistik dönemden kalan kimi toprak kaplarda kabartmalı işlemeler boyalıdır. Bunun en açık örneği vazolardır. Müzede bu türden bir iki örnek var. Bunları Roma-Bizans döneminden kalma diye gösterme eğilimi ağır basıyorsa da işlenen örgelerin Bizans'la ilgisi yoktur, Hellenistik-Roma bağlaşımı açıktır.

Bergama müzesinde sergilenen buluntuların, başka müzelerde görüldüğü gibi, genellikle tapınaklardan, mezarlardan çıktığı belirtiliyor. Bu durum, bu uygarlık ürünlerinin yapılışında inançların egemen olduğunu gösterir.

Kale (Akropol)

Yüksek tepenin eteğinden basamak basamak doruğa doğru yükselen kuruluşlar Hellenistik-Roma dönemlerinin sanat özelliklerini taşır genellikle. Gimnasium, kral sarayları, Zeus tapınağı, Athena sunağı, Trayan tapınağı gibi yapıların temelleri Hellenistik, kendileri Roma döneminden kalma. Taş işçiliği geleneksel, yapı düzenleri dikdörtgen tabana oturmuş. Tapınakların önünde agoralar. Duvarların kimi düz yontma taştan,

kimi yüzü pürtüklü, kabartılı taştan. Böylece iki ayrı taş işçiliği yanyana yürüyor. Sütunların kimi düz, kimi oluklu. Sütun başlıkları, işleme bakımından, karışık, belli kesin bir biçem yok.

Agoraların ilginç yanı, bir yönlerinin yüksek duvar üzerine oturması, öteki yönlerinin de açık oluşu. Oysa başka yerlerde görülen agoralar böyle değildi, dört yanı açıktı, düzdü. Yukarı agora bir yanı duvar, bir yanı yamacın bitimine değin uzanan düzlüğe dayalı.

Kral saraylarının yakınında, öteki yerleşme yerlerinde sarnıçlar epeyce gelişmiş bir işçilik ürünüdür. Kale yöresinin basamaklı bir yerleşme yeri olması, bu yerleşmelerin belli dönemlerde durmadığını, sürüp gittiğini gösteriyor. Kalenin Bizans döneminde de kullanıldığı kireç sıvalı duvarlarından belli. Bu duvarların temelleri eski, üst bölümleri biraz daha yeni. Bu da yerleşmelerin değişik dönemlerde olmasının doğal sonucu.

Kalenin ilginç bölümlerinden biri de 10.000 kişilik olduğu söylenen tiyatrodur. Çok dik bir yamaca yaslanan, kalenin eteğine değin uzanan tiyatronun Athena sunağı yanında, üstten ilkel kemerli bir girişi vardır. Basamaklı olan bu girişin benzerlerini Boğazköy, Alacahöyük gibi Hititöncesini, Hitit çağı yerleşme yerlerinde görürüz. Alişar da böyle yeraltı yolları olan bir yerleşme yeridir. Tiyatronun önünde sütunlu bir teras kalıntısı görülüyor. Bu terasın yanında Dionysos tapınağı yeralır. Merdivenli, mermer sütunlu, sevimli bir tapınak. O da sırtını dağa dayamış. Yüce şarap tanrısı Dionysos içkinin etkisiyle tapınağında bile yamaca yaslanmadan duramamış demek.

Akropol da denen kalenin bulunduğu tepenin yamacında, eteğe yakın yerde, gimnasium, gençlerin eğitildikleri yer yalnızlığa, doğanın eline bırakılmış. Daha aşağıda, Akropol'e giden yol üzerinde, ilçeden çıkışta, sağda ünlü Serapion kalıntıları. Sağlık koruyan Serapis adına yapılan bu tapınak şimdi koruyucu bir el bekliyor.

29.X.1981/Perşembe öğleden sonra

Demeter tapınağı, Akropol'un yamacında, yontma taştan,

dikdörtgen tabanlı, çevresi sütunlu, güzel bir yapı. Taş işçiliği geleneksel, sütunların kimi kızıla çalan taştan, kimi mermer. Sütun başlıkları Dor-İon karışımı. Yamaçtan yukarı doğru aşama aşama dizilen yerleşme yerleriyle bağlantılı olan yapılar arasında gimnasium, Asklepios tapınağı, hamam, kral sarayları, aşağı agora, Eumenes sarayı gibi genellikle Hellenistik dönemin özelliklerini yansıtan uygarlık ürünleri. Roma döneminde yeni eklemelerle, onarımlarla genişleyen bu yapılar topluluğu bir bütün oluşturuyor. Özellikle hamamlarda, kemerli girişlerde Roma döneminin yapı anlayışı bütün açıklığıyla görülüyor.

Dört agorası, altı tapınağı, birkaç sunağı, bir koşu yolu, birkaç hamamı, bir kütüphanesi, birkaç sarayı olan bu geniş yerleşme yerinin bölümlerini birbirine bağlayan geniş taş döşeli yollar var. Evler yamaç boyunca fırdolayı dizili. Bugün onların yalnız yıkıntıları, insana üzüntü veren kalıntıları duruyor. Yarın ne olacağı belli değil.

Yerleşme yerleri de aşağıdan yukarı doğru basamak basamak. Büyük kale surlarından önce görülen iki yontma taş duvar kalıntısı yerleşmenin, korunmanın, savunmanın önemini gösterir. Yerleşme alanı yeni eklemelerle genişledikçe, savunma duvarları da yapılıyor yeniden.

Hamam, sunak, tapınak, eğitim yeri, çeşme beşlisi ilkçağ uygarlığının başlıca niteliğidir. Buna altıncı olarak tiyatroyu katma gereği vardır. Ancak tiyatro daha sonradır Anadolu'da.

Yapı duvarlarını ören taşlarda görülen işçilik Hitit-Urartu-Frig geleneği doğrultusundadır. Bu doğrultu yalnız taş işçiliğinin değil, Anadolu uygarlığını bütünleyen başarı olanaklarından biridir.

Asklepion

29.X.1981/Perşembe öğleden sonra

Sağlık koruyan, insanları mutluluğa kavuşturmak için acılardan kurtarmaya çalışan tanrı Asklepios adına yapılmış, uzun giriş yolunda sağlı-sollu İon başlıklı, mermer sütunlar bulunan

görkemli Asklepion, büyülü, güzelim tapınak. Tapınak yuvarlaktır, yüksektir. Akıl hastalıklarının uyarılarla, etkilerle giderilmesi yolunda ilk çalışmaların, denemelerin yapıldığı kemerli uzun yeraltı yolu. Yolun girişinde kutsal su, çeşme. Kapalı girişin altından duygulu bir ses çıkararak akan su. İnsan üzerinde, bugün bile, gizemli bir etki bırakıyor.

Ortada, dairesel alanda yılanlı kutsal sütun. Yılanla sağlık koruma arasındaki bağlantının insanı düşündüren simgesi. Biraz ötede, yukarda ünlü tiyatro, yamaca yaslanmış duruyor. Kutsal yolun (kapalı yolun) bitiminde, kutsal ev, hastaların bakıldığı, sağlığa kavuşturulmak istendiği yer, küçük odalar, uyarı-etkiyle sağıltım yerleri.

Hellenistik dönemde kurulmuş temeller üzerinde Roma, onun ardından Bizans çağının yapıları. Çağlar çağları izlemiş, eklerle genişletilmiş sağlık ocağı burası. Asklepion'da taş işçiliği, mermer işçiliği bilinen geleneğin gelişim çizgisi üzerinde. Bütün görkemlilik birbirini bütünleyen yapıların oluşturduğu topluluktaki uyumda.

Uygarlık bakımından, Asklepion Anadolu insanının sağlık bilimi alanında söylenceyle gerçeği birleştirmesiyle önemlidir. Uyarı-etki yöntemiyle hasta sağaltmanın ilk başarılı sonuçlar verdiği yer burasıdır. Anadolu insanı doğadan geleni gene doğanın verdiği olanaklarla karşılama bilincine ulaşmış burada. Bu ilkçağ kalıntılarını gezerken geçmişin gizemli derinliklerinde, girinti-çıkıntılarında buldum kendimi. Geçmişin büyülü yaşam ortamında bir yer aradım kendime, duygulandım, içtim kutsal sudan. Bu kalıntılar, bu yıkıntılar arasında geçmişe karşı yalnız saygı, sevgi değil bir de eziklik duyuyor insan. Bu yüce uygarlığı yaratan yurttaşlarımız, atalarımız, analarımız şimdi neden böylesine beceriksiz, böylesine uygarlık ötesinde, dışında kalmış?

**
*

Birden eskilere, bilinmeyen yere gider gibi oldum buradan ayrılırken, Asklepion'a değil de "Bergama" adına takılıverdim. Tarih bize buranın Hellenistik dönemin varlığı olduğunu, o dö-

nemde ün kazandığını söyler. Ünlü kral Attalos simgesi olmuş Bergama'nın, Antalya ilini de o kurmuş, kendi adını vermiş ile "Attaleia" diye, sonradan "Antalya"ya dönüşmüş. Son kral III. Attalos oğlu olmadığından Roma'ya, Roma egemenliğine bırakmış Bergama'yı, İ.Ö. 11. yüzyıllın bitiminde. Bütün bunlar güzel de "Bergama" adı nedir diye düşündüm. Kendimce bir çözüm bulur gibi oldum, sonra anladım gerçeği. "Bergama" sözü Anadolu dillerindendir. Hititöncesinden Hititçe'ye geçen "Pargamus" sözü "yüksek", "tepe" anlamındadır, "yükselmek" karşılığı "parganu" kökünden gelir. Bergamada yüksek bir yerde, tepede kurulmuştur. Batı dillerinde geçen, son yıllarda Türkçe'ye giren "parşömen" denen kâğıdın adı da bu "Bergama"dan gelir. Demek, adından da anlaşılacağı gibi, eski bir yerleşme yeridir Bergama. Çağlar boyunca söylene söylene değişmiş adı. Hellenistik dönemde büyük ün kazanmış, Anadolu'nun en görkemli, uygar devletlerinden biri oluvermiş. Ünlü kütüphanesi sonradan İskenderiye'ye taşınmış, söylentiye göre, islam dininin ilk yayılış yıllarında, Halife Ömer döneminde, onun buyruğuyla yakılmış. 200.000 kitap varmış burada, tarih de, söylenceler de, öyküler de öyle söylüyor. Bu konuyu, "Bergama" sözünün kökeniyle ilgili başka bir yazımda ele almıştım, burada yineledim elimde olmadan, duygularımın etkisine kapılarak. İyi mi yapıyorum, kötü mü yapıyorum bilemem, ancak Anadolu uygarlığı sözkonusu olunca kendimi tutamıyorum bir türlü. Biraz düşünün, eloğlu geliyor, Anadolu'da ne bulursa alıyor, ılgarlıyor, söküp kendi ülkesine götürüyor, size yıkıntıları, şu çalıp götüremediği kalıntıları bırakıyor, sonra dönüp kendine uygar, size "barbar" diyor. Daha üzülesi, kendi yurttaşlarınız içinden kimi sözde bilginler çıkıyor, XI. yüzyıldan önceki Anadolu'yu "bizden" saymıyor, Anadolu'yu soyup soğana döndürenlerin görüşlerini onaylıyor. Ey yüce Asklepios, nice çılgınları sağlığa kavuşturduğunu duyduğumuz şu tapınağında, şu sağaltma yerinde, kendini bilmez şaşkınlara doğruyu gösterecek bir etkin, bir buluşun, bir büyün yok mu?

*

Tarih anlayışına, Anadolu'ya bakışına katılmadığım, ancak

Bergama'ya duyduğu yakınlıktan duygulandığım, Yahya Kemal'in "Bergama Heykeltraşları"yla bu bölümü bitirelim:

Pek tâze penbe tenlere benzer bu taşları
Yontarken eski Bergama heykeltraşları
İlhâm eden vücûdun edâsiyle mest imiş
Heykeltraş demek o zaman putperest imiş
İnsan vücûdu bâzan açık bâzan örtülü
Her çizgisiyle san'atı canlandıran büyü
Artık dehâya eski güzellikte sinmiyor
Gördük ki yeryüzünde ilâhlar gezinmiyor.

BİNGÖL

8-9.9.1981

Dağın eteğinde, dağın yamacına yaslanmış eski ile yeninin yan yana yürüdüğü bir il. Eskiçağ geleneğini sürdüren toprak damlı, kerpiç duvarlı evlerin yanında yükselen beton yapılar.

Halkın giyinişi, davranışı değişik, belli bir uyum, belli bir düzen yok. Kimi doğaya uymuş, kimi doğaya başkaldırırcasına sürdürür yaşamını. Şalvar, başlık, sarık, ceket, pantolon, entari ne varsa giyilir. Yollara dökülen insanların erkeği dişisi giysileriyle bir renk karmaşası içinde. Karşıda gittikçe yükselen, ovayı dolanan dağlar birbiriyle yarışırcasına dizilmiş.

İnsanlar birbirine pek yakın değil, bakışlar kuşkulu, davranışlar tedirgin yabancılara karşı. Çok gürültü çıkararak konuşan erkeklerin giyinişleri gibi konuşma biçimleri de değişik.

Bingöl İ.Ö. 2100 yıllarında Komut'ların oturdukları bir bölge olarak bilinir. Sonra Asurlular'ın, Medler'in saldırılarına uğramış, İran'ın eline geçmiş, daha sonra İskender'in egemenliği altına girmiş Bingöl. En önemli yeri sarp bir tepede kurulmuş kalesidir. bingöl bakımsızlığın, kendi başına bırakılmışlığın acı veren, üzüntüye salan örneğidir Anadolu'da. Bundan dolayı halkın ezikliği, çöküklüğü, çekingenliği seziliyor ilk bakışta.

Çok kalmadık Bingöl'de, soğuk sularından doya doya içemedik doğrusu aranırsa. Doğanın hırçın görünümü ürküntü veriyor insana. Eski bir yerleşme yeri olmasına karşılık tarihiyle

bağlantılı bir yanı kalmamış, tarih yolcu geçmiş bu yöreden, daha verimli, daha kolay yaşanır yerler aramış demek.

Elde eğirilen yün ipliğinden dokunmuş çorapları, keseleri, eldivenleri eski bir ev sanatı geleneğinin en soylu örnekleridir. Kilimleri, heybeleri, dokumaları doğal görünümüyle bağdaşmıyor. Kadınların emeğiyle ortaya konan bu eldokuması ürünlerde kullanılan kök boyası, toprak boyası güneşin yıpratıcı etkisine, soldurucu sıcağına karşı yiğitçe direniyor, koruyor kendini. Öte yandan yapmacı, düzmece boyalarla boyanmış iplikler sırıtıyor, yakışıksız bir görünümle çıkıyor insanın karşısına. Anadolu'nun, özellikle Orta ile Doğu bölgelerinde nereye gitseniz, bu soylu ev sanatının ürünlerini bulursunuz. Bir de, son yıllarda kullanılan, gittikçe yayılan yapma boyalarla boyanmış örneleri, dokumaları görün, içi bulanır insanın. Güneş soldurmuş, su yaymış boyayı, tiksindirici, çiğ bir durum çıkmış ortaya. Doğanın yaptığı ile insanınki arasında açılan uçurum gittikçe korkunçlaşıyor. Biraz eğitilse, biraz çağdaş ışıkla aydınlatılsa neler çıkmaz bu yirmisinde yetmişini yaşar gibi görünen kadınlarımızın, kızlarımızın, gelinlerimizin, kavruk, damarlı, kırışık ellerinden.

BİNTEPELER (SALİHLİ)

26.X.1981

Birbirine bakan, birbiri ardınca dizilen tepeler, insan eliyle topraktan yığılarak kurulmuş tepeler. Lidya mezarlarıdır bunlar, kimileri höyük demiş adlarına kimileri tümülüs. Doğal olmuş, sonradan yapılmış, iki adın anlamı birbirine karışmış önemli değil. Önemli olan bu toprak yığını tepelerin birer mezar oluşudur. Büyüklü küçüklüdür bu tepeler. Belli ki altında yatanın aşamasına, toplum içindeki durumuna, yerine, yaşına başına göre yapılmış. Yüzlerce tepe varmış ovanın şurasına burasına yayılmış. Benim ilgimi çeken, birbiri ardınca dizilen üç büyük tepedir. Bunlar da Lidya krallarından Gyges, Alyattes, Kroisos üçlüsünün gömüldükleri yerlerdir. Kimi açılmış, kimi açılacağı günü bekliyor. Birinin çıktım tepesine, dolaştım çevresini, baktım yöreye. Ne görkemli görünüşü var o tepeden ovanın, çekiyor insanı tepelerin arasından geçmişin derinliklerine.

Höyük geleneği eskidir Anadolu'da, yaygındır üstelik de. Kimi höyükler mezar olarak yapılmış sonradan. Kimileri doğal olarak varken üzerlerine kale kurulmuş, yamaçlarında evler yapılmış. Alacahöyük, Çatalhöyük, Yassıhöyük ile benzerleri gibi. Bütün bunlar birer yaprağıdır Anadolu tarihinin.

Lidyalılar'da toprak mezar geleneği yaygın, taş mezar geleneğiyle yan yana. Nitekim Bintepeler'de tümülüsler içinde taş mezarlar da bulunmuştur. Lidya'da taş yoktu da ondan dolayı toprak mezara yönelindi denemez. Gyges'in mezarının bulunduğu tümülüsün yanında, eteğinde, yöresinde öylesine çok,

işlemeye elverişli taş yığınları var ki bir değil birkaç tepe kurulur onlardan. Yörede gördüğümüz işlenmiş taşlar bu ocaklardan çıkarılmış besbelli. Neden yapmış Lidyalılar toprak mezarları öyleyse sorusunun karşılığı da açık.

Lidyalılar toprağın verimliliğini, bolluğunu simgeleyen Ana Tanrıça'ya bağlıdırlar. Toprak onlarca kutsaldır, koruyucudur, barındırıcıdır, besleyicidir. Üstelik Manisa yörelerinin ova oluşu, toprağın verimliliği de bu inancı pekiştirecek niteliktedir. Üzüm, incir, zeytin gibi kutsal ürünler, buğday gibi kutsal ekinler buralarda boldur. Bütün bunlar inançlarla karışıp kaynaşmış varlıklardır. Şarabın yurdu da bu yörelerdir. Orta Anadolu, Doğu Anadolu üzüm bakımından ikinci aşamadadır tarım uzmanlarına göre.

Bintepeler'de yalnız Lidya toplumunu oluşturan insanların bu tür mezar geleneğini benimsedikleri söylenemez. Lidya insanı başka ulusların egemenliği altına girdikten sonra da bu inancını, bu inanca bağlı geleneğini sürdürmüş, yaşatmış olmalıdır. Yoksa İ.Ö. 545'te Pers boyunduruğu altına girmekle Kroisos bütün Lidya varlığını yokluğa dönüştürmemiştir. Yenilen kral Kroisos ile ordusudur, Anadolu uygarlığı değil.

Bugün, bu yöreler, buğday, üzüm, incir, zeytin gibi toprak ürünlerini, keçi, koyun, sığır gibi evcil hayvanları yetiştirme, besleme tarımın başlıca uğraşıdır. Şarap boldur, tavuk da az değildir. Sözün kısası toprakla yaşamı bağdaştıran özlü gelenek değişmemiştir pek. Değişim yalnız kimi üretim araçlarındadır. Lidya bölgesi toprağıyla yaşıyor denebilir.

Lidya'da, yamaçlarda, mezarevi olarak toprağa gömme ile tümülüs kurma bize burada iki geleneğin varlığını gösterir. Bu gelenek ayrılığının yöresel inançlardan kaynaklandığı da bir gerçektir. Lidya-Frigya-Likya-Karya bu ikili gelenek düzeyinde bütünlüğe ulaşır.

Günümüzde ölüyü toprağa gömme inanç gereğidir. Kimi mezarların taş duvarla, kimilerinin işlenmiş mermerle toprağın içinde yapıldığı biliniyor. Oysa toprağa gömme geleneği değişmiyor. Tektanrıcı dinlerde toprağa gömmeme diye bir inanç sözkonusu değildir. İşte Anadolu tarihinin özelliklerinden biri de budur. Toprağa olan bağlılığın değişmemesi.

BODRUM

15-16.X.1981

İlkçağın Halikarnassos'u, Balıkçı'nın ülkesi, Mavi Yolcular'ın yaşamını simgeleyen yer. Anadolu'nun Akdeniz'e bakan ilçeleri içinde geçmişiyle, bugünüyle en ilginç sayılabilecek bir yurt bucağı. Benim de anılarımı, sevdiklerimin bende bıraktıkları tatlı izlenimlerle süsleyen yöre.

Ünlü Mausoleion yıkıntıları, tapınak, anıt-mezar. Batı'nın Anadolu'ya karşı giriştiği ılgarların en üzüntü vereni. Kayalar oyularak açılmış tapınağın temelleri. Güzel bir dikdörtgen oluşturmuş toprak yüzeyinden derinlere doğru. Bugün yalnız acı veren, üzüntü doğuran kalıntıları var bu güzel yerin. Yerleşme yeri olarak çok mu çok eskidir Bodrum. Deniz insanlarının, tarihin karanlıklarına gömülmüş yaşamlarıyla, saldırılarıyla biçimlenen, süslenen bir geçmişi var Bodrum'un. Kayaların içinde, tapınağı dört yandan çevreleyen iki katlı yeraltı geçiti. Geçitler kayaların çok düzgün oyulmasıyla yapılmış birer düş yolu. Geçmişten gelip geleceğe gidiyor. Tapınakta kayaları oyan ellerin becerisiyle mermerleri işleyenlerinki eşdüzeyde. Ne bir eksik ne bir artık. Derin sarnıçlar bile kayalar oyularak açılmış. Tabanı diktörtgen olan tapınağın döşeme taşları da dikdörtgen. Bütün alanda geometrinin uyumlu, ölçülü egemenliği.

Toprak kap kalıntıları İ.Ö. IV. yüzyılın özelliklerini taşıyor.

Mermer sütunların oluklu gövdeleri Hellenistik-Roma döneminin atası, kaynağı durumunda olan bir sanat anlayışının izlerini taşıyor. Pers satrapı Mausolos ile karısı, kızkardeşi, Artemisia'nın duyguları ısıtan sıcaklığı, anıları süsleyen tatlılığı gizli bir evrenden sesleniyor insana.

Tiyatro çok yıkık, yokmuş gibi bakıyor denize doğru yamaçtan boynu bükük, üzüntüler içinde. Çağımızın uygarlık anlayışına yakışmıyor bu durumu, bu kendi başına, doğanın ellerine bırakılmışlığı. Küçük tepenin oluşturduğu batı yamacına yaslanmış öksüzlüğünü, kimsesizliğini yaşıyor. Denizin canlılığıyla bağdaşmıyor. Yeldeğirmeni kalıntıları da ilginç, tepenin üzerinde. Onlar da unutulmuşluğun uçurumuna bırakılmış.

Çok eski bir yerleşme yeri olmasına karşılık tarih anıtları az Bodrum'da. Çoğu da ortaçağdan kalma. Bizans döneminin yapı işçiliği egemen nereye bakılsa. Yaşama biçimi bakımından, Bodrum'da, geçmişin varlıklı uygarlığıyla bağlantı kurma olanağı az.

Müzede tunç çağından ortaçağın sonlarına değin ne arasan bulunur. Özel bir çalışma konusudur bu müze. Akdeniz bölgesinin tarihini öğrenmek isteyen için bulunmaz bir kaynak bu sevimli müze. Yöneticileriyle müzenin sevimliliği arasında bağlantı kurma olasılığı yok.

Bodrum insanı, Bodrum'un geçmişine, görkemli tarihine çok yabancı, bilmeden yaşıyor yöresini. Bütün ilgiler, yakınlaşmalar günümüze doğru. Geçmiş denen kavram Bodrum'da yoktur. Bodrum, başka yerlerden denizin tadını çıkarmaya, kalabalık illerin gürültüsünden kurtulmaya çalışanların tutarsız, dengesiz davranışlarıyla bir dolmuş durağını andırıyor. Tarihsiz, geçmişten yoksun kimselerin dinlenme, güneşte çıplak gövdelerini kızartma yeri olmuş Bodrum.

Gittik Balıkçı'nın mezarına, başucuna dikilmiş iri taşın önünde sonsuzluk uykusunu uyuyan, Bodrum'u Bodrum yapan aydın yazarın, bilge yazarın mezarına. Başucundan az ötede, duvara oturup yaslandım, doyasıya ağladım, andım üzüldüm, düşündüm üzüldüm Balıkçı'yı gönlümce. Yakınındaki bir ağa-

cın altından dikenli çiçekler topladım, canımla ısıtarak koydum mezarının üstüne. Birden belirdi karşımda Balıkçı, babacan gülüşüyle şöyle candan bir "Merhaba İsmet" dedi bana. Yaşamımı dolduran güçlü bir "merhaba"dır bu, onun unutulmayan, insanın özünü, gönlünü ışıklandıran "merhaba"ları.

Kolay değil Bodrum'u anlamak Balıkçı'yı bilmeden, onun tadına varmadan. Andım sessizce bir bir aramızdan ayrılan sevimli canları. Birdenbire ünlü tarihçi Herodotos belirdi gözlerimin önünde sislere bürünerek, içimi aydınlatarak. Tarihin babası, Anadolu'nun özlü, güçlü çocuğudur Herodotos, ondan sonra Balıkçı. Dolaştık Bodrum kıyılarını motorla, Balıkçı'nın, Sabahattin Eyuboğlu'nun, Mavi Yolcular'ın sıcaklığını, tatlı seslerini duydum kıyılara yavaşça vuran, onları derin uykularından uyandırmak istemeyen suların mırıldanışından. Saygılar, sevgiler sundum içimden hepsine, bizi bize tanıtmak, anlatmak için bu kıyıları gezenlere. Merhaba, Merhaba canlar.

Uygarlık biraz da yaşanan toprağın geçmişini, değerini bilmeyi gerektirir. Yalnız inançlarla örülü, sınırlı bir ortamda yaşamak olduğu yere çakar insanı, uygarlığın verilerinden uzaklaştırır. Günün birinde inançların boşluğu, tutarsızlığı, çağın gidişine ters düşmesi bunalıma, sarsıntıya götürür insanı. Oysa bilimin verileri öyle değildir, kendi kendini besler, güçlendirir boyuna. Birinin, bir çağın bıraktığı eksikliği öteki çağ bütünlüğe ulaştırır, giderir. Bir yöre için en büyük mutsuzluk tarihsiz yaşaması, yalnız eğlence yeri olarak kalmasıdır. Tarihiyle bağlantısını koparan, tarihsiz yaşamaya alışan bir topluluğun uygarlığa yararlı, ülkesini aydınlatıcı bir başarısı, becerisi görülmemiştir. Bodrum'u gezenlerin büyük bir çoğunluğu böyle tarihsiz, geçmişsiz, denizin tadından öte yaşama sevinci bilmeyen kimselerdir. Anadolu'nun başka yerlerinden getirilmiş, yalnız ilgi çekip gelir sağlamak için sergilenen düzmece örneler, yoğun bir çelişki yaratıyor Bodrum'da. Üstelik yeni yapılan evler doğal güzelliğini ortadan kaldırıyor, özgünlüğünü yokediyor. Kalenin tepesinden, en yüksek burcundan çevreye baktığınızda denizden başka içaçıcı varlık göremezsiniz. Ortaçağda, hıristiyan denizcilerce yapıldığı bilinen kale nice

onarımlar görmüş, geçirmiş, saldırılara uğramış. Gene de denizle olan bağlantısını, diriliğini yitirmemiş. Buna karşılık yakınında yapılan dalgakıranla uyum sağlayamıyor.

Bodrum'un kuruluşuyla ilgili söylentiler de birbirini tutmaz, öyküler, söylenceler karışır işin içine. Tarihçelere bakarsanız İ.Ö. 1200 yıllarında kurulmuş, ilk kurucuları da göçmenlermiş. Kurucusunun adı da Anthes imiş. İ.Ö. 546'da Pers egemenliği altına girip Karya satraplığına bağlanmış. Sonra el değiştire değiştire Osmanlı dönemine gelmiş. Bu olaylar bize Bodrum denen yerleşme yerinin, ilçenin geçmişini öğreten bir çizgidir. Oysa önemli olan çizgiden çok uygarlık ürünleridir. Bodrum müzesinde bunlar var, sergileniyor, ancak müzeye kaldırılmak geçmişi kurtarmaya yetmez. Müzeye kaldırılanla yaşanan arasında bir bağlantı kurmak gerek.

BOĞAZKÖY

23-24.8.1981

Hitit imparatorluğunun ilk başkenti Hattuşaş'ın günümüzdeki adı. Buna Boğazkale de denmektedir. Yapılan kazılar sonucu, üstüste beş yerleşme katının bulunduğu, en büyüğü Büyükkale denen yörede olmak üzere beş tapınağın varlığı ortaya çıkarılmıştır. Boğazköy'ün İ.Ö. 2000 dolaylarında, Hititlerce kurulduğu ileri sürülmektedir. Kazılardan edinilen sonuç böyledir. Ancak, daha önceki dönemlerde buranın ıssız, boş olduğu da söylenemez. Kalıntıların, buluntuların ortaya çıkmayışı yörenin geçmişini İ.Ö. 2000'le başlatmaya yetmez. Burası başkent durumuna getirilirken, buraya yerleştirilen insanların nereden, hangi yöntemlerle getirildiği sorusu karşılıksız kalır. Başkent oluşu, surlarla çevrilişi, bütün insanların buraya kuruluş günü geldiklerini göstermeye yeter bir neden değildir. Boğazköy'de Hititler'den önce de insanlar yaşıyordu besbelli. Hititler burayı insanlarıyla, ilk yerlileriyle ele geçirmiş, egemenlikleri altına almış, yeni bir il kurarak başkent durumuna getirmişlerdir kanısındayız.

Yan yana, karşı karşıya dizilmiş bir sıra tepeden oluşan bu yerleşme yerinin ünü Hititler'le başlamış, kat kat yerleşmelere olanak sağlamıştır. İ.Ö. 1800 ile 1200 dolaylarında en görkemli dönemini yaşadığı ileri sürülen Hattuşaş (Boğazköy) doğal yapısı gereği ayrı bir özellik taşımaktadır.

Boğazköy'de ilgi çeken uygarlık ürünlerini üç bölüme ayırıp inceleme olanağı vardır. Kabartmalar, yontular, toprak kaplar birinci bölüme girer. Yeraltı geçitleri, sarnıçlar, tapınaklar, sunaklar ikinci bölümde yeralır. Duvarlar, basamaklı yollar gibi taş, kerpiç işçiliğini ilgilendiren kalıntılar da üçüncü bölümü oluşturur.

Kabartmalarda görülen arslan, geyik, ağaç, bitki, kartal gibi örgeler Hititöncesi dönemde de bilinen varlıklardır. Bunlar yeni değildir Anadolu'da, çok daha eskilere giderler. Tanrılar, tanrıçalar, kutsal diriler yontu-kabartma sanatının Hititler'de ulaştığı düzeyi gösterme bakımından önemlidir. Bütün kutsal varlıkların, kralların kabartmaları yandan görülür türde yapılmıştır, önden değildir. Tanrılar duruş, giyiniş bakımından Hititler'e özgü bir nitelik taşır. Başlıklar, giysiler, ayakkabılar, yüz çizgileri, ayak-diz bağlantıları, omuzlar, kollar, başın omuzlar üzerinde duruşu, burun-göz ilişkileri, alın-kaş bağlantıları, kulaklar Hitit insanının, o dönemde yaşamış Anadolu insanının özelliklerini yansıtmaktadır. Burunla alnın birleşme yerinde yumuşak eğiklik yoktur. Burun kemiğiyle alın kemiği düz bir yüzey oluşturur. Bu durum Anadolu-Hitit sanatının bir özelliğidir, insanı kabartmada, yontuda yansıtma biçimidir. Başlıklarla ayakkabıların sivri uçlarını da başka yerlerde pek göremiyoruz.

Yontular genellikle arslan gövdelerinden oluşan görkemli sanat ürünleridir. Koruyucu bir nitelik taşıyan güçlü arslanları ilin, sarayların, tapınakların girişlerinde, kapının iki yanında buluyoruz. Arslanlarda yansıtılan, genellikle, ayrıntılar değil gövdenin güçlülüğü, gücün ağırlığıdır. Taşa işlenen güç insanı şaşırtacak bir kabarışla dışa taşar. Bu özelliği, kimi tanrı kabartmalarında da görürüz. Güç, doğal sınırların dışına taşınlır, insana özlü bir güven verir. Bütün tanrı, tanrıça, kral, savaşçı kabartmalarında tek örneğin egemenliği ilk bakışta kendini açığa vurur. Bütün kabartmalar tek elden çıkmış, tek ölçüye vurulmuş, bir örnekten çoğaltılmış gibidir. Bu bakımdan Boğazköy'le Alacahöyük arasında göze batar bir ayrılık bulma olanağı yoktur. Özellikle Yazılıkaya'nın iki bölümünde kayaya

işlenen, birbirini izleyen tanrılar bir örneğin çoğaltılmışından öteye geçemez. Yüz çizgileri bakımından kral 4. Tudhaliyas'la bir Hitit tanrısını ayrı kişiler sayma bile kolay değildir, yontu sanatı bakımından.

Toprak kaplardan küpler, çömlekler, ibrikler, testiler, adak kapları daha önceki dönemlerde görülen örneklerden ayrı değildir. İşleniş biçimi, süsleme örgeleri, kullanılış yerleri belli bir geleneğin sürdürüldüğünü gösterir açıkça. Özellikle ağız kesimlerinin gagayı andırır biçimliliği, gövde ile boyun, ağız bağlantısı, taban değişmeyen bir özelliği yansıtır.

Büyükkale ile Sarıkale'de bulunan büyük sarnıçlar ilginçtir. Büyükkale sarnıçları tepenin üzerinde, doğuya bakan kesimde, kayanın yontulmasıyla yapılmış, küp biçimli, yüzeyi iyice düzleştirilmiş su toplama araçlarıdır. Aşağı yukarı 8-10 metre arasında değişen derinlikleri vardır. Sarıkale'dekiler ise daha küçüktür.

Kayaların üzerinde kurulan sağlam kalelerde tapınak, yiyecek yerleri, oturma yerleri, sunaklar, bekçi odaları, kral sarayı gibi bölümlerden oluşan bir bütün vardır. Bunlar arasında "Büyük mabet" adı verilen yerleşme yeri büyük duvarlarla çevrilmiş, siteyi andıran bir durumdadır. Hitit yerleşme yerlerinde uygulanan yapı düzeni pek değişmiyor. Değişen tek durum taş işçiliğinin kimi yerde daha gelişmiş, kimi yerde daha ilkel oluşudur. Kimi duvarların örgüsü günümüzde bile kolay kolay ulaşılmaz bir beceri düzeyindedir. Yontulmuş, düzeltilmiş büyük taşlar dikdörtgen biçimli bir yerleştirme düzeniyle duvara konmuştur. Taşlar arasında aralık bile bırakılmamıştır. Kimi taşlar, doğal durumlarından yararlanılarak karşılıklı dişlerle birbirine geçmiş, bağlanmıştır. Öyleki taşların girinti çıkıntı yapan uçları birbiriyle çakıştırılarak kenetlenmiştir. Taş işçiliğinin böyle ileri bir durumda oluşu belli bir geleneğin ürünüdür. Bu gelenek eskiye giden, eskiden kaynaklanan bir beceri çizgisi üzerindedir.

Yeraltı geçitlerini ilkel eğme (kemer) becerisinin kesin örnekleridir. Taşlar temelden tavana doğru gittikçe daralır, tavanda daraçı oluşturur gibi ilkel eğmeyle (kemerle) sonuçlanan

bir özellikte üst üste konmuştur. Kimi yerde taşların yan yana, üst üste konmasıyla basamaklı yollar oluşturulmuş, kimi yerde kalenin yamaçları, taşlarla döşenerek savunma bakımından da, toprağın kaymasını önleme bakımından da ilginç bir yüzey yapılmıştır.

Yerleşme yerlerini çevreleyen duvarlar, hepsi işçilik becerisi bakımından, birbirinin dengi değildir. Kimi duvarlarda çok ince bir işçilik, kimilerinde daha ilkel bir beceri sözkonusudur. Bu da yerleşmelerin aralıklı oluşundan dolayıdır sanırız. Kerpiçle ilgili işçilikte önemli, geleneğin üstüne çıkan, bir başarı görülmez.

Yazılıkaya'da birbirini izleyen ellinin üstünde, tanrı, tanrıça kabartması vardır. Yalnız sağ bölümde, soldaki kayada birbirinin özdeşi oniki tanrının arka arkaya dizildiği görülür. 4. Tudhaliyas'ın yaptırdığı, yönettiği söylenen bu tapınak yalnız Hitit sanatının değil, Hitit inançlarının da yoğunlaştığı yerdir. Koruyucu tanrılar, arslanlar, kartallar yan yanadır. Tapınağın önünde, duvarlarla çevrilmiş, orta büyüklükte bir yerleşme yeri vardır. Karşı kayada, kuru ırmağın yanındaki kayanın içinde, sunağı olan küçük bir mağara görülüyor. Yazılıkaya kabartmaları değişik dönemlerde çoğaltılmış olsa bile beceri, başarı olduğu gibi kalmıştır. Burada tanrılar, sanıldığının tersine, hep doğuya bakmıyorlar. Sol bölümde dizilen tanrılar doğuya, yarıdan sonrası ise batıya bakıyorlar. Böylece tanrılar karşı karşıya gelen iki dizi biçiminde görülüyorlar. 4. Tudhaliyas'ı kucaklayan Sarruma doğuya bakarken, karşı kayadaki kabartmada Teşup'un karısı, oğlu, Sarruma, kızları batıya dönüktür. Bundan da kabartmaların genellikle sağdan sola doğru çalışarak ilerleyen ellerden çıktığı anlaşılıyor.

Adı geçen tapınağın girişinde, ortada, kayanın yüzünde bitirilmemiş, ya da çok aşınıp döküldüğünden öyle görünen, iyice seçilemeyen büyük bir kabartma izlenimi uyandıran belirti vardır. Kabartma olmadığı söyleniyorsa da bize pek doğru gelmedi.

Boğazköy'de, tapınakların girişlerinde bulunan arslanlar da ikişer ikişer doğuya, batıya bakmaktadır. Bu durum tapınağa girişi denetim altına alma düşüncesinden kaynaklansa gerek.

Arslanlı Kapı'nın bulunduğu yörede, Yerkapı, Kral kapısı, denen yerlerde, daha çok savunma, korunma düşüncesiyle davranıldığı anlaşılıyor. Kale duvarları tepenin tabanından başlayan, tepenin doğal eğilimine uyularak yapılan yaslama, taş döşemelerle pekiştirilmiş, tepenin bütünü bir korunak durumuna getirilmiştir.

"Büyük Mabet" adı verilen yörenin en ilginç kalıntısı Ana Tanrıça'nın adak yeri olan büyük, yeşil taştır. Ana Tanrıça'yı (Kubaba'yı) yansıtan bu taşın bir benzerinin Pessinus'ta bulunduğunu kimi kaynaklardan öğreniyoruz. Kartaca Savaşları sırasında bir türlü başarıya ulaşamayan Roma, kutsal kitaplara başvurur, bilicilerin öğütleri üzerine, özel bir kurul gönderilip bu kutsal taş Bergama kralından istenir. Kral Attalos da bu taşı törenle Roma'ya gönderir, Roma Kartacalılar'la yaptığı savaşı kazanır. Söylenceler, öyküler böyle söylüyorlar bize. İmdi bu kutsal taşın en büyük örneği Boğazköy'de bulunmaktadır. Burada, gömüldükleri yerde, olduğu gibi bırakılan, çevreleri açılıp gezicilerin görmelerine uygun duruma getirilen büyük küpler gerçekten insanı duygulandırır. Yan yana dizilmiş yiyecek, içecek küpleri genişçe bir alanı kaplar. Bunlar, buranın ne tür bir yerleşme yeri olduğunun en açık, en kesin kanıtlarıdır.

Boğazköy, belli bir dönemde değil, değişik dönemlerde kurulmuş, yeni yeni eklemelerle genişlemiş, sarp kayaların bulunduğu bütün yöreyi kuşatan kutsal bir il niteliği kazanmıştır. Nice krallar, kraliçeler görmüş geçirmiş bir yerdir Boğazköy. Yazılıkaya'nın kral 4. Tudhaliyas çağında yapılması, yüce bir tapınak durumuna getirilmesi kralın özel bir buluşu olmasa gerek. Bu yöre daha önceden de kutsal bir yerdi sanırız. Tudhaliyas bu kutsal yeri düzene sokmuş, en büyük Hitit tanrılarını biraraya toplamış olsa gerek. Hititler'in bini aşkın tanrısı varmış. Tanrılar, tanrıçalardan oluşan bu büyük kutsallar topluluğu da yalnız Hititler'in bir yaratması değildir. Hititler, kurdukları devletin sınırları içinde yaşayan, değişik inançları olan yerli topluluklardan oluşan bir bütündü. Bu bütünün içinde tanrılar, tanrıçalar geniş bir yer tutuyordu. Egemenlikleri altına aldıkları toplulukların dinlerini, tanrılarını, tanrıçalarını benimsemiş,

devlet tapınaklarında onlara gereken yeri vermişti Hitit yönetimi. İşte bin tanrının, tanrıçanın böylece oluşan büyük bir topluluğu vardı. Bunu tanrıların, tanrıçaların Hitit diliyle açıklanamayan adlarından da anlamaktayız.

Boğazköy bugün de ilkçağı sürdürür bir yaşama düzeyindedir. Evler toprak damlı, kerpiç duvarlıdır, tek katlıdır. Değirmen bile eski bir geleneğin ürünüdür. Dibekler, eldeğirmenleri, ekip biçme biçimi eskidir. Halkın geçmişle bağlantısını sürdürdüğü bu değişmeyen yaşama biçiminden anlaşılmaktadır. Kendileriyle konuştuğumuz yerliler, bundan yüz, yüz elli yıl önce Kırım'dan gelip buraya yerleştirilen göçmenler olduklarını söylüyorlarsa da, geldikleri yerlerde yaşayan insanların, bilinen geleneklerinden, göreneklerinden ne getirdiklerini bilmiyorlar. Bildiğimiz Kırım Türkleri'nin gelenekleriyle, burada yaşayanlarınkiler arasında özlü, sağlam bir bağlantı kurma olanağı yoktur. Bu durum olaylara tarih açısından bakmayı bilen bir araştırıcının gözünden kaçmaz sanırız. Öte yandan, buradaki fırınlara bakıldığında Anadolu'nun başka yörelerinde, İ.Ö. 2500 yıllarından kalan örnekleriyle özdeş oldukları gibidir. Fırınlar kızıl topraktan yapılmış, sivri damlı, geniş, düz tabanlıdır. Taş fırın geleneği yoktur pek. Evlerin kerpiçten örülü duvarlarında kullanılan hatılların bile yeni bir yapı geleneğinin ürünü olduğu söylenemez. Hititöncesi dönemlerde olduğu gibi Hititlerde de böyle hatıllı duvar kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. R. Naumann'ın dilimize "*Eski Anadolu Mimarlığı*" adıyla çevrilen yapıtında hatıllı duvarların bulunduğunu gösteren örnekler, yapı taslakları vardır. Sözün kısası, Boğazköy bir dönemin değil, binlerce yıldanberi sürüp gelen değişik toplulukların karışıp kaynaşmasından doğan eski-yeni bir yerleşme yeridir.

BOLU

Eylül 1969

Bolu denince, ilkin, Köroğlu gelir gözlerimin önüne, ağalara, beylere karşı direnen, yiğitliğin, başeğmezliğin simgesi olarak halk belleğinde yaşayan Köroğlu. Bolu'nun yeşil ormanlarında, yılan sökmez ağaçlıklarında ev tutmuş, yer edinmiş, yaşamış Köroğlu. Bolu beyinin korkusu, halkın sevgisi, sevgilisi Köroğlu, atıyla, Ayvazı'yla eskimeyen, unutulmayan Köroğlu. Bunlar birbirine karışmış, karıştırılmış, halk belleğinde yoğurulmuş iki ayrı kişi de olabilirler. Onların kimliklerini, kişiliklerini ortaya koymak bu anıların dışındadır besbelli.

Bolu tarihöncesine varan eski bir yerleşme yeridir. Bugün Hisartepe, eskiden Claudiopolis adı verilen höyükten çıkan buluntular Bolu'nun tarihöncesinden Roma dönemine değin gelen bir yerleşme yeri olduğunu göstermiştir. Ortaya çıkan buluntular arasında toprak kaplar üzerinde yapılan incelemeler, bu yörenin Troya'nın İ.Ö. 2000 yıllarını epeyce aşan dönemiyle eşit bir yerleşme yeri olduğunu göstermiştir. Burada taş araçlar, kalıntılar ortaya çıkarılmış, toprak kapların ise tarihöncesi Hitit, Frigya, İ.Ö. VIII. ile V. yüzyıl arasını gösterdiği anlaşılmıştır. Daha sonra Roma, Bizans dönemlerini de yaşayan bu yerleşme yeri şimdiki ilin biraz ötesindedir. Buraya bir süre Bithynium dendiğini, Bithynia devletine bağlı kaldığını biliyoruz. Sonra nice eller değiştirmiş, yönetimler görmüş Bolu.

Bolu bir gelenek ilidir yapıları, yaşama biçimi, yaylaları, yayla evleri, ağaç işçiliği bakımından. Genellikle ağaçtan, beşik çatılıdır yayla evleri. Yanları kalın tahtalarla kapanmış, taşla ilgisi olmayan, sağlıklı, dikdörtgen biçimli, tek katlı evler, Bolu insanını ağaçtan, ağacı Bolu insanından ayırma olanağı yoktur nerdeyse. Çam ağacından yontularak, ya da ince tahta çıkarılarak yapılan kaplar arasında yayıklar, külekler, variller, sofralar, kaşıklar, kepçeler, sandıklar elişçiliğinin, ağaç işçiliğinin yaşayan örnekleridir. Fırın küreklerinin en iyisi Bolu'da yapılır derler. Bir de örme sepetleri vardır biçim biçim, türlü türlü. Eskiden İstanbul saraylarına, konaklarına Bolu'dan aşçılar gelirdi. Yemek pişirmede büyük bir ünü, becerisi vardı Bolu insanlarının. Oysa bugün Bolu'da iyi bir yemek yeme olanağı azdır, çok mu çok azdır.

Evlerinin alt katı taş duvarlı, üst katları ağaçtır çokluk Bolu'nun. Ancak, son yıllarda beton oralara da elini atmış, eski beceriyi öldürmek üzeredir. Yalnız orman köyleri sürdürüyor eski yaşama geleneğini, eski elişçiliğini, ağaç işçiliğini. Eski halkişi dokumalar, örgüler de gittikçe azalıyor Bolu'da, kimi köylerinde.

Yalnız ormanları korumak, Abant gölünün kıyısında kurulmuş görkemli yapılarda kışın tadını çıkarmak, balık yemek, ayran içmek, İstanbul, Ankara ile başka varlıklı illerden gelip güzel kadınlarla gün geçirmek, gönül eğlemek uygarlığı kurtarmaya yetmiyor. Daha doğrusu uygarlığı soysuzlaştırıyor, Roma'nın boyam boyam mozaik döşeli hamamlarında geçmiş günlere benzer bir yaşam sürdürmek geleceğe kalmaya elvermiyor.

Benden selâm olsun Bolu Beyi'ne
Çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır
Ok gıcırtısından kalkan sesinden
Dağlar sada verip seslenmelidir

diye gürleyen Köroğlu'nun ünlendiği yörelerde, şimdi, Abantgölü'nün kıyılarında kalkan sesinin yerini kıvrak kalçalı, sevişgen kadın ulumaları aldı, tarihin koltuğuna varlıklı türemelerin tarihsizliği oturuverdi.

Şaşılacak bir durumdur, geleneklerine çok bağlı kalan, sık sık ayaklanan, Kurtuluş Savaşı yıllarında bile nice özgürlüğe karşı çıkan, gerici kimsenin kolgezdiği Bolu insanı, geçmişiyle bağdaşmayan, yalnız gelir sağlayan böyle bir olaya göz yumabiliyor. Bolu insanını yermek, kötülemek gibi yersiz, yakışıksız bir düşüncem yok. Ancak, yeniliğe, devrimlere ısınmada, alışmada ağır davranan bir yörenin kısa bir süre içinde böyle eğlence yeri olması insanı düşündürüyor. Demek gelir, çıkar denen nesnenin geleneği meleneği dinlediği yokmuş. Ayak ayak üstüne atmış oturuyordum, ezan okunurken ayağımı indirmeyişime kızan, bana yumuşak bir sesle çıkışan bir lise öğretmenine "Abant'ta ne var ne yok" dediğimde bana,. "oraya piliçler gidiyor" diye karşılık verince güldüm. Demek piliç olunca bütün inanç sorunuyla, gelenek-görenek bağlantısıyla ilgisi kalmıyormuş.

Bolu'nun en çok sevdiğim yöresi Yedigöller'dir. Bolu dağlarının katılığı, dikbaşlılığı, ormanlarının ürpertici sıklığı, gerginliği Yedigöller'de tatlı bir yumuşaklığa dönüşüyor.

Bolu'da tarım gene öküzledir, atladır. Orman köylerinde ağaca karşı özlü bir sevgi yoktur. İki üç basamaklı küçük bir merdiven için onbeş yirmi metrelik bir çamı kesmekten üzüntü duymuyorlar. Kesilen çamın birbuçuk metrelik kalın bölümünü alıyor, basamaklı yontarak merdiven yapıyor, geri kalanını doğaya, kaçakçılara bırakıp gidiyor. Bir düşünün onbeş yirmi metre boyunda bir ağaçtan birbuçuk metrelik bir kütük almak için ulusal varlığa indirilen baltayı, onu tutan elleri. Doğanın verdiği eşsiz güzellik Bolu köylerinin insanını duygulandıramamış, ağaca karşı olan acımasızlığını yumuşatamamış.

BURSA

Ocak, 1972

Çok gördüm, gezdim Bursa'yı. Yalnız varlıklı kimselerin eğlence, kayak yeri olan Uludağ'dan dolayı değil Bursa'nın önemi, ilginçliği. İpeği, şeftalisi, dutu, yemişi, kaplıcaları yanında eşi bulunmaz yeşilliği de sarar insanı.

Bursa adının geldiği kaynak biliniyor, ilkçağ tarihçilerinden kimi bu adın Bitinya kralı Prusias'tan (Strabon), kimi de Scipio'ya yenik düşüp Bitinya kralına sığınan Hannibal'ın önerisi üzerine sonraki kral Prusias adından geldiğini söyler (Plinius). Birinci söylentiye göre, ilkçağdaki adı Prusa olan Bursa, İ.Ö. 550 dolaylarında, ikinci söylentiye göre de İ.Ö. 202'den sonra kurulmuştur. Bitinya kralları arasında birden çok Prusias adının bulunması işi karıştırıyor.[1]

Bursa ilinin kuruluşu çok daha eskilere, Troya savaşlarının yapıldığı dönemlere değin gider. İlin adı nereden gelirse gelsin, kuruluşu adının kaynağıyla bağlantılı değildir. Anadolu'da illerin kuruluşlarını birtakım söylencelere bağlamak, bununla ilgili öyküler, masallar yaratmak çok eski bir gelenektir. Nice illerimiz vardır ki kurucularının tanrı ya da tanrıça olduğu söylenir. İlkçağda Nikaia denen İznik'in, içki tanrısı Dionisos eliyle kuruluşu söylencesinde olduğu gibi.

1. Adnan Pekmam, *Eskiçağda Bazı Anadolu Şehirlerinin Tanrı ve Kahraman Ktistes*'leri, 1970

Nice egemenlikler, yönetimler gömüş Bursa, kurulduğundan bu yana. Hellenistik çağ, Roma, Bizans, Selçuk, Osmanlı dönemlerini birbirine eklersek uzun bir zincir çıkar ortaya.

Günümüzde Bursa'yı süsleyen, önemini sağlayan uygarlık ürünleri arasında Osmanlı dönemi ağır basar. İlk Osmanlı padişahlarının türbeleri, camileri, mescitleri buradadır. Osmanlı sanatının ilk örneklerini Bursa'da görürüz az çok. Yan yana dizilen çok kubbeli cami türünün en görkemli örneği burada, bir de Konya'dadır diyebiliriz. Bir tepenin üzerinde kurulan Yıldırım Camii, Osmanlı taş işçiliğinin bu yörede en ilginç örneklerinden biridir. Bu taş işçiliğini, duvar örme biçimini Ulucami'de, türbelerde, öteki Osmanlı yapılarında, bir gelişim çizgisi üzerinde yürür, görürüz. Bu ortaçağ yapılarındaki beceriyi görenin gözleri önüne ilk gelecek örnek Urartu taş işçiliğidir. Anadolu'ya Doğudan giren, yavaş yavaş Batıya ilerleyen Osmanlı sanatçısı yürüyüş yolu üzerinde gördüğü örneklerden epey bilgi edinmiş olsa gerek. Yoksa öyle sağlam bir taş işçiliği geleneğinin birdenbire doğmasına, bir Sulçuk-Osmanlı yaratmaış olmasına olanak yoktur. Taş işçiliğinin, duvar ustalığının çok eski, köklü, yerli bir geleneği, gelişim çizgisi vardır Anadolu'da. Bunu anlamak için Selçuklu-Osmanlı camilerinde, türbelerinde, kervansaraylarında kullanılan çoktanrıcı yapılardan alınmış kabartmaları, yazıları bile iyice silinmemiş yontma taşları görmek, bilmek gerekir. Bursa insanı içinde yaşadığı yeşilin tadına varamamıştır. Kuru bir geleneği yarattığı ortamda yaşamını sürdürüp gitmeyi bir başarı sanmanın yanılgısı içinde varlığını korumaya çalışmaktadır. Tarih Bursalı'nın ocağının başına gelmiş, Bursalı onun konukluğuna bile güleryüz gösterememiştir. Gezip gördüğüm ilçelerinde yenilikten, çağdaş olmaktan öldürücü bir sayrılıktan ürker gibi kaçtığını gördüm nice Bursalı'nın. Kimileri de Balkanlar'dan, özellikle Yugoslavya'dan gelmiş göçmenler olarak övünür dururlar, Anadolu yerlilerini küçümserler, Osmanlılıkla, Asya'nın bilmem neresinden yalın kılıç, eli bıçaklı olarak gelmekle, bunu söylemekle büyüyeceklerini sanırlar. Uludağ'ın yıl görmüş karları bile erir de kimi Bursalı'nın yeniliğe, devrimlere karşı olan katılığı erimez,

tarihe, geçmiş uygarlıklara olan öfkesi, kızgınlığı, tepkisi yumuşamaz. Bu yalnız okumamışlarda değil, okumuşların kiminde de böyledir. Oysa sağlığını korumak için gittiği kaplıcaların ilkçağ yapısı olduğunu, nice Bitinyalı'nın o sıcak sularda günün, yaşamın tadını çıkardığını bilmeyen yoktur biraz tarih sevgisi, saygısı olanlar arasında.

Bursa'nın yeşili bambaşkadır dedik yukarda. Bu yeşilin sayısız ayrıntıları vardır. Dağın yamacından ovaya bakıldığında yeşilin dalgalarını görmek, çalkalanan bir deniz gibi kımıldadığını anlamak kolaydır. Ova yeşille yazılmış eşsiz bir şiirdir. Ne varki geçen yıllar bu güzel şiirin dizelerini bir bir silmekte, yerlerine kumlu, çakıllı karışımlar yığmaktadır. Uygarlıktan, uygarlık ışığından yoksun başlar güzelim ovayı öbek öbek kesip düzensiz, sanatsız yapılarla doldurmaktadır. Bursalı doğanın tadına, güzelliğine varamamış nice Anadolu illerinde olduğu, görüldüğü gibi.

Bitinya, Bizans dönemlerinden kalma yapı kalıntıları Hisar yöresinde görülür. Burada kale, hamam, saray kalıntıları, kale burçlarının yıkıntıları eski uygarlık ürünleridir. Kale duvarlarında yeralan işlemeli, süslü, yazılı taşlar, yontu kalıntıları buranın birkaç kez onarıldığının, yapıldığının kanıtlarıdır. Kalenin en ilginç yeri "Zindan Kapısı" adıyla anılan bölümdür. Çekirge bir gezi yeridir, Bizans döneminden kalmış bir hamam kalıntısı vardır.

Bursa'nın az çok eski olan geçmişiyle orantılı, geçmişine yakışır bir özelliği kalmamıştır dense yeridir. Osmanlı döneminden kalma yapıların çoğu da başlangıç yıllarıyla ilgilidir.

ÇANAKKALE

Ekim 1975

İ.Ö. 4000 yıllarına varan bir yerleşme yeri olduğu yöresinde çıkan buluntulardan anlaşılıyor. Küçük müzesinde sergilenen buluntular, ilin tarihi gözönünde tutulursa, yeterli değildir. Egedeniziyle Karadenizi, Akdenizi birbirine bağlayan bir geçit olması, ilkçağdan beri Batı'dan Doğu'ya, Doğu'dan Batı'ya saldıranların, göçenlerin yol uğrağı yerine geçmesi önemini arttırmış, ilgiyi tarihinden çok doğal durumu üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Çanakkale nice saldırılar görmüş, nice savaşlar, nice göçlere tanık olmuştur yüzyıllar boyunca. Buna karşılık Troya ölçüsünde önem kazanmamış, ilgi toplamamıştır. Bunda Homeros'un ünlü şiirinin etkisi büyüktür besbelli. Müzede sergilenen toprak kapların incelenmesinden anlaşıldığına göre, Çanakkale, uygarlık bakımından değişik aşamalar gösteren, değişik etkiler altında kalan bir yerleşme yeridir. Anadolu etkisi bütün ağırlığını gösterirken, Batı esinlemeleri de gücünü sezdiriyor. Toprak kapların işlenişi, süslemeleri, biçimi Anadolu ile Adalar arasında gidiş-gelişler gösterir niteliktedir. Bunun tek nedeni, çok ilginç bir yerde oluşu, bütün göçlere açık bulunuşudur.

Bir söylence kaynağıdır Çanakkale tarih gerçeklerinin yanında. Boğazın akıp giden sularına, çalkalanan dalgalarına ba-

kınca, gemilerine geçit vermediğinden, denizi kırbaçlatan Pers kumandanını anmamak elde değil. Oradan geçip yürümüş Atina üzerine, oradan geçmiş İskender gitmiş Hindistan'a dek, egemenliği altına almış Asya'nın önemli bir bölümünü. Doğu'dan Batı'ya yürüyen, göçen insan topluluklarının, orduların çoğu Çanakkale'den geçmiştir. Bu nedenle sayısız yönetimler altına girmiş, egemenliklere boyun eğmiş, sonunda Roma-Bizans-Osmanlı çizgisini aşıp bugüne gelmiş. Bundan dolayı Çanakkale dolaylarında, tarihiyle oranlı yapı, uygarlık ürünü bulma olanağı yoktur. Gelen yıkmış, geçen yıkmış, gelen soymuş, giden soymuş.

Kaleleri ortaçağdan kalmadır, iki yakasında boğazın, birbirine bakan, birbirini koruyan kaleleri. Ben bu karşılıklı kaleleri görünce, onlarla şimdi ilgisi olmayan, Hero ile Leandr öyküsünü anımsarım. Çok güzel bir kızmış Hero, bir toplantıya gitmiş çiçeklere bezenerek, süslenerek. Orada görmüş, sevmiş onu Leandr adlı delikanlı. O da vurulmuş delikanlıya. Neylesinler evlenmelerine gelenekler engelmiş. Buna karşın gece buluşmayı göze almışlar. Delikanlı Abidos'ta, kız da karşı kıyıda Sestos'ta oturunnuş. Gece bastırınca Leandr denize girer, dalga köpüğü gibi yüzer, Hero da, oturduğu yerin kulesinden ona ışık tutar, geleceği yeri gösterirmiş. Bir gece deniz azmış, Hero'nun gösterdiği ışık görünmemiş, Leandr kıyıya varacağı sırada güçlü bir dalga alıp götürmüş onu uzaklara, derinlere. Boşuna beklemiş sevgilisini Hero. Sabahleyin erkenden inmiş deniz kıyısına, aramış taramış yöreyi, bir de ne görsün Leandr'ı boğan dalgalar ölüsünü kıyıya atıvermiş. Kız bu durumu görünce kendi eliyle kıymış canına. Bu güçlü öyküyü benden değil Halikarnas Balıkçısı'nın Çanakkale Boğazı gibi coşkun dilinden dinlemek gerek (Bk. H. Balıkçısı, Anadolu Efsaneleri). Bunun gibi daha nice tatlı öyküler söylenir Çanakkale Boğazı üstüne.

İmdi bu tür söylencelerin, öykülerin tarihini belirlemek, kesin bir yıl göstermek olanaksızdır. Ancak, öyküde geçen adların açıklanışı bizi Anadolu eskiçağına götürür, bunların birer Anadolu ürünü olduğunu öğretir bize. Dahası var, Anadolu tarihinin,

geçmişinin bir bölümünü serer gözlerimizin önüne boylu boyunca.

Bir de ünlü savaşları vardır Çanakkale'nin ilkçağdan bu yana. Bu savaşlarla ilgili öyküler, söylenceler de az değildir. Demek Çanakkale, doğal durumu, geçit yeri olması dolayısıyla öykülerin, söylencelerin doğmasına da elverişli bir nitelik taşıyordu. Oysa biz Çanakkale denince önce Troya'yı düşünürüz yüzyıllar süresince.

Çanakkale, bugün bu tarih gerçeklerine sırtını dönmüş, yalnız yakın dönemlerin anılarıyla yaşar. Oturduğumuz kahvede, bu yakın dönemlerle ilgili, birkaç anı dinledim köylülerden. Bunların içinde en yaşlısı, aksakallı sevimli olanın, Çanakkale Savaşı'nda (1915) peygamberin başında yeşil sarık, elinde yalın kılıç, arkasında kendisi gibi donanmış yüzbinlerce şehitle savaşa katıldığını, müslümanların ondan sonra başarıya ulaştıklarını, bu olayı kendinden geçmiş bir durumdayken Gelibolu kıyısından gördüğünü gözleri yaşararak anlatışını unutamam bir türlü. Kimi insanlara böyle söylenceler güç katar, geçmişle olan bağlantısını pekiştirir. İnsanın bir tarih varlığı olmasını sağlayan etkenlerden biri de söylence, öykü yaratmak, kendini onların içinde diri tutmaktır.

ÇATALHÖYÜK

25.9.1981/Cuma

Bilinen höyüklerin yöresindeki yerleşme yerlerine benzemeyen bir yerleşme yeridir Çatalhöyük. Toprak düzeyinden pek yüksek değil bir sur kalıntısı da yok çevresinde. Varsa da topraktan, şu kerpiç denen nesnedenmiş, çağların akışı içinde eriyip gitmiş sanırız. Kazılan yerlerinde görülen toprak katları, temeller bütün evlerin, yapıların kerpiç duvarlarla örülmüşlüğünü gösterir. Yangının oluşturduğu kül çizgilerinden anlaşıldığına göre kazılan yerlerde, üst üste dört ayrı yerleşme katı oluşmuş. Bir dönemin yıkıp yokettiğini, yaktığını daha sonraki dönem, kendi beğencine, yaşama biçimine göre yeniden kurmuş. Bütün yıkımların başında yangınlar geliyor demek. Saldırganlar ele geçirdiklerini yakıp yıkmış, yerlilerini alıp götürmüş ya da başka yere kaçırmış. Daha sonra yeniden kurulmuş evler. Yerleşmelerin çok daha eski olduğu söyleniyorsa da bunu kesin kanıtlarla saptamak güç. Ancak kazılardan çıkan toprak kaplar yetişiyor yardıma, yerleşmenin eskiliğini, yerliliğini seriyor gözler önüne. Yoksa höyükteki izler böylesine inandırıcı değil. Yağmur eritmiş kazılıp açığa çıkarılan kerpiç duvarları, toprağa dönüştürmüş. Ortada bir toprak yığınıdır kalan şimdi.

Toprak buluntulara bakılırsa, burada, on bin yıla varan bir yerleşmenin gerçeği sergileniyor. Daha ötelerde, söylediklerine

göre yerlilerin, iki yüzü aşkın höyük var, kazıcıları, araştırıcıları, uzmanları bekliyor yıllar yılı. Ovanın genişliği yerleşik düzende yaşayanların savunmalarını, korunmalarını epeyce güçleştirmiş eskiçağda, üstelik alabildiğine taş, yüce kaya da yok ovada.

Çatalhöyük'te toprak kapların çokluğu, türlülüğü eski yerlilerin bütün becerilerini toprakla göstermelerine yolaçmış, olanak sağlamış. Anadolu insanı yalnız yiyeceğini topraktan çıkarma gereğinde kalmamış, ulaştığı uygarlık aşamasında da yaşadığı toprağa dayanmış besbelli. Bunun en açık örneği günümüzden sekiz bin yıl öncesine varan Ana Tanrıça yontucuğudur. Topraktan yapılmış kol başları hayvan başlarıyla süslü bir koltukta oturan, kalçalarından, göğüslerine, öne sarkık göbeğinden doğurganlık fışkıran Ana Tanrıça yontusu Çatalhöyük insanının inançlarını, yaşama düzenini, sanat aşamasını göstermeye yeter öteki buluntuların yanında. Özellikle yüzünde okunan anlatım, güler gibi sessiz duruş çok ilgi çekicidir sanat bakımından. Toprak kap kalıntılarında görülen başarılı işçilik bu alanda daha eski bir geleneğin sürdüğünü, yerleşmenin çok daha eskilere gittiğini göstermeye yetiyor.

Çatalhöyük'te çağdaş yerleşme de, ev yapımı da ilkeldir, bırakılamayan bir gelenek üzerindedir. Kazılardan çıkan kerpiçlerle yeni yapılanlar arasında biçim, boyut özdeşliği işçilik özelliği gözden kaçmıyor. Kerpiç duvarların örülüşü, evlerin bölümlenmesi, duvar uzunlukları, kalınlıkları değişmemiş. Duvarlar dışta çift kerpiçli, iş bölümlerde tek kerpiçlidir. Yeni yapılan toprak damlı evlerde de böyledir durum. Bu duvar örme türü Çavuştepe'de, Arslantepe'de, Kültepe'de de görülüyor açıkça. Duvar örme biçiminin değişmemesi, evlerin iç bölmelerinin özdeşliği eskiçağ Anadolusu'nda belli bir uygarlık geleneğinin varlığını, düzeyini gösterir. Değişen yalnız kale duvarlarının aşırı kalınlığıdır, örüş biçimleri, örüş düzenleri değildir. Van kalesinin çok kalın kerpiç duvarlarında görülen işçilikle öteki höyüklerdeki arasında, başarı yönünden, önemli bir başkalık, ilerleme yoktur.

Günümüzde çimentodan yapılan kerpiçle (briketle) eskiçağın

topraktan yapılan kerpiçi arasında boyut bakımından bir özdeşliği bulunması ilginçtir. Toprak kerpiçler genellikle kireçli, yapışkan, kolay katılaşan topraktan yapılmakta, kızıl topraktan kerpiç ise pek görülmemektedir. Bu da, kerpiç yapımında belli bir yöntemin uygulandığını, en elverişli toprağın seçilişini kanıtlar.

Toprak, Anadolu insanının yaşamında yalnız geçim kaynağı değildir. Evinin yapımını, yaşama düzenini, inançlarını biçimlendiren ilke topraktır. Tanrısının, tanrıçasının yontularını topraktan yapan Anadolu insanı onların korunmasını, saklanmasını da toprağa bırakır. Topraktan yapılmış bir tanrıçaya, tanrıya sunulan adak kabı da topraktandır. Ölünün gömüldüğü yer topraktır. Kurban kanlarının aktığı yer gene topraktır. İnsan toprakla başlar, toprakla yaşar, sonunda toprağa döner. Bu inancın en somut örneği Anadolu'dadır.

Çatalhöyük'ü gezerken önbilgilerin, önyorumların etkisi altında kalmadan işe başlamak gerekir. Önceden bilinen çokluk yanıltıyor insanı. Kazıyı yapanın düşünce ortamına itiyor, kesin yargılarıyla bağımlı kılıyor. Bu da iyi bir araştırıcı, gözlemci için yüklerin en ağırıdır. Olaylara başkalarının gözlüğüyle bakmak bütün bilimsel gerçeğe yönelik atılımları önler, engeller. Bundan dolayı Çatalhöyük'ü, günümüzde, yöresinde yaşayanlarla birlikte düşünmek, birlikte anlamaya çalışmak gerekir.

ÇORUM

Kasım 1980

Hititler gelir gözlerimin önüne Çorum denince. Önce Boğazköy, sonra Alacahöyük derken ilin dolayları, İ.Ö. 3000 yıllarına varan, geçen yerleşme yerleri. Çorum'un, bugünkü yerinde, hangi dönemde kurulduğu kesinlikle bilinmiyor. Ancak Hititöncesinde de önemli bir yerleşme yeri olduğu, Hitit devletini kuran ilk kralın ya da kralların Boğazköy'den önce, gene Çorum iline yakın yörelerden birinde bir süre oturduğu, şu "Kuşşara" denen yerde kaldığı biliniyor. Nice savaşlar, saldırılar görmüş bir yerdir Çorum eskiçağda, ilkçağda, ortaçağda. Bugün, o eski görkemli uygarlığın anıları bile kalmamış Çorum'da diyen yalan söylemez. Öylesine kopmuş geçmişinden, öylesine yabancı kalmış özüne, kökenine Çorum.

Küçük bir müzesi var Çorum ilinin, anayolun kıyısında, sevimli, yoksul bir müze. Anadolu uygarlığının en eski, en ilginç ürünlerini veren Çorum ilinde, geçmişiyle, tarihiyle oranlanacak bir müze yok. Sergilenen yapıtlar güzel, ilgi çekici ancak yörenin geçmişine, görkemine göre değil. Büyük yapıtlar Ankara, İstanbul müzelerine kaldırılmış, yeni bulunanlar da inceleme yapılma düşüncesiyle "görünmezler" arasına sokulmuş. Tarihöncesinden kalan buluntular toprak kaplar, taştan yapılmış kesici, vurucu araçlar ilginçtir. Bunları, Anadolu'nun başka yörelerinde bulunanlarla karşılaştırdığımızda şaşırtıcı bir ben-

zerlik, daha doğrusu özdeşlik görürüz. Taşı yontan elle, çamuru yoğurup toprak kabı yapan el arasında önemli bir beceri değişikliği olmadığı görülür. Oysa Çorum insanı bunu bilmez, buna yabancıdır. Merzifon'da çay içmek, dinlenmek için uğradığım bir kahvede, "esselamualeyküm" deyip yanıma gelen sevimli, gözleri ışıyan bir kambur gencin benden duman (esrar) istemesini unutamam. Sonra bir yurttaşımızdan çok bilgiler edindim, benden istediğinin, benim gibi yabancılarca(!) getirildiğini, Alacahöyük, Boğazköy yörelerinde, müze yakınlarında "üşbeş edildiğini", bizim anlayacağımız "satıldığını" ondan öğrendim. İstediğinden bende bulamadığını anlayınca sesini yükseltip, "... sen cahelsin" demesi de sevilesiydi.

Çorum'da ortaçağdan kalan Selçuklu-Osmanlı dönemi yapıtları da pek bakımlı, ilgiye değer değil. Alacahöyük, Boğazköy yapıtlarıyla karşılaştırma üzücü bir sonuç verir. Taş işçiliğinde, duvar örgüsünde ilkçağı aşan, ona katkısı olan bir gelişme yok. Bütün özellik yörede bulunan taşların, boya bakımından, doğal yapısında. Duvar örmede taşın yontulup dikdörtgen, üçgen biçimine dönüşmesi sözkonusu değil, kum-kireç karışımı ortaçağ yapı gereci sorunu çözümlüyor. Taşı yontma işçiliğinin yerini kum-kireç karışımı gereç almış.

Çorum'a kimlik, özellik kazandıran özgün halk sanatı da günden güne yozlaşıyor. Eski Çorum çorapları, heybeleri, yünlü dokumaları yok artık. Ortaçağdan kalma ürünlere bakınca bu gerilemenin kalın çizgilerle belirdiğini görüyoruz. Halkın yaratıcı kesimi, eski uygarlık geleneğini sürdüren bölümü gittikçe kıyıya itiliyor, çağdaş araçlardan yararlanma olanağından yoksun bırakılıyor. Daha açığı özgün olanı, Anadolu insanının yaratıcı gücünü, becerisini ortaya koyan kovuluyor, küçümseniyor, İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük illerden, dış ülkelerden getirilen düzmeceler, yozlar değer kazanıyor. Savunulan çağın ürünleri yerilen çağınkiler karşısında daha değersiz görülüyor. Sözgelişi Selçuk-Osmanlı döneminin camileri, bir iki mescidi, çeşmesi bakımsız. Öte yandan onları savunan görüş çok katı. Savunduğuna bakmamak, geliştirmemek yalnız Çorum'da değil, Anadolu'nun birçok yerinde, belli bir inanca bağlananların baş-

lıca özelliğidir. Ankara'yı Trabzon'a bağlayan büyük yol dışında kalan, kıyı bucak evleri ilkel, çatı, duvar, avlu, giriş kuruluşu Boğazköy-Alacahöyük kazılarında, toprak altından gün ışığına çıkarılan yerleşme yerlerindekilerin özdeşi. Beşik çatılı, dikdörtgen tabanlı, dar pencereli, küçük kapılı, tek katlı, basık köy evleri. Yaylalarda, dağ köylerinde yaşayanlar arasında kaç-göç yok, kadın daha bağımsız, erkeğin yanında. İlin kimi kesimlerinde bunun tersi. Erkekler kahvede, kadınlar tarlada, harmanda, bağda.

Köy insanı, ildeki soydaşına göre daha ileri bir durumda, daha açık düşünceli, yumuşaklığı katılaşmaya olanak vermiyor. Üstelik kuşkusuz, konuksever, yakın. İlde bunun tersi, karşınıza çıkan ilk kişi size "namazı nerde kıldın" der gibi bakıyor. Bu yabancıya karşı değişik bir uygulama, onun düşüncesini, eğilimini anlamak için düzmece bir yöntem. Bunu, yabancıya böyle davrananın, karanlık bastırdıktan sonra arka sokaklarda yalpalamasından, burnunun ucunu bile göremeyişinden anlamıştım. Çağdaş buluşlar evleri, büyük yapıları, iş yerlerini, anayolları, giysileri, eğlence yerlerini, içkileri değiştiriyor, taşa yeni biçim veriyor da insanın kafasını değiştiremiyor. Demek şu "kafa" denen nesneden daha katısı yokmuş.

DEFNE

23.9.1981

Beş gece kaldık Defne'de, şimdi "Harbiye" denen eski yerleşme yerinde. Günümüzden en az 1600 yıl önce son bulan bir egemenliğin, Roma yönetiminin varlıklı kıldığı kimselerin, soyluların yaşamın tadını çıkardıkları, sanatı peynir ekmekle katık ettikleri bir yazlıkmış burası.

Defne (Harbiye), şimdi Roma döneminden kalmış yıkıntılar üzerinde kurulmuş küçük bir yerleşme yeri. Yıkıntılar arasından çıkan süslü mozaikler de Antakya müzesinde baş köşeye kurulmuş, geçmişin anılarını sessiz sözsüz bir dille anlatır dururlar görmeye gelenlere. Defne'de iki katlı beton evler, tatsız tuzsuz bir yapı geleneğinin soğuk görünümlerini yansıtır durur. Oteller, alışveriş yerleri, kahveler yazları dinlenmeye gelenler için bekleşir. Günden güne kayıp giden, göçen kireçleri toprakları yazın durgun, yazbaşı delice akan küçük çay alır götürür Akdeniz'e doğru. Derin, kayalık, kaygan yamaçların arasından kıvrım kıvrım akar gider çay. Kimi yerde batar, kimi yerde güzel bir çağlayan oluşturur söyler gider türküsünü. Susan tarihin, toprak altında kalan bir uygarlığın ağıtı gibi gelir insana çayın sesi. Bir gizli hıçkırık gibi.

Dağın eteğinden birdenbire fışkıran güzel içimli su kimbilir ilkçağda nice dudakları serinletmiş, nice varlıklının yemeğine, içkisine karışmış, hamamında arınmasını sağlamış.

Kaldığımız otelcinin verdiği "boğma" dedikleri rakıyı yudumlardım akşamları yemekte. Bilmem bu güzel içkinin tadına doymuş mu Antakya müzesinde sergilenen mozaiklerle evlerini süsleyen ilkçağ varlıklıları, ince boyam boyam taşlarla kadın güzelliğini, kıvrak kadın gövdelerini canlandırır gibi işleyen, işletenler. Yörede yetişen güzel, tadına doyulmaz üzümlerden yalnız şarap mı çıkarılırdı ilkçağda, rakı da yapılır mıydı bilemem. Bildiğim yalnız, ilkçağda, Defne'de çok mutlu bir yaşamın geçtiğidir. Budur öğrendiğimiz mozaiklerden, eski uygarlık kalıntılarından.

Eskiçağ Anadolu söylencelerinde önemli bir yeri vardır Defne'nin. Geçmişin derinliklerine çeker insanı söylencelerin izini sürünce, akışına kapılınca. Çağın, yörenin kalabalığından, gürültüsünden sıyrılır insan, bir sevgi öyküsünün, insanken ağaca dönüşmenin acısını duyar yüreğinde. Bu söylence bulutları içinde derenin, bir ince yumak gibi kayadan çözülüp akan suyun oluşturduğu küçük çağlayanın az yukarısında suların oyduğu, oya oya işlediği büyük taşlar insan elinden çıkmış gibi görünür. Ben de bu güzelim oyaları göreyim diye dere yatağına inince ayağım kaydı, yuvarlandım, sol bacağımda açılan yara iki gün kanadı aralıklı.

Yeni açılan yolda bir Roma mezarı çıkmış, lahiti bir yana atmışlar, kapağını bir yana. Kimbilir hangi varlıklının kemikleri bile kalmayan ölüsü yatmış onun içinde 1800 yıldır. Başka bir yerde de yeni mozaikler bulunmuş, açılan yolun tabanında. Örtüvermişler onları, kapamışlar üstünü sonradan gelip açmak, incelemek üzere. Daha nice kalıntılar vardır Defne yöresinde, toprağın altında çağların örttüğü, yeni ev kuranların kimse duymasın, başımıza iş açılır kaygısıyla gizlediği. Bütün bunlar birer burkuntu yarattı içimde, birer buruk acıyla doldurdu gönlümü.

Kayanın çevresinde, Antakya'nın kıyısında bir kilise var, "Saint Piérre" derler adına. İsa'nın arkadaşlarından Saint Piérre burada oturmuşmuş İ.S. 29-40 arasında. Sonradan kiliseye dönüştürmüşler oturduğu yeri, daha sonra, XII., XIII. yüzyıllarda yeni eklerle genişletilmiş, büyütülmüş kilise. Şimdi Hris-

tiyanlığın ünlü yerlerinden biri sayılıyor. Biz de girdik, dolaştık içini. Gerçekte bir küçük mağara burası, Saint Piérre'in oturduğu söylenen yer, şimdi bir kilise. Yukarda, kilisenin az ötesinde "Cehennem kayıkçısı" adı verilen birinin büyükçe bir baş yontusu var. İnançların etkisiyle soğuk, kaskatı bir kaya sevimli görünmüyor insana. Gene kilisenin yakınında kayalara oyulmuş mezarlar görülüyor. Urartu-Frigya-Likya mezar geleneğinin sürdürüldüğü besbelli burada da. Mezarları kimler yapmışsa yapmış, eski geleneklerden kurtulamamış bir türlü.

Antakya'dan ayrılırken geçmişin derinliklerine doğru bir gezinti çıktım sessizce, gönlümün uyarınca bindiğimiz araçta. Belleğim beni çok eskilere götürdü, kaya mezarlarını geçtim, mağaralarda yaşayan eskiçağ yurttaşlarımızla, soydaşlarımızla konuşmaya daldım kendimce. İ.Ö. 6000 yıllarında yapılmış bir toprak kaptan içtiğim Anadolu kokulu düş içkisi beni çok uzaklara götürdü, bütün üzümlerin özdeş tadını duydum içimde. Dudaklarımın susuzluğunu, gönlümün eskiçağ özlemini daha da arttırdı bu düşlere kapılışım. Anadolu'ya sonradan, Anadolu'yla ilgisi olmayan Batı ülkelerinden geldikleri söylenen eskiçağ insan topluluklarının bile Anadolu geleneğine uyarak toprağa gömüldüklerini görmek düşündürdü beni. Anadolu, insanın ölüsünü bile kendine dönüştürmeyi biliyormuş. Şu bizim yeterince bilip benimseyemediğimiz Anadolu.

DENİZLİ

1972

Çok eski bir yerleşme yeri değildir Denizli. İ.Ö. 111. yüzyıllara değin bir geçmişi olduğu, Selevkos krallarından Antiokhos II.nin karısı Laodiken adına kurulduğu, ondan sonra ünlendiği söylenir. Kaynaklarda da yazılan budur. Demek Hellenistik çağ illerinden biridir Denizli. Sonradan Lazkiye, Ladik adlarını da almış, ilçeleri olan bu ilin içinde önemli bir tarih varlığı aramak boşunadır. Ortaçağda buraya "Tonguzlu" dendiğini, bu adın da domuz anlamına gelen Türkçe "tonguz"dan türediğini biliyoruz. İbn Batuta bile ünlü yapıtında böyle yazar, domuz çokmuş bu yörelerde o dönemlerde.

Denizli'nin içini gezdim sevmedim, insanlarını yabancılara karşı pek yakın bulmadım. Yakınında bulunan bir gezi yerinde bize sataşanlar, gezimizi engelleyenler bile oldu, arabamızı arkamızdan izlediler, kaldığımız otelin önüne değin geldiler. Bütün suçumuz taşkınlık yapan bir sarhoşa oldukça değerli bir fotoğraf makinesini veremeyişimizdi. Neyse bunlar özel, gelip geçici olaylar diyelim de Denizli yörelerinin önemli sayılan uygarlık ürünlerini görelim.

Denizli'nin en ilginç yöresi Pamukkale'dir. Gerçekten suların yığdığı kat kat kireçli kalıntılardan oluşan basamaklı kayalar insanı duygulandırıyor. Ayağınızı soktuğunuz suyun biraz sonra pırıl pırıl bir biçimde yoğunlaşmaya başladığını siz gö-

remezsiniz de, sizden sonra gelenler görürler dersek gerçeğe aykırı düşmez pek. Pamukkale'ye "Hierapolis" demişler ilkçağda doğal durumundan dolayı. Bugün o dönemden yalnız yıkıntılar, suyolları, bir de müze durumuna getirilmiş, onarılmış hamam kaldı. Yamaçtan inen suyun yolu toprak borularla döşenmişti, şimdi kazılan yerde boruların bile kalıntıları görülüyor seyrek seyrek.

Müzede, çoğunluğu Roma döneminden kalma, uygarlık ürünleri sergilenmektedir. Roma dönemine ait insanları ısıtan, arındıran hamamın bir bölümü, şimdi, kazılardan çıkan buluntuları saklıyor, koruyor. Demek ilkçağın insanları yerine şimdi toprak kaplar, yontular, sütun başlıkları, sütun tabanları, kimi kabartmalar, savaş araçları gidiyor hamama. Oysa ilkçağda buralarda uygar insanlar yaşar, gövdelerini arındırmak için hamama, düşünce güçlerini aydınlatmak amacıyla tiyatroya giderlerdi. Şimdi hamam da, tiyatro da birer kalıntı olmaktan öteye geçemiyor. Bu küçük müzede sergilenen yapıtlar yörenin geçmişini, tarihini aydınlatmaya yararlı niteliktedir. Taş işçiliğinin, duvar örmenin, süslemenin, kabartmanın, yontunun yöresel başarı örneği olarak ilgi çekiciliği insanı düşündürüyor. Buna karşılık, Pamukkale'de yapılan çağdaş yapılarda eski başarıyı görme olanağı yoktur. Yumuşak eğilimli yamaca yaslanmış tiyatronun kalıntıları, tarihin en acı, en üzücü, en sarsıcı oyununu gösterdikten sonra, sahneyi yıkan oyuncuların arkada bıraktıklarına benziyor. Hamam, tiyatro, suyolları, taş işçiliğinden Roma döneminin ürünü olduğu kolayca anlaşılan kemerli yüksek girişler, kapılar ne denli birer yıkıntı olsa bile ilkçağın hangi uygarlık aşamasında olduğunu, Anadolu insanının neler başardığını göstermeye yetiyor.

Denizli yöresinde bulunan, Pamukkale müzesinde sergilenen ilkçağ uygarlık ürünleriyle ortaçağdan kalanları, islamlıkla ilgili olanları karşılaştırırsak iç açıcı bir sonuca varamayız. İlkçağın, sonra gelen ortaçağın çok ilerisinde olduğunu, daha düzenli bir yaşama biçimini benimsediğini ilk bakışta görürüz. Çağdaş uygarlık ürünlerinden, yeni buluşlardan yararlanma konusunda illerimiz, ilçelerimiz, bucaklarımız, en uzak köylerimiz bile, güç-

leri oranında, yararlanma yarışına katılıyor da düşüncelerde en ufak bir yenileşmeye yanaşmıyorlar. Denizli'nin en büyük, en geniş alışveriş yerinde şöyle görmek, bakmak için dolaşıyorduk. Birden ezan sesi duyuldu, yanımızdan geçen yeşil bereli, kısa sakallı, orta yaşlı bir erkek, Almanca konuştuğum bayan arkadaşlarıma dönerek "tuuu" deyip geçti önümüzden, gülüştük aramızda. Bir süre sonra, bayan arkadaşlarım öteberi almak istediler. Onlara ilginç gelen nesnelerin sergilendiği büyükçe bir dükkâna girdik. Birden burnu dizlerine değercesine eğilen biri karşıladı bizi, son gelen Avrupa işi kadın çamaşırlarını ortaya koymaya başladı, yüzüne baktık, az önce Almanca konuşurken bize tüküren kişiydi. Kendi aramızda konuştuk, bayanlar birtakım kadın öteberisi aldılar, benim Türkçe konuşmamdan yararlanmaya kalkan o tükürücü kişi, dükkândan çıkarken yavaşça kolumu tuttu, "beyefendi bak bende antikalar var, o gâvurlara satalım" dedi. Ne olduklarını sorunca, bana, arka cebinden çıkardığı birkaç düzmece Roma parası, bir yontucuk (çekmecesinde), bir de yüzük gösterdi. Olaya şaşmadım pek, arkadaşlarım kapıda bekliyorlardı. "Bunları İstanbul'a kuyumculara götür" deyip kestim. Kapının önünde, beni, bekleyen bayan arkadaşlarımdan biri, ayrılırken ona "allahaısmarladık, teşekkür ederiz" deyince birden yüzü buruştu, hızla geri döndü, içeri girdi. Oysa, Almanca konuştuğum arkadaşım bayanlar yabancı değildi, Türk'tü.

Bu olayı anlatışımın nedeni yergi, küçümseme değildir kuşkusuz. Bir yöre insanının hangi koşullara saplandığını, karşılaştığı kimselere hangi gözle bakmaya alıştığını, alıştırıldığını anlatmak istiyorum. Hangi etkenlerle yaptığı önemli değil, önemli olan insanın bir eski gömlek gibi istendiğince tersine çevrilmesi, bu duruma gelmesidir.

DİDİMA

17X.1981/Cumartesi

Yalnız ünlü tapınağı kalmış Didyma'nın. Geniş, dikdörtgen bir taban üzerine oturtulmuş görkemli sütunlarla çevrelenen güzel tapınak. Bir Anadolu tanrısına, Leto'nun tanrı Zeus'tan kazanılma oğluna, şu kıvrak delikanlı Apollon'a adanan tapınak. Dört yanı merdivenli çıkışlarla dolanmış, girişinde büyük sütunlar, fırdolayı kuşatmış tapınağı.

Sütunların kimi İon başlıklı, kiminin gövdesi oluklu, kiminin düz. Orda da biçem karışımı bir beceri, bir işçilik sözkonusu. Tapınakta Frig örgeli, gamalı haç işlemeli süslemeler. Çiçek, yaprak, geometri örgeleri ilk bakışta ilgiyi çekiyor. Duvarlarda görülen işlenmiş mermer taşlardan anlaşılıyor bu tapınağın birkaç kez onarıldığı. Tapınakta, genellikle, Hellenistik öncesi, Hellenistik sonrası dönemlerin bütün sanat becerisini gözlemlemek olanağı var. Bu değişik dönem işçilikleri yeni bir biçem yaratamamış, yeni bir karışım koyabilmiş ortaya.

Mermer işçiliği de belli bir dönemin ürünü değil. Bunu sütun başlıklarının oymalı, kabartmalı süslemelerinden anlamak kolay. Bu işçilikte Anadolu yüzeyine yaygın bir becerinin gelişim çizgisini buluyoruz Doğu'dan Batı'ya doğru. Süslemelerde hayvan örgeleri de görülüyor, dairesel süsler de.

Tapınakta, özellikle içeri girişi sağlayan, biri sağda, biri solda iki kapalı geçidin tavanını süsleyen dörtlü kare örgelerini

Likya mezarlarında görmekteyiz. Bu örgelerden kalkarak, geniş çaplı bir karşılaştırma yapılırsa Anadolu uygarlığının bütünlüğü daha kolay kavranır. Bu süsleme türü değişmiyor Anadolu'da. İnsan bu olayın geliştirdiği düşünceyi yinelemekten de kendini alamıyor doğrusu. Kendi kendini yinelemek iyi bir iş değil, ancak olayların etkisinden, örgelerinden, baskısından kurtulmak da kolay olmuyor. Görülen bir uygarlık ürünü, ister istemez, bir benzerini getiriyor gözler önüne, karşılaştırmaya, söylenenleri yeniden ele almaya itiyor insanı.

Girişte, solda, tapınağın üstü kapalı kesimine giden duvarın alttan ilk dizide yeralan süslemelerini İstanbul'un kimi camilerinde, türbelerinde birer pencere parmaklığı örgesi olarak görüyoruz. Peki nereden, hangi yolla gelmiş bu beceri özdeşliği?

Didyma'da yerleşmenin İ.Ö. 3000 yıllarını aştığını söylemek gereklidir. Düzlüklerde değil, yamaçlarda bu gerçeği pekiştirecek buluntuları müzelerde görüyoruz. Sözgelişi Karya, Psidya, Likya, Pamphilya gibi yerleşme yerlerinin geçmişi İ.Ö. 3000 yıllarını aşıyor, eldeki buluntulara bakılırsa. Didyma'yı bu, komşu yerleşme yerlerinden ayrı tutma olanağı yok bizce.

Gene Didyma'da, yeni kazılar sonucu ortaya çıkan, taş döşemeli geniş yolun yanında eski yapı temelleri görülmektedir. Bunlardaki işçilik, örgü biçimi, beceri çok eskilere giden bir gelişim çizgisi üzerindedir. Burada yerleşmeler üst üstedir. Nitekim toprak katları dört ayrı yerleşmenin varlığını gösteriyor. Bizans döneminin kireçli, kalın duvarları en son yerleşmenin, ortaçağın bir ürünüdür. Daha eski yerleşmeler onun epeyce altındadır. Üstelik Roma dönemiyle Bizans dönemi arasındaki toprak kalınlığı önemli sayılabilecek nitelikte değildir. Eski yolun kıyısı boyunca dizilen bölmeli duvar kalıntılarının değişik türde oluşu da bu yerleşmenin üst üsteliğini kanıtlar, ayrıca.

Didyma adının söylencelerde de geniş bir yeri vardır ayrıca. Onun Apollon ile olan bağlantısı yanında bir de tarih gerçeği vardır. Didyma sözü eski Anadolu dillerindendir, Yunanca değildir. Yunan diliyle açıklanma olanağı da yoktur, Apollo(n) adı gibi.

EFES (MÜZE)

19-20.X.1981

İlkçağın ünlü doğacı bilgesi Herakleitos'un yurdu, sevgiler, saygılar sana. Varlığın devinimle bağlantısını, ilkenin od (ateş) olduğunu, bütün nesnelerin ondan türediğini, fırında tanrıların bulunduğunu söyleyen ünlü bilge Herakleitos. Senin anılarınla dolaşıyorum bu kalıntılar yöresini.

Güzel bir müzesi var Efes'in. Müzede sergilenen uygarlık ürünlerinden çok eski bir yerleşme yeri olduğu anlaşılıyor. İ.Ö. 1400 yıllarını aşan Miken çağı buluntuları bir yerleşmenin değil bir ürün türünün ortaya konuş dönemini gösterir. Buluntular belli bir diziye göre yerleştirilmiş, İ.Ö. XV. yüzyıldan başlayıp İ.S. VI. yüzyıl değin geliyor. Hellenistik dönemde bile din bakımından büyük bir önem taşıdığını gösteren, İ.Ö. 325-300 yılları arasında dikildiği bilinen bir yazıtta Efes'ten Sardis'e giden bir din görevlileri topluluğuna saldıran 45 kişinin ölümle cezalandırılmasını buyuran yargılar var (nr. 1631).

Efes'in din bakımından önemi çok eskilere gider. İ.Ö. VIII. yüzyıl aşan bu geleneğin başlangıçları Troya savaşlarına, Miken çağına değin uzanır.

Müzede sergilenen yontular incelendiğinde, sanatçının gövdenin en ince ayrıntılarını bile işlediği görülür. Roma döneminde yapılmış kimi yontularda gözbebeklerinin bakışı, inceliği insanı etkiler. Bunlar arasında sumermerinden yapılmış

Aquila Severa büstü güzel mi güzeldir. Yontularda erkek güzelliği gövde öğelerinin ağırlığına, dışa taşan güç yoğunluğuna dayanır. Kadın yontularında incelik baştan ayaklara doğru dökülür gibi inen çizgilerde, giysi sarkışlarında dilegelir. Yapıtlarda gövde üyeleri arasında oran, devinmeye yönelik özlü kıvrılışlar göze çarpar.

Erkek, kadın yontularında ortak özellik gövde güzelliğinin sevişmeye yönelik bir nitelik taşımasıdır. Mermerle biçimlenen insan gövdesinde erkeğin dişiye, dişinin erkeğe yönelmesi, duygusal eğilimlerin bütünlüğü içinde veriliyor. Sanatın yaratıcı gücü bu duygusal eğilim içinde bütün becerisini gösteriyor. Artık mermerle diri insanı ayırma olanağı kalmıyor nerdeyse. Kalça, omuz, göğüs, göbek bölümleri gövde bütünlüğünde tek duyguya sesleniyor.

Biçem kaynaşması bütün yapıtlarda başarının son aşamasıdır. Bir İon sütun başlığında Anadolu'da yaygın boğa başını buluruz (nr. 1621). Bu başlıkta Hitit-Urartu-Frig-Likya-İon karışımı bir bütünlük vardır. Bu bütünlük belli bir geleneğin kaçınılmaz çizgisi üzerinde yürümenin doğal sonucudur. Bunun dışına çıkmak toplumun da, bireyin de elinde değildir. Yaşama ortamının genel kuralları sanatçıyı belli koşullarla sınırlandırmıştır artık. Arslan, geyik, keçi bg. varlıklarda durum budur. Biçemin bütünlüğünü sağlayan çizgiler bellidir.

Mezarlarla ilgili buluntular arasında toprak kapların belli bir geleneği sürdüren süslemeleri incelenmeye değer. İ.Ö. VI. yüzyıl ile sonralarının süsleme özelliğini taşıyan boyalar Hellenistik çağı aşarak Roma-Bizans dönemlerine uzanır. Süsleme biçeminde Girit sanatıyla olan yakınlık gözden kaçmıyor. Çok ince bir katı oluşturan, toprağın kendisinde varmış gibi görünen bu boyalar ilgiyle incelenince boyama işinin kap yapıldıktan sonra sürdürüldüğü anlaşılır. Boyalı süslemede egemen olan çizgili örgelerdir.

Sergilenen buluntular arasında ilgiye değer bir güneş saati vardır. Yarım küre biçiminde olan bu aracın içi oyuktur. Saat bu oyuğun içinde, belli bir düzene göre, eşit aralıklarla çizilmiş çizgilerle bir göstergeden oluşur. Çizgilerin üzerine düşen gösterge

gölgesi zaman aralıklarını göstermeye yarıyor. On iki eşit bölüme ayrılan, bölümleri Grek alfabesiyle gösterilen bu saat (nr. 375) Roma imparatoru Caracalla (212-217) ile annesi Julia Donna'ya adanmış. Demek Roma çağının ortalarından kalmıştır. Bu saat türü yeni değildir, Roma döneminden çok eskilere giden örnekleri vardır. Kimi araştırıcılar bu tür örneklerin eskiçağda Babil'de bulunduğunu söylerler. Anadolu'da ilkçağdan kalma tapınakların çoğunda güneş saati görülmektedir. Bu da zamanın bilinmesinde din görevlilerinin ilgili çalışmalarını gösterir. Eskiçağlarda zamanın bilinmesiyle yalnız din görevlileri uğraşırlardı. Mısır'da, Babil'de olduğu gibi. Durum Anadolu eskiçağında da öyleydi.

Roma dönemiyle ilgili yapıtlarda söylence konularının yaşamı süsleme aracı olarak kullanıldığı, işlenildiği gözden kaçmıyor. Tanrılar, tanrıçalar bile yaşamı süsleyen bir örge gibi yansıtılıyor. Bunun en güzel örneklerini Antakya müzesini dolduran mozaiklerde görmüştük. Ana Tanrıça, öteki tanrıçalar eski gövde ağırlıklarını yitirmiş, insanın içini çeken birer güzel, alımlı çalımlı kadındır artık. Tanrılar birer çapkındır, kadınların, kızların ardından ayrılmaz. Sevmeler, sevişmeler, aldatmalar, kız-kadın kaçırmalar doğal olaylardır bu dönemlerde. Bu yalnız Efes'te değil, Yunan-Roma egemenliğinin gittiği bütün yörelerde böyledir.

Hayvan yontularında da ayrıntılara inilir. Hellenistik dönemden kaldığı söylenen bir at başında yanak damarlarının doğal şişkinliği bütün ayrıntılarıyla yansıtılır (nr. 1252).

Süslemelerde başka bir özellik de gamalı haç biçimli kabartmalarda görülür. Karelerin içinde kuş, bitki, balık örgelerinin geniş bir yer kapladığı gözden kaçmaz. Bu tür süslemeleri daha eski dönemlerdeki özdeş kabartmalarda da buluruz. Buluntuların çoğunun tapınaklarda, mezarlarda oluşu, onların inançlarla olan bağlantılarını, sanatın inançların egemenliği altında geliştiğini gösterir açıkça. Bu inanç geleneği eskiçağdan Bizans-İslam dönemine değin sürüp gelmiştir Anadolu'da.

Tiyatro başlangıçtan Roma döneminin sonlarına değin kullanılmış, onarılmış, yeni eklemelerle genişletilip geliştirilmiş bir yapılar topluluğunun en görkemli yerindedir, en görkemlisidir denebilir. Tepenin yamacına yaslanmış, kimi bölümlerinde görülen kireç-kum karışımı harçlı duvarlardan anlaşıldığına göre Bizans döneminde de onarılmış, kullanılmıştır. Efes'in ilkçağdan beri kutsal sayılışı, İ.Ö. VI. yüzyılda geniş bir ilgi toplayışı, bilge Herakleitos'un buradan çıkışı öneminin artmasına, Hıristiyanlığın bile başlıca odaklarından biri olmasına yol açmıştır. Tiyatro kuruluşu, düzeni, bölümleri bakımından Anadolu'da görülen benzerlerinden pek ayrılmaz. Çevresindeki yapılarda geniş bir biçem değişikliği göze çarpar. Bu da ek yapıların ayrı ayrı dönemlerin ürünü olmalarındandır.

Efes'in en ilginç yapılarından biri de bir tapınak özelliği taşıyan agoradır. İlk bakışta agorayı, çevresindeki sütunların düzeni yüzünden, bir tapınaktan ayırma olanağı yoktur. Tiyatroya ulaşan Hadrianus yolunun sağında solunda sıralanan yapıların birer tapınak, tapınakla ilgili eklemeler olduğunu anlamak için alana tiyatronun tepesinden bakmak gerekir. Kaldırım döşeli yollarla çevrede dizilen yapılar arasındaki uyum insan üzerinde kutsal bir varlıkla karşı karşıya gelinmiş etkisini bırakır. Gerek limandan gelen, gerekse tiyatronun önünden batıya dönen güzel döşenmiş yolun iki yanında, agoranın çevresinde, dizilen İon başlıklı ince mermer sütunlar, Roma kemerleriyle bağlantılı ek yapılar bir bütünü oluşturan uyumlu bölümlerdir.

Taş işçiliğinde önemli bir değişme yoktur, mermer süslemelerde biçem kaynaşması bütün açıklığıyla görülür. Agoranın arkasında, biraz yüksekte duran, Serapis tapınağı Roma döneminde sürüp giden eski inanç varlıklarının görkemli bir yapıya dönüşen kanıtıdır. Agoranın düz sütunlarına karşılık Serapis tapınağının kalın sütunları olukludur. Sütun başlıklarında İon-Korint biçem karışımı açıktır.

Kitaplık, Roma çağının ekin (kültür) geleneğine bağlanan,

ilkçağ Anadolu anlayışını sürdüren görkemli yapıdır. Özellikle ön yüzünün iki katlı sütunları bakanda coşku uyandırıyor (yeniden düzenlenmiş olmalarına karşılık.)

Agoranın Bizans döneminde de kullanıldığı sıvalı dükkân duvarlanndan belli. Bütün yapılarda geleneksel Roma kemerleri ağır basmaktadır.

Su yolları, pişmiş topraktan yapılmış su boruları ilgiye değer. Burada Roma ile Bizans içiçedir. Roma yönetiminin sürdürdüğü eski Anadolu yapı geleneği Bizans'ta inançlarla kanşıp kaynaşarak yeni bir içerik kazanır. Bunun en açık örneği eski temeller üzerine kurulan, sonra yeni bir anlam kazanan kireç sıvalı, duvarları resimli "Aşk evi" denen yapıdır. Pişmiş topraktan su boruları, düz tuğla, sıvalı duvar, tuğla kemerli bölmeler eskinin yenileşmesidir ancak.

Kimi yerde içiçe çizilmiş eşkenar dörtgenlerden oluşan süslemeler, çiçek-yaprak-bitki örgeleri eski bir süsleme geleneğinin sürüp gidişidir. Roma döneminin girişleri, mozaikli zengin evleri, Hadrianus tapınağının karşısında yokuş yukarı dizilir. Efes, bir dönemde varlıklıların yerleşme yeri, eğlenme yeri olmuş besbelli. Bu evlerin karşısında, Hadrianus tapınağı yanında bir de Roma hamamı vardır. Bu da yapı topluluğunun bölümlerinden biridir. Bu yerleşme düzeni bakımından Antakya'da Defne neyse İzmir'de de Efes öyledir.

Hadrianus tapınağı karşısında, yanında yukarı doğru dizilen yapılarda Roma ile Bizans öylesine birbirine girmiş, öyle karışıp kaynaşmıştır ki bunları kesin çizgilerle birbirinden ayırma olanağı yoktur nerdeyse. Öyleki Latince yazıtın bulunduğu Romalı genç kızın gömüldüğü "octogon"da bile Roma ile Bizans birbiriyle kaynaşmıştır. Bunun bize öğrettiği tek gerçek iki dönem arasına kesin sınır çizgileri koyma olasılığının azlığıdır kimi yapılarda.

Çeşmeler, sütunlu, revaklı yollar, tepedeki büyük su deposu, hamamlar, saraylar, mezarlar, agora, İsis tapınağı, kilise, belediye sarayı, varlıklı kimselerin evleri gibi çok değişik nitelikte yapılardan oluşan bir bütünlük araştırıcıyı düşündürür. Roma döneminin 300 yılını baştan sona değin kapsayan yapılar top-

luluğunu yontular, kabartmalar, mozaikler, insan, hayvan, bitki örgeleri süslemekte, mermer işçiliğinin gelişim çizgisini göstermektedir. Efes'in bu yukarı bölümü Roma insanının Anadolu'da hangi beğeni içinde yaşadığını, Anadolu işçisinin başarı düzeyini dilegetirir. Mermer öte Ege illerinde, Akdeniz kıyılarında olduğu gibi Efes'te de ilkçağın sanattaki başarısını ortaya koymada, duygularını, inançlarını somutlaştırarak yansıtmada başlıca araç olmuştur. Efes'in ilkçağını, sanat, uygarlık alanlarındaki aşamasını anlamak için işlenen taşa bakmak yeter. Efes'te taş, kitaptan daha kesin, daha açık, daha inanılır-güvenilir bir dille konuşur. O dili öğrenmeden Efes'i anlama olanağı yoktur. Efes'e canın arkasından bakmak onun yanından geçmektir.

Efes'in çok eski bir yerleşme yeri olmasına karşılık buluntuların genellikle İ.Ö. XV. yüzyıldan başlayıp İ.Ö. IV. yüzyıl ile İ.S. V. yüzyıl arasında yoğunlaşması ilginçtir. Bu da yeni yerleşmelerin, yapıların eskilerin üzerinde kurulmasından dolayıdır. Hellenistik çağ, Roma çağı yeni yerleşme yeri bulmamış, eskinin üstüne oturmuştur. İşte hangi taşı kaldırsan altından Roma döneminin çıkışı bundandır. Gerçekte Roma dönemi diye, özgün, başlı başına ayrı bir varlık alanı yaratmış, bir dönem yoktur. Bu ad tarihçilerin bir yakıştırmasından, Anadolu uygarlığını bölmesinden kaynaklanmaktadır. Bir yerde Roma ile Bizans'ı ayıramadığımız gibi, başka bir yerde de Roma ile ondan çok önceki çağları kolayca ayıramıyoruz.

Gimnasium bir eğitim yeridir. Tiyatro, tapınak, hamam, agora dörtlüsünden ayrılmaz. Bu durumu Efes'te de görürüz. Hellenistik adı verilen çağın konduğu kalıta (mirasa) Roma da konmuştur. Efes'te ilkçağ yönetimler birbirini izliyor. Yol, tiyatro, hamam, saray, çeşme, tapınak, mezarlık, agora, yönetim sarayı, eğitim yeri (gimnasium) gibi kurumlar birbirinin ayrılmaz birer öğesi niteliğindedir.

Efes'i bir bütün olarak Anadolu uygarlığı dışında, bağımsız bir varlık diye görüp gösterme çabaları sığ bir düşüncenin ürünü olmaktan öteye geçemez. Müzede sergilenen, inançlarla ilgili, buluntular, geleneğe dayanan sanat anlayışı, yapı biçimi, ku-

ruluş düzeni bu eski bağın değişmez kanıtıdır. Burada yerleşme, bütün eskiçağ Anadolu illerinde olduğu gibi ovanın bitiminden dağın yamacına doğrudur. Surlarla çevrili, tepedeki kaleyle korunan bir yüzey üzerindedir. Bundan da Efes'in bir site biçimli yerleşme yeri olduğu, bir "polis" niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır.

Artemis tapınağı sular altındadır, bir de sunak var kazlar yürüyor içinde. Kare tabanlı, oluklu sütun, biraz ötede doğusunda, tapınağa ağlar gibidir. Kazıdan çıkan sütun başlıkları, sütun tabanları mermer işçiliğinin gelişim aşamalarını gösteren, eski geleneğin izlerini taşiyan kanıtlardır. Efes müzesinin önemli bir bölümü, şimdi sular altında kalan, tapınaktan çıkmış yontularla doludur. Tapınağı dolduran su ile bahçe sulamak için çalıştırılan motorlu tulumbadan çıkan ses yanık, acıklı, dokunaklı bir ağıtı andırıyor. Tulumba acı acı ağlıyor tapınağın durumuna, uygarlığımızın ilgisizliğine. Biraz ötede kilise, tepede Selçuk kalesi, ayrı ayrı çağların içine giren inançların, yapı sanatlarını dilegetiren kanıtlarıdır.

Tapınağın önceden de su altında kaldığı, yeniden onarıldığı, yapıldığı tabanda bulunan eski tapınak taşlarından anlaşılıyor. Bu eski taşların üstünde kalın bir toprak katı var. Yeni tapınağın temeli bu katın üstündedir. En alt döşeme doğal olarak düz taşlarla döşenmiştir. Bu katta bilinen ince taş işçiliği yoktur. Demek ilk tapınak biraz ilkeldi, sonradan yapılanlar çağın sanat aşamasına, uygarlık düzeyine uygun bir nitelikte yürütüldü. Bütün tapınak alanını kaplayan toprak katı ise birkaç metre kalınlıktadır. Bu da su baskınlarının çok büyük boyutlara ulaştığını, sık sık yinelendiğini gösterir.

Efes müzesinde oldukça ilginç iki buluntu vardır ki Anadolu'nun başka yerlerinde benzerini bulmak güçtür. Bunlar arslan gövdeli iki fallostur. İkisi de birbirine benzemektedir.

22.X.1981/Perşembe

İ.Ö. VI. yüzyıldan kalan pişmiş toprak lahitler de düşündürücüdür. Anadolu'da kaya mezarı, taş lahit, mermer lahit

yaygındır. Bunların yanı sıra küp mezarlar da bulunmuştur. Ölünün kemikleri ya da bütün gövdesi bir küpe konur, küp ağzı doğuya bakacak durumda toprağa gömülür. Toprak lahitle yere gömme ayrı bir anlam taşıyor. Ölüyü küple gömme geleneği çok eskidir. Buna karşılık toprak lahitle gömme pek eskilere gitmez. Burada birbirine eklenen iki olay sözkonusudur. Biri eskiçağdan gelen küple gömme, ikincisi toprak lahitle gömme.

Gömme olayında ilginç olan, ölünün doğrudan doğruya toprağa konması değil de bir kabın içinde korunmasıdır. Bu işlemin tek kaynağı öldükten sonra dirilme, tinin ölümsüzlüğü, yaşamın başka koşullar altında, başka bir ortamda sürüp gittiğidir. Bu konuda, ilke bakımından, çoktanrıcı dönemle tektanrıcı dönem arasında bir ayrılık, terslik yoktur. Bütün ayrılıklar ayrıntılardadır. Ölüyü topraktan yapılmış bir kabın içinde gömme ile ağaçtan yapılmış tabutla gömmenin, ilke yönünden, birbirine aykırılığı sözkonusu değildir.

Meryem Ana evini sevmedim, Yedi Uyurlar (s. 118) Magarası'na da inanamadım.

ELAZIĞ-HARPUT

9.9.1981

Hızlı gelişmekte olan, varlıklı, uygarlığı beton yapıların çok katlılığında arayan bir il Elazığ. Düzensiz, dağınık. Selçuklu-Osmanlı dönemi uygarlık ürünlerinin çokluğuna karşılık halkın onlara karşı ilgisi, sevgisi yok. En güzel bir tarih yapıtı bile bakımsızlık, pislik içinde. Çok eski bir yerleşme yeri olmasına karşın müzesi bile topluma açık değil. Bütün buluntular sandıklara doldurulmuş, müze denen güzel yapının tozlu bodrumlarında güneşi bekliyor. Müzenin başında bulunan görevli uygarlık denince yalnız İslamlığı anlıyor, Anadolu'nun eskiçağını, eski uygarlık dönemini bilmek, duymak bile istemiyor. Tarih içinde tarihsiz yaşamanın bir erdem olduğunu sanan kısır anlayış. Kafasız, kafataşçı bir kadın.

Devrimlere karşı olanların övündükleri Harput ise yürekler acısı. Kalesinin yanında mescid, hamam, tabakhane pislik içinde, şarap şişesi kırıklarından, insan terslerinden geçilmiyor. Alparslan'ın, şaha kalkan atın üstünde duruşu, ilçeye tepeden bakışı neyi kurtaracak bilemeyiz. Anıtın az ötesinde kadınların acılarını, üzüntülerini gidermek için sığındıkları alçak damlı bir yatır yeri. Umut dolu kadınlar ürkek gözlerle dolmuş içine.

Harput müzesi denen eski, yıkık cami de toz toprak içinde, bekçisi ilde geziyor, anahtar cebinde. Taş işçiliği güzel, becerili. Özellikle yontma taş işlemeleri ilgiye değer. Hitit-Urartu taş iş-

çiliğinin sürüp gittiğini gösteren bir aşamada. Mezartaşlarında kalın, iri yazılar tarihin yüzüne karşı dargın bakıyor gibi. Halk bunlara karşı ilgisiz, saygısız. Ötede güzel bir tarih anıtı, Selçuk döneminden kalma, dibinde pislik, koku, toz-toprak.

İ.Ö. VIII. yüzyılda Urartu-Hitit sınır ili olmasına karşılık o dönemden kalma bir yapıt kalıntısı bulmak güç. Sonraları Asurlular'ın, İranlılar'ın eline geçmiş. O dönemlerden kalma buluntular da pek önemli değil. Roma-Bizans döneminin ürünleri de pek gelişmiş bir aşamada görülmüyor. Harput gittikçe sönmekte, yalnız tarihin oyuklarında barınan bir kalıntı durumuna dönmektedir bugün. Harput'la övünenler, Harput'u sevenler birer düş görüyorlar demek. Bir yetkili bize, yontunun Alpaslan değil Battal Gazi olduğunu söylemesi neden? Bir yetkili bize, yontunun Alpaslan değil Battal Gazi olduğunu söylemesi de neden?

ERZİNCAN

28.9.1981

Erzincan denince bakırcısı, çömlekçisi, elişlemeleri, dokumaları yanında bir de Altıntepe gelir gözlerin önüne. Altıntepe İ.Ö. 1000 yıllarında başlayan bir yerleşme yeri diye bilinir genellikle. Altıntepe'de Urartu sanatının, taş işçiliğinin görkemli örnekleri vardır. Bunlar Hitit sanatıyla karışıp kaynaşmış, birbirini özümlemiş durumdadır. 18 sütunlu tapınağın duvar işçiliğine diyecek yoktur doğrusu.

Altıntepe İ.Ö. 1000 değil çok daha eskilere giden bir yerleşme yeridir. Üstteki kalıntılar İ.Ö. 1000 yıllarının ürünüdür. Ancak onların temelleri incelenince gerçek bambaşka görülür. Bu eski temeller üzerine kurulmuş yeni yapılar insanı yanıltıyor. İ.Ö. 1000 yıllarından başlayan yerleşme yeri kanısı bu üstteki yapı kalıntılarının incelenmesinden doğuyor. Burada Urartu döneminden kalma arslan yontuları bulunmuştur.

Temellerdeki taş işçiliği, duvar örgüsü çok eskidir. Onların üzerinde bulunan katlar da sıra ile Urartu, Roma, Bizans dönemlerini, daha sonrakiler Beylik çağının yapı özelliklerini dilegetirir. Kale duvarlarında değişik dönemlerin duvar örme becerisini gösteren kalıntılar açıktır. Birkaç odalı mezarlardaki taş işçiliği, oda bölmeleri sonraki dönemlerin yapı sanatını yansıtır niteliktedir. Tepenin yamacında bulunan mezarlar yalnız taş işçiliği değil duvarcılık, oda bölmeleri, düzen bakımından da görkemli birer kalıntıdır.

Kalenin çepçevre dolanan duvar yıkıntıları işleniş bakımından değişik dönemlerin becerisini kanıtlar. Yerleşme yerleri bu koruyucu duvarların kuşattığı yamaçlarda basamak basamaktır. Tepenin çevresini kuşatan ova, savunma bakımından elverişli bir yerleşme değildi ilkçağda. Bundan dolayı Altıntepe yoğun bir yerleşmenin odağı oluvermiş.

Sütun kalıntıları Roma döneminin taş işçiliğini gösterir. Mezar odalarının kapı üstleri, kapı yanları da Roma döneminin pek ötesine gitmez kanısındayız. Bu mezarlar Urartular'dan kalsa bile sonraki dönemlerde yeniden işlenmiş, geliştirilmiş, değiştirilmiş öylece kullanılmıştır. Bunu Urartu mezar geleneğinin taşıdığı değişik özelliklerden anlamak kolaydır. Altıntepe Anadolu insanının el emeğiyle biçimlenen bir yerleşme yeri olmakla kalmıyor. Ayrı ayrı dönemlerin becerisinden oluşan bir karışım biçiminde ortaya çıkıyor. Çağlar, beceri bakımından, içiçedir, birini ötekinden kesin çizgilerle ayırma olanağı yoktur. İnanç değişmelerinin getirdiği ufak tefek işçilik ayrılıkları, süsleme başkalıkları bütünün kaynağını değiştirmeye yetmiyor.

Dolaştık Erzincan iş yerlerini, eski elsanatlarının ürünlerini aradık boşuna. Nerde çocukluğumun o süslü Erzincan bakır kapları, ibrikleri, tasları, sahanları, güğümleri? Nerde bakırı bir ipekli dokuma gibi işleyen becerikli eller? Nerde o güzelim kilimler, boyası solmayan türlü türlü işleme çoraplar, eldivenler, heybeler, çantalar? Eski gitmiş, gelen eskinin yerini tutmuyor, bir boşluk seziliyor ortalıktı.

Erzincan'da eski taş işçiliğinden de bir iz kalmamış. Nereye baksan betonun egemenliği, evlerin tekdüzeliği, sıkıcılığı görülüyor. Değişme güzeldir bir gelişim çizgisi üzerinde olursa, yozlaşmaya yönelmezse. Yoksa yozlaşma, özden uzaklaşma, kökten kopma değişme değildir, gelişme değildir. Dolaşın Erzincan'ı bütün duygularını boyam boyam çoraba işlemiş bir genç kızın elinden çıkmış o güzelim işleri bulamayacaksınız, acı bir anının verdiği burkuluşla döneceksiniz. Nerde o toprak boyalı, kök boyalı şiir gibi dokumalar? Uygarlığın yerinde yeller esiyor şimdi.

ERZURUM

29.8.1981

Erzurum, bir il olarak, pek eski bir yerleşme yeri değildir. Yörelerindeyse durum değişir. Karaz dolaylarında yapılan kazılar sonucu tarihöncesine giden buluntular, Hitit döneminden kaldığı ileri sürülen uygarlık ürünleri ortaya çıkarılmıştır. Tarih bakımından Erzurum'un önemli ilkçağın bitimiyle başlar. Roma egemenliği altına girdi, ortaçağda, adı da "Roma ülkesi" anlamında "Arz-ı Rum" olarak İslam yazarlarınca benimsendi. İlin, bugünkü adıyla bağlantısı olmayan, komşu dillerden gelen, değişik adları vardı. Erzurum ortaçağda büyük bir önem kazandı, Doğu ile Batı'yı birbirine, özellikle Karadeniz'e bağlayan uzun yolun başlıca durağı oldu.

Erzurum müzesinde sergilenen yapıtlar tarihöncesinden başlayıp Hitit-Urartu-Yunan-Hellenistik-Roma-Bizans-Selçuklu-Osmanlı dönemlerini kapsar. Bu uygarlık ürünlerinin çoğu toprak kaplar, tarihöncesinin taştan yapılmış araçları, Hitit, Urartu dönemlerinin buluntularıdır. Toprak kaplarda görülen işçilik, örgeler, biçim tarihöncesinden bu yana bilinen sanat gelişimi üzerindedir. Hitit, Urartu dönemlerinden kalan buluntularda bilinen başarı aşamaları görülür. Kullanılan örgeler genellikle çizgilerdir.

Roma, Bizans dönemlerinden kalan toprak kaplarda da Anadolu eskiçağının sanat geleneğinin etkisini, izlerini görmek güç

değildir. Bu da, bu yörenin doğal durumu dolayısıyla. Batı Anadolu'dan az etkilenmesi yüzündendir. Uygarlık açısından bakıldığında, Anadolu uygarlığının belli bir gelişim çizgisini izlediği, bu çizgi üzerinde yürüyen insanların gene Anadolu kökenli oldukları, yönetim değişikliklerinin büyük insan topluluklarının değişmesine elverişli olmadığı görülür. İşçilikte, yapıtı ortaya koyuş, süsleyiş biçiminde değişmeyen beceri inceliği, özelliği vardır ki bunu, Anadolu kökenli olduğu kesinlikle bilinen yapıtlarda görmekteyiz. Bu buluntuları gerçeğinden koparma eğilimi inançlardan, tarihi bilinci eksikliğinden doğmaktadır. Erzurum müzesinde sergilenen Hitit-Urartu çağından kalma bir toprak kapla, Roma öncesi, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı dönemlerinden kalan özdeş biçimli kapları, sözgelişi testileri ya da çömlekleri, adak kaplarını karşılaştırdığımızda kesilmeyen bir sanat anlayışının geçmişten günümüze doğru uzayıp geldiğini kolaylıkla görürüz. Konuyu saptırmak için çok seyrek görülen, bambaşka özellikte birkaç örnek bulmanın gereği yoktur, sorunun çözümüne yaramayacaktır. Böylece saptırıcı bir örnek yıldızların ışığı ay'dan aldığını, bunu da ancak ay doğduğunda, ay ışığında yıldızları görebildiğimizi ileri sürmeye benzer. İlk bakışta çok inandırıcı gibi görülen bu örnek gerçekte saptırıcı, yanıltıcıdır. Konuyu aydınlatmaya değil içinden çıkılmaz duruma getirmeye, karmakarışık etmeye yarar.

Müzede sergilenen Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı uygarlık ürünlerine gelince ilkinden sonrakine doğru sürüp giden sanat anlayışının ne denli açık olduğu ortadadır. Değişen yalnız inançların yapıtı süslemedeki etkisidir. Roma döneminin çoktanrılı sanatının yerini Bizans'ın tektanrılı inancının aldığı, sanatın gelişim doğrultusunu değil de boyasını değiştirdiği anlaşılır. Çoktanrılı dönemden kalma bir tapınağın kiliseye, kilisenin camiye dönüştürülmesi gibi bir olayla karşılaşırız.

Selçuklu, Osmanlı dönemlerinde yazının, boyalı süslemenin, savaş araçlarının, işleme-dokuma türünden yaratmaların, ağaç oymacılığın ağır bastığı görülüyor müzede. Artık Osmanlı'nın gözünde süsleme değişik biçimde yazı türleri ortaya koymak, çiniye, çömleğe, bakır kaplara, demir savaş araçlarına, mangala,

siniye, tepsiye, başlıklara Arap yazılarıyla ayet, dinle ilgili sözler yazmaktır. Bu yazılar, bulunduğu nesnenin durumuna göre, altın, gümüş olur.

Erzurum ilindeki Selçuklu-Osmanlı yapılarında taş işçiliği bilinen doğrultudadır. Düzgün yontma taşlar genellikle dikdörtgen, kare biçimlidir. İlkçağdan bu yana görülen örneklerin yolu üzerindedir. Taş işçiliği yanında önemli bir başarı ürünü de deliksiz tuğla işçiliğidir. Bu işçilik gerçekten büyük bir beceri örneğidir. Özellikle kızıl topraktan çok başarılıca pişirilmiş deliksiz tuğla dizimi, duvarda, bir kilimin oyalarını andırıyor. Bu örnekleri Anadolu'nun Selçuklu-Osmanlı egemenlikleri döneminden kalan bütün yapılarda buluyoruz. Konya, Sivas, Amasya dolaylarındaki yapılarda, özellikle medreselerde, adı geçen duvar işçiliğinin kolay kolay erişilmez olgunlukta örnekleri vardır. Bu tür işçiliğin kaynağını da Anadolu dışında arama, belli bir yörenin insanlarına yükleme geçerli, tutarlı değildir.

Erzurum'u daha önceleri de görmüş, gezmiştim. Bütün değişiklik beton yapıların çokluğundadır. Eski Erzurum dokumaları, kilimleri, cecimleri, çorapları, heybeleri, çantaları gittikçe azalıyor, onları dokuyan eski ellerin becerisini yenileri yakalamak, sürdürmek istemiyor besbelli. Yıllardır çok yakın olarak tanıdığım, inancını bildiğim Erzurum insanı da tarihine karşı ilgisizdir. Dinden başka bir gerçek tanımak istemiyor. Eskiçağ uygarlık ürünlerini geçersiz, gereksiz sayıyor.

ESKİŞEHİR - KÜTAHYA

1971-1972

Kütahya'ya ikinci gelişimdir bu. Kurtuluş Savaşı yıllarında, burada mutasarrıf olan amcamdan, yengemden nice acıklı anılar dinledim, öyküler duydum bu yöreyle ilgili. Ondandır bende bambaşka bir iz bıraktığı. O duyguyla gezdim yörelerini.

Kütahya adı "Kotys İli" anlamında "kotyaion" sözünden gelir. İlin kuruluş yılı, yerleşme çağı kesinlikle bilinmiyor. Ancak müzesinde sergilenen tarihöncesi buluntuların incelenmesinden anlaşıldığına göre eski bir geçmişi vardır. Tarihi boyunca çok el değiştirmiş, Bitinya, Bergama yönetimi altına girmiş, önce Persler'in eline geçmiş (İ.Ö. 546), derken İskender (İ.Ö. 334) Roma, Bizans, Osmanlı dönemlerini yaşamış. Kütahya dolaylarında eskiçağdan, ilkçağdan kalma önemli il kalıntısı yoktur. Ortaçağdan kalan kalesi yüksek bir tepenin üzerindedir, son yıllarda biraz onarım görmüştür.

Kütahya müzesinde sergilenen uygarlık ürünleri tarihöncesinden başlayıp Hellenistik-Roma-Bizans dönemlerine gelir, Osmanlılar'a uzanır. Bu ürünler arasında toprak kaplar, ufak tefek yontular, kabartmalar, mezar kalıntıları, buluntuları, kimi sikkeler öğreticidir. Hititler'den, Frigler'den kalan toprak kaplar, adak kapları, sunak kapları bilinen becerinin izlerini taşır, Anadolu sanatının kendine özgü başarı aşamalarını gösterir.

Müzenin bir de halk sanatlarıyla ilgili bölümü vardır. Burada sergilenen ürünlerin çoğu yakın dönemlerin dokuma, elişi, örgü türünden varlıklarla çinilerdir. Kütahya toprağı, İznik gibi çini yapımına en elverişli topraktır Batı Anadolu'da. Frigyalılar'ı Anadolu çiniciliğinin atası olarak gösterirler. Bizce daha eskilere gider, toprak kap yapımıyla bağlantılı bir nitelik taşır çinicilik Anadolu'da. Çinicilik, beceri bakımından, bambaşka bir emek isterse de bir sanat geleneğine dayanması gerekir. Çiniler üzerindeki süsleme örgelerine bakıldığında, kullanılan değişmediği, bitki, çiçek, kuş, öteki hayvan türleri arasında gidip geldiği görülür. Ayrıca daha uzun süreli yerleşmeleri gerektirir çini yapımı. Bunun Anadolu'ya Doğu'dan, XI. yüzyıldan sonra Asya göçleriyle geldiğini ileri sürmek duygusal bir tutum olmaktan öteye geçemez. Nitekim Hellenistik dönemde bile gelişmiş bir çini işçiliğinin örnekleri elimizdedir. Süslü, pırıl pırıl, boyalı, iyi pişmiş toprak kaplar vardır XI. yüzyıl ötelerine gider. Bizans döneminde çini işlerinin epey gelişmiş olduğu da biliniyor. Selçuklu-Osmanlı dönemlerinde bu beceri daha yüksek aşamaya ulaşmış, daha geliştirilmiş besbelli. Ancak, bu ilk bulucu, ilk yaratıcı ne Osmanlı'dır, ne Selçuklu, ne Bizans.

El örgüleri, el dokumaları daha ilginç geliyor bana Kütahya insanının. Özellikle kullanılan kök boyasının etkisi bambaşka oluyor. Çinide kullanılan örgeleri, belli konularda, örgülerde, dokumalarda da buluyoruz. Özellikle bu örgülerde, dokumalarda görülen çizgili süslemelerle çinilerdekileri ayırma olanağı yoktur. Ortaya konan ürünün gereçleri değişiyor da süsleme öğeleri değişmiyor bütün Anadolu'da.

Kütahya insanı oldukça değişik, Eskişehir insanıyla komşu olmasına karşılık davranış biçimleri ayrı. Eskişehir insanı daha devingen, daha çok kır insanı, atı, koyunu, sığırı çok seviyor. Kütahya insanı daha durgun, daha içine kapalı. Kimbilir çiniciliğin gelişmesinde büyük katkısı olması da bu tutumdan kaynaklansa gerek.

**
*

Eskişehir de eskidir az çok, ilkçağda Darylaion derlerdi

adına. Bugünkü ilin biraz daha uzağında, Porsuk çayına yakın bir yerdeymiş bu eski il. Kaplıcaları yüzünden bugünkü yere taşındığı, ya da yaklaştığı sanılıyor. Bu yöreler eskiden Frigya egemenliği altındaydı. Nitekim Eskişehir müzesinde sergilenen buluntuların çoğu da Frigya döneminden. Toprak kaplar, sunak kapları, adak kapları, ev gereçleri çoğunlukta. Müze pek varlıklı değildir. Tarih bakımından Eskişehir'in kendi değil de yöreleri önemlidir, varlıklıdır. Ancak, Eskişahir halkının ilin, yöresinin tarihiyle oranlı bir davranış içinde olduğu söylenemez. Seyitgazi, Çiftcler köylerinde bulunan eski uygarlık ürünleri, özellikle Frigya kaya mezarları bakımsız, ilgisiz, kendi başına bırakılmış, kimi koyun ağılı, kimi samanlık, kimi çobanların yaktıkları ateşlerle kararmış durumdadır. Kaya mezarlarını gezerken arkamızdan birkaç köylü, kadın-erkek, "ne b. arıyorlar oralarda..." diye mırıldandılar, bayan arkadaşlarımızı yabancı sanarak sevimsiz sözler söylediler. Bunları söyleyenler bir süre sonra bize satmak için toprak altından çıkarılmış düzmece öteberi gösterdiler, ilgisiz kaldığımı anlayınca da, kendi aralarında, "bunların işten anladığı yok" deyip uzaklaştılar.

Kütahya-Eskişehir dolaylarında en çok ilgimizi çeken, halkın tarihe, tarih varlığına karşı, bilinçli bir öfkesinin bulunmasıdır. Kimle konuşmuşsak Kırım'dan, Kafkasya'dan gelmekle övündü. Oysa ne kullandıkları yaşam, tarım araçları, ne de yaşama biçimleri Kırım-Kafkasya insanlarında görülenlere benziyordu.

FASELİS

7.X.1981/Sabah

Anadolu kıyılarının en güzel koylarından, en eski oturma yerlerinden biridir Faselis. Deniz insanlarının uğrağıydı ilkçağda, sonra başlıbaşına bir il olmuş. Yan yana iki koya yerleşmiş, sırtını dağlara, ağaçlıklara yaslamış bir il. Deniz uyur gibidir iki koyda da.

İki koyu birbirine bağlayan yontma taştan döşeli yol, batısında Hadrianus tapınağı. Tapınak, sunak, tiyatro eskiden başlanan Roma döneminin sanat anlayışını, yapı işçiliğini yansıtan bir bütünlük içindedir. Birbirine eklenen yüksek kemerlerin çevrelediği geniş alanda sanatla yaşam içiçe girmiş. Az ötede mezarlık, üstü kapaklı Roma lahitleri. Likla-Frigya mezarlarının başarı yolu (s 124) üzerinde besbelli. Yeni bir buluş değil bu tür mezarlar Roma döneminde. Deniz kıyısını çevreleyen, bele dolanmış bir kemer izlenimini uyandıran çakıllı deniz taşından rıhtım duvarları. Kimi suya gömülmüş, kimi dışarda.

Faselis, Anadolu'nun birçok yerinde görüldüğü gibi, yörenin doğal durumuna uyularak kurulmuş bir ildi. Bu eski geleneği duvarların yapımında, kullanılan taşların türünde, yamacın eğikliğine, düzlüğüne uymada görmekteyiz. Bu özellik, bize, Faselis'in konum bakımından yeni bir yerleşme olmadığını, Roma döneminin burada bir egemenlik sağlamaktan öteye geçmediğini anlatıyor. Sütunların genellikle yerel taştan oluşu, duvarların

harçsız, kimin de kum-kireç karışımı harçla örülüşü yerleşmelerin eskiden yeniye doğru sürüp gittiğini gösterir.

Denizle karanın birleşmesinden oluşan doğal özellikler Roma dönemi insanının sanatında, Anadolu'nun alışılagelen becerisini, başarısını pek geliştirememiş. Roma döneminde görülen inceliğe kaçma burada yok, nereye baksan doğal durum ağır basıyor. İşçilik doğanın egemenliği altındadır.

Bir yamaca yaslanan küçük tiyatro 3000 kişilik gibi görünüyor. Tiyatroda da, Anadolu'nun başka bucaklarında görülenlerin işçiliği belirgin, deniz kıyısına özgü bir yenilik yok pek. Romalı yöneticilerin elinde biçimlenen yaşama anlayışı, Faselis'te Anadolu insanının taşı işleyip süsleyen emeğiyle uygarlık ürününe dönüşmüş. Bütün yapılarda geometri düzeninin egemenliği görülüyor. Duvarların örüldüğü taşlar Orta Anadolu ile Doğu Anadolu yörelerinde görülen eskiçağ yapı kalıntılarındaki gibi dikdörtgen biçimli. Burada yapılar, kalıntılarından anlaşıldığına göre, değişik dönemlerin ürünüdür. Eskisi yıkılmış, onun yerine, eski temeller üzerinde yenisi kurulmuş. Kimi duvarlarda görülen taşlar, kırık tuğlalar, eski yapılardan alınıp yeni duvarlara konan sütun başlıkları, sütun tabanları yerleşmelerin kesilmediğini belgeliyor. Öteye beriye dağılan yapıların denizle bağlantısı kopmamış. Kimi duvarların Manastır'da, Osmanağa'da olduğu gibi, denizin içinde kalışı suyun zamanla yükselip karaları bastığını gösteriyor. Yapılar, genellikle, birbirine dikey durumda, kıvrık, dolambaçlı yol yok. Tarihi boyunca saldırılara uğramış, değişik yönetimlerin egemenliği altına girmiş Faselis. Roma-Bizans ikilisinden sonra Türkler'e geçmiş, Selçuk-Osmanlı egemenliği altında yaşayıp günümüze gelmiştir. Oysa, son iki dönemin sanat izini, yapı geleneğini gösteren özelliği yansıtan en küçük bir buluntu, kalıntı yok ortada. Bugün Faselis'te, kalıntıların dışında, deniz-güneş bir de yeşil çamların oluşturduğu üçlüden başka bir nesne görülmüyor.

Faselis'te benim için üzücü bir olay da "Mavi Yolcular"ın yıllarca önce, deniz kıyısında bir kayaya çimento üzerine, ince, renkli taşlarla yazdıkları "merhaba" oldu. Çimentoya bastırılan

el izlerini okşarken elime, gövdeme tatlı bir sıcaklık yayıldı. Sabahattin Eyuboğlu'nun el izlerini seçemedim, ancak sıcaklığını, bilinmez bir ülkeden yalnız gönlün duyabildiği bir sesle bana "merhaba İsmet kardeş" diye seslendiğini duydum. O sesin yarattığı burkuluşla bütün Faselis kalıntılarını dolaştım. Siytlerde gördüklerim, Sabahattin Eyuboğlu'nun onları açıklayan sesi içimde canlandı, yankıdı. Bütün "Mavi Yolcular"ı daldığım sessizliğin derinliğinde, kendi içimin maviliğinde saygıyla, sevgiyle andım, ağladım. Çevrenin sessizliği, denizin durgunluğu benimle özdeş duygular içindeydi sanırım. Şimdi oralarda, Anadolu uygarlığını kalıntılar arasında, filmin olanaklarıyla kaldırmaya çalışan arkadaşlarımın bu anılara ne denli uzak olduklarını söylemeye de dilim varmıyor. Bir olayı yaşamadan anlama olanağı da yok demek. Doğaya, uygarlık ürünlerine camın arkasından bakmak, onun sıcaklığını, diriliğini duymayı engelliyor. Sevmiyorum, sevemiyorum böyle bakışı. Buna karşın gene gerekli, yararlı, öğretici, önemli bir iş. Gene de sevemedim bu tür çalışmayı. Yalnız ilginç geleni, akcamda gözlemciye sevimli geleni aramak, filmini çekmek bana soğuk göründü. Bu nedenle tiksindim, kendi kendimi birlikte çalıştığım topluluktan soyutladım, uzak kıldım, ayrıldım onlardan gönlünce. Yaptığımın iyi mi kötü mü olduğunu bilemem, ben böyleyim işte.

Yüzyılların üzerinden aşarak gelen, yağmur, deprem, kuraklık gibi doğal olaylarla savaşan, toprağın altına sığınan bir uygarlık ürününe karşı en büyük saygısızlık ona yüzden, camın arkasından bakmaktır diye düşündüm. Oysa uygarlık alanında kendine düşen görevi yapmayan, boyuna işin kolayına, kandırıcılığına kaçan sorumluların sorumsuzca davranışları karşısında bu görevi üstlenen kimselere de saygı duymak gerekir. Bilginin yapmadığını, yapmak istemediğini bir başka topluluk yapmaya kalkarsa üzülmesi gerekenin kimler olduklarını anlamak güç değildir. Sevmek gerek böylelerini, vurdumduymazlara, gerçek görevlilere uygarlığa saygı, sevgi duymanın ne olduğunu onlar öğretmeye çalışıyorlar. Bütün uğraş türlerini özdeş odakta toplama olanağı yoktur. Kimi derinlere

inen bir çabayla işe koyulur, kimi de kendi becerisi gereği en güzel görünen yanı, en ilginç yönü arar. Evet, bilim açısından bakılınca ilginç yanı, gözlemciye çekici, güzel geleni aramak eski uygarlık ürünlerine karşı uygarca bir davranış sayılmaz. Ancak görevini yapmayanın karşısında çakılıp kalmak da yakışık almaz pek.

Faselis yıkıntılarını Anadolu uygarlığının Akdeniz kesimi içinde, bir bütün olarak, görmek, anlamak gerekir. Burası içine kapalı, çevresinden kopuk bir uygarlık bölgesi değildir. Anadolu'nun güneybatı kesiminde, bir bütünün öğelerinden biridir bu yöre. Anadolu insanının emeğiyle biçimlenen bu kalıntılar eski bir uygarlık geleneğinin büründüğü yeni kılıktır, değişmeyen gövdenin sık sık değiştirdiği giysilerden biridir. Çağın beğencine göre biçilmiş yeni bir dokumadır.

FETHİYE

13.X.1981

İlkçağda Telmessos'tur adı. Anadolu kökenli bir söz. Likya egemenliğinden önceki çağları kesinlikle bilinmiyorsa da yerleşmelerin İ.Ö. 3000 yıllarını aşan bir geçmişi olduğu ele geçen neolitik çağ buluntularından anlaşılıyor. Bir denizci yeridir Fethiye. Bu bakımdan sık sık denizci insanların saldırılarına uğramış, kısa aralıklarla el değiştirmiştir.

Fethiye'nin en ilginç yanı kaya mezarlarıdır. Likya çağından kalan bu mezarlar biçim, düzen, iç bölümleri bakımından Frigya, Urartu kaya mezarlarıyla yakın bir benzerlik gösterir. Mezarlarda öteki Likya mezarlarına oranla önemli bir değişiklik, gelişme yoktur. Mezarlar, tek, çift, üç, dört ölü alabilecek biçimde, değişik içeriktedir. Bu mezarlar arasında en önemlisi ilçenin arkasında, dik yamaca oturmuş büyük kayanın ortasında yeralan önü sütunlu, avlulu mezardır. Bir kral mezarı olduğu söylenen bu kaya mezarı yakınındakilerle bir bütün oluşturur. Yazılar kesinlikle okunamamıştır.

Fethiye'nin Likçe paralarda adı "Telebehi" olarak geçer. Kimi bu paralara dayanarak ilçenin İ.Ö. V. yüzyılda yerleşime açıldığını ileri sürer. Bu da kesinlikten uzak bir varsayımdır.

Mezarlar tür bakımından işlemeli, süslü, yalındır. Bu durum, bu mezarların toplumun değişik kesimlerini oluşturan kimselerle ilgili bulunduğunu gösterir. Varlıklı, orta durumlu, yok-

sul gibi toplum katlarının bulunduğu kanısını uyandıran bu mezar türlerinin, şimdilik, başka bir yorumu yoktur. Bu tür mezarları Anadolu'nun değişik bölgelerinde görmekteyiz.

Fethiye'nin bir deniz kenti olması yaşamını türlendirmiş. Tarihi boyunca Yunan, Pers, Roma, Bizans, Kıbrıs, Girit egemenlikleri altına girmiş, en sonra Osmanlılar'a geçmiştir. Troya savaşında, bütün Likya bölgesiyle, Priamus'un yanında yeralmış, İskender'e karşı koymadan boyun eğmiştir.

Kalesi gerek yapımı, gerek biçimi bakımından eski temeller üzerine kurulmuş bir ortaçağ ürünüdür.

Mezarların kimini süsleyen sütun başlıklarında Dor, İon karışımı bir biçem vardır. İlçenin içinde, yol üzerinde duran lahitlerin Roma lahdi olduğu söylentisi doğru değildir. Bunlar Roma döneminde de kullanıldığı sanılan Likya lahitleridir.

Fethiye'de bulunan yapıtlar arasında çok ilginç olanlarından biri de "Emniyet Amirliği"nin yanında duran lahittir. Kapağının iki yanında, savaşçıların önünde, lahitin içinde yatan karıkocanın kabartması vardır.

Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, Fethiye geçmişiyle orantılı bir görünüm taşımaz. Tarihine karşı, kimi Anadolu yörelerinde gördüğümüz gibi, Fethiye ilçesi de ilgisizdir. Kendi kendini yadırgayan bir durumu vardır. İnsanları, deniz kıyısında yaşamalarına, verimli topraklardan bol ürün almalarına karşılık, o olanakları sağlayan doğa, tarihten kopmuş gibidir. Akdeniz insanının kıvraklığını, deniz gibi oynaklığını, çevikliğini Fethiyeli'de görme olanağı yoktur. Fethiyeli toprağına yabancı bir Orta Anadolu insanı gibidir. Onun gözünde toprağın tarihi değil yalnız verdiği ürün, sağladığı günlük yarar önemlidir.

FİNİKE

7.X.1981/Öğleden Sonra

Yuvarlar Köyü - Saklısu

İşlemeli, süslemeli geleneksel Likya mezarları. Kiminin kapısı üstünde yazılar. Mezarlar iki kişilik, üç kişilik, dört kişilik türden aile barınağı gibi geliyor insana. Kimi mezarların önyüzünde, sağlı sollu kabartmalar. Yamacı boydan boya aralıklarla dolduran, kayalara oyulmuş, uzaktan bakınca üzüntü veren, ilgi uyandıran uygarlık kalıntıları. Kabartmalarda daha çok Hellenistik-Roma çağının sanat anlayışını yansıtan bir özellik varsa da gerçek öyle değil. Hellenistik-Roma döneminin nereden kaynaklandığını gösteren somut belgeler bunlar.

Mezarların çoğunda, önyüzde, kapının üstünde, mezarı boydan boya kaplayan yuvarlak uçlu, sarkıtlı süslemeler. Bunların kabartmaları 13-23 arasında, mezarın büyüklüğüne göre değişiyor. Bütün mezarların kapıları doğuya dönük. Yamacın, kayaların doğal durumu da buna elverişli.

Tiyatro, Roma döneminin sanat özelliğini gösteriyor, kemerli duvarları da öyle. Yerleşmeler ovadan kaçıp yamacın eteklerine doğru uzayıp gidiyor. Kayalık yamacın en yükseğinde bir mezar, yanında yarım kalmışa benzer bir sunak. Onun da yanında daha önceki çağların işçilik özelliğini gösteren bir duvar kalıntısı. Bu bölgede yerleşmelerin İ.Ö. 3000 yıllarına gittiği

söylenebilir. Kalıntıların Likya ürünü sayılmasına karşılık Roma yönetiminin bu mezarlardan, bu yapılardan yararlandığı, onları kendine göre yeniden işleyip onardığı görülüyor. Bunlar arasında Roma mezarlarını andıran biçemli olanlar da var.

Tepenin yamacında, tiyatronun yukarısında kazılardan çıkarılmış (1974-1976) iki yontu var, Roma biçeminin özelliğini taşıyor. Kadının elinde bir sürahi, yanında erkek savaşçı. Burada, Roma dönemi yerleşmesinin eski kalıntılar üzerine oturduğu anlaşılıyor açıkça. Mezarların yapısında göze batar bir gelişme, bir biçem değişikliği sözkonusu değildir. Dikdörtgen biçimle geometrik süslemeler, oymalar, kabartmalar varsa da aşırı bir süslemeden kaçma eğilimi belirgin.

Bu köyde sazdan örülmüş evler, tahtadan evler hep tek katlı. Genellikle keçi besleniyor, seralarda yemeklik bitkiler yetiştiriliyor. Erkekler kahvelerde, kadınlar bahçelerde çalışıyor. Doğu Karadeniz yörelerinde, Trabzon, Rize dolaylarında görüldüğü gibi. Halkının bir bölümü Çingene, bir bölümü Kırım'dan, başka ülkelerden gelmiş göçmenlerden oluşuyor. Konuştuğumuz kimseler öyle söylediler bize.

En verimli, düz, güzel, ekip biçmeye, tarıma elverişli topraklar birkaç kişinin elinde. Yemyeşil portakal, mandalina bahçeleri onların. Çoğu köyde oturmuyor, büyük illerde yaşıyor. Köyde oturanlar çokluk yoksul görünümlü. Kadınlar yabancılara yakınlık gösteriyorlarsa da erkekler genellikle soğuk, uzaktan bile bakmak istemiyorlar. Kadınların gözleri yuvarlak, yüzleri esmer. Kendisiyle konuştuğum orta yaşlı, topluca bir kadın çok yakındı, sevimliydi. Köyün özelliklerini, geçim olanaklarını, insanlarının geleneklerini, göreneklerini bize uzun uzun anlattı, varlıklılardan, verimli toprakları ellerinde bulunduranlardan yakındı durdu.

Bir mezar kabartmasında, başının üstünde kap taşıyan bir kadın görülüyor. Bu kadın kabartmasındaki giyiniş biçimi epeyce karışık, bir yandan Likya-Frigya kadınlarını, bir yandan Helenistik-Roma dönemi kadınlarını andırıyor.

Tiyatro kemerli, 3000 kişi alabilecek boyutlarda. Duvarlarında yontu koyma yerlerinin kalıntıları. Başka yerlerde ol-

duğu gibi, burada da, tiyatro yamacın doğal durumuna uyularak yapılmış.

Roma dönemi kalıntıları arasında, biri yukarda, öteki aşağıda iki duvar kalıntısı var. Taş işçiliği, örgü biçemi bakımından ilginç. Duvarların yakınında gecekonduyu andıran küçük evler, yanlarında hayvan barındırma yerleri. Burada çocuklar bile yabancılardan kaçıyor, ürkek ürkek bakıyorlar.

Mezarlardan, mezarlardaki sunaklardan edinilen izlenimleri burada da yineleyelip geçelim: Likya insanı ruhun ölümsüzlüğüne, ölümden sonra yeniden gövdeye dönebileceğine inanmış besbelli. Mezarlar, genellikle, ölmeden önce yapılmış, ölenlerin konacakları yerler belirlenmiş. Ancak, bütün ölenlerin önceden yapılmış mezar odasındaki yerine konduğuna inanmak biraz güç. Savaş, göç, başka yerde ölüm nedeniyle, önceden yapılan yer boş kalmış. Toplum düzeni, yaşama koşulları kişiyi istediği yerde gömülmeye bile elverişli düşmüyor.

GALATLAR ÜLKESİNDE

21.4.1974

Sakarya, eski Anadolu dillerinde Sangarios yörelerine ayak basınca ister istemez geçmişe, tarihin derinliklerine doğru bir düş yolculuğuna çıkıyor insan. Eskiden buralarda, bugün Polatlı denen bölgede, onun çevrelerinde kimlerin oturduklarını, neler yaptıklarını öğrenmek istiyor. İ.Ö. 3000 yıllarına varan bir oturma yeri olduğu söylenir bu bölgenin. Bir zaman Asurlular'ın, bir dönem Hititler'in, sonra Frigler'in yönetimi altına girmiş buralar. En ilginç tarihi, Galat ya da Kelt denen insanlarla başlar bu bölgenin. Bir Avrupa ulusudur Galatlar. İ.Ö. 390 yılında Galya'dan kalkıp İtalya'ya doğru yürümüş, Roma'ya saldırmışlar, Etrüskler'le elele verip Roma ordularını yenmişler. Ünlü Kapitol'u kuşatmışlar. Bu gürültü üzerine Juno (Hera)nun kazları çığlığı basmışlar, halk uyanıp Kapitol'u (Capitolium'u) kurtarmış. Daha önce, İ.Ö. 395'te de Alia savaşında Romalılar'ı yenilgiye uğratmışlar. İşte bu Galatlar, İ.Ö. 280 yılında Balkanlar'a inmişler. Brennos adlı bir komutanın yönetimi altında Makedonya'yı, Balkanlar'ı allak bullak etmişler, yakıp yıkmışlar. Bunların bir kolu da Bizans üzerinden Anadolu'ya geçmiş, ortalığı yaka yıka Ankara, Polatlı yörelerine gelip yerleşmişler. Tarihte Galatya denen bölgede yaşamaya koyulmuşlar. Bugün Sakarya ile Kızılırmak arasındaki bölgede. Galatlar; Trokım, Tektosag, Tolistoag adı verilen üç kola ayrılırdı.[1]

Galatlar, bu bölgede yerleştikten bir süre sonra, Bergama

1. *Ege ve Yunan Tarihi*, s. 435-437, Arif Müfit Mansel, 1947.

kralı Attalos 1. onların üzerine yürüdü, ordularını yendi, kendilerini boyunduruğu altına aldı (İ.Ö. 241). Bir süre sonra Anadolu'ya gelen Roma kumandanı Manlius da Galatlar'a saldırdı, onları dağıttı (İ.Ö. 189). Bundan sonra Galat egemenliği yavaş yavaş söndü. İşte bugün Gordion, Pessinus, Ankara içlerinde görülen birtakım eski gelenekler, uygarlık ürünleri bu Galatlar'dan kalmadır. Özellikle Bergama Zeus tapınağında bulunan tanrılarla devlerin savaşı, Galatlar'ın yenilgisini gösteren kabartmalar, karısını öldürüp kılıcı kendine saplayan bir Galat'ı gösteren yontu bu dönemden kalmıştır.

Galatlar tarihten silinip gitmiş, ancak onların birtakım gelenekleri, görenekleri kalmıştır günümüze. XIII., XIV. yüzyıllarda Anadolu'da gelişen Ahilik bu eski Galat geleneklerinden çok esinlenmiş bir kuruluştur. Galatlar'ın gelenekleri arasında hayvan dövüştürmek, kurban kesmek, halka şölen vermek, yoksulları doyurmak, verdiği söze bağlı kalmak, andını yerine getirmek, yiğitlik önemlidir. Anadolu Ahilik kuruluşlarında görülen bu gelenekler Galatlar'dan kalmıştır. Bu geleneklerin çoğunu bugün bile Galatlar'ın yaşadıkları bölge dışında oturan yurttaşlarımızca pek bilinmiyor. Galatlar'ın pek yaygın geleneklerinden biri de kadını düşmana tutsak olarak bırakmaktansa öldürmektir. Bunu "karısını öldürdükten sonra kendini de öldüren Galat yontusu"nda görüyoruz açıkça.

Orta Anadolu bölgelerinde, Manisa, Denizli yörelerinde pek yaygın olan horoz dövüşü, koç dövüşü de Galatlar'dan bize kalan bir gelenektir. Bir Galat önderi yönetimi ele alınca, bir topluluğun başına geçince, halka şölen verir, yoksulları doyururdu. Bunu yılın belli günlerinde törenle yapardı. Bugün Anadolu'da boylar (kabileler) arasında görülen böyle bir gelenek vardır. Günümüze Ahiler'den, onlara Galatlar'dan kalmıştır bu güzel kurum.

Polatlı yörelerinde, Pessinus'da, Gardion'da dolaşırken böyle bir düşünceye kapılmış, günümüzle iki bin iki yüz yıl öncesi arasındaki bağın sürdüğünü görüyorum kendimce. Toprak, insanların unutulduğunu sandıkları, birçok geleneği, göreneği kendi dilince yaşatıyor, kuşaktan kuşağa aktarıyor sessizlik içinde, bu olayın en belirgin nitelikleriyle gerçekleştiği yer Anadolu'dur bence.

GÂVURKALE

20.8.1981

Haymana'nın Dereköy köyünde, yüksek bir tepeye kurulmuş büyük tapınak-kale. Kalenin köye bakan, kuzeydoğu yüzündeki kayaya işlenmiş bir Hitit kabartması. İki savaşçı ile oturan bir kadından oluşan üçlü kabartma ilk bakışta etkiliyor insanı. Kabartma biraz silinmiş olmasına karşılık çok başarılı bir özellik gösteriyor. Oturan kadını gösteren bölüm epeyce aşınmış, dökülmüş. Ötekilerin yanında biraz daha güç anlaşılıyor.

Düzgün duvarlı, ilkel kemerli bir oda var kalede. Duvarlarının örgüsü de başarılı, ilk bakışta bir Hitit kalıntısı olduğu anlaşılıyor. Taşlar oldukça büyük, üstüste bindirilmiş, kimi yerlerde taşın doğal biçimine uyulmuş.

Kalenin yöresinde birbirini izleyen üç sıra kalın duvar kalıntıları görülüyor. Kalenin üstü gerçekte küçük, kolay savunulabilen bir tapınak niteliğindedir. Gene kalenin üst bölümünde, küçük odanın yanında üstü büyük taşlarla örtülü bir kapalı geçitin girişi görülüyor. Bunun benzerlerini, daha önceki gezilerde Anadolu'nun başka yerlerinde de görmüştük. Hititler'e özgü bir kapalı geçit olduğu besbelli.

Kale duvarları yıkılmış, taşlar çevreye savrulmuş, tepenin eteklerine, ovaya yuvarlanmış. Bu taşların savrulduğu yerlerde sayısız toprak kap kalıntıları bulunuyor. Bu toprak kap kalıntılarından anlaşıldığına göre, bu işlerde, üç türlü toprak kullanılmış. Yanımıza gelen köylü çocuklarına sorduğumda, bana

bu üç ayrı toprağın çıkarıldığı yerleri gösterdiler. Toprak kap kırıkları incelendiğinde işçiliğin başarılı, Ankara Arkeoloji müzesinde sergilenen Hitit toprak kaplarını süsleyen örgelerin özdeşi olduğu kolayca anlışılır. Kimi toprak kap kırıkları daha sonraki dönemlerin işçilik becerisini yansıtıyor. Bu yerleşme yeri Hititler'ce İ.Ö. 1000 yıllarında kurulmuştur deniyorsa da daha eski dönemlere giden bir geçmişi olsa gerek. Ayrıca Hititler'den sonra da boş kaldığı söylenemez pek.

Kaleyi çevreleyen büyük duvarla, kaleyi oluşturan duvar kalıntılarının biçimi, örülüşü, taşların düzeni, kabartmaların giysileri, yüz çizgileri, savaş araçları su katılmamış bir Hitit ürünüdür. Burası geniş bir yerleşme yeri olduğu izlenimini uyandırıyor. Çağların geçişiyle yıkılıp, tanınmaz duruma gelmesine karşılık, yerleşme yerinin bütün tepeyi kuşattığı, tepenin eteklerinden, ırmağın kıyısından ovaya doğru uzandığı anlaşılıyor. Bu yerleşme yeri değişik dönemlerde onarılmış, birtakım yeni yapılarla genişletilmiş olmalıdır. Ovanın toprağı verimli, ekip biçmeye elverişli, arıcılığa, üzüm yetiştirmeye, şarap yapımına yatkındır. Bu tarım ürünlerinin de Hititler'deki önemi biliniyor.

Kalenin eteğinden geçen ırmak kurumuş gibidir, çok ince bir su akıyor şimdi. Bunun ilkçağda böyle olduğu söylenemez, yoksa bu yörenin bir yerleşme yeri olma olanağı bulunmazdı. Yalnız çevre toprağı oldukça ıslak, altı gevşektir. Bundan da toprağın altında yeterli su bulunduğu sonucu çıkar.

Gâvurkale'ye bu adın verilmesi, oradaki kabartmaların müslüman işi olmadığındandır besbelli. Bu kale konusunda ileri sürülen düşünceler değişiktir. Buranın bir mezar odası olduğunu, Girit mezarlarını andırdığını söyleyenler varsa da bu tutarlı değildir. Kabartmadaki kadının oturan bir tanrıça, iki savaşçının da ona adak sunmaya gelen iki oğlu olduğu da ileri sürülmüştür. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, burası küçük boyutlar içinde de olsa, eski bir yerleşme yeridir. Üstelik kalenin alt duvarları da, söylendiği gibi, kaba taştan değil yontulmuş, düzleştirilmiş dikdörtgen taşlardan örülmüştür. Yörede yeterli kazı yapılmadığından, yerleşme yerlerinin boyutları anlaşılmıyor. Söylenenlerin birer yorum olması insanı şaşırtıyor.

GİRESUN

Kırk yılı aşkın bir süredir gider gelirim Giresun'a. Kimi günler kalırım, dolaşırım görülecek yerlerini, gezerim, kimi günler bir çay içer geçerim. Giresun denince ilden önce fındık gelir insanın gözleri önüne. İnce kabuklu, dolgun, yağlı, tatlı fındık. Biraz eskilere gidince "kiraz" dediğimiz güzelim ağacın, yemişinin, alından, akından, karasından kirazının adıyla olan bağlantısı çıkar ortaya. Öyle ya, bizim "kiraz" sözcüğümüz ilkçağda Giresun ilinin adı, Giresun sözünün kökeni olan Gerassus'tan gelir. "Gerassus", Giresun, kiraz bağlantısı eşköklüdür demek. İlkçağda "kiraz" burda yetiştiğinden, Batı ülkelerine buradan gittiğinden, ilin adıyla anılır olmuş. Şu bizim eskilerin, gericilerin çok sevdikleri "fes"in Fas'tan gelişi, önce Yunan başlığı, sonra müslüman başlığı oluşu gibi. Nitekim batı dillerinde "kiraz" anlamına gelen sözler de bu "Gerassus", "Giresun" adlarıyla bağlantılıdır. onlardan türetilmiştir.

Kirazın yanında Giresun'un adını simgeleyen fındık adının da geldiği yeri öğrensek iyi olur, konuya elimiz değmişken. İlkçağda Karadeniz dolaylarına Pontus denirdi. Deniz ülkesi demektir. Karadeniz kıyılarında İon, Miletos denizcileri alışveriş yerleri kurmadan önce yerlilerin kurdukları küçük topluluklardan oluşan iller birliğine, uygun düşerse "devlet"e "Pontus" demek bir gelenek olmuştu. Grekler, öteki ilkçağ Batı ulusları bu toplulukların bütününe denizle bağlantılarından dolayı "Pontus" adını vermişlerdi. Bu söz Grekçe, Lâtince değildir,

köken bakımından. Grekçe'ye "nt", "nd" sessizleri Anadolu dillerinden geçmiştir. Bundan dolayı "pontus" sözü de Grek diliyle açıklanamıyor. İşte "fındık" sözcüğü bu "pontus"tan türemiş, "pontusla ilgili olan nesne" anlamında "ponticus" oluvemiş. Daha sonra Arap diline, Arapça'da "p" sessizi olmadığından "fundikus", "funduk", "fındık", "el-bındık" biçimlerinde girmiş, Türkçemize de o adla yerleşip "fındık"a dönüşmüş. Bu "fındık" sözünün başka türlü bir açıklanışı yoktur.

Giresun, eski bir yerleşme yeridir, İ.Ö. 1000 yıllarını aşan bir geçmişi vardır. İlk kurucuları, yerlileri eskiçağ Anadolu insanlarıdır. İ.Ö. IX. yüzyıl dolaylarında Miletoslular, eskiçağdaki adından dolayı buraya "Kerasu" dediler, kiraz denen, bu adla ilgili ağaç ile yemişine de "ceresia" diyerek ille ağaç arasındaki bağlantıyı pekiştirdiler. Giresun'da eski dönemlerden kalma önemli bir nesne pek yoktur. Kimi ilçelerinde Roma, Bizans çağlarından kalma yapılar, yapıtlar vardır. Şimdi Giresun'un en önemli tarih varlığı İ.Ö. IV. ya da III. yüzyılda yapıldığı bilinen kalesidir. Kale birçok kez onarılmış, eklerle genişletilmiştir.

Bir süre Pontus krallarının yönetimi altında yaşamış, ünlü kral Midridates'in eline geçmiş, sonraları sık sık el değiştirerek Osmanlı dönemine değin gelmiştir. Giresun'u sevdiren yalnız fındığı, kirazı değildir. Denizi, tadına doyulmaz yeşili, deniz kıyısından başlayıp gittikçe yükselen dağların yamaçlarında kurulmuş köyleri, daha yükseklerdeki yaylaları gökmavisiyle yeşilin örtülendirdiği güzelim yerlerdir. Altta yeşil, üstte mavi gök bambaşka bir özellik verir bu yaylalara, kırlara. Temizdir Giresun insanı, yakındır. Erkeklerinde denizci olmanın verdiği dalgalı öfkeye karşılık konukseverlik belirgindir. Eski geleneklere bağlılık ilk bakışta ilgiyi çeker, göze batar. Kadınları, hangi yaşta olursa olsun, kıyıları işlemeli, oyalı, süslemeli pırıl pırıl yaşmak, başörtüsü, yemeni giymeyi, omuzlarına değin yaymayı severler. Giresun kadınını ak yaşmağından tanımak kolaydır.

Giresun denince kirazın, fındığın yanında bir de kemençe vardır. Karadeniz türkülerinin telin diliyle söylendiğini duymak, kemençeden dinlemek ayrı bir tattır. Halkbilgisi varlıklarının başında kemençe, türkü, bir de "horon" dediğimiz birkaç türü olan oyunlar gelir.

Giresun yaylalarında, yüksek yerlerde, seyrek de olsa, Çepni denen topluluklar görülür. Bunlar, Asya'dan Anadolu'ya gelen konar-göçer Türk topluluklarıdır. İnançlarından, özgür davranışlarından dolayı İslam dinine aşırı bağlılığı olan kimselerce pek sevilmezler, üstelik yerilir de, başkalarını kötülemek için de "çepninin biri" türünden yerme aracı olarak dile dolanırlar. Ne yazık ki Çepniler'i böyle küçük görenler, yerenler genellikle soylu geçinenlerdir. Yalnız Giresun yörelerinde değil, Doğu Karadeniz bölgesinin çoğu kesiminde bu topluluğu küçümsemek, İslam dinine bağlılığın sözde bir gerekçesi sayılır gibidir. Aleviliğe eğilimli görülen Çepniler kendilerini sevmeyenlerden çok daha yalındır, özgürdür, uyanıktır o yörelerde. Üstelik kemençenin iyisini çalan, oyunun iyisini oynayan, örmenin, dokumanın iyisini ortaya koyan gene Çepniler'dir.

Giresun'da Osmanlı döneminden kalma yapıtlar da çok azdır. Osmanlı eli Karadeniz kıyılarına yalnız vergi toplamak, Yemen çöllerinde Arap kılıçlarıyla ölecek er göndermek için uzanmıştı. Şimdi beton egemenliği Giresun'da kendini gösterdi. Eski sağlıklı, sevimli evlerin yerlerinde beton yığınlarından oluşan çok katlı yapılar yükseliyor, yerel yapı geleneği, ev süslemeciliği günden güne unutulup gidiyor artık.

Giresun denir de Karadeniz türküleri söylenmez mi? Bir de türkü söyleyip geçelim Giresun'dan:

Giresunun evleri
Şimayilan gaynama
Gız benumlan oynadun
Başkasilan oynama

*

Giresun gayiklari
Geluyi hep kârindan
Sevdum da alamadum
Elürum efgârumdan

GORDİON

19.8.1981

Daha önce de gelmiştim Gordion'a, 1974 Nisanı sonlarıydı. Şimdi ise bambaşka bir düşünceyle geziyorum bu yöreleri. Aradan yedi yıl geçmiş, başka arkadaşlardan oluşan bir toplulukla. İçimizde "Mavi Yolcu" yok artık. Eski geziyle ilgili izlenimleri, o dönemde yazıldığı gibi, değiştirmeden ekliyorum bu yazının sonuna. İkisi arasında bir karşılaştırma yapmayı sevgili okuyucuya bırakıyorum. Aradan geçen yedi yıllık süre bakalım neler vermiş neler almış benden.

Midas'ın mezarından bin metre uzaklıkta bir kale-kentin kalıntıları. Kral sarayı, tapınak, megaron türünde bir alışveriş yeri. Duvarlarla çevrili bir yerleşme yeri olduğu, duvar kalıntılarından belli. Yapıların temel duvarları duruyor.

Frig çömlekleri, Hititöncesinden, Hititler'den kalan "güneş kursu"nun, "sittaris"in örgelerini andırıyor. Süslemeler içiçe, yanyana getirilmiş karelerden oluşuyor. Çömleklerde çok başarılı geyik resimleri görülüyor.

Midas'ın büyük bir höyüğün içinde bulunan mezarı kimi sorunların çözümünü büsbütün güçleştiriyor. Midas kraldır, Çifteler'de ünlü anıtı, uyruklarının kaya mezarları vardır. Oysa Gordion (Yassıhöyük'te), biraz uzakta kaya kabartmalarına karşılık, kaya mezarı yoktur, bütün ölüler höyüklere gömülmüştür. Gordion yöresinde, seksen dolaylarında küçüklü büyüklü höyük vardır.

Çifteler'de kayaya oyulan mezarın Yassıhöyük'te toprak altında saklanması hangi nedenlere dayınır? Yörede taşın bulunmadığı sözkonusu değildir. Kral isterse ili biraz uzakta, kayalık yerde kurabilirdi. Nitekim ovanın ortasında gene bir toprak yığını üzerinde kurulan "kale"nin megaron türden yerleşme yerinin temellerinde bulunan büyük taşlar, taş bulma konusunda sıkıntıya düşülmediğini gösterir. Mezar yapmak için topraktan tepeler oluşturan bir yörenin yerlileri, ovada, birkaç kilometre uzaktan taş getirmeyi, ya da taşın bol olduğu yere gitmeyi, orada yerleşmeyi neden düşünmemişler?

Frigya'nın başkenti neresiydi? Nereydi? Kralın anıtı Çifteler'de, mezarı Yassıhöyük'te. En büyük tapınak ili gene Çifteler'de. Kralın yaşadığı, krallık ettiği dönem belli, İ.Ö. 715-670? Peki bu dönem içinde kaç başkent vardı? Midas adını taşıyan kaç kral gelip geçti?

"Mitas" adının Grekçe söylenişi olan "Midas" bir kralın mı yoksa bir kral ailesinin, soyunun adı mı? Bir kralın adıysa Çifteler'deki anıtla, kaya mezarlarıyla, Yassıhöyük'teki toprak altında duran ağaç mezarı bağdaştırma olanağı var mı? Neden mezarları bir yerde toprak-ağaç, başka bir yerde kayaya oyulmuş?

Midas bir kral soyunun adıysa Gordion'da yatan Midas'la Çifteler'de anıtı bulunan, kaya mezarlarının yapımına inanç bakımından karşı çıkmayan Midas arasında düşünce-davranış konusunda bir bağlantı yoktur.

Frigya devletini kuranların, Anadolu'ya başka bir ülkeden geldikleri söylenebilir. Ancak. bütün Frigya yurttaşlarının göçmen oldukları ileri sürülemez. Kaya mezarları, Gordion'daki höyük mezarlar, gene Batı Anadolu'da Göller Bölgesi'nde bulunan höyük mezarlar, Anadolu'da, Frigya devletinde değişik inançlı toplulukların yaşadıklarını, kralların da bu değişik toplulukların inançlarına göre davrandıklarını, yörenin eğilimine uyduklarını kanıtlar.

Frigya bölgesinde ev yapımı, ev düzeni değişmiyor. Taşın bol olduğu yerde bile kerpiçe önem veriliyor. Evlerin damlarının kiremitle örtülmesine, beşik çatı kullanılmasına karşılık bütün

duvarlar kerpiçtir. Köylüler bunu kerpiçin daha kolay yapılmasına, az işçilik istemesine, ucuza çıkmasına yormaktadır. Gordion megaronunda pişmiş tuğla kullanılmıştır. Temelleri taş, tuğla olmasına karşılık dam, çatı, çatıyı temele bağlayan bölmeler ağaçtır.

22 Nisan 1974

Gordion'a vardığımızda, kulaklarımda masal sesleri çınlıyordu. Küçükten beri çok sözler, söylentiler duymuş, dinlemiştik Gordion üstüne. Büyük İskender Asya'yı geçip Anadolu'yu ele geçirince Gordion'a gelmiş, orada bulunan bir arabanın okundaki düğümü çözenin evreni egemenliği altına alacağını anlatan bir masalla karşılaşmış. Bir kılıç vuruşuyla kesmiş atmış düğümü, rahipler artık evrenin bütün kapıları sana açıktır komutan, demişler. İşte buna benzer bir masalla doluydu kulaklarım.

Eskiden Frigya'nın başkenti olan Gordion'un İ.Ö. 3000 yıllarına, bronz çağına değin giden bir geçmişi vardır. Çok eski bir yerleşme yeri olduğu orada yapılan kazılar sonucu ortaya çıkan tunç çağı buluntularından belli.

Bugün Yassıhöyük adıyla anılan Gordion ilinin adı da tartışmalı. Kimi bu adın Frigya kralı Gordios'un adından, kimi Gordios adının Gordion'dan geldiğini söylüyor. Kim ne derse desin bu iki ad da eski Anadolu dillerindendir, batı dilleriyle açıklanabilecek bir nitelikte değildir. Anadolu dillerinde adların masallaştığı, kökünden uzaklaştığı bir gerçektir. Bugün bile kördüğüm sözünün, adı geçen masala dayanılarak, Gordion'dan geldiği söylenir. En eski Türkçe sözlüklerde bu kördüğüm sözü yoktur. Olsa bile kör sözü Farsça "kûr" (kör)dan gelir. Gordion bölgesi bir süre Asurlular'ın, bir süre Hititler'in elinde kalmış. İ.Ö. XI. yüzyılda Frigler'in eline geçmiş, başkent yapılmış. Gordion adının Frigçe olması daha uygun geliyor insana. Hititçe *gurta* sözü iç kale, Sümerce kur ülke, yurt, gene Hititçe kurur (düşmanlık), kururas (düşman) gibi anlamlara geliyor. Gordion, gordios gibi sözler yok bu dillerde. Eski Hitit belgelerinde de böyle bir ad görülmüyor pek, ancak "kur", "gur" kökleri var.

Tarihte çok işler gelmiş Gordion'un başına. En mutlu, en güzel günlerini Frigya'nın başkenti olduğu dönemlerde yaşamış. VII. yüzyıl başlarında Kimmerler'in saldırısına uğramış, yakılmış yıkılmış (İ.Ö. 690), gene onarıldı, kaleleri, surları yapıldı, yeni yeni yapılarla, saraylarla donatıldı. Bir süre Lidya kralı Ardys'in egemenliği altına girdi. Pers kralı Keyhüsrev (İ.Ö. 546) burayı ele geçirince yaktı yıktı. Lidya devletini ortadan kaldırınca yıktığı Gordion'u yeniden onardı, bir ordu konak yeri durumuna getirdi. Büyük İskender'in Persler'i yenmesi üzerine Gordion da el değiştirdi, İskender'in buyruğu altına girdi (İ.Ö. 333). Bir süre sonra Galatlar'ın saldırısına uğradı (İ.Ö. 278), yakılıp yıkıldı. Galatlar'a savaş açan, onları dağıtan Roma komutanı Manlius Volsa'nın buraya gelmesi üzerine Gordion halkı ilden çıkıp yöredeki dağlara çekildi, bir daha geri dönmediler artık. İşte bundan sonra ıssız kaldı Gordion, doğanın yıkıcı ellerine bırakıldı bütün uygarlık ürünleri, zamanla silinip gitti ortadan (İ.Ö. 189).

Anadolu uygarlığının gelişim yerlerinden biri olan Gordion bugün ağaçsız, ormansız bir bozkır durumundadır. İnsan buranın eski bir uygarlık yeri olduğuna inanamaz bile. Kazılar sonucu ele geçen buluntulardan öğreniyoruz Gordion'un geçmiş günlerini. 1950'de yapılan kazılar buranın İ.Ö. 3000 yıldan beri geniş bir oturma yeri olduğunu koyuyor ortaya. İlin yakınında Hititler'den kalma mezarlar (İ.Ö. XVII. - XVI. yüzyıl.), büyük bir Frig sarayı kalıntısı vardır. İçinde ortasında ocak bulunan odalar, sahanlıklar, ara bölmeler var. Duvar yapımında kerpiç, ağaç kalaslar kullanıldığına göre o çağlarda bu yörenin büyük ağaçlı ormanlarla kaplı olduğu anlaşılıyor. Kimi odaların (saray odalarının) tabanında mozaikler bulunmuş. Eski Anadolu sanatının özelliklerini yansıtan bu mozaikler daha çok geometrik biçimlidir.

Kazılardan çıkarılan buluntular müzede, çağlarına göre sergilenmiştir. Hititler'den kalma mühürler, eski tunç çağının başarı ürünleri, Frigler'den yonca ağızlı testiler, içki kapları, tunç, fildişi sanat varlıkları, gene tunçtan, gümüşten kuş figürleri, önemli bir yer tutuyor. Müzede sergilenen buluntular arasında en

ilginçi Ana Tanrıça Kübele'nin küçük heykelidir. Öteki buluntuların, özellikle kuş figürlü kalıntıların bu Ana Tanrıça'ya sunulmuş adaklar olduğu söyleniyor.

Bu küçük müze, içinde barındırdığı kalıntılarla büyülüyor insanı. Çağların akışı içinde gelişen, çiçeklenen Anadolu sanatını, onun iniş çıkış çizgilerini seriyor gözler önüne, Kübele'nin yurdunda. Düşünen insan kafasının neler yaptığı, ne gibi başarı aşamalarına ulaştığı, hangi dönemlerden geçtiği anlaşılıyor açıkça. Anadolu insanının ustalığı, işçiliği, doğa ile kurduğu yakınlık, yaşamla inançların kaynaşması, elele gidişi görülüyor boylu boyunca. Gordion'u gezerken, müzedeki kalıntıları incelerken uygarlıkların birbirini izlediğini, eskinin yeniye, öncekinin sonrakine katkıda bulunduğunu kavrıyor, elle tutarcasına, sıcaklığına dokunurcasına anlıyor insan. Bir oluyor oyalı bir çömlek parçası, bir oluyor küçük bir yontu, ince bir figür günümüzden gerilere, tarihin derinliklerine doğru çekiyor bizi. Değişmeyen, çağdan çağa akıp giden bir eğilimi var insanın. Doğanın verdiği ile yetinmemek, çevresini kendi beğencine göre değiştirmek, süslemek, yaşadığı yere kendi kişiliğini yansıtan özel damgayı vurmak. Bu kalıntılara baktıkça "süslenen varlık" diyesim geliyor insana. Öyle ya, insan süslemekle, süslenmekle koyuyor ortaya kendini. Bu tutumuyla anlıyoruz, öğreniyoruz eskiçağları, eski insanları, insanlar göçüp gidiyor da yaratmalar kalıyor boyuna toprağın kucağında. Işık tutuyor bize geçmişimizi anlama, tanıma konusunda. Buluntular karşısında, ben günümüzle bu yaratmalar arasında bağlantı kurmaya çalışıyorum içimden, taparcasına bir duygu sarıyor beni, ısınıyorum. Çevrede yeşil adına, ağaç, bitki adına bir nesne yok, bozla sarı arasında bir boya çekilmiş gibi yeryüzüne. Höyükler, höyükleri andıran küçük tepeler sıtmaya tutulmuş insanların yüzlerini andırıyor boyuna.

Gordion çevresinde, müzesinde bulunan eskiçağ, ilkçağ uygarlık ürünleri karşısında kesin bilgi veremiyor, açık bir yargıda bulunamıyor tarih. Arkeolojinin omuzlarına çöküyor bütün ağırlık, bir de dilbilimin. Bu iki bilim dalı elele verince sanat tarihinin işi de kolaylaşıyor bir bakıma. Çanak çömlek kırıkları

üzerinde yapılacak incelemeler sanat tarihinin kapılarını biraz aralayacak niteliktedir burada. Ancak bu konuda çalışmaların yapılıp yapılmadığını bilmiyoruz şimdilik, müzelerde saklanan, sergilenen buluntuların fotoğraflarını çekmemiz de istenmiyor. Peki bunlar neden saklanıyor dersiniz? Neden halka açılmasın, onun gözleri önüne serilmesin bu eski uygarlık ürünleri? Bilimin ereği bilinmeyeni bildirmek, aydınlatmaktır, ele geçeni başkalarından gizlemek, saklamak değildir. Gordion'daki eski uygarlık ürünlerini görmek isteyenlerin kalkıp oraya değin gelmeleri gereği var mıdır? Olsa bile, bunları görmek, öğrenmek isteyen bütün yurttaşların gücü buna yeter mi? Bütün yurttaşların kendi yurtlarındaki uygarlık yaratmalarını tanımaları için yabancı dili öğrenmeleri gerekir mi?

Gordion'dadır kral Midas'ın mezarı. Büyük bir höyüğün içinde. Bir Frigya kralıdır Midas (İ.Ö. 715-670). Midas için söylenenler de pek kesin değil. Tarih susuyor belli bir yerde. Kimi İ.Ö. 738'de kral oldu diyor (Eusebios), kimi Asur kralı Tiglatpleser III.ün (İ.Ö. 745-727) çağdaşıdır diyor, kimi de Kimmerler'in Anadolu'yu ele geçirip Frigya'yı yakıp yıkmalarına dayanamayarak kendi kendini öldürdü (İ.Ö. 695) diyor. Bu değişik bilgilerden çıkan tek sonuç kral Midas'ın İ.Ö. VIII. yüzyıl sonları ile VII. yüzyıl başlarında yaşadığı, Frigya'nın yönetimini elinde bulundurduğudur.

Masallarla doludur Midas'ın yaşamı. Bir söylentiye göre tanrı Dionysos dokunduğu bütün nesneleri altına çevirme gücünü bağışlamış Midas'a. Bu yüzden mutsuzluğa uğramış Midas. Yiyecek, içecek bulamamış, çocuklarına bile dokununca altın kesilivermiş. İnsanlardaki aşırı tutkunun öyküsüdür bu. Başka bir söylentiye göre kral Midas, bir yarışmada, Apollon ile Marsyas arasında bilirkişi seçilmiş, o da ödülü Marsyas'a vermiş. Buna içerleyen Apollon birden Midas'ın kulaklarını öyle uzatmışki eşek kulağına döndürmüş, böyle almış ondan öcünü.

İşte bu mutsuz Midas, ölümü yenmek, ölümsüzlüğe ulaşmak için olacak, günümüze değin gelen bir mezar yaptırtmış kendine, kocaman bir höyüğün içinde. Kesme taştan duvarlı, üstü (sonradan yapılan kazılarda) beton örtülü yüz metreye yakın bir

tünelle varılıyor Midas'ın mezarına. İlkin korktum içeri girmeye, sonra "Mavi Yolcular" girince arkalarından hızla yürüdüm ben de. Küçük bir odayı andırıyor bu mezar. Ortada Midas'ın yattığı (ölüsünün konduğu) bir dörtgen yapı, çevresi, üstü yontma taşlarla, kalaslarla örülü. Mezarın yapımında taşla ağaç birlikte kullanılmış. Mezarın bulunduğu bölümün tavanı biraz yüksek.

Kral Midas'ın mezarında birtakım değerli nesneler bulunmuş müzeye kaldırılmış. Kimi süs, kimi ev gereci bunların. İnsan bunları görünce ister istemez daha derinlere dalıyor, tarihin karanlıkları içinde gizlenen insan yaşamını, onu düzenleyen inançları anlamak istiyor. Günümüzle bir bağlantısı var bu mezar kalıntılarının. Çağımız insanı da böyle düşünür elinde olmadan. İnsan yaşamak isteyen, ölümden kaçan, geleceğe kalmak için birtakım yollar arayan bir varlıktır. Eskiden de böyleydi, günümüzde de böyledir bu. Eskiçağ, ilkçağ inançlarına göre insanın ölümden sonra da yaşayan, kendini sürdüren bir yanı vardı, bu ruh denen nesneydi. Kral Midas bu inancın egemen olduğu çağların insanıydı. Ölümden sonra yaşayacağını, bir yanının geleceğe kalacağını sanıyordu. Mezarına süs takıları, sevdiği nesneleri, değerli varlıkları koydurması bundandı. Ölmek, unutulmak istemiyordu Midas. Kocaman höyüğün altında geleceğe kalma ümidini taşıyordu besbelli. Toprağın tanrısal bir güç taşıdığına inanan, Kübele'ye tapan, saygı duyan bütün toplumlarda, insanlarda bu inanç vardır. Günümüz insanında da böyle bir inanç vardır. Bu inanç ölümü yenme, ölümden sonra da yaşama özlemidir. Bu inanç Hititler'de, Sümerler'de, bütün eskiçağ, ilkçağ uluslarında vardır. Onlara göre ölmek yok olmak değil, ortam değiştirmekti, kendini başka bir yaşama düzeyinin koşullarına göre sürdürmekti.

Böyle düşünüyordum Midas'ın gömüldüğü kocaman höyüğü görünce. Günümüzün Anadolu insanı da benim gibi düşünüyordu kuşkusuz. Gelecekte ayrı bir yaşamın varlığına, ölmekle insanın bitmediğine inanıyordu sanımca. Mezarı gördükten sonra giriş yerinin önünde, höyüğü arkaya alarak fotoğraf çektirmek isteyen dostlara, fotoğraf çekilirken önde bu-

lunmak isteyenlere bakınca, insan onların da birer Midas olmak istediklerini seziyor özünün derinliğinde, bilinç altında. Bütün öteki uygarlıklarda olduğu gibi, eski Anadolu uygarlığında da bir geleceğe kalma, unutulmama, kendinden sonra adını sürdürme özlemi vardır besbelli. İnsan olmanın belirtilerinden biri de budur.

GÖLBAŞI (DAVAZLAR KÖYÜ)

10.X.1981

Dikenli, çalılık, kayalık yamaçlarla çevrili bir köy. Bütün yamaçlarda ilkçağdan kalma uygarlık varlıkları. Likya-Roma-Bizans üstüste, yanyana durmakta. İlk bakışta yörenin bu durumuyla barındırdığı uygarlık ürünleri bağdaşmıyor. Bir dönemin çok ileri bir yaşama düzeyinde olan yöresi şimdi yıkıntılarla dolu.

Yörenin en yüksek yerinde, çalılarla, dikenlerle kaplı yamacın doruğunda bir tapınak, yakınında kabartmalı, düz mezarlar. Yunan-Roma yontu biçeminin özelliğini taşıyan kadınlı-erkekli kabartmalar ilginç. Kadının giysileri Batı Anadolu'da sık sık görülen Yunan-Roma biçeminde. Yukardan aşağı, omuzlardan ayaklara dökülürcesine inen beceriyle işlenmiş giysiler içinde bir kadın kabartması.

Yontma taş işçiliği eski Anadolu geleneğini sürdürüyor. Özellikle duvar çok başarılı bir işçiliğin ürünü. İşlenmiş taşların dikdörtgen biçimleri, birer düzgün çizgi oluşturur gibi üstüste oturtuluşları Hitit-Urartu işçiliğinin özdeşi. Tapınağın bulunduğu tepenin çevresi oldukça geniş bir yerleşme yeri. Mezarlar, duvar kalıntıları gösteriyor bunu. Yazının söylemediğini taşlar söylüyor anlayana.

Likya mezarları değişmeyen bir geleneğin değişmeyen örnekleri. Biçim, süsleme, içbölümler başka yerlerde görülenlerin

özdeşi. Tepedeki tapınağın yanında değişik biçimli dört sarnıç var. Biçimlerine, işleniş türlerine bakılırsa ayrı ayrı dönemlerden kalmış. Sarnıçlar genellikle kayalara oyulmuş. Gene tapınağın yanında görkemli bir konak kalıntısı (bize göre, başka bir yapı da olabilir.) Yörede Roma mezarları türünde mezar pek görülmüyor. Roma döneminde de Likya mezarları kullanılmış olabilir.

Ana Tanrıça'ya benzeyen kabartmanın bulunduğu kayanın, yanında, iki yüzünde dört arslan bulunan bir lahit.

Bütün çevreyi dolduran keçiler, keçilerin barındığı evin yanında, keçi kılından çuval yapmaya yarayan dokumayı dokuyan ilkel bir tezgâh. Orada oturan yaşlı köylününmüş.

Başka bir yamaçta, arka ayakları üzerine oturmuş, görkemli bir Likya arslanı, yiğitçe bakıyor tepeye doğru. Oldukça başarılı, ölçülü, dipdiri bir kabartma, çalıların, dikenlerin arasında. Koruyucu, kutsal, saygıdeğer arslanın bütün Anadolu yüzeyinde benimsenişinin başka bir örneği bu.

Bugün bir köy niteliği taşıyan bu yerleşme yerinin geçmişiyle, tarihiyle bağdaşır bir yanı yok. Konuştuğumuz yaşlı köyül buraya başka bir yerden göçmen olarak geldiklerini, köyde eskiden kalma çok değerli uygarlık ürünlerinin şimdiki köylülerce ılgarlanıp satıldığını söyledi. Nereye gittikse bu türden yakınmalar dinledik. Ancak kimlerin çalıp kimlere sattıklarını ne söyleyen var, ne de bilen. Çalma, ılgar gerçek de bu işi yapanlar ortada yok. Bu da şaşılacak bir olay bizce.

Anadolu insanı tarihsiz, bir bitki gibi yaşamaya alıştırılmış çağlar boyunca. Tarihin, uygarlık ürünlerinin değerini bilemiyor, bilenlere gizlice satıp gelir sağlamayı da bir beceri sayıyor. Nitekim Aspendos'ta, oturup çay içtiğimiz kahvenin bitişiğindeki alışveriş yerini işleten kişi, çok önemli bir nesne gösterecekmiş gibi beni dükkânın içine çağırdı, gizlice sonradan yapılıp toprağa gömülerek çok eskiymiş gibi yutturulmak istenen paralar gösterdi. Bizimle birlikte çalışan iki yabancıyı göstererek: "Onlara satalım da yolumuzu bulalım" demekten ne sıkıldı, ne utandı. Paraların uyduruk olduğunu anlayınca: "Bana yaramaz" deyip çıktım dükkânından. Başka bir köyde de uy-

duruk bir soytarı başı gösterdiler, çok değerliymiş, başkalarına güvenemiyorlarmış, bana satmak istiyorlarmış. Gülüp geçmekle yetindim. İşte böyledir kimi insanlarımız, bilgisizliğin karanlığı altında, değerden kopuk, uygarlıktan uzak, toprağına yabancı.

GÜMÜŞHANE

Yolumun üstünde, doğduğum yerin bitişiğinde bir ildir Gümüşhane. İki oylum arasında kurulmuş, ortasından uysal bir dere akar boyuna. Sağında, solunda elma, armut, dut ağaçlan dizilmiş derenin. Elma kokusuyla karşılar yolcuları, konuklan Gümüşhane. Nice gidip görmüşlüğüm var bu ilimizi 1958-1970 arası. Uzun yıllar halam oturmuş orda. Bize tenekelerle pestil getirirdi, kış aylarında. Ne sevinçle, kıvançla üşüşürdük fındıklı, cevizli dut pestillerinin başına. Tadına doyamazdık elmaların, pestillerin, ağıza alır almaz lokum gibi eriyiveren armutlann. Şimdi de öyledir çocukluğumun Gümüşhane'si, yalnız beton evler, kamu kuruluşlarıyla ilgili yapılar değişmiş. Ne insanında bir değişme var, ne toprağında, suyunda.

Eski Gümüşhane bir tepenin üzerindeydi, yamacındaydı. Sonra akarsuyun kıyısına inmişler, yeniden kurmuşlar bu ili. Pek eski değildir Gümüşhane'nin geçmişi, Urartu egemenliğine değin gider. Kimi araştırıcılar Hititler'in de bu yöreyi egemenlikleri altına aldıklannı söylerler. Gümüşhane adı toprağından çıkarılan gümüş dolayısıyladır. İ.Ö. IV. yüzyıllarda gümüş ocağı varmış burada, işletilirmiş. Bundan dolayı Büyük İskender'in ilgisini çekmiş. Ünlü Yunan komutanı Ksenofon da "Onbinler"le bu dolaylardan geçmiş, Bayburt üzerinden, dağlardan aşarak inmiş Trabzon kıyılarına.

Eski bir kalesi var Gümüşhane'nin, ikibin yılını çok aştığı

söylenen, sonralan onarılan, pekiştirilen bir kale. Ancak Gümüşhane'nin tarihi bu kaleyle başlamaz, daha eskilere gider. Dağlar arasına sıkışmış olmasına karşılık, elması, armudu, pestili, balı, koyunu, güzel çam ormanları yüzünden tatlı bir yerdir. 1900 yıllarından üç beş yıl önce, amcam ayağında nalınlarla kaçmış okuldan. Zıganalar'ı aşarak gelmiş Maçka'ya. Öylesine acıymış dayağı din hocasının. Bundan dolayı amcası kızarmış amcama. Hattattı amcası, öylesine güzel yazıları vardır torunlarında şimdi. Dinle ilgili sözler, deyişler yazar gönderirdi sevdiklerine. Babam, amcasını görünce susar, başını önüne eğir, ellerini göbeğinin üstünde birleştirir konuşmalarını dinlerdi. Çok tatlı, ışıyan bir yüzü vardı bu büyüğümüzün, boyuna gülerdi, sık sık da "acayib" derdi, kimi konuşmaları dinledikçe. Bu büyük amcanın geldiğini duyunca, ben koşar ellerine sarılır, öperdim. Sarı bir beş kuruş verince de sevincimden uçardım. Çok anılar, öyküler anlatırdı bize Gümüşhane üstüne, evimize gelince. Mehmed Hamdi idi adı, kısa, sevimli bir sakalı vardı. Arada bir sağ eliyle sakalını sıvazlar, bize bakar gülerdi. Çocukluğumda Gümüşhane adını onun tatlı dilinden, insanın içini okşayan sesinden duymuştum.

Arkeoloji bakımından önemli bir araştırma, kazı yapılmamış Gümüşhane dolaylarında. Bundan dolayı geçmişini yeterince bilemiyoruz. El dokumaları, el işlemeleri konusunda halkının becerisi ileri bir aşamadadır. Özellikle oyalı, boyalı yün çoraplarıyla köylerinin üstüne diyecek yoktur doğrusu. Yüksek yaylalarında yetişen çiçekli otların, koyunların, ineklerin sütlerine, yağlarına, peynirlerine apayrı bir özellik kazandırır. Çiçeklerin renginden dolayı biraz sarımsıdır Gümüşhane yağları, güzel kokuludur, Maçka yaylalarında olduğu gibi.

Eskiden Gümüşhane ekmeğinin tadına doyulmazdı. Bulguru, çorbalık buğdayı da öyleydi. Yerli buğdaydan, Gümüşhane köylüsünün ekininden yapılırdı da ondan. Şimdi ekmekler de değişti, eski tatları da kalmadı. Bilmem Torul balının eski tadı yerinde mi?

Gümüşhane'den güneye gittikçe, yüz kilometre uzaklıkta Bayburt ilçesi görülür. Onun da ortasından bir dere akar. Eski

bir kalesi vardır. Yerleşme yeri olarak Gümüşhane'den büyüktür. Kalenin yapıldığı dönem bilinmiyor, ancak İmparator Juntinianus'un buyruğuyla yeniden yapılırcasına onarım gördüğa, sağlamlaştırıldığı biliniyor. İlçenin kurulduğu uzun tepenin üstündedir kale. Bayburt'un en önemli ürünü köylerindeki yünlü elişleri, çoraplar, heybeler, kilimler, öteki yöresel dokumalardır. Bayburt insanı geleneklerine, göreneklerine çok mu çok bağlıdır. Bu nedenle yeniye kolay ısınamaz. Onun bu durumundan yararlanmayı bilen çıkarcı yöneticiler ilçenin gelişmesini, aydınlanmasını bile önlemiş, kötüyü halka iyi göstermeyi bir beceri saymışlardır.

*

İnsan dururken, otururken değil de konuşurken, davranırken, sözün kısası birtakım ilişkiler içine girince daha kolay anlaşılıyor. Kötü, başarısız kimselerin en güçlü sığınağı kandırıcı, duyguları kolaylıkla kımıldatıcı kavramlardır. Bu kavramların anlamı, uygarlık alanındaki geçerliliği, yeri, değeri sözkonusu değil böylesi içi başka dışı başka kimselerin gözünde. Önemli olan kendisini dinleyen topluluğu en duygulu yerinden yakalamak, istenen yöne çevirmek, kendi ardınca sürüklemektir. Bu sürükleme, kendisiyle birlikte topluluğu uçuruma da sürükleyebilir, ovaya da çıkarabilir. Toplumların başına yıkım getiren, geleceği karartan, yaşanan dönemi işgöremez duruma getiren hep böyle davrananlardır. Bakarsınız, kişi bütün yaşamı boyunca içer, yılın on bir ayını çoluk çocuğunun ekmeğini öne sürerek kazandığını içkiye verir. Bir de ramazan geldi mi bütün yaptıklarının üstüne kara bir örtü çekmek için koyu müslüman kesilir. İşte böylesi kimselerle karşılaştık Bayburt'ta, bir ramazan günü. Ekmek almak istediğimiz bakkal bize güleryüz şöyle dursun fırını bile göstermek istemedi. Oysa ben kendisini Trabzon'da, Çömlekçi yöresinde nice günler içip yerlerde yuvarlanırken görmüştüm. Trabzon'a dükkânında satmak için öteberi almaya gelir, tanrıyı, peygamberi unutur şişeye sarılırdı. Gümüşhane'de imamlık eden böyle büyük bir müslümanı İstanbul'da tanımıştım yıllar önce. Beyoğlu'nun arka sokaklarında ayak takımının yaşadığı bir so-

kakta dolaşır, karşısındakini değil önünü bile görmezdi. Gümüşhane'de kendisiyle karşılaştığımda bana: "Burada nidersin kitapsız?" demişti. Ben de kendisine İstanbul'daki güzel günlerini andırdım. Buna karşılık: "İşte siz hep böylesiniz," deyip tabanı yağladı.

Gümüşhane yörelerinde koyun derisinden yapılmış "tulum" diye soluklu bir çalgı vardır. Zıgana'nın eteğinde, yol yokuşa yönelirken arabaların önüne çıkıp tulum çalarak yardım isteyen iki gözü görmez bir adam vardı. Yolun az ötesinde küçük bir evceğizde otururdu. Söylediklerine göre epey çocuğu da varmış. Onu gördükçe, evimizde kış aylarında gelip kalan Gümüşhane köylülerinden öğrendiğim iki türküyü mırıldanırdım:

Gelim mi yar gelim mi
Çim duvarı delim mi
Sen yatirsen düşehte
Ben soyuhtan ölim mi?

*

Dağa çıhtım ayinan
Bir parça çirayinan
Yar üstüme yar sevmüş
Ben durmam ğumayinan.

GÜVER UÇURUMU

29.9.1981

Antalya yakınlarında, bir ormanın içinde, yeri bıçakla kesilmiş gibi yaran kayaların oluşturduğu yüz metreden derin uçurum. Akarsuların aşındırdığı bir yer olduğu yazın sıcağında tabanından akan ince sudan belli. Başı dönüyor insanın yukardan bakınca. Üstte iki yanı birbirine yakın, en çok otuz kırk metrelik bir açıklığı var toprak düzeyinde. Sutaşı denen, en az beş milyon yılda oluştuğu söylenen taştan, uzun mu uzun bir uçurum. Uzayıp gidiyor suyun akışınca. Yukardan aşağı indikçe daralıyor uçurumun genişliği.

Güver uçurumunun başka bir özelliği daha var: Uçurumun kıyısında, baş döndürücü yüksekliğin yanıbaşında bitmiş birkaç küçük ağaç, biri çam. Yamalar, ipler bağlanmış çama. Uğurlu sayılıyor demek, bir adak yeri de olabilir. Yamaların yeni olmasına karşılık gelenek eskidir. Kayanın, suyun kutsallığını dilegetiren dönemlerden kalma bir inancın kalıntısıdır bu. Çağlar silip yok edememiş bu eski inancı. İlden uzak, ıssız bir yerde adak ağacı, ona bağlı yamalar, ipler. Kimbilir kimler gelmiş buralara. Yaylacılar, hayvan otlatıcılar besbelli. Kimler öğretmiş onlara bu kutsallığı? Çağların kucağında büyüyen, unutulmayan eski inanç geleneği, kalıntıları. Uçurumun enginliği, insanın içine korku salan durumu bir saygı, bir kutsallık duygusu uyandırmış görenlerde. Kimbilir eski çağlarda onu tanrı, tanrıça sa-

yanlar da varmış demek. Adaklar sunulmuş, kurbanlar kesilmiş, kanları akıtılmış olabilir bu ürperti yaratan uçuruma. Bütün bu söylenenler birer varsayım da olsa, ağaca bağlı yamaların, iplerin dilegetirdiği bir insan gerçeği, bir inanç dokusu vardır.

Anadolu insanı kutsallaştırma konusunda benzeri bulunmayan bir varlıktır. Onun neyi kutsallaştıracağını önceden kestirme olanağı pek yoktur. Kutsallaştırmada anlamın değil duygularının ardınca koşar. Bu uçurumu kutsallaştırmasında tek neden korku olabilir. Korkuyu yaratandan kurtulmanın en kestirme yolu ona sığınmaktır, onun gönlünün uyarınca davranmaktır. Güver uçurumu o yörenin en ilgincidir, bütün Anadolu'nun değil. Başka yerlerde öyle büyük uçurumlar görürüz ki dağların dorukları birbirine yaklaşarak oluşmuş sanırız. Uçurumun doruğuna çıkınca gökyüzü uçurumun dibinde sanılır, tersine dönmüş gibi gelir insana. Gene de sevdim Güver uçurumunu, çocukluğumda dolaştığım yaylalardaki dağ doruklarını andırdı bana. Maçka'da Kuştul Manastırı'nın tepesinden aşağıda akan dereye başım dönerek baktığım günleri düşündüm. Dört yüz metreye yakındı o uçurum, öyle geliyor bana şimdi.

HAFİK GÖLÜ

28.8.1981

Öğle üzeri vardık Hafik Gölü'ne. Güzel, yeşil sazlarla çevrili, yeşil-mavi arasında ışıltılı bir tatlısu gölü. Sazanbalığı yedik öğle yemeğinde, doyunduk bütün arkadaşlar. Gölün suyu, çevrenin güzelliği açıklık getirdi içimize.

Doğal güzelliği dışında bir özelliği yok Hafik Gölü'nün. Çevresi bakımsız yemek yediğimiz kır lokantasının yanında, gölün kıyısında şişe kırıkları, yemek artıkları, kimi kokuşmuş, kimi kokmak için güneşin sıcağını bekliyor gibi. Pırıl pırıl suyunda yüzdüm gölün. Kıyılarından yirmi metre içerlere değin insan boyunu aşmıyor su. İnce, parlak çakıllar kum yerine geçiyor gölün tabanında. Kıyılarını sazlar, yosunlar güzel bir kuşak gibi dolanmış. Biçilmiş ekin saplarının oluşturduğu sarımsı yörenin ortasında yeşilimsi göl sarışın bir güzelin boynundaki yeşim taşından süstakısı gibi geldi bana. Öylesine içini açıyor insanın göl.

Göl belediyeninmiş. Oysa ne belediye bakıyor göle ne de lokantasında balık yediğimiz işletici. Sazanbalıkları yeşil sazlar arasından elle tutulacakmış gibi sıçrıyor. Işıyor, dalgalanıyor sular inceden.

Anadolu elsanatlarına eski bir örnek olsun diye yerli bir demirce aradı arkadaşlar, filmini çekmek için, göle yakın yöre so-

kakları arasında. Kalmamış dediler eski körüklü ocakta çalışan demirciler. Onlar da elektrikle iş görüyormuş artık. Eski uygarlığın başarı odakları böyle bir bir yok olup gidiyor sessizce, gözlere görünmeden. Yerliler görmüyor, duymuyor uygarlığın bu sessiz gidişini. Kimileri de büyük bir başarı sayıyor bunu. Oysa giden bir tarihtir günlerin sessizliği içinde, Anadolu insanına kişilik kazandıran bir beceridir.

ISPARTA

1972

Birkaç gidişim oldu Isparta'ya, tarih bakımından pek eski, uygarlık ürünleri yönünden pek verimli olmayan bir ilimizdir Isparta. Adı üzerinde bile kesin bilgi yoktur. Kimine göre şanskritçe "su" anlamına gelen "vari" sözünden bozma "baris"tir adı ilkçağda. Sonra, söylene söylene halk ağzında "Isparta"ya dönüşmüş. Var/bari-s/bari/sbari/sparta/ısparta. Sözün bu dönüşüm çizgisinin kesinliği konusunda söyleyeceğimiz yok. Ancak, bu yörenin İlkçağda Psidia egemenliği altında yaşadığı, o dönemde adına "Baris" dendiği, daha doğrusu "Baris"in yakınında kurulduğu biliniyor. Arap kaynaklarında, özellikle, Anadolu'yu gezen İbn Batuta'da adının "Şabarta" biçiminde geçtiğini biliyoruz.

Isparta içinde önemli bir tarih varlığı, yıkıntı yoktur. Bütün evler Bizans-Osmanlı döneminin yapı özelliğini taşır. Günümüzde beton egemenliği orada da sözünü geçirir. Isparta yörelerine gelince iş değişir. Araştırıcı birdenbire kendini İ.Ö. 3000'lerin çok ötesinde bulur, kalkolitik çağa değin gider. Özellikle Senirce köyü dolaylarında görülen mağaralarda tarihöncesinden kalma taş araçlar, gereçler bulunmuştur. Bunların çoğu savaş araçları türünden olan sivri, kesici nesnelerdir. Kılıç köyü dolaylarında "Fari yaylası" vardır. Burada bulunmuş geç-

mişe ışık tutan yapıtlar. Bu yapıtlar incelendiğinde, buranın ne denli eski, gelişmiş bir yerleşme yeri olduğu anlaşılmış. Bir il kalıntısı, yıkıntısı vardır burada. Kazılardan çıkarılan yapıtlar arasında toprak kaplar, kabartmalar ilgiye değer.

Isparta dolaylarında en önemli yerleşme Sagalassos'tur sanırım. Bugün Aglasun diyorlar oraya. Biraz yakıştırma da olsa gerçek yanı var bu sözün. Ünlü tiyatro kalıntılarının (İ.Ö. 2. yüzyıl) yanında ağlamaktan başka yapılacak işi yoktur bir aydının da ondan. Sagalossos yavaş yavaş Aglasun'a dönüşürken "ağlasın" biçimine de girer kolayca. Göller bölgesinde, biraz dik bir dağ yamacında kurulmuştur Sagalossos, korunması, savunulması kolay bir yöre. İlk yerlilerine "solimler" deniyor. Önce Psidya sonra Lidya (İ.Ö. 560-546), daha sonra Pers egemenliği altında yaşamış, İskender'in eline geçmiş (İ.Ö. 334), sırayla Bergama, Roma, Bizans, Osmanlı dönemlerini yaşamış. Bu bölge oldukça sulak, verimli, tarım için umulduğundan da elverişli bir yerdir. Isparta adının sanskritçe "su" anlamına gelen "vari" ile bağlantılı sayılması bu doğal durumundan, sulak olmasından kaynaklansa gerek.

Bugün temellerinin yıkıntıları kalan tiyatronun ilkçağda, özellikle Augustus döneminde 10.000 kişilik olduğu söylenir. Öteki yapılardan iz kalmamıştır. Ancak ilkçağda tiyatronun yalnız olmadığı, yöresinde başka yapıların da bulunması bir yerleşme düzeni gereğidir. Özellikle İ.Ö. 2. yüzyıldan kalan paralarda buranın adı geçer, demek oldukça önemli bir yerdi.

Yöre insanlarının yüzleri, doğal yapıları, Anadolu'nun başka yörelerinde gördüklerimize pek benzemez. Kimi tarihçiler, bu yurttaşlarımızın yakın komşularıyla pek karışıp kaynaşmadıklarını, ilkel özelliklerini, niteliklerini sürdürdüklerini, bunların Solimler'in değişmeyen torunları olduklarını ileri sürerler. Bu görüşe katılmak pek kolay değilse de, yerlilerinin eski oldukları açıktır.

Isparta gül ülkesidir, gülyağı kaynağıdır. Ancak gülünün dikeni gizlidir, bilinen güllerinkine pek benzemez. Güzel, küçük şişelerle satılan gülyağı bile batar insanın burnuna. Bunu oldukça yüksek bir gider karşılığı aldığım bir şişe gülyağını İs-

tanbul'a gelip kokladığımda anladım. Köylerde dokunan halılara diyecek yok. Onlar da kök boyası kullanırlar. Ne acıdır ki birkaç yıldır bileşik boya kullanılmaya başlanmış. Kendisiyle konuştuğum bir halı dokuyan kadın bu durumu yakınmalı bir sesle anlattı. "Bozoyonlar boyamızı" dedi. Halıları istediklerine satamıyorlarmış, daha önceden İstanbul'dan gelen halıcılarla özel anlaşmalar yapıp, önceden biraz para alıp, borçlanarak onlara satıyorlarmış ister istemez. Anadolu'ya özgü olan bu beceri günden güne geriliyor, eski özgünlüğünü yitiriyor.

İSTANBUL

Çocukluğumda, yazıları yeni sökmeye başladığım yıllarda, sandıkların üzerinde okurdum "İstanbul" sözünü, bir de büyüklerden dinlerdim, geçimini sağlamak için çalışmaya gelenlerden. Bir büyülü ülkeydi gözümde, belleğimde "İstanbul". Bir de "taşı toprağı altın" derlerdi, öyle över göğe çıkarırlardı bu ili. 1938'den sonra gelip yerleştik İstanbul'a, yazları Maçka'ya, yaylaya gider, öğrenim döneminde gelirdik. Umduğum, düşündüğüm, düşlediğim gibi çıkmadı İstanbul. Yüzü gözü, burnu, alnı, boyu posu apayrı kimselerin oluşturduğu düzensiz, dağınık, başıboş bir topluluk İstanbul. İki bin yıla yakın bir sürenin ünlü, yüce, kutsal başkenti olmasına karşılık, Mısır'dan, Mezopotamya'dan, ya da Anadolu'nun uzak yörelerinden getirilmiş yapıtlar dışında çok eski bir varlık yok müzelerde. İ.Ö. VI. yüzyıldan ortaçağın bitimine değin gelen uygarlık ürünleri çoğunlukta. Yontular, kabartmalar, lahitler geniş bir yer tutuyor ilkçağ ürünleri arasında. Beni en çok ilgilendiren konulardan biri de İstanbul'un adları, kuruluşu oldu. İlkçağda "Bizantion" derlerdi adına. "Bizans" adlı bir söylence kişisinin adından geliyormuş bu "bizantion" sözü. Sonundaki "ion" eki eski Anadolu dillerinden alınmıştır, yer bildirir. Latinler'in dilinde bu ad "Bizantium"a çevrilmiş, sonra Konstantin buraya "Yeni Roma" anlamında "Nova Roma" demiş, daha sonra kendi adıyla "Konstantin ili" anlamında "Konstantinopolis" olmuş, Araplar "Konstantaniyye" demişler, Türk-

ler'in eline geçtikten sonra Yunanca "ile doğru" demek olan "esten polis" sözlerinden "İstanbul"a çevrilmiş. Buna "İstambol" diyenler de olmuş. Osmanlı devletinin başkenti olunca "Âsitâne", "Dersaadet" denmiş adına.

İstanbul, yörelerinde yapılan kazılardan edinilen buluntulara göre, İ.Ö. 3000 yıllarına varan, kimine göre aşan bir yerleşme yeridir. Troya ile çağdaş olduğunu ileri sürenler de vardır. Yerinin önemi yüzünden sayısız saldırılara uğramış, nice orduların Batı'ya, Doğu'ya geçtikleri bir yoluğrağı niteliği kazanmıştır. İstanbul'un tarihiyle orantılı değil barındırdığı uygarlık ürünleri. Çoğunluğu ortaçağdan, özellikle hıristiyan-islam dönemlerinden kalanlar oluşturur bu ürünleri. Camiler, kiliseler, manastırlar, tekkeler, sebiller, çeşmeler, sular, mescitler, medreseler, hamamlar, suyolları, sarnıçlar, zindanlar, saray kalıntıları, anıtlar, mezarlar, kuleler, kitaplıklar, işhanları başlıca tarih varlıklarıdır. Bunlar arasında en eskisi Sultanahmet'teki resimyazılı dikilitaş'tır.

İstanbul'da ufak büyük onu aşkın müze vardır. Bu müzeler arasında yalnız Arkeoloji Müzesi eskiçağ-ilkçağ uygarlık ürünlerini içerir, ötekiler ya birer eski yapıdır ya da ortaçağdan kalan ürünlerin sergilendiği yerdir. Kariye, Ayasofya müzeleriyle Sultanahmet Camii altındaki müzede Bizans mozaikleri ilginçtir.

İstanbul'un islam dönemindeki uygarlık ürünleri arasında en önemlileri etnografyayla ilgili olanlardır. Değişik türde işlemeler, oymalar, kakmalar, koşumlar, ev gereçleri, tekke, ordu gereçleri, savaş takımları, giyim-kuşam nesneleri, örgüler, demir işleri, bakır işleri, tunç işleri, altın-gümüş işleri, kitaplıklardaki eşsiz yazmalar, cilt kapakları, minyatürler Anadolu sanatının eşi bulunmaz ürünleridir. İstanbul'un doğal güzelliği ne tarihçiyi ilgilendirir, ne uygarlık ürünleri üzerinde çalışanları, araştırmalara girişenleri.

İstanbul, Anadolu insanının yaratıcı gücünü bütün incelikleriyle göstermeye yetmez, ancak ortaçağın ulaştığı başarı aşamasını anlamaya yeter. İstanbul'da bulunan uygarlık ürünlerinin değerini anlamak için, Anadolu eskiçağını, ilkçağını bir bütünlük içinde bilmek gerekir. İ.Ö. 6000 yıllarını aşan, Karain

Mağarası'nda günümüzden en az yirmi bin yıl ötelere vardığı ileri sürülen buluntuların gelişim çizgisi üzerinde eskiden yeniye doğru yürümesini bilmeyen, İstanbul'u belli bir yıla, islam inançlarıyla açıklamaya yeltenen hangi buluş olursa olsun öze değil yüze bakıyor demektir. Taş işçiliği, oymacılık, kakmacılık, demir-bakır işleri, yapı sanatı, duvarcılık Anadolu'da doğup gelişen becerinin bir uzantısıdır İstanbul'da. Bunu anlamak için Ayasofya'yı yapan İsidor'un Miletli, Anthemios'un Aydınlı, Süleymaniye'yi, Şehzadebaşı Camii'ni yapan Sinan'ın Kayserili olduklarını bilmek yeter. İstanbul'u eskiçağ Anadolu uygarlığının dışında, özgün bir yaratma alanı olarak görme birtakım sığ düşünceli, sanat gelişmelerini anlamakta başarısız kimselerin sürdürmeye çalıştıkları gereksiz, boş bir alışkanlıktır. Bu alışkanlık "binbir camili il" diye nitelenen İstanbul'un özel durumundan kaynaklanıyor. Oysa bu "binbir caminin" önemli bir bölümü çok önceleri yapılmış hristiyan yapılarından oluşur. Osmanlı yapı işçiliğinin, Anadolu'da, cami yapımıyla başladığı ileri sürülemez, sürenler bulunursa da inandırıcı kaynak gösteremezler.

Uygarlık ürünleri incelendiğinde, bunları ortaya koyanlardan adı günümüze kalanların çoğunun Anadoludan geldiği anlaşılır. Özellikle Osmanlı döneminde İstanbul'da yaşamış yazarlar, ozanlar, bilginler, elişi sanatçıları, süsleme ustaları Anadolu'nun ayrı ayrı yörelerinden gelip İstanbul'da yerleşmiş kimselerdir. İstanbul, başkent olmanın verdiği bir olanakla, Anadolu insanını kendine çekiyordu. Osmanlı yönetimi bütün yatırımları İstanbul'a yapıyordu. Anadolu bir vergi kaynağı, gelir yeri olmaktan öteye geçemiyordu. Alınanın karşılığını vermek sözkonusu değildi. İşte İstanbul'da bulunan uygarlık ürünlerinin, özellikle islam ortaçağında yapılanların varlık nedeni budur. Bir Bergama, bir Van, bir Hacılar, bir Çorum ile karşılaştırdığımızda İstanbul'un geçmişini pek verimli, pek eski bulamayız. Ortaçağın görkemli yapıları, eşsiz elişleri, süslemeleri, tarih bakımından, bir gelişim çizgisinin uzantısı olarak anlaşılabilir ancak. İstanbul bir Alişar, bir Kültepe, bir Karkamış olamaz bütün tarihi boyunca.

Ortaçağ uygarlık ürünleri incelendiğinde açık seçik bir tekdüzelilik göze çarpar. Bütün başarılar belli bir ereğe yöneliktir, türlülük yoktur inanç bakımından. Müzelerde sergilenen ürünlerin çokluğuna karşılık, yaratıcılık bakımından, türlülük sınırlıdır. Sözgelişi Hitit, Urartu, Frigya, Likya tapınaklarının, sunaklarının türlülüğünü de ortaçağda bulamayız. Bütün yapılar belli bir biçimden kaynaklanır. Bu biçimin anaçizgileri bile bellidir, kesindir. Eskiçağın yaratıcılığı, ortaçağda, sayılı çizgilerle sınırlandırılmış, gelişim belli bir tabana oturtularak sağlanmıştır. Bu durum, islam dininin biçimde bile değişmezliğinden gelir.

İstanbul, Anadolu uygarlığının gelişim çizgisi üzerinde, bir birikim yeridir, yaratma kaynağı değil. İstanbul Topkapı Sarayı'nda bulunan bir minyatürü değerlendirirken Anadolu'ya, oradan İran'a, ilkçağa gitmek, bu yol üzerinde yürüyen gelişimi izlemek gerekir. Durum başka ürünler için de böyledir az çok. Sözgelişi "hat" denen yazının kaynağını Anadolu'da, olgunluk çağı ürünlerini İstanbul'da aramak uygundur. Taş işçiliği, türbe, mezar yapımı, hamam, han, çeşme gibi yapı türlerinin kökeni Anadolu'dur kuşkusuz.

İstanbul'da Akdeniz-Ege kıyılarında görmeye alıştığımız ünlü tiyatroları, mermer işçiliğinin en güzel örnekleri olan süslemeli sütunlarla, yontularla, kabartmalarla donatılmış görkemli tapınakları, sağlık yuvalarını, gimnasium denen büyük eğitim yerlerini, ilkçağ uygarlığının eşsiz ürünlerini bulamayız. Orda ne Bergama'nın görkemli, ne Ksantos'un ünü, ne Didima'nın güzelliği ne de Priene'in alımı vardır, orda Antakya'nın dirilip yürüyecekmiş gibi tatlı mozaiklerini de bulamayız, orda Boğazköy'ün yüceliğini, Troya'nın derinliğini de göremeyiz. Mavi atlaslara bürünmüş üçetekli uzun giysiler içinde salınıp yürüyen, kalçalarını oynatarak yürekleri titreten, gönlünün kabaran sevişme tutkusunu iki yana açıp kaldırdığı çıplak kollarıyla kat kat arttıran çapkın bir kadının oynaklığını görürüz ancak. Bizans adının ortaçağda tarihsiz yaşamakla atbaşı giden tektanrıcı inançlarıyla örgülediği bir yerdir İstanbul. Başkent olmanın övüncü, sevinci içinde Anadolu insanının kanını emen, emeğini

sömüren, bütün görkemini katılaşmış bir süslenme duygusundan alan İstanbul. Attika özentisi bir anlayışla kadın etinin inceliğini dışa taşıran süslemeli "Ağlayan Kadınlar Lahdi", İskender'in olduğu ileri sürülen lahdin yanında İstanbul'a ağlar gibidir. Sayda'da, ortaçağın başlangıcından 350 yıl önce (İ.Ö. 350) sezmiş görünür geleceği, İstanbul'a gelip müzeye konacağını.

Topkapı Sarayı'nda Osmanlı döneminin altın, gümüş, zümrüt, inci gibi değerli nesnelerle donatılmış, işlenmiş, süslenmiş en güzel sanat ürünlerini görürken Anadolu insanının emeğinin hangi oluklardan, nereye aktığını da anlarız. Yontunun, kabartmanın, resmin yasağından doğan boşluğu doldurmak için Sultanların, saray kadınlarının giysilerini, odalarını süslemekten başka bir işe yaramayan bu sanat varlıklarındaki incelik benzeri kolay kolay bulunur türden değildir. Ancak ortaçağı kurtarmaya, aydınlatmaya da yetmemiştir.

Tektanrıcı dönem, islam inançları, kendinden öncekinin, şu hristiyan katılığının yumuşamasına yardımcı olamamış, onun yıktıklarının yanına yeni yıkıntılar katmaktan geri kalmamıştır. Surlardan içeri girip, Topkapı'dan, Edirnekapı'dan Sultanahmet'e doğru yavaş yavaş yürüyün, sağınıza, solunuza bakın, biraz içerlere giren nice yıkntılar, kalıntılar görürsünüz. Bunlar, ortaçağın hristiyan kesiminden, bir bölümü de Roma döneminden kalmış eski uygarlık ürünleridir. İnançlar, kendilerinden başka gerçek tanımadıklarından, eskiyi yıkıp yerine kendine elverişli olanı kurmayı doğal sayar. İşte bunun sonucu olarak Bayazıt Hamamı'nın temelinde ünlü mermer kabartmalar, nice caminin girişinde eski mermer sütunlar, sütun başlıkları görürsünüz. Eski sarnıçların kimi ayaktopu alanı, kimi çayır, kimi sebze bahçesi, kimi de çöplüktür, ağıldır, pislik içindedir. En güzel, en soylu bir yapının yanında, uygarlığın yüzüne karşı dişlerini göstere göstere sırıtan beton yığını, çok katlı, insana üzüntü veren yeni bir yapı bulursunuz. Fatih'te, Sultanahmet'te, Eyüp'te, Edirnekapı'da, Eminönü'nde, Tophane'de, Fındıklı'da, Üsküdar'da soylu ile bağdaşmayan bu beton yığınları sanatta yozlaşmanın en ürkütücü örneklerini verir size. Tophane'nin önün-

den geçerken, Kabataş'a doğru giderken, başınızı sola çevirin, tepelerde yükselen beton yığınları arasında ünlü gökbilgini Takıyeddin'in yıktırılan gözlemevini boşuna ararsınız. Gökbilimin tanrı işine karışmak olduğunu, suç sayıldığını ileri süren Osmanlı anlayışı, o çağda, çok ileri bir atılım sayılan bu ocağı yeryüzünden kaldırarak yeraltında mutlu bir yaşam süreceğine inanmıştı. İstanbul'da yontu dikmek, özellikle kadın yontuları yapıp halka açık yerlere kondurmak bugün bile suçtur. Gidin Belediye Sarayı'nın havuzu yanındaki kadın yontusunu arayın, yerinde yeller estiğini görürsünüz. "Güzel İstanbul" yontusunun başına gelenler belleklerden silinmedi.

İstanbul çelişkiler yeridir, çıkmazlar, bunalımlar, düzensizlikler yatağıdır. Osmanlı devletini yıkan tekkeler, zaviyeler gizli gizli, gününe göre açık açık çalışır. Yollarda kara çarşaflı, kiminin yüzü peçeli kadınlar, kızlar, ilkokul çağında çarşaf giyerek Kur'an kurslarına giden küçük kızlar, başörtülü, çarşaflı, otomobil kullanan, süzgün gözlü, inançların katılığı altında bile dişiliğinin susamışlığı baygın gözlerinde tomurcuklaşan kadınlar bulursunuz, görürsünüz umduğunuzdan çok. Anadolu'nun pek çok uzak bucağında olduğu gibi İstanbul'da da islam dininin yasakladığı nice davranış boya değiştirerek, islam örtüsü altında, kendini sürdürür. Başörtüsü yalnız dine bağlılıktan, islam inançlarına olan sevgiden değildir, dinin özünü, insan denen varlığın gerçek anlamını bilmemekten, "kadınlarınız sizin tarlalarınızdır" sözlerinin yarattığı eziklikten kaynaklanmaktadır. Kimi başörtülüler de çapkınlığın geçer akçalığını çok iyi bildiklerinden dine bağlı görünmeyi özel çıkarlarına uygun görürler. Bir sorun o başörtülülere, islam dininin erkeğe tanıdığı dört kadın alma yetkisini kocalarına tanıyabilirler mi? Evlenirken "imam nikâhı"nı benimser, kocalarının "boşsun" dediğinde sesini çıkarmadan çekilip giderler mi? İşte ikiyüzlülük, inançları kötüye kullanma, geriliğin, katılığın, yozlaşmanın açık örnekleri bunlardır.

Selçuk döneminin geliştirdiği çinicilik bugün yoktur İstanbul'da birkaç cami ile bir köşk dışında. Nerde o eşi bulunmaz İznik çinileri, Anadolu eskiçağının geliştirdiği ya-

ratıcılık ürünleri, Frigyalılar'ın elinde biraz daha gelişen, sonra kimi sözde bilginlerce Anadolu'nun dışına itilen, Orta Asya'dan konar-göçer çadırlarıyla ülkemize geldiği söylenen yaratmalar? Bunları kötülemek, önemsiz görmek için söylemiyorum, bir uygarlığın yaratıcı gücünün yerine öykünmenin, katılığın, aydınlanmayı, çağı geçmiş olanı sürdürmenin varlığında gören verimsiz anlayışı sergilemek istiyorum. Arkeoloji Müzesi'nin dışında, hangi müzeye giderseniz gidin, Anadolu uygarlığının eksikliğini, yaratıcı gücünü, gelişim aşamalarını gösterecek bir yapıt, bir ürün bulamazsınız. Nereye baksanız karşısına ortaçağın katılığı, tekdüzeli sanatı çıkar, bıktırır insanı. Süleymaniye ile, Rüstempaşa camii ile, Şehzadebaşı camii ile övünen İstanbul aydını, geçmişe özlem duyan, yeniliğe karşı çıkan sözde bilgini, sanatçısı üç yüz yıldır övündüğünün yerine gelecek kuşakları övündürecek bir ürün koyamamış, bütün üstünlüğü kızların, kadınların başlarını örtmekte bulmuştur. Anadolu ile İstanbul arasında uçurumlaşan bir çelişki vardır. Anadolu'da tarlasında, harmanında erkeğin yanında olan kadın, İstanbul'a gelince yüzünü örter, umacı gibi karalara bürünür dökülür yollara.

İstanbul'u sevenlerin çoğu, İstanbul'u Divan yazınından, Avrupa gezginlerinin, yazarlarının, ülkemizde görev yapmış kimselerin anılarından öğrenmiştir. İstanbul, Anadolu uygarlığı sözkonusu olunca, yozlaştırıcı bir etki kaynağına dönüştü. Anadolu bu yozlaşmış, sömürgen aydın bozuntularının dilinde "taşra" diye nitelendi. Bu kötü gelenek günümüzde bile geçerlidir, değerini sürdürmektedir. Ülkemizin, ilkel gereçleri (ham malzemesi) Anadolu'dan gelen, Avrupa'dan aktarılan en büyük üretim kurumları (fabrikaları) gene İstanbul'dadır. Van'da, Erzurum'da beslenen koyun İstanbul'da kesilir, Iğdır'da üretilen pamuk İstanbul'da işlenir, Trabzon'da, Samsun'da ekilen tütün İstanbul'da kıyılır, sarılır, Kars'ın sığırı İstanbul'da yüzülüp derisinden kösele yapılır. Bu bir üretim-tüketim gereği değil, alışkanlıktır, "Âsitâne", "Dersaadet" olanın kaçınılmaz sonucudur.

Gezilerle ilgili bir çalışmada bu açıklamaların yeri, gereği

var mı diye bir soru sorulabilir. Bu sorunun karşılığı, en ilkeli sözkonusu olduğunda, en az otuz bin yıllık geçmişi olan, o geçmişle ilgili buluntuları müzelerinde sergileyen bir ülkenin, tarihini, uygarlığını başkent oluşuyla başlatan bir ilin savunucusundan, övücüsünden beklenir. Bundan dolayı yukarki soruyu Anadolu denince İstanbul ağzıyla "taşra" karşılığını verenlere yöneltmek yalnız uygarlık değil bir insanlık görevidir. Öyleyse:

"Söyle İstanbul yeryüzüne uygarlık ışığı saçan Anadolu'nun acıklı öyküsünü, yozlaşmış bir düşüncenin azgın öfkesini."

Bir iki sözcüğünü anısına sığınarak deyiştirip aktardığım Homeros bize böyle söyletir, buna yakın bir duyuşla başladığı ünlü "İlyada"sında. Söyleyene bakma söyletene bak, demiş eskilerimiz de.

İVRİZ

24.9.1991/(Saat 16.00)

Bolluk tanrısının bir elinde üzüm salkımı, bir elinde buğday başağı tuttuğu yer. Adak sunuyor tanrıya kral Varpalavas saygıyla. Bir tatlı, yumuşak akışlı, yazbaşları delişmen derenin yanında ünlü kaya kabartması. İlk bakışta yanıltıyor insanı boyutları. Anadolu insanının hangi inanç düzeyinde bulunduğunu, hangi besin bitkilerine önem verdiğini, hangilerini kutsal saydığını görüp anlama bakımından büyük bir kanıttır bu kabartma. Boşuna değil üzümün kutsal kitaplara, kutsal yazılara geçişi, mezartaşlarına, toprak kaplara, lahitlere işlenişi.

Kabartmaya doyasıya baktıktan, yanındaki sudan içtikten sonra dere yukarı çıkınca bir kayanın üzerinde silik bir kabartma daha görülür, biraz küçük. Bir binek hayvanı, yanında bir insan. Biçem bakımından bolluk tanrısı Tarhundas ile Kral Varpalavas'ın ortamına yakın.

Kimi kaynaklar bu büyük, ünlü kabartmanın Hitit-Luvi ürünü olduğunu, ortaklaşa bir inancı dile getirdiğini söyler, yazar. İşleniş bakımından Asur etkisinin bulunduğu az çok belli. Ancak biçemin, inanç varlıklarının ana ilkelerinde değişme yok. Öz gene Anadolu kokuşlu. Hititöncesi dönemlerin inanç izlerini taşıyor besbelli. Ne üzüm, ne buğday Hititler'le gelmiş Anadolu'ya, ne de onlarla yayılmış.

Küçük kabartmaya gelince, ne türden hayvan olduğu kesin

değil pek, biz yük hayvanı, binek hayvanı deriz de başka türden bir hayvan da olabilir. Sözgelişi, bir sığır. Öyle olunca tapınağa, tanrıya, tanrıçaya kurban edilmeye götürülüyor demektir. Bütün bunlar görünüşe bakılarak yapılan yorumlar. Hayvanın türünü kuşkudan uzak, kesin çizgilerle belirleme olanağı az. Kabartma epey silinmiş çağların etkisiyle. Öte yanını büyük bilginler düşünsün, bizim gördüğümüz budur.

Bolluk tanrısı kabartmasının bulunduğu kayanın tabanından toprak alınmış Atatürk'ün mezarına, Anıtkabir'e konmak üzere. Geçmişle günümüz arasında bağlantı kurulmuş, kurulmak istenmiş böylece.

Kutsaldır İvriz suyu, o güzelim dere. Kaynağında yamalar bağlanmış bir mağara, yanında sarmaşıklı, dikenli bir çalılık var. Yerliler bilmeden yaşatıyorlar çok eski bir geleneği. Tektanrıcı dönemin inançlarıyla çoktanrıcı dönemlerinkiler karışıp kaynaşmış burada. Bir bütünlük sağlamış geçmişle günümüz arasında. Mağaraların kutsal yerler oluşundan kalma bir inançtır bu. Küçük adak taşlarından evcikler yapılmış dikdörtgenler oluşturulmuş. Kimi taşlar tek, kimi birkaç tane. Saç teli, kırık tarak, iplik, alacalı yama, düğümlü pamuklu yamalar aradığından çok. Suyun içimi güzel, tatlı, içini açıyor insanın. Daha yukarda kıvrım kıvrım yalçın kayalardan oluşan girintili çıkıntılı, gittikçe yükselen bir oylum. Etkiliyor insanı. Kim bilir geceleri ay ışığında ne tür bir görünüme bürünür, korku salar insana.

Bir başka mağara daha var, küçük kabartmanın bulunduğu kayanın altında. Onda da yamalar, iplikler bağlanmış duruyor. Üstü çimento harçla örülü kubbemsi bir damla örtülü, yan duvarları çimentolu duvar. İçine girince mağara olduğu anlaşılıyor. Yerliler ona da kutsallık yüklemiş, söylenceler uydurmuş, bir ermiş yapıp çıkmışlar onu. Söylendiğine göre ermiş bir kadın otururmuş orada.

İvriz yöresi insanları eskiçağın inançlarını, geleneklerini sürdürüyorlar bütün diriliğiyle. Tarih kesintiye uğramamış, yön değiştirmemiş burada. Bir önemsiz gelenek bir tarih gerçeğini koyar ortaya çokluk, bilinmeyen bir olayı aydınlatır, bir yo-

rumun çürüklüğünü gösterir. Eskiçağda mağaralara duyulan ilginin önemini mağaraların birer barınak, birer ev olarak kullanılışından anlamaktayız. Evler de birer tapınaktı eskiçağda. Kimi mağaraların duvarlarını, tavanlarını süsleyen boyalı, boyasız, çizgiden oluşan değişik resimler, işlemeler gelişigüzel bir olay değildir, yaşamı düzenleyen bir inanç birikiminin elle tutulur belirtileridir. Eskiçağdan kalmış resimli mağaraların kutsal sayılışı, o resimleri, süslemeleri cinlerin, perilerin, gizli güçlerin yaptıklarının söylenmesi de gereksiz değildir. İlk yapıcılarının bilinemeyişinden, o eski yerleşme, oturma yerlerinin ıssız bırakılışından kaynaklanır bu cin-peri inançları.

İvriz'in deresi, kabartmalı kayaları, mağaraları kutsal sayılıyor oralarda oturanlarca, korunuyor. Demek eski inançlar, eski gelenekler diriliklerini sürdürüyor günümüzde de. Burada bilinmeyen bir gerçek daha vardır. O da bu eski kabartmaların bulundukları yörelerin, özellikle kayaların eskiden de kutsal sayıldıklarıdır. Başka türlü su, mağara, kaya üçlüsünün kutsallığı, biryerdeliği açıklanamaz. Öyleki kutsallıkla kabartma, kabartma ile kutsallık yanyana, elele yürüyor böyle yörelerde günümüzde bile. Nedendir "Yedi Uyurlar Mağarası"nın kutsallığı? Hangi yedi kişi, hangi yıllarda yatmış uyumuş bu mağaralarda? Halk inançlarının halk belleğine sunduğu, yerleştirdiği eskiçağ ürünleridir bunlar. Efes'teki "Yedi Uyurlar Mağarası"nda olduğu gibi.

Küçük çocuklar gördük İvriz'de, ilkokula giden ışıl ışıl bakışlı, küçük çocuklar. Onlar da inanmışlar bu mağaranın kutsallığına, bu suyun kutsallığına. Bana yol gösteren, gözleri ışıyan küçük öğrenci öyle söylüyordu. Ermiş bir kadının oturduğunu duymuş sonradan onarılan, küçük bir tapınağa dönüştürülen mağarada. Büyüklerinden, atasından, dedesinden, ninesinden duymuş bu olayı. Onlar da daha eskilerden. Böyle anlatıyorlardı içtenlikle. İşte buradadır Anadolu insanı.

İZMİR (MÜZE)

23.X.1981

Tarihöncesinden Bizans dönemine değin sergilenen uygarlık ürünleri Anadolu uygarlığının bütünlüğü konusunda düşündürücü birer örnektir. Sergilenen buluntuların çoğu Roma döneminden kalma. Buna karşılık Roma döneminin Roma egemenliğiyle başlayan özgün bir yaratma çağı olmadığını anlamak kolay.

Yontular genellikle Yunan-Hellenistik-Roma gibi gelenekçi bir bölümlemeye uyularak dizilmiş, sergilenmiş. Oysa biçem bakımından ayrı kaynaklara götüren, Anadolu uygarlığı dışında köken aratmaya elverişli bir özellik, yenilik yok bu yontularda. Birbirini izleyen, etkileyen, besleyen bir sanat geleneğinin ürünleri bunlar.

Karya-Lidya çağlarından kalan buluntuların Anadolu eskiçağına varan bir çizgi üzerinde olduğu ilk bakışta görülüyor. Çifte baltalı örgeler, özellikle Lidya arslanı eskinin yeniye giden yolu üzerinde bir aşamadır.

Tarihöncesinden kalan buluntular arasında en ilginci içinde insan kemikleri bulunan toprak mezardır. Aşağı yukarı bir buçuk metre küplük bir uzamı dolduran, pişmiş topraktan yapılmış izlenimini uyandıran bu mezar bugüne değin benzeri görülmemiş türdedir. Ölü en üste konmuş, dizleri boynuna bağlanmış gibi duruyor kemikler, öylesine bükülü. Çocuğun ana

karnında duruşunu yansıtan bir biçimmiş bu, söylediklerine göre. Bu tür gömmeleri küp mezarlarda da görürüz. Ölünün yanında, düz taşlarla ayrılmış ikinci bir bölüm kutsal nesnelerin, adakların konduğu yerdir. Ölünün konduğu yer, düz taşlarla çevrilmiş, ne açık bir daire, ne de kesin bir çokgen.

Miken çağında Roma dönemine değin uzayan toprak kaplar üzerindeki süslemeler arasında geometri biçimlerinin yanısıra bitki, insan, hayvan örgeleri geniş bir yer kaplıyor. Özellikle söylencelerden kaynaklanan bir anlayışın ürünü bu yapıtlar.

Pişmiş toprak lahitlerin üzerindeki süslemeler de ayrı bir özellik taşır. Bu süslemeler kimi çanak-çömlek türünden toprak kaplarda görülenlerin özdeşidir. Süslemede örge birliği gözden kaçmıyor. Çandarlı'da bulunmuş İ.Ö. VII. yüzyıl ile VI. yüzyıl arasına tarihlenen çanak-çömlek örgeleriyle lahitlerin süslemeleri arasında ilk bakışta kavranan bir benzerlik var. Bu benzerliğin kaynağı özdeş sanat anlayışının sürdürülmesidir. Bu tür örgeleri daha önceki çağlarda, Anadolu'nun Orta ile Doğu bölgelerinde de görmekteyiz.

Doğu'dan Batı'ya gidildikçe uygarlık ürünlerinde bir inceleme, doğadan uzaklaşma eylemi görülür. Bunun geçen çağlarla ilgisi olduğu gibi Akdeniz-Ege kıyılarının komşu ülkelerle daha sıkı, daha değişken bir uygarlık ilişkisi içinde oluşundan kaynaklandığı bellidir. Biçem karışımlarının başlıca nedeni de budur.

İ.Ö. VI. yüzyıldan kalma br toprak lahitin kapağında (nr. 5107) gamalı haç biçimli süslemeler örge bakımından Frigya'yı geçip Hititler'e, Urartular'a varmaktadır. Bu örnekler gelişigüzel bir olay sayılamaz. Nitekim arslan yontularında da (nr. 328) Hitit-Urartu biçemi bütün açıklığıyla görülmektedir.

Tartı araçları, ağırlık ölçüleri, ağırşaklar incelendiğinde, eskiçağdan kalan örnekleriyle özdeşlikleri görülür. Kandil denen toprak ışıklıklar da birbirinin benzeridir. Bir yanı kulplu, kulpun karşısında fitil yeri işleniş biçimi bakımından değişmeyen bir geleneği sürdürür. Üstelik bu kandillerin, genellikle, yayvan olduğu görülür. Kimi kandillerde ağız gaga biçimlidir. Bunun benzerlerini de İ.Ö. 6000 yıllarına tarihlenen kimi adak kaplarında, su kaplarında görüyoruz.

İzmir müzesinde görülen ilginç bluntulardan biri de küçük kaşıklardır. Bir çay kaşığından daha küçük olan bu kaşıklar ilaç yapma işlerinde, sağlık bakımında kullanılan araçlardır. Yapılışları oldukça başarılıdır. İlaç yapma geleneğinin, Anadolu'da eskiliği düşünülürse bu buluntuların değeri daha kolay kavranır. Özellikle Bergama yöresinin ilaç, sağlık koruma konularında ayrı bir geleneği vardır. Tanrısal Asklepios bu yörede yaşamış, onun adına en büyük, en görkemli tapınak bu yörede kurulmuştur. Buna Serapis tapınaklarını da katabiliriz kolayca. Yüce Asklepios sağlık koruma gizemlerini ölürken kızı Hygenia'ya öğretmiş, bugün Batı dillerinde sağlık koruma bilimi anlamına gelen, Türkçemizde de "hijiyen" diye söylenen kavram o kızın adından türemiştir.

Süstakıları tunç, demir, bakır aşamalarından geçerek altın, gümüş gibi değerli nesnelere ulaştı. İzmir müzesinde, başka müzelerde gördüğümüz gibi, bu tür buluntuları da buluyoruz. Bunlar Anadolu'da eskiçağdan beri yaygın bir süslenme geleneğinin müzelerde araştırıcı bekleyen ürünleridir. Anadolu'nun tarih gerçeğini aydınlatmaya elverişli ışıldaklardır bunlar.

KARAİN MAĞARASI

28.9.1981

Paleolitik'in üst, orta, alt dönemlerinden Roma çağına değin yerleşmeler görmüş geçirmiş, üç dört kat basamaklı derinlere inen bir mağara, Antalya dolaylarında, dağın yamacında. Önünde kendi başına bırakılmış zeytin ağaçları, basamak basamak duvarlardan oluşan zeytinlik. Şimdi kimler bakar, kimler toplar bilmem bu yabanlaşmaya yüztutan zeytinleri.

İki küçük Yunanca yazıttan anlaşıldığına göre ilkçağın sonlarına değin yaşanırmış burada, bir de kutsallığı varmış. Adak yerlerinden belli. Yunanca yazıların biçemi pek eski değil, ilkçağın ötelerine, yazının başlangıcına değin gitmez (Yunanca yazının). Yakın yıllara değin koyun ağılı olarak da kullanılmış, yalnız insanlar yaşamamış içinde.

İnsan başına dönüşürcesine damlayan suların biçimlendirdiği kayada yeni bir baş, mağaranın içinde. Başın altında, damlayan suların oluşturduğu derin izler, çizgiler. (Sonradan bu başın Ankara Üniversitesi Arkeoloji öğrencilerince Atatürk'ün başı olarak yapıldığını duyduk.) Başın bulunduğu kaya yapılış, biçim, nitelik olarak kendiliğinden insan başına benzer durumdaydı besbelli bu. Sonradan, bu benzerlikten yararlanılmış.

Yerleşmelerin aralıklı olduğunu gösteren toprak katlarında yangın izi, kül kalıntısı yok. Bundan da mağarada önemli bir yıkımın, kıyımın sözkonusu olamayacağı anlaşılıyor. Ancak top-

rak yoğunlaşması, toprağın taşlaşması sonucu yeni katlar olmuş, yeni eskinin üzerine gelmiş oturmuş böylece.

Mağarada taşlaşan kemikler, ağaç kalıntıları da var. Bunları yalnız aşağıdaki müzede değil, Karain Mağarası'nda gözlemlemek de kolay.

Mağarada eti yenmiş hayvan kemikleri, baş, diş kalıntıları bulunmuş, müzede sergileniyor. Özellikle dişlerin büyüklüğü, kemiklerin uzunluğu, kalınlığı soyu kesilmiş dirilerin buralarda yaşadıkları izlenimini uyandırıyor. Bilginler buranın otuz bin yılı aşkın bir yerleşme yeri olduğunu, barınak olarak kullanıldığını söylüyorlar. Kalıntılar da bu savı doğrulamakta açıkça.

Mağarada ateş yakıldığını gösteren çok eski bir kalıntı, bir ocak izi görülmediğine göre burada yaşadığı söylenen ilkel insanların ateşi kullanmadıkları sanısı uyanıyor. Özellikle çakmaktaşından yapılmış kesici araçların ilkelliği ocakta yemek pişirme dönemine pek ulaşılmadığı kanısını uyandırır gibidir. Doğrusunu büyük bilginler bilirlerse de böyle bir kanının uyanmasını önleyecek açık seçik kanıt yok pek.

Mağaranın aşağısında, yamacın eteğinde kurulan "Karain Müzesi"nde sergilenen şu "kuş kemiğinden iğneler"e de pek inanasımız gelmedi. İğne, iplik, dokuma, dikiş gibi varlıklar, olaylar çok sonra olsa gerek. Bu mağarada oturanların, en eskilerinin, bunları bilmeleri biraz kuşku götürür. Bunların poleolitik dönemle ilgileri tartışılabilir. Dokuma, iplik bükme, dikiş gibi işlemler biraz sonra olsa gerek. Yüce bilginler, büyük uzmanlar alınmasın, bizim öylesine derinlere inecek ölçüde büyük usumuz, usluluğumuz yok pek. Bize kalırsa bu kemikler inançlarla ilgilidir.

Karain Mağarası'nın bize öğrettiği en açık gerçek, Anadolu'da yerleşmelerin yirmi, otuz bin yılların ötesinde gerçekleştiğidir. Yerleşmelerin kesin yıllarını söylemek kolay değildir pek. Buluntular, kalıntılar başka yerlerden, başka kimselerce de taşınmış, göçtürülmüş olabilir. Kimi inançlar bunu gerektirir. Bir yerleşme yerinde bulunan kalıntının orayla ilgisi olmayabilir. Ancak, Anadolu'da mağara çağı bitmemiştir.

Günümüzde bile mağaralarda yazlayan, kışlayan yurttaşlarımız vardır. Karain Mağarası'nın eskiliği yerleşme katlarının üstüste oluşu, kazdıkça daha eskilerinin ortaya çıkışıyla bağlantılıdır. Daha kazılmamış, inilmemiş katlar varmış bu mağarada. Öyle söylüyor, öyle yazıyor kimi bilginler yöre müzelerinde, bu konuyla ilgili kalıntıların açıklanmasına ayrılmış yazılarında.

Bu mağara eskisiyle, yenisiyle bir insan gerçeğini, tarihe ışık tutan bir yaşama olayını dilegetirmektedir. Bu bakımdan bir tarihtir Karain Mağarası. Onu bir gezgin değil, bir araştırıcı gözüyle görmek gerek.

KARGAMIŞ

14.9.1981/Pazartesi

Anadolu'nun en eski yerleşme yerlerinden biri. Mezopotamya-Mısır-Anadolu üçlüsünü birbirine bağlayan kavşak, geçit yeri. Kazılardan çıkan buluntular buranın İ.Ö. 5000 ile 3000 yıllarından başlayan, Geç Hitit dönemine değin süren bir yaşama, bir uygarlık alanı olduğunu gösteriyor. Toprak kaplar, ilkel savaş araçları, adak kapları, mühürler, kabartmalar, çakmaktaşından kesici araçlar bu yörede bulunan başlıca uygarlık ürünleridir. Ancak bu ürünleri yaratıldıkları yerde değil de Ankara müzesinde bulma olanağı var. En eski bir uygarlığın odakları arasına giren Kargamış'ta bugün yalnız toprak yığınları, kazıcıların eştiği çukurlar, tek tük duvar kalıntıları bulabiliyoruz. İnsan, bu tozlu topraklı yığınların üzerinde dolaşırken, günümüzden en az üç dört bin yıl önce burada, büyük bir uygarlığın görkemli varlıklarını, yaratmalarını düşünemez, varsayamaz. Bastığımız toprakların altından çıkarılan uygarlık ürünleri Anadolu insanının nereden nereye geldiğini, hangi yükseliş basamağından hangi düşüş düzüne indiğini düşleyemez bir türlü.

Kargamış, Hitit imparatorluğunun son yıllarına değin önemini, üstünlüğünü korumuş, son Hitit devletinin başkenti olarak tarihin karanlığına gömülüp gitmiştir. Nice saldırılar, savaşlar görmüş, nice dönem yıkılmış yapılmış bir yerdir Kargamış.

Asur krallarının gözlerini kamaştıran, kıskançlığını uyandıran görkemli Kargamış'tan çıkan Hitit uygarlık ürünlerini müzelerde görmeden bu yörenin değerini, önemini kavrama olanağı yoktur. Üzerinde dolaştığım tozlu, topraklı yer kazılmış, çukurlar açılmış, eğri büğrü yamaççıkların altında eski bir uygarlığın yürek vuruşlarını duyar gibiydim. Bu toprakların altından en görkemli varlıklar, kral, tanrı, arslan kabartmaları, yontuları çıkmış, toprak kapların en gelişmişleri bulunmuştur. Az ötede durgun akan Fırat bile sessizliğe gömülmüş, kimseyle ilgilenmeyen, yalnız alınyazısının buyruğuna boyun eğen bir kimseyi andırıyor. Hangi gezgin, hangi bilgin olursa olsun, müzede sergilenen uygarlık ürünlerini görmeden, Kargamış'ın geçmişini öğrenmeden, şimdi, üzerinde dolaştığımız toz yığınlarının altından görkemli bir il kalıntısının, bir başkentin çıktığına inanamaz. Oysa İ.Ö. XVIII. yüzyıl ortalarında bile bu ilin çevresinde kalın surlar, yeraltı geçitleri, yanyana dizilmiş yerleşme yerleri (evler), kral konağı, tapınak gibi bir il için gerekli bütün kuruluşlar vardı. Kerpiçten taş işçiliğinin en gelişmişine değin, insan emeğinin bütün ürünlerini burada bulmak kolaydı. Burada ünlü, görkemli bir Teşup tapınağı vardı. Yamacın tepesinde kurulan tapınaklı konağa büyük merdivenli bir yolla çıkılırdı. Bunun bir benzerini de Boğazköy'de görüyoruz. Hitit yapı işçiliğinin sürüp gittiğini, Anadolu insanının bir yerde başarılı, bir yerde başarısız olmadığını, yaratıcı gücünü tarihi boyunca sürdürdüğünü buradaki kalıntılardan, buluntulardan anlamak kolaydır.

Kargamış'ta bulunan uygarlık ürünlerinde Asur etkisini, Mezopotamya izlerini bulmak olağandır. Ancak Anadolu sanatının temel örgeleri, anaçizgileri egemenliğini yürütmektedir. Asur etkisi daha çok süsemelerde kendini gösterir. Kargamış'tan kalan kabartmalar arasında benim en çok ilgimi çeken biri arslan, biri insan olmak üzere, iki başlı, kanatlı yaratıktır. Gövdesi arslan, başlarından alttaki arslan başı, üstteki ise ucu topuzlu, yanlarından yukarı doğru çıktıkça külah biçiminde daralan, ensenin üstünde uzun saç örgüsü gibi bir süsleme bulunan, başlık giymiş bir insan başı. Bunun gibi daha nice görkemli kabartmalar

sergilenmektedir Ankara Arkeoloji Müzesi'nde. Kabartma işinde çağlar boyunca süren gelişmenin ulaştığı son aşamayı Kargamış, Zincirli yörelerinde buluyoruz. Hitit uygarlığı başarının son ürünlerini vermekte, yakın bir gelecekte tarihin derin kucağında uykusuna yatmaya gitmektedir.

KAŞ

10.X.1981

Akdeniz'e bakıyor çalılık, dikenli yamaçların önünden. Bambaşka bir güzelliği var karşısında denizin. Yamaçlarda Likya döneminden kalmış kabartmalı mezarlar. Mezarlar epey ilkel, başka yerlerde gördüğümüz gelişmiş örneklere pek benzemiyor. Bu bakımdan Kaş'ta insan kendini alışılmış bir uygarlığa yabancı sayar gibi oluyor, pek doğru görünmese de.

Lahit mezarlar da var, belli bir geleneğin değişmeyen örnekleri. Lahitlerde biçim değişikliği yok, yalnız işçilik ayrı, pek becerili, başarılı değil. Kimi mezarlar ev yerine kullanılıyor. Sarhoş bir yurttaşın barındığı bir mezarı gördük. Mezar da, yurttaş da yürekler acısı. Az ötesinde ondan pek ayrılmayan mezarımsı evler. Kimi mezartaşlarından, lahitlerden yapılmış. Bir evin önünde çamaşır teknesi olarak kullanılan bir lahit kapağı. Bütün yörede dört türlü Likya mezarı görmek olası. Mezarlarda ayrı ayrı çağların sanat özelliğini yansıtan biçim, süsleme değişiklikleri. Buna karşın işçilikte önemli bir gelişme, değişme yok. Bundan dolayı mezarlar tek yönde giden bir örneğin ürünü.

Kimi mezarların yanında sunaklar var kayaya oyulmuş. Kaş'ın tek ilgiye değer yanı mezarlarda kabartmaların çokluğu. Nerdeyse kabartmasız mezar yok diyesi gelir insanın. Kaş'ın kimi evleri bile çok ilkel.

Tiyatro biraz bakımlı, yılın kimi günlerinde törenler dü-

zenleniyor. Bu nedenle az çok onarılmış, ancak bütünü değil. önü açık, denize bakıyor. Tiyatronun en yüksek basamağına çıkarak ben de baktım denize. Yörede zeytinlikler dizilmiş.

Kaş'ta benim en çok ilgimi çeken, üzerinde 24 kabartma bulunan bir lahittir. Elele tutuşmuş 24 kızı gösteren bu lahit ayrı bir sanat özelliği taşıyor besbelli. İşçilik de başarılı, becerili. Öteki mezarlara pek benzemiyor.

Kaş'ın ilkçağda iki adı var. Biri Yunanca "Antiphellos", öteki daha önceki adı "Habessos". İkincisi Anadolu dillerinden. Birincisi biraz uyduruk. "Anti" Yunanca'da "karşı", "phellos" ise erkeğin üreme öğesidir. Kaş'ın karşısında böyle bir Phellos (erkek üreme öğesi yontusu) olduğundan ya da ona benzer bir yer bulunduğundan bu adı alsa gerek. "Phellos" ya da sonraki söyleyişle "Phallos" üremenin kaynağı olduğundan kutsal sayılırdı.

Kaş'ın biraz doğusunda, yanında Bizans kilisesi (Bazilika) bulunan bir de agora vardır. Üçgen biçimli kentin deniz kıyısından başlayan, yüksek taşlardan yapılmış büyük bir suru vardı, yalnız kalıntıları görülüyor. Bu da, buranın, ilkçağdaki önemini belirler. İlkçağda, surların içinde, ekinleri saklamaya yarayan kubbeli odalar vardı, şimdi onların da dişleri dökülmüş ağız gibi yalnız yıkıntıları kalmış.

Kaş, eski adından da anlaşılacağı gibi, eski bir yerleşme yeridir. Likyalılar burayı pek de ıssız bulmamışlar sanırız. Ele geçirmişler, geliştirmişler, daha sonra Roma egemenliği altına girmiş. Bu eskiliğine, tiyatrosu, surları, agorası gibi önemli kurumları bulunmasına karşılık, Kaş bugün önemli bir yer sayılmaz. İnsanları içekapalı, nerdeyse denizi bile görmeye yetenekli değiller. Kaş, bir çağdaş yerleşme yeri olarak, saçkıran yüzünden bütün tüyleri dökülmüş, yalnız kabarık etle derisi kalmış bir insan kaşı gibidir. Çocuklar büyüklerden daha cana yakın, ancak ürkek, çekingen. Nedense mezarlardan çekinmeyen, onların içinde yatan, oyun oynayan bu yurttaşlarımız bizim arkadaşlara karşı pek yakınlık duymamışlar. "Mavi Yolcular"a da böyle mi davranırlardı bilemem. Yoksa bu çekingenlik "antiphellos" olmanın bilinçaltı görüntülerinden biri mi? Neyse güleryüz, tatlı dil dilerim Kaşlılar'a.

KAUNOS

Eylül 1978

Karya ile Likya sınırları üzerinde, eski bir yerleşme yeri, kale duvarlarıyla çevrili, epeyce dik bir tepenin üzerinde, iki yandan bakıyor denize. Batısında güzel, pırıl pırıl bir koy. İ.Ö. IV. yüzyıl dolaylarında epey ilgi çekmiş, savaşçıların barınağı olmuş. Denizin kıyısında Dalyan denen düz bir yer, oradan, dik tepelerin arasından eğri büğrü yollardan yürüyüp çıktık Kaunos'a. Yolun dikleşmeye yüztuttuğu yerde, solda, önünde derin kuyu bulunan bir mağara, yarıya değin taşla, toprakla dolmuş, tavanında çekiç izlerini andıran çizgiler. Yukarda denize bakan bir de tiyatro, yanında, Bizans döneminde onarım görüp kilise ya da manastıra çevrildiği anlaşılan bir tapınak.

Tiyatro ile soldaki tepeye oturtulmuş kale birbirine bakıyor. Taş işçiliği alışılan, başka yerlerde görülen eski Anadolu geleneğini sürdürüyor. Yontma, düzgün, dikdörtgen taşlar, büyük bir beceriyle yerleştirilmiş duvara. Ayağımdaki yaranın acısına karşın gezdim kıyısını bucağını, çalılar arasında saklanan mezar yıkıntılarını, düz sütun kalıntılarını gördüm birer birer. Batısında, yamacın biraz düze dönüştüğü yerde başka bir kalıntı, öteye beriye atılmış sütun başlıkları, sütun kırıkları, sütun tabanları.

Kaunos'ta kazılar sonucu çıkan buluntuların da pek eski olmadığı, İ.Ö. IV. yüzyıl dolaylarından başladığı söylenir. Özel-

likle toprak kaplar, adak kapları, gözyaşı kapçıkları gerek biçem, gerekse işçilik bakımından İ.Ö. IV. yüzyıl becerisini yansıtmaktadır. Bu ürünler de, Kaunos'un çağlar boyunca boş kalmadığını, sürekli bir yerleşme yeri olduğunu göstermektedir.

Bugün, Anadolu'nun birçok yerinde görüldüğü gibi, Kaunos'ta da bir bırakılmışlık, tarihe yabancılaşma vardır. "Mavi Yolcular" çok gezmiş, görmüş burayı, anılarla, izlenimlerle süslemişler. Yörede oturanlarda en küçük bir ilgi, bir yakınlık yok bu uygarlık ürünlerine karşı. Yalnız okumamışlarda değil, okumuşlarda da böyledir durum. Kimileri de şaşıyor bizim oraları görmek için, İstanbul'dan, Ankara'dan, başka uzak yerlerden gelişimize. Öteberi satın almazsak yüzümüze bile bakmıyorlar.

KAYSERİ

25-26.8.1981

Latince "caesaria" sözünden gelir "Kayseri" adı. Roma imparatoru Tiberius vermiş bu adı ona, İ.S. 171'de. Ondan sonra Arapça söyleyişle "Kayseri" kalmış, öyle yayılmış. Eski Kayseri bugünkü yerinde değil, daha uzakta, Erciyes dağının yamaçlarındaydı. Nuh peygamberin torunlarından birinin adından dolayı "Mazaka" demişlerdi bu ile nedense, daha sonra Kapadokyalılar atası "Masoch" adından türediği söylendi ilin eski adının.

Kayseri İ.Ö. 2500 yıllarına aşan bir yerleşme yeridir. Yakınlarında Kültepe ya da Karahöyük denen yerde çıkan çivi yazılı buluntular böyle gösteriyor. Çok yönetimler görmüş geçirmiş Kayseri, tarihöncesinden Osmanlı dönemine gelinceye değin. İlin şurasında burasında duran kalıntılardan anlaşılıyor durum. En eski kalıntılar ortaçağdan kalmadır ilin içinde. Kapısındaki yazıttan 1224'te yapıldığı anlaşılan kalenin durumu yürekler acısı, pislik içinde, düzensiz. İlin ötesinde berisinde Selçuklular döneminden, Beylikler'den kalma kümbetler ortaçağ Türk egemenliğinin kendi başına bırakılmış kalıntılarıdır. Gene Selçuklu-Osmanlı döneminin oyma işçiliğindeki başarı aşamasını gösteren yapı, duvar, kapı kalıntıları, ağaç işçiliğinin ulaştığı aşamayı bildiren tahta oyma, süsleme örnekleri.

Etnoğrafya Müzesi'nde güzel işlemeler, oymalı, kakmalı,

süslemeli kaplar, ağızlıklar. Müzede sergilenen toprak kaplar arasında Hitit toprak kap yapımı geleneğini sürdüren, çaydanlığa benzeyen iki küçük kap çok ilginç. Bu iki küçük toprak kabın işlenişi, biçimi, Hitit sanatının bilinmeden, bir gelenek alışkanlığı içinde sürdürüldüğünü göstermektedir. Bunların Hititöncesi dönemden kalan, Arkeoloji Müzesi'nde (Kayseri) sergilenen benzerleriyle karşılaştırılması, bize, Anadolu sanat geleneğinin hangi gelişim yolu üzerinde olduğunu gösterir. Gene bu Etnoğrafya Müzesi'nde sergilenen yapıtlar arasında ağaç işçiliğinin, bu yörede, çok önem kazandığını belgeleyenler ilginçtir. Ortaçağ insanı ağacı bir oya gibi işlemiş, pamuklu, yünlü, ipekli dokumaları süsleyen örgeleri büyük bir başarıyla ağaca aktarmıştır. Bu ağaç yapıtların ikisi sanat bakımından üzerinde durulmaya değer. Biri bir cami mimberinden kalma bölümdür. Üzerinde ayetler bulunan bu bölümler yalnız yazı biçeminin değil oymacılığın da eşsiz örneğidir. Öteki ağaç oymalı, "Papaz Kürsüsü", adıyla sergilenen yapıttır ki işçilik bakımından bir benzerini bulmak güçtür. Bu yapıtlar karşılaştırıldığında, ortaçağda müslüman-hristiyan oyma, işleme becerisinin eşçizgi üzerinde, yanyana yürüdüğü anlaşılır.

Yazı işçiliğinin ikinci örneğini de taşlarda buluyoruz. Müslüman yapılarının kapı üstlerinde bulunan bu yazı örnekleri Selçuklu döneminin, Osmanlı çağının başarı aşamalarını sergileyen belgelerdir. Bu yazılar genellikle "kûfi"ye benzeyen, geometrik çizgilerin egemenliğini sürdüren "istif" düzenindedir. Yazının bir süsleme aracı olarak kullanıldığı izlenimini uyandıran bu yapıtları anlamak için eski yazıları bilme gereği de yoktur nerdeyse.

Kayseri Arkeoloji Müzesi, yörede yaratılmış uygarlık ürünlerini sergileme bakımından önemlidir, ilginçtir. Tarihöncesinin önemli dönemlerinden kalan buluntular belli bir gelişimin karşılaştırmalı örnekleri niteliğindedir. Toprak kaplar, adak kapları, testiler, çömlekler, kabartmalar, çivi yazılı belgeler ayrı ayrı uygarlık dönemlerinin somut kanıtlarıdır. Toprak kaplar üzerindeki süslemelerde Anadolu insanının elişçiliğini, becerisini gösteren örgeler değişmiyor. Etkilenen kaynaklar, etkileyen kay-

naklar ilk bakışta görülebiliyor. Kayseri yöresinin, uygarlık bakımından en önemli yöresi Kültepe'dir.

*

Kültepe İ.Ö. 3000 yıllarını aşan, buluntuları ise İ.Ö. 2700 yıllarını geçen bir tarih varlığıdır. Oldukça geniş bir alanı kaplayan bu yörede yerleşmeler üstüste, yanyanadır. Kazılardan çıkan buluntular erken bronz çağından Roma döneminin sonlarına değin gelir. Özellikle kabartmalı mühürler insanı şaşırtacak nitelikte bir yontu-kabartma işçiliğinin gelişim aşamalarını gösterir. Burada Hititöncesi, Hitit, Frigya dönemleriyle ilgili buluntuları karşılaştırmalı olarak incelediğimizde, az da olsa, Asur etkisi bulunur. Ancak bu etkinin sanıldığı gibi eski olmadığı görülür, anlaşılır. Kültepe'de, Asur alışverişçiliğinin toprak kaplardan oluşan ürünleri, genellikle, Anadolu kaynaklı değildir. Bunlar Asur ülkesinden değişik amaçlarla getirip satılmış, bırakılmış nesneler olmaktan öteye geçemez.

Kültepe'de kerpiç, taş işçiliği, duvar örgüsü, ev yapma, yerleşme yeri kurma düzeni bir bütünlük içindedir. Bütün uygarlık aşamalarını gösteren yerleşmeler birbirini izler. En alttan en üste doğru çıkıldıkça yerleşmeleri birbirinden ayıran beceri çizgilerini buluntularda görmek kolaydır. Kerpiç duvar kalıntıları üzerine kurulmuş taş duvar yıkıntıları yerleşmelerin üstüsteliğini belgeler. Evler genellikle yanyana, bitişik düzende, dikdörtgen biçimlidir. Çok katlı yapı geleneğinin belirtileri görülmüyor, ya da yangınlar, yıkımlar yüzünden günümüze kalmamış. Kültepe, bulunduğu yörenin doğal durumuna oranla pek yüksek değildir, savunmaya elverişli, korunması kolay bir özelliği de görülmüyor. Buna karşılık toprağından çıkan buluntular bakımından çok ilginçtir. Aşağı yukarı Anadolu uygarlığının bütün aşamalarını gösteren buluntular buradan çıkmıştır.

Kayseri yörelerinde, özellikle Hitit döneminden kalma buluntuların bulunduğu İmamkulu, Fraktin önemlidir. Fraktin'de Hitit kralı 3. Hattuşil (İ.Ö. 1275-1250) ile karısı Puda-Hepa'nın tanrıya, Ana Tanrıça'ya tapışlarını, adak sunuşlarını gösteren büyük kabartma, bir çağın sanat aşamasını gösterme bakımından önemlidir. Bu kabartmada kral tanrıya, karısı ise tanrıçaya tapınır, adak sunar.

İmamkulu köyü Develi ilçesi yakınındadır. Bu kabartma da Hititler'den kalmıştır. Fırtına tanrısı başları öne eğilmiş üç dağ tanrısının üzerinde boğa koşulmuş bir arabada durur. Dağ tanrılarını insan gövdeli, hayvan başlı devler kolları üzerinde tutar. Kabartmada ağacı simgeleyen bir örge daha vardır. Ağacın üzerinde kanatlı bir dev, yanında elinde değnek tutan bir tanrı görülür. Bunların yanında kuş, geyik gibi hayvan örgeleri yeralır. Uzmanların söylediklerine bakılırsa bu kabartma Hititler'in en güçlü çağından kalmıştır.

*

Kayseri yörelerinde, bugün, eski gelenekleri sürdüren, eski örgeleri yaşatan dokumacılık varlığını koruyor. Özellikle kilimler, çoraplar, heybeler, çantalar, kadın giysi süslemeleri örnekleri, günümüzün 4000 yıl öncesinden bildiğimiz bir sanat anlayışının yaşayan ürünleridir. Bir Kayseri türküsü:

Şu dağın oylumuna
Kuş konar yaylımına
Gel hakkını halâl et
Geldik yol ayrımına.

KEKOVA

9.X.1981

"Batık kent" diyorlar Kekova'ya, kıyılarını gezip gördükçe, suların altından güneşe gülen yapı kalıntıları doğruluyor bu sözleri. Birkaç metre derinlikte görülüyor eski kalıntılar, kimi yerde Likya mezarları. Demek kimi kıyılarda çekilen sular buralarda basmış karaları.

Beşik damlı Likya mezarlarında bir yenilik yok, bilinen biçim sürdürülüyor. Kimi suyun altında, kimi kıyı yamaçlarda kaya mezarları, kimi de yarı yarıya gömülmüş sulara. Kaya mezarlarında iki, üç, dört ölü yerleri var. Kimi tek kişinin, kimi bir ailenin demek. Likyalılar bu geleneği sürdürmekte gecikmiyor. Mezarların ön yüz silmeleri de değişmiyor, bilinen sarkık, yuvarlak uçlu kabartma süsler, kiminde yazı var.

Sular altında kalan uygarlık ürünlerinin hepsi Likya döneminden değil, daha sonraki dönemlerden olduğu anlaşılan, ancak pek derinde kalmayan kalıntılar da var. Bundan anlaşılıyor suların karaya yürüyüşünün pek eski olmadığı.

Kale de ilginç, Roma-Bizans üstüste, daha sonra Osmanlı döneminin yapı işçiliği. Kalenin içinde dört büyük sarnıç var. Kimi kayaya oyulmuş, kimi sıvalı, kireçli. Az ötede Bizans işi, beşik çatılı, dikdörtgen biçimli kilise. Çok yaşlı birkaç zeytin ağacı buralarda yaşayanların anılarıyla yıpranmış gibi. Çatlamış kabuklarından, çürümüş gövdelerinden taşıyor çağların yıpratıcı hırçınlığı. Kimi yerlerde yollar kaldırım, kimi yerlerde

taşlaşmış toprak. Taş işçiliği de pek ileri bir aşamada değil, belli bir becerinin çizgisi üzerinde. Kalede kendi yazgısını sürdüren Odeon Roma-Bizans döneminin simgesi durumunda.

Kekova'nın ilginç bir yanı da sonradan yapılan evleri. Bu evler Likya mezarları biçiminde. Kimi yerde ölülerle diriler karışıp kaynaşmış gibi. Sonradan yapılmış küçük evlerde mezartaşları gülüyor dirilere. Kaya mezarlarının kapıları da, genellikle, doğuya doğru. Güneşe, bir tanrı olarak, gösterilen saygıdan belli.

Bir balıkçı yeri Kekova. Yaşamı sürdürme olanaklarının sağlandığı tek kaynak deniz demek. Kalenin Likya döneminde de varolduğunu gösteren belirtiler arasında en ilginci Likyalılar'a özgü mezar adak yerleri. Kayaya oyulmuş bu adak yerleri düzgünce. Yanyana üç kare biçimindedir bu adak yerleri.

Likyalılar, başka ulusların egemenlikleri altına girdikleri dönemlerde de inançlarını sürdürmüşler açıkça. İnançlar, gelenekler, alışkanlıklar pek değişmemiş.

"Mavi Yolcular"ın kokuları geliyor deniz kıyısından, koylardan. Şimdi aramızda bulunmayan, dünyamızdan göçmüş doyulmaz, sevgili Mavi Yolcular'ın. Anıların içinde boğazım tıkanır gibi oluyor, soluk almakta bile güçlük çekiyorum. Arkadaşlarımdan gizlemeye, saklamaya çalışıyorum bu durumu.

Kekova'nın çok eski bir geçmişi, görkemli dönemleri olsa gerek. Yoksa bırakmaz eskiçağın insanları, özellikle denizseverleri bu güzel yeri. Ne varki tarih birçok gerçeği gizlemiş bizden bugün. Kimi sorunların çözümünde yalnız varsayımlara düşüyor iş. Ancak mezarların çokluğu, çok geniş kıyı alanına yayılışı burada kalabalık bir insan topluluğunun yaşadığını, bu topluluğun da belli bir dönemde burada yerleştiğini gösteriyor açıkça.

Pırıl pırıl bir denizi var Kekova'nın, öteki Akdeniz koyları gibi. Yalnız biraz açılmak gerek, evlerin bulunduğu kıyılar pek arınmış değil. İnsanların denize karşı saygıları az, geçimlerine kaynak olan eliaçık yere. Demek deniz tanrıları daha uğramaz olmuş buralara. Ünlü, güçlü Poseidon çekip gitmiş buradan. Biz de gidelim artık.

KSANTOS

11.X.1981

Öyküler, söylenceler yatağı Ksantos. Alabildiğine geniş bir yerleşme. Ovadan tepelere, tepelerden ovalara uzanır eskiçağ uygarlığının kalıntıları. Kimi bir gerçek, kimi bir söylence.

Bir Likya ili olmasına, öyle bilinmesine karşılık çok eski bir tarihi, yerleşme yeri olsa gerek. Ovadan başlayıp tepeye doğru yükselen yerleşme yerleri oldukça geniş bir alanı kaplamaktadır. En aşağıda, ovanın bittiği yerde başlayan duvar kalıntıları tepeleri fırdolayı kuşatmakta, Likya-Roma-Bizans dönemlerinin değişik biçimde, ayrı türde yapı kalıntılarıyla genişleyip gitmektedir. Tepenin eteğinden akan Ksantos çayı, yatağının yakınında bulunan, yarı yarıya suya, kumlara gömülmüş kaya mezarı kalıntılarından anlaşıldığına göre, epeyce yükselmiş, ovayı doldurmuştur.

Likya mezarları bütün tepeyi çevrelemiş, ırmağın karşı kıyısı boyunca sıralanmıştır. Tepede ünlü tiyatro, az ötesinde agora, tapınaklar, onların yakınında Bizans kiliseleri. Sıvalı duvarlar, sıvalı sarnıçlar. Yüksek bir mezar anıtını süsleyen Harpiler'le ilgili tören kabartması başarılı bir sanat ürünü. Ayrıntılara değin varan bir sanat işçiliğinin en başarılı, en ilginç yanı insanın içini yansıtan duyguların dışa vurmasıdır. Bu incelik kabartmaya bir canlılık kazandırıyor.

Yontma taş işçiliğinde önemli bir gelişme görülüyor. Değişik dönemlerden kalan buluntularda bu özelliği görmek çok kolay. Duvar örgüleri değişik. Kimi yerde taşlar dikdörtgen bi-

çiminde beceriyle yontulmuş, kimi duvarlarda taşın doğal biçimine uyularak girintili, geyme duvar örgüsüne yönelinmiş. Kimi duvarlarda çekiç vuruşlarıyla yapılmış süslemeler.

Kayanın oyulmasıyla yapılan yüzme havuzu ayrı bir özellik taşıyor. Sunaklar, tapınaklar birbirini izleyen uygarlık ürünleri, inanç varlıkları. Bu yapıları birbirine bağlayan yollar, kiremit borularla döşenmiş su yolları ilkçağ insanının yaşama anlayışında ulaştığı düzeyi gösteren örneklerdir.

Ksantos'ta uygarlıkların üstüste yığıldığını gösteren kanıtlar arasında Roma döneminin yerleşme yerleri ilgiye değer. Ksantoslular'dan kalmış duvarların üzerinde Roma döneminin yapı kalıntıları. Kimi Roma dönemi duvarlarında daha önceki dönemlerin yapılarından sökülmüş taşlar ilk bakışta anlaşılıyor. Eskiyle yeninin bağdaşmasıyla yeni bir yapı işçiliği beliriyor.

Kalenin, üzerinde kurulduğu yüksek kaya çayın yanındadır, çay kayanın eteğinden akarken sessiz, az aşağıda yumuşak bir kıvrımla ses çıkarıyor. Kayanın üzerinde oturan kale duvarları da değişik. Besbelli sonraları da oturmuşlar burada. Onarmışlar kalenin duvarlarını. Ortaçağdan kaldığı anlaşılan bu duvarlarda eskiye oranla önemli bir gelişme yok. Kalenin kuzeyinde, büyük yontma taş topluluğunun üzerine oturtulmuş dört beş metre yüksekliğinde, üst bölümü kırılmış yerde yatan, dört yanı Likya yazısıyla çevrili kocaman bir anıt. Anıtın çevresinde, alçakta, bir yapının duvar kalıntıları. Bu kalıntılar anıttan daha eski bir dönemden kalmışa benziyor. Böyle olmasa bile Likyalılar'ın elinden çıkmış kuşkusuz. İ.Ö. V. yüzyıldan kalma duvarların özelliğini taşıyor. Daha kuzeyde ikinci büyük anıt. Çevresinde gene Likya yazıları. Düzde agora, sağlı-sollu sütunlu yol, Roma döneminden kalma, temelleri daha eski bir tapınak.

Ksantos'ta Likya-Roma dönemleri sanatını birbirinden ayırmak, tanımlamak oldukça güç. İçiçe geçen, karışıp kaynaşan, bütünleşen bir sanat anlayışı, işçilik geleneği. Mezar yapımında ayrı bir özellik var demiştik. Bu özelliği en çok anıt-mezar türünde görmekteyiz. İki katlı, üç katlı mezarlar bile görmek güç değil. Kimi anıt-mezarlar 8-10 metre yükseklikte. Şaşıyor insan ilk bakışta kayaların yontulup, özenle bezenle, böyle mezar durumuna, anıt biçimine getirilişine.

Eskinin yeniyi besleyişi, geliştirişi, etkileyişi gibi birbirini

izleyen uygarlık alanlarının en somut örneklerini Ksantos'ta bulmaktayız. Uygarlık denen bütünün geçmişten geleceğe hangi koşullar altında uzandığını görmekteyiz Ksantos kalıntıları arasında.

Hitit-Urartu taş işçiliğinin, duvar örgüsünün açık seçik benzerini Likya'da, özellikle Ksantos'ta görmek, göstermek oldukça kolay. Bilmeyen bu duvarları da Hititler'in, Urartular'ın yaptıklarını sanabilir, söyleyebilir.

Gördüğüm kalıntılar, buluntular arasında beni en çok etkileyenlerden biri de arslan kabartmalı lahitler oldu. Bunlar arasında bir boğayı parçalayan iki arslanı gösteren lahit çok ilginç. Parçalanan boğanın çektiği acıyı dışa fırlamış gözünden okumak çok kolay. Bütün duygusal atılımı gözünde yansımış boğanın. Bundan anlaşılıyor Likya sanatının ne denli gelişmiş bir aşamada bulunduğu.

Kalıntılar arasında toprak kap parçaları da ilginç. Adak yerlerinden, mezarlardan, ev yıkıntılarından toplanan çanak-çömlek kırıklarında ince bir işçiliğin izleri yansıyor.

Ksantos başlı başına bir tarih. Ülkeyi almaya gelenlere karşı Ksantoslular'ın gösterdikleri yiğitçe direnişler, kadınlarla çocukları düşman eline bırakmaktansa öldürüp son bireyine değin savaşıp toprağa karışan Ksantos yiğitleriyle ilgili söylenceleri düşündükçe insanın içi doğranıyor. Özgürlüğün, bağımsızlığın yarattığı güçlü bir atılım, uygarlığın beslediği yüce bir insanlık duygusudur bu. Ölüsüne mezarın en görkemlisini, dirisine tapınağın en güzelini yapmayı bilen bir topluluk yaşama konusunda da insanlığa en güzel örneği vermede gecikmedi. Görmeye doyamadığımız o güzelim işlemeli taşları, anıtları, yapı kalıntılarını bırakan eller günü geldikçe özgürlüklerini canlarıyla savunmayı, korumayı da bilmişler. Büyük atılımlar büyük uygarlık yaratanların, büyük uygarlık da insanlık alanında ölmez yaşama örnekleri verenlerin saygıdeğer yaratmalarıdır.

Ksantos'u gezerken çevreye biraz tarih bilgisiyle, biraz da sağduyuyla bakmak gerekir. Yalnız ilgi duyan bir gezgin, gezip görmeyi seven bir kişi olmak yetmez. Olaylara, uygarlık ürünlerine camların arkasından bakmak büsbütün yetmez. Saygılar, sevgiler Ksantoslular'ın kutsal anılarına benden.

KURUÇAY

26.9.1981

Çok eski, İ.Ö. 6000 yıllarını aşan bir yaşama alanı olduğu söyleniyor. Müzelerde sergilenen buluntular da bunu gösteriyor. Kazı sonucu ele geçen taş araçlar, toprak kaplar, onların yapılış biçimi, üstüste gelen yerleşme katları bu yörenin eskiliğini kanıtlar niteliktedir.

Kuruçay'da saldırıları önleyecek, korunmayı, savunmayı kesin güvenlik altına alabilecek nitelikte büyük, kalın surlar yok. Yerleşme yerinin doğal yüksekliği de böyle bir girişime, savunma düzeninin kurulmasına pek elverişli değil. Bu durum bize, buradaki yerleşmenin eskiliğini, büyük surlarla çevrili yerleşme düzenine geçişten çok önce olduğunu göstermektedir.

Kuruçay'da bulunan taş, toprak araçların işlenişi, biçimi bizi tunç çağından eskilere, İ.Ö. 3000 yıllarının ötesine bile götürür. Ele geçen kalıntılarda İ.Ö. 3000 yıllarından kalan buluntuların özelliğini bulma olanağı çok azdır. Bunların İ.Ö. 6000 yıllarına varan bir yapım özelliği taşıdığı ilk bakışta göze çarpıyor. Daha sonraki katlarda görülen duvar örme biçimi, yapı özelliği pek eski değildir denebilir.

Toprak kap kalıntılarında görülen işleme, süsleme biçimi insanı kolayca Hacılar'a, İ.Ö. 6000 yıllarına götürebilir. Bu toprak araçlarda toprağın türü, kabın kalınlığı, bezeği pek değişmiyor.

Bir küpün içine konarak ağzı doğuya döndürülüp gömülen

ölü İ.Ö. 3000'lerin ötesinde sayılabilir. Toprağa gömülü duran küpün yapısı, biçimi bizi böyle bir kanıya götürmektedir. Üstelik bu küpün bulunduğu yerin üstünde üç dört metreye yaklaşan bir toprak kalıntısı, kalıntıyı oluşturan katlar arasında birkaç yerleşme çizgisi vardır. Bu tür gömmelerin Hititöncesinden, Hititler'den bu yana benimsendiğini gösteren örnekler elimizdedir.

Ev kurma düzeni bakımından Kuruçay kalıntıları ayrı bir özellik taşımaktadır. Alışılagelen ev düzenlerinin genellikle dikdörtgen, kare olmasına karşılık Kuruçay'da üçgen biçimli bölümler, ev bölmeleri görülmektedir. Temeller çoğunlukla karşılıklı dizilen harçsız, yontulmamış iki sıra taştan oluşmaktadır. Duvar örmede taşların doğal biçimine uyulmuş, yontma işçiliğine bağlı kalınmamıştır. Duvar örmede üçlü, dörtlü taş dizimi yoktur. Evin iç bölümleri de tek katlı duvarla birbirinden ayrılmıştır. Ocak geleneksel biçimi korumakta, topraktan kubbeli fırın türünde yapılmaktadır.

Elde bulunan kanıtlara, verilere dayanılarak bir karşılaştırma yapıldığında Hattuşaş, Kültepe, Alişar, Çatalhöyük, Hacılar ile Van, Malatya, Ankara, Urfa, Sıvas, Yozgat illeri dolaylarında görülen yapı, yerleşme biçimlerinin eş olduğu anlaşılır. Burada eskilik-yenilik bakımından bir karşılaştırma, bir yargıya varma sözkonusu olursa, geleneğin değişmediği, ancak İ.Ö. 3000 yıllarının ötesine gidildiği anlaşılır. Kuruçay'la yukarda geçen eski yerleşme yerlerinin Hititöncesi durumu gözden uzak tutulmazsa karşılaştırmanın daha aydınlatıcı olduğu, adı geçen yerleşme yerlerinin ilk kaynaklarına daha kolaylıkla gidilebileceği görülür.

Kuruçay'ın bize öğrettiği gerçek, Anadolu'da yerleşmenin belli bir yörede, belli bir dönemde başlamadığıdır. İ.Ö. 2000 yıllarından başlayan döneme kaynaklık eden İ.Ö. 3000 yılları da yeni değil, bir geleneğin belirgin aşamalarıdır. Değişik yörelerde ele geçen buluntuların bir bölümü belli bir dönemde birleşiyor. Bir bölümüyse daha eski bir yerleşmenin ürünü olma gereğini taşıyor. Kuruçay'da, belli yerleşme katlarında bulunan kalıntılarda böyle bir özellik vardır. Kuruçay'ın belli bir yer-

leşme katı Boğazköy, Kültepe, Alişar, Alacahöyük ile öteki yerleşme yerleriyle çağdaştır. Daha alttaki yerleşme yerleriyse çok mu çok eskilere gitmektedir. Küllerin oluşturduğu ince kalıntı kesimleri buranın da büyük bir yangınla daha doğrusu değişik dönemlerde yangınlarla yokedildiğini, sonraları yeniden yerleşme yeri durumuna getirildiğini göstermektedir. Bunda kuşkunun yeri yoktur.

Kuruçay'da yaşayan insanlar gene eskiçağ geleneğine bağlıdır. Ekin ekip biçmede gelenek değişmemiş, değişen yalnız araçlardır. Buğday, üzüm başlıca üründür. Tarlaların yüzünde görülen mermer kalıntılarının işleniş biçimi, süsleme türü, bu yörede Roma egemenliğinin, Bizans döneminin izlerini taşıyor.

LETOON

12.X.1981

İlkçağın özlü bir Anadolu tanrıçası olan Lada (Leda) adından gelen Leto'ya adanmış yer, bir de güzel tapınak. Düzlükte, yumuşak yamaca yaslanırcasına kurulmuş bir yerleşme yeri. Anadolu'da gördüğüm tapınakların en güzellerinden biri. Kökeni Anadolu'nun çok eskilerine giden, yaratıcılığın, doğuruculuğun, bolluğun kadın varlığında yoğunlaşmasını sağlayan inancın görkemli ürünüdür bu tapınak, daha doğrusu üç tapınaktan oluşan uyumlu bütün.

Apollon, Artemis, Leto tapınakları bir bütün oluşturuyor yanyana. Yanlarda birbirine eş boyutlarda Apollon, Leto tapınakları, ikisinin ortasında daha küçük boyutlu Artemis tapınağı. Değişen, kaynaşan inançların çağların akışı içinde biçimlenmesidir bu üçüzlü bütün.

Burada da eskiçağdan akan inanç suları, uygarlık ışıkları sarmaş dolaş olmuş. Daha sonra Roma-Bizans egemenliğinin izleri vurmuş yüze. Ne Roma egemenliği, ne Bizans yönetimi bir yenilik getirebilmiş buralara. Yalnız inançların, geleneklerin boyası değişmiş, bir de anıtlarda görülen yazılar, onların içerdiği dil. Başka özlü bir değişme, özlü bir yaratma ürünü yok. Yönetimlerin adı değişirken özde bir başkalaşma aramanın boşluğunu, insan bu eski yerleşme yerlerini, uygarlık kalıntılarını görünce anlıyor.

Tiyatro oldukça büyük, çağlann eline bırakılmış, ortadan kalkacağı günü bekliyor. Tapınaklann yanında Bizans bazilikası uygarlığa ters düşmenin en somut örneği. Kendinden önce yapılanlann sütunlannı, taşlarını, işlenmiş mermerlerini yürütmüş, kendi inancının simgelerini vurup koymuş kiliseye, duvara, avluya, sunağa, kapıya, sözün kısası uygun gördüğü, elverişli bulduğu yere. Eskinin bir inanç kurumu olan tiyatrodan yararlanmayı düşünmemiş, bizim insanlarımız gibi bugün.

Ötede beride Grekçe sunu yazılan Roma döneminin bilgi, ekin (kültür) bakımından kimin egemenliği altında kaldığını gösteriyor açıkça. Bütün eskiden kalma yapılann çevresinde, daha eskiye gittiği, biçimden, duvar örgüsünden, taşın işlenişinden anlaşılan başka yapı kalıntıları. Kazıldıkça çıkıyor toprağın altından Anadolu gerçeği, diri mi diri, güçlü mü güçlü. Eski yapı temellerini örten sulann sürüklediği 3-4 metrelik toprak yığınlarıdır. Apollon tapınağında kumla örtülmüş Roma mozaikleri görülüyor. Kazıcılar bozulmasın diye yapmışlar bunu, daha sonra müzeye kaldırılacakmış. Oysa tapınağı, bir bütün olarak, müzeye dönüştürmek daha olumlu.

Sütun başlıklannda biçem karışımı bütün çıplaklığıyla görülüyor. Belli bir biçemden sözetme olanağı yok pek. Kimi sütunlar oluklu, kimi düz. Duvarları ören taşlarda da belli bir biçim birliği yok. Belli işçi elleri, beceri ölçüleri değişik. Kimi sunuş yazıtlarında "Ksantos" adı okunduğuna göre, Bizans döneminde de bura önemini sürdürmüş, değeri bilinmiş.

Taş işçiliğine gelince, genellikle, dikdörtgen egemen biçim. Duvarlann çoğu böyle düzenlenmiş taşlarla örülü. Temel duvarlarıyla üstteki değişik. Demek eski temel üzerine yeni yapı kurulmuş. Tapınağı çevreleyen sütun başlıklarında görülen Dor-İon-Korint karışımı biçem bile düşündürücü. Sonraki yönetimler belli bir yapım biçemi yaratamamış, bulduklarını karıştırıp kaynaştırmakla yetinmiş besbelli. Yapılar da geleneksel dikdörtgen taslaklı. Yarım daire taslaklı tiyatro yörenin doğal yapısına uydurularak yamaca yaslanmış.

Kalıntılann bir bölümü sular altında bugün bile. Su yerden çıkıyormuş. Suların sürüklediği kum, çakıl, toprak katları Le-

toon'da dört yerleşme döneminin varlığını gösteriyor. En altta, en eskisiyle en üstteki en yenisi arasında geçen sürenin günümüzden en az beş bin yıl ötelere gittiğini söylemek gerçeğe aykırı düşmez pek. Daha iyisini olaylara yüksek öğretim kurumlarındaki kürsülerinden bakan yüce bilginler bilirler ancak. Bütün yerleşmeler bu üstüste gelen katlarla bağlantılı.

Suların sürüklediği topraklardan oluşan bu yerleşme katları Ksantos, Patara, Kekova, Faselis yerleşme yerlerinde görüldüğü gibi yörenin ilk görünümünü değiştirmiş. Bunlardan kimini deniz, kimini akarsular yapmış besbelli. Faselis'te, Patara'da, Kekova'da denizin yaptığından daha şaşırtıcısını Letoon'da, Ksantos'ta akarsular başarmış. Böylece Anadolu'nun eski uygarlık ürünlerinin koruyuculuk görevini denizle akarsular üstlenmiş denebilir.

Letoon'u gezerken boyuna söylencelere takılıp kalmışım. Ünlü Alman ozanı Goethe'nin "Faust"unda bir bölüm var. Tanrı Zeus gözkoyduğu Leda'yı ele geçirmek için onun çok sevdiği kuğu kılığına girer, dileğine erişir, tanrıça gebe kalır. Söylenceye göre Apollon ile Artemis bu birleşmenin ürünüdür. Demek Letoon tapınağının kurulmasında, Apollon-Artemis-Leto üçlüsünün biraraya gelmesinde bu olay etkisini göstermiş. Leto Anadolu dillerinde "kadın" anlamına gelen Leda, Lada sözünün değişmişidir. Olayların biraz derinine inince Anadolu'yla karşı karşıya gelmemek elde mi?

MALATYA

9-10.9.1981

Yeni yapılar, büyük evler, değişik giyimli insanlar, eskinin yanında yeni, yeninin yanında eski. Mimarlık alanında dağınıklık, belli bir sanat anlayışının düzenliliğini bulma olanağı yok. Eski uygarlık ürünleri bakımsız, kendi başına bırakılmış. İslam döneminden kalanlar pislik içinde. Kadınlar çarşaflı, entarili, yeldirmeli, başlıklı, yaşmaklı, tepelikli, atkılı, şalvarlı. Belli bir giyim-kuşam birliği görülmüyor. Canı çektiğince giyiniyor kadını, erkeği. Erkekler şalvarlı, ayaklarında arkaları basık yemeniler.

Malatya'da da ekmek pişirmeyi bilmiyorlar. Yemek türleri çok sınırlı, mutfak yoksul. Türlü türlü kebaplar, köfteler, kızartmalar. Bütün yemek türleri etle bağlantılı, acı biberle donatılmış.

Oldukça eski bir yerleşme yeri Malatya. Hititöncesinden Osmanlı dönemine değin ne ararsan bulunur. Sonradan gelen eskiye yenilerini eklemiş, böylece üstüste yerleşmeler dizilip gitmiş. Özellikle Arslantepe'de en eskisinden Roma dönemine, kimi yerde Bizans çağına değin uzayıp gelen kalıntılar, buluntular var. Müzenin bahçesinde içiçe sergilenen buluntular bunu gösteriyor açıkça. Kalın toprak duvarlı, ocaklı, ilkel fırınlı yerleşme katı en eskisi sayılabilir Arslantepe'de. Daha sonra yeraltı geçitli başka bir yerleşme katı çıkıyor karşımıza. Buranın Hitit-Urartu dönemlerini içerdiği belli.

Malatya Müzesi'nde sergilenen yapıtların çoğu İ.Ö. VIII. yüzyıl ile İ.S. V. yüzyıl arasında, Yunan-Roma-Bizans dönemlerini kapsıyor. Buna karşılık çok daha eski uygarlık ürünleri de var. Bu eski kalıntılar arasında bana en ilginç geleni Hitit çağından kalma bir küpün içindeki çocuk kemikleridir. Küpmezar geleneğinin ilginç bir kanıtıdır bu. Hititler'in daha sonraki dönemlerde ölülerini yakarak kemiklerini küplere koyup gömdükleri biliniyor. İçine kemik konan küpün ağzı doğuya çevrilip toprağa gömülüşü güneş tanrısına olan saygının sonucudur. Önemli yapıtların sergilendiği müzede uygarlıkla bağdaşmayan tekelci bir tutum egemen. Buluntuların resmini, filmini çekmek yasaklanmış. ulusun varlığı ulustan gizleniyor, saklanıyor demek. Kazıyı yapan kişiler yayımlamadan kimse resim çekemezmiş. Yayınlanacak süre de belli değil. Yakışıksız bir davranış bu.

Verimli, geniş ovalarının bulunmasına, ilk halkının varlıklı olmasına karşılık Malatya insanı evrene açık değil, donmuş geleneklerin ağır baskısı altında. Bu gelenekler öteki doğu illerimizde de görülüyor. Bütün bu katı gelenekler çoktanrıcı dönemle tektanrıcı dönem inançlarının karışıp kaynaşmasından kaynaklanıyor.

Malatya köylüsünün ördüğü kök boyalı kilimin örgelerinde bir değişme yok. En az yedi sekiz bin yıl öncesine varan bir geleneğin ürünüdür bu dokuma örgeleri. Benzerlerini toprak kaplarında görüyoruz eskiçağın. Eskiçağ söylence ürünlerinin çizgiye dönüşen bir örneğidir kilimleri süsleyen örgeler. Bir Malatya köylüsünün giyim kuşamı ile kabartmalarda görülen eskiçağ Anadolu insanının giyim kuşamı arasında göze batar bir ayrılık görülmez. Bu durum yalnız Malatya'ya özgü değildir. Ağrı, Van, Elazığ, Adıyaman, Gaziantep, Adana illeri yörelerinde oturan insanlarda da ortaktır.

Malatya yörelerinde yetişen yemişlerin çoğunun adlarını Hitit, Urartu, Akad, Sümer dillerinde de bulmaktayız. Demek yemişler değişmemiş, değişen yalnız ayrı dillerdeki sözlerdir. Dibek, suyla dönen değirmen, kilim dokuma araçları, çoraplar, tarım biçimi bu değişmeyen geleneğin somut örnekleridir. Adı

geçen illerde toprak kap yapımı da eskiçağ geleneği doğrultusundadır.

Gelenek-görenek bakımından, toprak ev yapımı yönünden doğu illerimizi birbirinden ayırmak kolay değildir. Doğu illerimizin kadını iğiyle, ağırşağıyla, dibeğiyle, toprak ocağı, toprak fırınıyla, sözün kısası bütün yaşamıyla canlı bir müzedir. Anadolu eskiçağını biraz bilen bir araştırıcı, bir gözlemci Doğu Anadolu'nun dünüyle bugününü karşılaştırmada güçlük çekmez.

MANİSA (MÜZE)

27.X.1981/Salı sabahı

Eskiçağla ilgili olanları varsa da Roma döneminden kalma yapıtlar çoğunlukta. Bu yapıtlarda, bir dönemin sanat görüşünü yansıtma bakımından önemli bir gelişme, ilerleme yok. Hellenistik dönemden kalan birkaç yontu ile iki vitrini dolduran çanak-çömlek türünden buluntularda da parlayıcı bir sanat özelliği bulma olanağı yok. Olanlarda da belli bir dönemin güzellik anlayışını yansıtan özellikler görülüyor.

Müzenin en ilginç yapıtı İ.Ö. 5000 yıllarından kalan buluntulardır. Batı Anadolu yörelerinde, özellikle Manisa dolaylarındaki yerleşme yerlerinde bulunan bu eskiçağ yapıtları sanat bakımından, o dönemlerde, ileri bir aşamanın kanıtıdır. İ.Ö. 5000 yıllarına varan buluntuların başlıca özelliği Anadolu'nun birçok yerindeki örneklerle eşçağlı olması, bir bütünlük sağlamısıdır. Süslemelerde kullanılan örgeler genellikle eğik, girintili çıkıntılı çizgilerden oluşmaktadır.

İ.Ö. 3000'den kalan "Yortan tipi" diye nitelenen buluntular daha gelişmiş bir sanat ürünüdür. Süslemelerde bir incelme varsa da inanç dokusunda bir değişme görülmüyor. Bu dönemin "üç ayaklı"ları belli bir geleneğin sürdüğünü gösterme bakımından önemlidir. Günümüzde "maltız" denen kömür ocağının örneği, atası olan araç ilgiye değer. Üzerindeki pişmiş toprak testiyle sergilenen bu araç Anadolu'da "taşınır ocak" türünün en eski örneklerinden biridir besbelli.

Toprak kapların çoğunluğunu oluşturan küçük-büyük testilerde "gaga ağız" örneğinin yaygınlığı Anadolu'da bu biçimin çok geniş bir alanı kapladığının kanıtıdır. Üç ayaklı, gaga biçimli ağız Anadolu'da bir inancın yaygınlığı yanında eskiliğini de belirtmektedir.

Arkaik dönemden kalan toprak kaplardaki hayvan, bitki örgeleri de bir becerinin sürüp giden, boyuna ilgi çeken örnekleridir. Bu tür nesnelerde Batı Anadolu, Ege uygarlığının biçem birliği bütün açıklığıyla kendini gösterir.

Gene İ.Ö. 3000 yıllarına varan buluntular arasında domuz başlı, kaplumbağa biçimli adak kaplarının, hayvan başlı öteki kapların, inançların belirginliği yönünden ayrı bir önemi vardır. Batı Anadolu'da İ.Ö. 5000'den, 3000'den aşıp gelen sanat çizgisinin İ.Ö. VIII. yüzyıl dolaylarında, açık bir nitelikte değişmeye başladığı, "arkaik" denen dönemi oluşturduğu, İ.Ö. XVI. yüzyıllara varan Miken uygarlık ürünleriyle benzerlik gösterdiği gözden kaçmıyor. Burada etki alanının genişlediği, deniz insanlarıyla kurulan ilişkilerin sanat alanına yansıdığı anlaşılıyor.

Lidya mezarlarından çıkan, arkaik, Hellenistik, Roma dönemlerinde bile benzerleri görülen pişmiş toprak lahitler de bir inanç geleneğinin değişmez örnekleridir. Lahitlerde genellikle dışa taşık kıyılar, kıyılı kapaklar, onlarda egemen olan süslemeler eskiden beri sürüp gelen bir çizgi üzerindedir.

Obsidyen bıçaklar kalkolitik, neolitik dönemlerin bu yörelerdeki yerleşmeleri gösteren kalıntılarıdır. Arkaik dönemle onun biçemini benimseyen ya da ona öncülük eden dönemlerden kalan toprak kaplarda görülen geyik, kuş gibi hayvan örgeleri sanat geleneğine önemli bir yenilik katmaz burada. Geyik, kuş, çiçekli bitki, ağaç, yaprak türünden örgeler, yumuşak kıvrımlı düzgün çizgiler arkaik dönemle kaynağının değişmez belirtileridir. Bu dönemde geometri biçemi yerine doğal varlıklardan kaynaklanan süsleme geçmiştir.

27.X.1981/Salı öğleden sonra

Akpınar köyü yakınında, Manisa'nın yedi kilometre do-

ğusunda, yol kıyısında yüksek bir kayaya oyulmuş Kubaba kabartması. Sonraları Kybele denen Ana Tanrıça'nın bu görkemli kabartması saygısız ellerle yer yer kırılmış, başı, yüzü tanınmaz duruma getirilmiş. Bir yanı Lidya, bir yanı Hitit ülkesiymiş, sınır yerindeymiş bu görkemli kabartma. Bunun ne denli doğru olduğunun önemi yok, önemli olan buralarda Kubaba'ya, verimliliğin, bolluğun simgesi Ana Tanrıça'ya duyulan derin saygıdır. Doğal dişilik gücünü bütün gövdesiyle yansıtan Kubaba kabartması başka yerlerde görülenlere benzemez pek. Başının az ötesinde kayaya işlenen, hiyeroglif denen yazı pek okunmuyor. Bir iki kalıntısına yaklaşıp baktım, Boğazköy'de gördüğüm kral simgelerini, özellikle Tuthaliyas IV.ün simgesini andırıyor. Ancak buna kesin diyemem, bana öyle göründü. Bana kalırsa bu kabartma bir sınır yerinde değildir, Ana Tanrıça'ya duyulan saygının sonucudur. Hititler'in Manisa yörelerine değin geldiklerini bilmiyoruz. Bu kabartmanın Hititler çağında, komşuluk nedeniyle dikilmiş bir barış simgesi olması da olağandır. Neyse burda bir tarih sorununun çözümü sözkonusu değildir, üzerinde durulan bir uygarlık geleneğinin, gelişiminin yaygınlığıdır.

Manisa, ilkçağ geleneklerinin sürdürüldüğü illerin başında gelir. Özellikle "Mesir bayramı" bunun somut örneğidir. Ancak insanları bu geleneklerin bilincindedir denemez. Gelenek onlarda bir alışkanlık niteliğinde görülüyor.

MARMARİS

1.9.1978

Kuruluş çağı bilinmiyor kesinlikle, ilkçağda Pricus, Phyckos derlerdi adına. Uzun süre Rodos egemenliği altında kalmış, sonra Persler'in eline geçmiş (İ.Ö. 546). Nice el, nice yönetim değiştirmiş Osmanlılar'a değin. Bu bakımdan büyük serüvenler yaşamış Marmaris. Önce direnmiş İskender'e karşı, sonra boyun eğmiş (İ.Ö. 333). Marmaris adının sonraki dönemlerde, genellikle ortaçağda ortaya çıktığı, "mermer" sözüyle bağlantılı olduğu biliniyor. Kimi yazılarda "mermeris" olarak geçmesi de bunu gösteriyor. "Parlayan", "ışıyan" anlamlarına gelir, ünlü "Marmaris denizi" gibi.

Pırıl pırıl bir denizi, güneşte ışıyan suları karşısında ancak böyle denebilir adına. Tarihinin eskiliğine karşılık uygarlık buluntuları bakımından pek verimli değil Marmaris. Ortaçağdan da önemli bir kalıntı yok orada. Denizcilerin barınağı olması, doğal güzelliği, karaya sokulan koyu yüzünden, yaşamın tadını çıkarmak isteyenlerce aranan, sevilen bir yer olmaktan öteye geçemiyor. Bir de, birçok Akdeniz ilçesinde, bucağında görüldüğü gibi, Anadolu'nun değişik yörelerinde yapılan nesnelerin satıldığı yer olması, düzmece öteberinin sergisi durumuna getirilmesi duyurmuş adını günümüzde. Özentili nesneler, bileşik boyalı iplikten dokumalar, örgüler sunulur alıcılara alışveriş yerlerinde. Mavi ile yeşilin, karayla denizin kaynaşması sonucu

artar doğal güzelliği. Yanyana dizilmiş, elele tutuşmuş irili ufaklı koylar görülür batıya doğru gittikçe denizde. Güzel, becerili bir çorap oyası gibidir bu koylar. Koylarla ilgili söylenceler de az değil burada. Ancak söylencelerin çoğu yakın dönemin deniz savaşlarıyla ilgili, ilkçağla değil.

Kuzeyde, yüksek yamaçlara yaslanan çam ormanlarının balı, yanmış, yakılmış ormanların derisi yüzülmüş gibi duran kalıntıları pek de içaçıcı değil. Şöyle bir dolaşmaya çıksanız, yolların iki yanına dizilen satıcı yerlerinden seslenirler size, satacak öteberi gösterirler. Bir de bakarsınız size yeni, özgün, yörenin ürünü diye gösterilen nesneler İstanbul'un Kapalıçarşı'sında daha ucuz, daha derli toplu. Balını öve öve göklere çıkaran bir yurttaşın elime tutuşturduğu şişeyi güneşe kaldırıp baktım, içinde pırıl pırıl kırıntıları gösterdim, böyle bal olur mu? dedim. Güldü, arılar aç kalmasın diye, kovanın önüne şeker koyuyoruz, balda parlayan o şeker kırıntıcıklarıdır karşılığı verdi. Hani Marmaris'in güzelim çam balı diye düşündüm. Sustuğumu, gözlerimin güldüğünü gören satıcı, kulağıma yavaşça: "Kimseye söyleme, anlaşılan sen balcısın" dedi. Neylersin yurttaşımızdı o da. İnsan yaşamayı, ne olursa olsun, kazanmak diye anlarsa bu sonuca varılır kuşkusuz.

MARSYAS

1972

Aydın'dan Muğla'ya yolunuz düşerse Çine ile Yatağan arasında, görünümü doğal yapısıyla ürküntü veren bir yer vardır, Gökbel derler adına. Kayalı yamaçlara tırmanan, kıvrım kıvrım yollardan geçersiniz, bir kıvrım bitmeden ikincisi, o bitmeden üçüncüsü başlar yollar boyunca, yüzlerce. İşte orada, kayaların arasından fışkıran, ince bir türkü söyler gibi doğal görünümün korkunçluğunu giderircesine akan bir su vardır. Ona da Çine çayı derler. Onun kaynağında yatar Anadolu'nun özlü söylencelerinden, yürek doğrayan öykülerinden biri. Suyun iki yanında yeşil ağaçlar, çimenler görürsünüz yalçın, acımasız kayalıklara karşı, bir duygu yumuşaklığında karışıp kaynaşan suyla yeşil. İşte burada geçmiş bir çalgı çalma yarışması, burada göçüp gitmiş Marsyas ölümsüzlüğe.

Kırlar tanrısı Pan yedi boğumlu bir kaval bulmuş, öttürünce bütün ormanlar, kuşlar, yabanlar yerinden oynar, dinlemeye koyulurmuş bu güçlü kavalı. Günün birinde Marsyas da bir kaval yapmış iki boğumlu. Ne varki o çağda tanrılar, tanrıçalar da kaval, lira çalarmış. Sonra Marsyas bu güzel kavalla tanrı Apollon'un lirasına karşı çıkmış, onunla yarışmaya koyulmuş. İlkin yenişememişler, ikincide Apollon bir oyun oynamış Marsyas'a, tersine çevirmiş lirasını, Marsyas da kavalını tersine çevirince sesi çıkmamış. Yarışma yargıcı da Tmolos (Bozdağ) tan-

nsıymış. Neylersin öfkelenmiş Apollon, yarışma koşullarına uyarak kavalını tersine öttüremeyen Marsyas'ı bir ağaca bağlayıp yüzmüş derisini, almış canını. Sonra üzülmüş yaptığına, bir akarsuya dönüştürmüş Marsyas'ı, işte Gökbel'de akan çay bu Marsyas'mış.

Daha değişik biçimleri var bu söylencenin. Birine göre iki boğumlu çalgıyı bulan tanrıça Athena'dır. Günün birinde suya bakıp kaval çalarken yüzünün çok çirkinleştiğini görünce öfkelenmiş, kavalı yere atmış, alanı da kargılaşmış. Ne bilsin Marsyas işin içyüzünü, kavalı görünce almış yerden, başlamış öttürmeye, dolaşıp durmuş kavalı bulduğu Frigya kırlarında, Apollon'dan daha güzel çalarım demiş. Sonunda yukarda anlatılan olay gelmiş başına. Ancak, söylencenin içine Frigya kralı Midas karışmış, yarışma yargıcı olarak. Marsyas'ı tutunca Midas, uzamış kulakları eşek kulağına dönüşmüş Apollon'un buyruğunca.

Marsyas'ı gördüğümde, o ince sesle akan, yumuşak bir türküyü andıran çayın ezgisini dinlediğimde bu söylence belirdi belleğimde. İmdi başka bir açıdan bakarsak olaya bu söylencenin su katılmamış bir Anadolu ürünü olduğunu görürüz. Ana Tanrıça Kübele törenlerinde defle birlikte çalınan kaval da iki boğumlu değil mi? İşte olayın, söylencenin düğümü buradadır. Çine çayı, öteki Anadolu akaruları gibi söylence yatağıdır, kutludur. Söylencenin özünde yatan gerçek de burasının çok eski bir yerleşme yeri olduğudur. İ.Ö. VII. yüzyılı aşan bir geçmişe gittiği söylenirse de, kral Midas dolayısıyla, daha eskilere gider besbelli. Midas'ın kulaklarını uzatan öyle kısa geçmişli, genç bir inanç olamaz, çok daha derinlere, eskilere gitmesi gerekir, işin kaynağı araştırılırsa. Nitekim Marsyas sözü de Anadolu kaynaklıdır, Grek diline sonraları geçmiştir.

Yolunuz düşerse Gökbel'e gidin suyun kaynağına, bir yudum için, Marsyas'ın varlığında dilegelen insan gerçeğini, kıskançlığı, yarışma duygusunu, güzellik beğencini, kendine güveni, tanrıların, tanrıçaların bile bu duyguların, bu insana özgü davranışların etkisinden kurtulamadıklarını düşünün, daha çok seversiniz Anadolu'yu.

MERYEMANA

Maçka'nın güneyinde, kendi adıyla anılan derenin yanında, ormanın içinde, yüksek mi yüksek bir kayanın oyuğunda kurulmuş bir ortaçağ manastırı. Yöre halkının anlattıklarına bakılırsa iki bin yıllık, gerçekte XIII. yüzyıl dolaylarından pek öteye geçmeyen, duvarları, tavanı toprak boyası resimlerle (fresklerle) süslenmiş, anatapınak dışında yalnız görkemli duvarları kalmış manastırın kendinden çok söylencelere, öykülere konu olan yanı ünlü. Üç yüz metreye yakın yükseklikte bir kayanın ortasında olması, tepeden üç çizgi biçiminde bir suyun damlaması, kolay gidilir gelinir olmaması, yöresinde kapkara çam ormanlarının, gürgenlerin, türlü türlü yeşil ağaçların, bitkilerin, içimi güzel, sağlığa elverişli, soğuk akarsuyun bulunması ayrı bir özellik verir bu yapıya. Çocuğu olmayan, kocasıyla, karısıyla geçinemeyen, kör, sağır, dilsiz, seven-sevilen, sevmeyen-sevilmeyen, sayrılı, sağlıksız kim varsa umutla koşar gelir bu manastıra. İnanç ayrılığı, din başkalığı sözkonusu değildir. Halk söyleyişiyle: "dertlere deva, hastalara şifa, kızlara koca Meryemana".

Yaz aylarında çalgılı, horonlu, türkülü dernekler düzenlenir, yemekler yenir, silahlar atılır, horonlar oynanırdı Meryemana'da, çocukluğumda. Okunmalar, üflenmeler, muskalar, kocakarı ilaçları, büyüler, üfürükler saymakla bitmez Meryemana yöresinde. Ortaçağda Pontus kralları bile gelirmiş oraya, öylesine yüceliği, kutsallığı varmış. IV. Murad, kar-

şısındaki yüksek dağdan geçerken öfkelenmiş topa tutturmuş Meryemana manastırını da top ateş almamış, en keskin vurucular bile bir türlü attığını yerleştiremezmiş oraya. Meryemana gökten iner, atılan mermileri başka yöne çevirirmiş.

Bu tür söylenceler, öyküler vardır Meryemana üstüne. İnanan da söylüyor, inanmayan da. Sarp kayaların, karanlık ormanların çevrelediği manastır 1926'dan sonra önce soyulmuş, sonra yakılmış. Kırkın üstünde odası, kitaplığı, fırını, at ahırları, sığır ahırları, bekçi yerleri, konuk odaları, keşiş hücreleri vardı. Halılar, işlemeli bakırlar, kilimler, değerli yazmalar, değerli nesnelerden yapılmış kutsal öteberi ününe ün katmıştı Meryemana'nın. Özellikle bakır kaplarının bolluğu, değeri anlatılmakla bitirilemezdi. Kırk yıllık şarap bile varmış kilerlerinde, en alt katta, büyük küpler, fıçılar içinde. Şimdi yalnız dış duvarları, en alt kattaki kiler duvarları, zindan olarak kullanılan karanlık bodrum katı kaldı.

Anatapınağın tavanını, duvarlarını süsleyen freskler üç dört kez onarılmış, üstüste yapılmış. Sanat bakımından XVII. yüzyıldan sonrasının ürünleri olduğu söylenir bu fresklerin uzmanlarca.

Korunması, savunulması çok kolaydır Meryemana'nın. Yalçın kayanın ortasında olduğundan, giriş kapısının da kayaya yaslanmış bir merdivenle sağlandığından içine kimse sokulamaz, yabancı giremezdi. Manastırın suyu, yakındaki ırmaktan, çamların arasından, kiremit borularla gelir, giriş kapısına yüz adım yaklaşınca yanyana dizilmiş, yuvarlak eğmelerle (kemerlerle) birbirine bağlanan yoldan geçer, içeri akardı. Şimdi suyolunun da yıkıntıları kaldı.

Yazılı kaynakların bildirdiğine bakılırsa, Meryemana, Anadolu'da kurulmuş birkaç büyük manastırdan biri, bir bakıma en ünlüsüdür. Yunan tarihçisi Evangelidis'in "*Pontus Kralları Tarihi, 1894*" adlı yapıtının sonunda, küçük bir bölüm bu yapıta ayrılmış, "Çok Kutsal Sumela Manastırında Çok Kutsal Kitaplar" başlığı altında konu işlenmiştir. Hristiyanlar, bizim Meryemana dediğimiz manastıra "Sümela" derlerdi. Bugün kimilerince gene öyle söylenir. Pontus Rumcasında "Meryem"e "Simela", "Sümela" denir.

1950'den sonra, Trabzon'a görevle gelen Amerika erleri, duvarların dibine değin inen freskleri bölüm bölüm söküp götürmüşler, giriş kapısının üstündeki ünlü yazıtı bile alıp gitmişler. Durumu ilin en yetkili, en yüksek aşamasında bulunan görevlisine yansıttığımızda aldığımız karşılık şu oldu: "Konuklarımıza karşı saygısızlık ediyorsunuz." Ülkenin, ulusun varlığını, tarihiyle, uygarlığıyla ilgili ürünleri söküp götürenlere, çalanlara engel olmak saygısızlıkmış demek, o dönemin görevlisince.

Maçka ilçesinde, tarihi değeri yüksek, içindeki öteberi dolayısıyla önemi büyük birkaç eski yapı daha vardı. Onları da soymuşlar, sonra yakmışlar, kapı yazıtlarını söküp götürmüşler. Bu yapılar arasında "Kuştul Manastırı"nın Anadolu'da bir benzeri, bir eşi daha yoktur. Dağdan aşağıda akan dereye dikaçı yaparcasına inen birkaç yüz metre yüksekliğinde bir kayanın tepesine kurulan manastır aşağı yukarı yüz elli metreye yakın uzunlukta, onun yarısını geçen genişliktedir. Dağın eteğinden çayla olan yüksekliği, diklemesine beş yüz metreden çoktur. Dar bir taş merdivenle çıkılan küçük kapısı dışında, uçan kuştan başka bir varlığın oraya varmasına olanak yoktur. Başka bir ünlü manastır da, Gümüşhane yolu üzerinde, Hamsiköy'e giderken, sağda, derenin yamacında büyük çam ormanlarının içindedir, "Vazelon" ya da "Hazreti Yahya Manastırı" derler adına. Bugün onun da yalnız dış duvarları duruyor. Bu yapılar, gerek biçim, gerek düzen, gerekse taş işçiliği bakımından olsun, ortaçağ yapı özelliği taşır. Kum, kireç karışımı gereçle, taşla örülmüş, kalın duvarlı, çok pencereli, sağlam yapılar. Trabzon'dan Gümüşhane'ye doğru giderken sağlı sollu, yüksek tepelerde, bundan kırk iki yıl öncesine değin böyle büyük, görkemli yapıların dizildiği görülürdü. Şimdi hepsinin yerinde yeller esiyor, otlar bitiyor. Taşlarını bile yakın köylüler söküp götürmüşler. Kimi köy kiliseleri, ufak bir onarımla camiye çevrilmiş, kullanılıyor bugün. Kimisi de samanlık, ağıl yapılmış duruyor. Doğal durumu yönünden korunma, savunma olanağı kolay olan bu yapıların Maçka yöresinde kurulması biraz da Bizans'ın baskısından, olur olmaz saldırılardan, soygunlardan uzak kalmak içindi.

Karadeniz kıyılarında, Orta Anadolu'da, Batı Anadolu'da "Meryemana" adına kurulmuş, öyle anılan kilise, manastır sayısı az değildir. Aşağı yukarı bütün illerde bu adla anılan, "Meryem"e adanan bir yapı vardır. Ancak bunlar içinde en büyük, en ünlü olanı Maçka'daki "Meryemana"dır. Efes'teki "Meryemana Evi"nin özelliği, önemi başkadır, "Meryem"in kısa bir süre orada oturduğu sanısından dolayıdır. Nerede, hangi kılıkta olursa olsun, bugün bu bölge insanlarının, özellikle kadınların, bu eski din yapılarına karşı derin bir saygısı, sevgisi vardır. Mum yakmak, adak sunmak, dilekte bulunmak, okuyup üflemek, bez bağlamak bg. olaylar artar da eksilmez. Şaşılacak iştir, bunları yalnız okumamışlar değil, okumuşlar bile yapmaktadır. İnanç, insanın yüreğine girerken değişmiyor, özünden uzaklaşmıyor demek. İnsan gönlünde inançlara karşı kapalı kapı yoktur, saygı bakımından.

MİDAS KENTİ -YAZILIKAYA-

16.8.1981

Çifteler ilçesinde, kayalıklardan oluşan geniş bir alanda eski yerleşme yeri. Tarihten öğrendiğimize göre Frigya'nın en önemli illerinden biri olup, büyük kayada bulunan "Midas anıtı" nedeniyle "Midas kenti" diye anılıyor. Eski yerleşme, savunulması, korunulması oldukça kolay bir alanda, çevresi yüksek kayalarla sarılı bir düzde kurulmuş. Bu yörenin en ilginç varlığı kaya mezarları, tepede kurulmuş tapınak, saray, sarnıçlar, sunaklar gibi değişik bölümlerden oluşan anıtlar bütünüdür.

Yerleşme yerine biri sağda, biri solda olmak üzere iki büyük girişten geçilir. Merdivenli olan girişlerin ikisi de ayrı ayrı ovalara bakar. Girişlerde çok ilginç kabartmalar, onlarla ilgili yazılar vardır. Yazılar bir bütün olarak okunup çözümlenemememiş, pek azının okunabildiğini biliyoruz.

Girişte sağda, sunağın yanında bir koruyucu tanrı, solda altta, örneğini gördüğümüz türden yazılar, yazıların bulunduğu bölümde sunaklar. Yol oldukça geniş, düzgün, döşeli. Yol boyunca, sağlı sollu, yer yer sunaklar. Az aşağıda sağda iki insan ya da tanrı kabartması. Başlıkları genellikle Hitit başlıklarını andırıyor. Genc bu giriş kapısının altında, solda, biraz ileride güneşe bakan bir anıt, yanında sunaklar. Bu büyük giriş yolunun iki yanında dizili sunakların hepsi güneşe karşı. Besbelli

güneş tannsıyla ilgili olduklan. Kentin giriş kapısı doğu yönde. Kapıdan girip düze çıkılınca, solda, gene sunaklar. Bu kapı, sağda bulunan kapıdan, yol da öteki yoldan daha büyük, daha düzgün. Güneşe karşı kurulu sunaklarda değişmeyen bir işçilik, biçim, örge var. Bu örgeler bildiğimiz "güneş kursu"nu andıran dikdörtgenlerden oluşan çizgilerle işlenmiş, yapılmış. Dikdörtgenler birer karedir, birbirine geçmiş, gamalı haç denen biçimi oluşturan kareler. Anıtın üstünde birbirine dikaçı oluşturarak kesen, geometride "artı" belirtimini oluşturan bir simge.

Kent geniş ovanın ortasından başlayıp ormana yakın yerde biten, aşağı yukan 100 dönümlük bir alanda kurulmuş. Kayanın üzerinde bulunan bu alan baştanbaşa kenti oluşturuyor. Kayalann doğuya, batıya bakan yüzlerinde kaya mezarlan. Biri yanın kalmış, üç dörtgenden oluşan bir de anıt. Kayaların üstünde, doğu-batı yüzlerinde dört tapınak, pek çok sunak görülüyor. Basamaklı üç büyük sarnıcın dışında, batı yöresinde, kayanın doğuya bakan sınırında, en yüksek yerde, bir sarnıç daha vardır.

Tapınak-il'in çevresini dolanan alt alta iki yoldan birinin özel, ötekinin genel yol, ya da "kral yolu" olduğu sanılıyor. Ancak kentin korunması sözkonusu olunca bu sanı inandırıcı değildir. Yollann ikisi de kayalar düzeltilerek yapılmıştır.

Yanın kalan anıtın Pers saldırılan sonucu bitirilemediği söylenebilir, ya da buna benzer büyük bir olayın varlığı ileri sürülebilir.

Burada taş işçiliği, yapı biçimi, yerleşme düzeni Anadolu'nun başka yerlerinde, özellikle Hititler'de, görülenden ayn bir özellik taşımıyor. Bütün ağırlık taş işçiliğine verilmiş. Kayaların kolay yontulur nitelikte yumuşak olmalan işçiliğin gelişmesinde başlıca etkendir. İnanç açısından bakıldığında önemli bir değişiklik görülmez. Güneş tannsına, tannçasına duyulan saygı bütün gözlerin doğuya dönmesine yetiyor. Oyulan, yontular kayalarda bir elden çıkmış gibi bir işçilik, bir çekiçle işlenmiş gibi bir biçem özdeşliği gözden kaçmıyor. Anıtlar, kaya mezarları genellikle beşik çatı biçimindedir. Kaya mezarlannda, ölülerin yanında kutsal nesnelerin, ölenin sevdiği öte-

berinin konmasına yarayan adak yerleri görülür. Bunlar da kaya yontularak yapılmıştır. Kenti çevreleyen kayaların aralık yerlerinde örülen duvarlar, genellikle, düzgün yontulmuş, dikdörtgen taştandır. Bunları Hititler'de, Urartular'da da görmekteyiz.

Midas kendinin en büyük anıtı, doğuya bakan, yüksek bir kayanın yüzüne işlenmiştir. Anıtı oluşturan örgeler birer çizgiyle birbirine bağlanan, kimi yerde yarı yarıya içiçe giren karelerden oluşmaktadır. Örge düzeninde üçer kareli birimlerin egemenliği gözden kaçmıyor. Burada, eski Babilliler'de gördüğümüz on iki tabanlı sayı birimini anmadan edemiyoruz. Babilliler'de bildiğimiz on birimine dayanan sayı düzeni yoktu, on iki taban birimli düzen vardı. Nitekim Hititler'de, Hititöncesinde görülen "güneş kursu" da, örge bakımından, on iki tabanlı sayı birimine dayanmakta, kareler üçer üçer bağlaşımlı kılınarak on iki kıyılı, çizgili bütünlük sağlanmaktaydı. On iki sayısının kutsallığı, on iki sayısıyla ilgili kutsal varlıkların yaygınlığı bunu göstermektedir. Burada Babil örnek alınmış demek istemiyoruz. Ancak, bu anıtın bir inanç simgesi olduğunu, güneş tanrısıyla bağlantılı bir içerik taşıdığını belirtmekten de kendimizi alamıyoruz. Frigyalılar'ın güneşe, yıldızlara, aya, Hititöncesinden, Hititler'den gelen inanç varlıklarına duydukları saygı, besledikleri güven biliniyor. Frigler yeni bir dinin, yeni bir inanç düzeninin kurucusu değildir, Anadolu'da yaygın olanları benimsemekten öte bir iş yapmamışlar. Olaya bu açıdan bakılınca bu büyük anıtın bildiğimiz "güneş kursu"nun değişik bir biçimi olduğunu söylememize bir engel yoktur. Nitekim Frigya mezarlarında görülen inanç örgelerinin dörtgen biçimli simgelerle yansıtıldığını görmekteyiz, bilmekteyiz. Güneşle ilgili simgelerin çoğu bu inanç temeline dayanmaktadır.

Anıtların eteğinde yayılan ovada Vergilius, Ovidius gibi Latin ozanlarının şiirlerinde özlü, duygulu bir dille anlatılan "Frigya kırları"nı, gözledim. Koyun var, keçi var, çoban var, kırlar var da eski şiirin gönülde yarattığı büyülü, duygulu, özlü ortam yok. Ne yana baksan dağınıklık, yıkıklık, özden kopuş, kişilikten uzaklaşma, kendi kendine yabancılaşma var. Sözün

kısası, "Frigya kırları"nda eski türküler, eski şiirler yok artık. Latin ozanlarının anlattıkları o güzelim söyleyişli "Frigya kavalı"nın da yalnız adı kalmış sanırım.

Bugün, o yörede, yapılan evler de biçim, kuruluş bakımından Frigya mezarlarını andırıyor. Beşik çatılı, tek katlı, dikdörtgen tabanlı yontma taş duvarlı, kimi kerpiçli evler, topraktan kurulmuş sivri damlı fırınlar. Tarım gene öküzün sırtına, atın boynuna bindirilmiş, harman savurma da öyle. Çokluk buğday ekiliyor. İnsanlar yabancılara karşı pek yakın, duyarlı değil. Bakışlar kuşkulu, konuşmalar yapmacık, çekingen. Kimi kaya mezarları ev, ağıl olarak kullanılmış, içinde ateş yakılmış. Bugünkü halkla eski uygarlık ürünleri arasında bir bağlantı kurma olanağı yok. Çoktanrıcı çağın "gâvur"undan kalan eski altınlara, çok gelir sağlayacağına inanılan buluntulara duyulan ilginin binde birini o "gâvur"un bıraktığı uygarlık ürünlerine gösteren yok. Besbelli tektanrıcı dönemin gözünde kutsal olan çoktanrıcının bıraktığı gelir kaynaklarıdır. Çağımız insanı tanrıları bile sömürmede benzersiz bir beceri kazanmış.

YAPILDAK KÖYÜ

17.8.1981

Cılız bir akarsuyun kıyısında düz bir köy, yakınında eski yerleşme yerleri, kayalarla çevrili yüksek düzlükte, düzlüğün yamacında. Kaya mezarları, üç tapınak, epeyce sunak. Batı yönünde, tarlaya yakın kayalıkta kale duvarı kalıntıları. Tepede iki sarnıç. daha arkada düz kaya yüzeyinde mezarlar, sunaklar. İki mezar kapısının üstünde saplı kamayı andıran bir kabartmanın iki yanında boğa ya da arslan kabartmaları.

Büyük kaya topluluklarından oluşan, korunma bakımından doğal olanakları yeterli olan bu yörede, bilinen Frigya mezarlarında az görülen beş kişilik mezar odalarında kutsal nesnelerin konmasına yaradığı sanılan altıncı bir yer, ortada. Mezarların kapı üstlerinde ünlü Frigya üçgeni ile mazar kapısının yan sütunlarında yuvarlaklaşma. Sütun başlıklarında Dor biçemini andıran bir süsleme. Kimi Likya mezarlarında görülen bu başlık ile sütun biçimi eski bir sanat geleneğinin sürdürüldüğünü gösteriyor. Tapınaklarda, sunaklarda, sarnıçlarda önemli bir gelişme, değişme görülmüyor.

Tapınağın çevresinde bulunan duvar kalıntıları burasının bir kale gibi kullanıldığını sandırıyor. Kalenin dıştan da bir merdiveni var. Dik yamaca yaslanmış, ovaya bakan bir merdiven.

KÜMBET KÖYÜ -MEROS-

17.8.1981

Uygarlık bakımından karmakarışık bir yer. Ne ararsan bulunur derli topluluktan, düzenden başka. Frig, Yunan, Roma, Selçuk, Osmanlı karışımından oluşan dağınık bir bütün. Gelen gidenden almış alabileceğini, gelişigüzel bir tutumla, açıkgözlülükle. Frigya kaya mezarlarına özenilerek yapılan Selçuk kümbetinin başlığı ilginç. Bu başlık, eski bir Frigya kaya mezarına giydirilmiş Selçuk külahından oluşuyor. Büyük kaya mezarının kapısı üstünde karşılıklı iki arslan kabartması insanı etkiliyor. Arslanların koruyucu gücünden yararlanma, kutsal varlıklarla bağlaşım kurma burada da gözden kaçmıyor. Bu yapı Frigya sanatının bütün özelliklerini taşıyor. Arslanların yapılışında beceri bakımından önemli bir değişiklik yoksa da görkemlilik var. Frigya arslanı nerde olsa kendini gösteriyor.

Kümbet köyünde bulunan eski uygarlık ürünlerinin başka bir özelliği de islam inançlarıyla karışıp kaynaşmadaki beceridir. Bu eski ürünlerin kimi örgeleri islam mezarlarını süleme aracı olarak kullanılmıştır. Özellikle dışa taşan, çok becerili yapılmış, kalkan biçimli, içiçe iki çemberli kabartma önemlidir.

SEYİTGAZİ

Bir de Seyitgazi'ye uğradık bugün. Müzesini, müzenin çevresini dolaştık. Seyitgazi'de değişik dönemlerin uygarlık ürünleriyle oluşan karışımın yarattığı bir bütün. Frigya-Roma-Bizans-Selçuklu-Osmanlı dönemlerinin ürünleri içiçe, yanyana. Kimi müslüman yapılarında, Seyitgazi Türbesi'nde olduğu gibi, eski yapılar biraz değiştirilmiş, yeni inançlara göre düzenlenmiş. Burada eski uygarlık ürünleri, önemli kabartmalara göre adlandırılmış. Sözgelişi Kümbet köyünde "Arslanlı Mabet" bir vazonun, daha doğrusu adak kabının iki yanında iki arslan kabartması, daha önce sözü edilmişti, bu adın doğmasına yolaçmış. Gökbahçe köyünde "Bahşeş çeşme" Frigyalılar'dan kalma bir mezar anıtıdır, gerçekte çeşme değildir. "Doğanlı Kale" Çukurca köyündedir, Frigya ürünü olup Roma döneminde de kullanılmıştır, üzerindeki kartal kabartmasından dolayı bu adı alsa gerek. Gene yukarda sözü geçen Yapıldak köyündeki "Hisar Kale" de bir Frigya ürünü olup Roma, Bizans dönemlerinde kullanılmıştır. Gene Çukurca köyünde "Gerdek Kaya" adı verilen bir kaya mezarı vardır. Gerçekte Frigya mezarı olup Hellenistik çağda da kullanıldığından, o çağın ürünü sayılmaktadır. Gökçegüney köyünde bulunan "Dua Yeri" de Frigya döneminden kalma bir sunaktır. Bütün bunlar eski ile yeninin karışımından oluşan, çağ çağ onarılarak yeni eklerle genişletilen ya da değiştirilen yapılardır. Çevre müslümanlarınca da kutsal sayılmaktadır.

Seyitgazi ilginç bir yerdir. Müzede sergilenen buluntular arasında Selçuklu döneminden kalma bir lahit kapağı gerçekten önemlidir. Kapağın üstündeki Arap yazılı yazıtın islam inançlarını dile getirir bir nitelik taşımasına karşılık yanlarındaki arslanlı, geyikli süslemeler eski Anadolu sanat anlayışının örnekleridir. Ortada korkudan şaşakalmış bir geyik, sağında solunda ona saldıran iki arslan insanı duygulandırıyor, bir acıma duygusu uyandırıyor içinde. Bir de türbede, beş insan boyu uzunluğunda bir mezarı olan Seyitgazi'nin yanında doğal mezar boyutlarıyla yapılı bir kadın yatıyor. Sözde adı "Eleonara" imiş, Bizans kralının kızıymış, Seyitgazi onu Kızkulesi'nden kaçırıp almış, evlenmişler. Bu düzmece olaydan da anlaşılıyor ki bu yöre insanlarının sürdürdüğü gelenekler, yaşattıkları inanç varlıkları çoktanrıcı, tektanrıcı dönemlerden kalma ürünlerin bir karışımıdır.

*

1- Güneş: Bütün Frigya tapınaklarında, özellikle kaya mezarlarında, güneş, ortası içiçe iki çemberli, altı kollu bir araba tekerleği biçiminde simgelenir. Tapınak girişlerinde bulunan, doğuya bakan bu kabartmalar güneş tanrısına duyulan saygının bir belirtisi olmaktan öteye geçemez. Sunaklarda görülen, üzerinde sıvıların akmasına yarayan, taştan oyulmuş adak yerleri de birer kurban kesme işlemine yarar. Kesilen kurbanın kanı kutsal sayıldığından gelişigüzel akıtılmaz. Bugün bile evler yapılırken kurban kesip kanını temel duvarlarına serpme geleneği vardır, evin mutlu, dayanıklı, uğurlu olmasını sağlarmış. Kurban kanının gelişigüzel yerlere akıtılmaması inancı da bu eski geleneğin doğal sonucudur. Adak, sunak yerleri genellikle dikdörtgen biçimlidir. Nitekim Kâbe de böyle bir taban tasarımı üzerine oturtulmuştur. Sunaklara basamaklarla çıkılması da bir gelenektir, ona duyulan saygıyı simgeler besbelli.

Kabartmalarda güneşi simgeleyen belirtilerle Hitit tapınaklarındakiler arasında görülen benzerlik gelişigüzel değildir, bir geleneğin bilinçli sonucudur. Güneşi simgeleyen çizgilerin kimi yerde dört, kimi yerde altı kanatlı yonca yaprağı biçiminde olması da bilinerek yapılmıştır, gelişigüzel bir olay

sayılamaz. Kimi yerde bu biçimin sekiz, on iki kanatlı olduğunu görmekteyiz. Hititler'de, Urartular'da olduğu gibi Frigyalılar'da da tanrı-arslan, tanrı-boğa bağlantısı geneldir. Bu durum da Frigyalılar'ın eski Anadolu inançlarını sürdürdüğünü, yeni bir inanç düzeni kurmadıklarını kanıtlar. Frigyalılar bu bağlantının içine, kimi yerde keçiyi koymuşlar. Ancak, keçinin, bu tür olaylarda yeralması da yeni değildir. Anadolu'nun başka yerlerinde, özellikle mağara resimleri denen uygarlık ürünlerinde keçe betimlemeleri sık sık görülüyor. Öyleyse keçi de özel bir Frigya buluşu değildir sanat, inanç alanında.

2- Evler: Frigya bölgesinin Afyon-Eskişehir kesimlerinde, özellikle köylerde, evler dikdörtgen biçimli tabana oturtulmuş, üç-dört metre arasında değişen yükseklikte, damların sık dizili kalın ağaçlar üzerine dökülüp düzleştirilmiş, killi topraktan yapıldığı görülüyor. Evlerin çevresini saran duvarlar da kil, kerpiç ya da taştan örülmüştür. En üstte saman-çamur karışımı bir sıva vardır. Pencereler, kapılar genellikle doğuya dönüktür. Evi çevreleyen avlu kapıları geniştir. Duvar örgüsünde taşlar yanyana dizilir, iki taşı bağlayan üçüncü taş üste konur. Hayvanların yatma yerleri evin yanında, avlunun içindedir. Onların yapılışı, örtüsü, biçimi evin özdeşidir. Bundan da anlıyoruz ki günümüz ev yapımı (bu yörelerde) Hititöncesi, Hitit, Frigya geleneği üzerindedir.

3- Giyiniş, yaşayış: Özellikle kadınların giyimi, Kafkasya'dan göçmen olarak gelenlerde bile, kaya kabartmalarında görülenlerin özdeşidir. Süslemeler de eski gelenek doğrultusundadır.

4- Taş işçiliği: Çeşmeler, hayvanların içmesi için yapılan taş, ya da ağaç oluklar Frigya kaya kabartmalarındaki olukları andırır. Bunlar da, kaya kabartmalarında gördüğümüz ölü gömme, sunak yerlerindeki gibi dikdörtgen biçimlidir. Mezartaşlarının yontuluşu, yapımı, süslemeleri, çizgiler kaya mezarlarındakilerin özdeşidir. Bunlar yanyana, eşit, inişli çıkışlı çizgilerden oluşan oymalı süslemelerdir.

5- Bitki örtüsü, tarım: Genillikle çam, meşe yaygındır. Kimi köylerde, akarsu kıyılarında kavak, söğüt görülmektedir. Köy-

lülerde ağaç dikme, orman yetiştirme alışkanlığı yoktur. Yerlilerin anlattıklarına göre, bundan yetmiş, seksen yıl önce yöre ormanlarında çapı bir kulaca yaklaşan ağaçlar varmış. Nitekim Midas kentinin eteğindeki köyde, doksan yıl önce yapıldığı söylenen bir ağılın, evin yanlarını, damını oluşturan ağaçların kalınlığı yarım metreyi aşmaktadır. Bu yontulmuş ağaçların yontulmadan önceki durumunu düşünürsek en az yetmiş santim kalınlıkları olduğunu anlarız.

Köylüler arpa, buğday ekmekte, keçi, koyun, sığır beslemektedir. Tarım, daha önce de söylendiği gibi, genellikle öküzle, atla yapılmakta, harman işlerinde, taşımacılıkta gene bu hayvanlardan yararlanılmaktadır. Kağnılar türlü türlüdür. Yanları ince sazlarla örülmüş, küçük bir odaya benzeyen saman, ot taşıma araçları kağnıların üzerine yerlştirilmiş gibi durur. Gerçekte kağnının yapılışı böyledir. Burada yaşayanların, söylentiye göre, Kafkas göçmenleri olmalarına karşılık, evleri, ağılları, avluları Kafkas gelenekleriyle bağdaşmaz, eski Anadolu geleneğini sürdürür. İnekler, öküzler orta büyüklükte olup boynuzları küçüktür. At eti yiyenlerin, kısrak sütünden kımız yapanların bulunduğunu söyleyenler varsa da köylülerden böyle bir olayın sürdürüldüğünü bilenini görmedik. Bizden saklamış, gerçeği söylememiş olabilirler mi bilemem.

6- İnançlar: Köylüler eski uygarlık ürünlerine karşı ilgisizdir. Ancak kimi kaya mezarlarının kutsallığını, dokunanların çarpılacaklarını söyleyenleri de gördük, dinledik. Söylenenlerin karşıtı bir durum da, bu yörelerde, İslam dinine karşı aşırı bir bağlılık yoktur. Camiler, türbeler, mescitler bakımsızdır, düzensizdir. Türbelerde, camilerde bile eskiçağdan kalma kabartmalı taşlar görmek güç değidir. Seyitgazi türbesinde Grekçe yazılı taşlar bile görülüyor. Demek dinler birbirlerini sömürürken insanlar gibi katı davranmıyor.

7- Kaya mezarı sorunu: Anadolu'da, genellikle, Likyalılar'dan kaldığı söylenen kaya mezarı geleneği ayrı bir özellik göstermektedir. Daha sonraki bölümlerde bunun değişik örneklerini göreceğiz, burada kısaca değinip geçmek konunun açıklığa kavuşması, sonraki sorunların çözümü bakımından yararlıdır.

Anadolu'nun birçok yerinde, özellikle Urartular'da, Karyalılar'da kaya mezarları görülmektedir. Bu nedenle, bu mezar türü belli bir topluluğun buluşu, inanç geleneği olmasa gerek. Kaya mezarlarının yapımında birkaç etken varsa da biri, bizce başlıcası kayanın dayanıklılığı, ölenin sonradan yeniden dirileceği inancıdır. Toprağın kutsallığı oranında kayanın da dayanıklılığı, koruyuculuğu, sağlamlığı sözkonusudur. Ayrıca kayalar, mağaralar gizli güçlerin barınaklarıdır. Kaya mezarı geleneğini doğuran inançların başında bunları da sayma olanağı vardır.

İmdi kaya mezarlarının Frigya buluşu olmadığı, Frigya egemenliği altında yaşamış daha eski, daha başka topluluklarda da varlığını düşündürecek anıtlar biliniyor. Sözgelişi Kastamonu ilinin Kalekapısı, Şehinşahkayası, Evkaya yörelerinde kaya mezarları vardır. Oysa Frigya'nın bu yörelere değin sokulduğu, bu bölgeyi egemenliği altına aldığı pek bilinmiyor. Öyleyse bu mezarların yapımında hangi etkenler vardı? Bu sorunun değişik karşılıkları vardır.

Birincisi, kaya mezarının bir Likya, Frigya buluşu olmadığıdır. Öyle olsa höyüklerin, Midas'ın mezarının anlamı nedir? Neden yalnız kaya mezarı yapma geleneği sürdürülmemiş, değişik mezar türleri benimsenmiştir? Burada söz yorumlara düşüyor. Ölünün korunması, ölenin sonradan dirilmesi, kayaların sağlamlığı, kolay kolay yıpranır türden olmayışı, ayak altında kalmayışı gibi değişik inançlara yönelik yorumlar yanında başka nedenler de aranabilir. Ancak kesin bir sonuca varma olanağı gene yoktur. Mezarların kutsallığı, saygınlığı, dokunulmazlığı inancı günümüz Anadolu insanında vardır, yaygındır.

İkincisi, Kastamonu kaya mezarlarının yapımında Anadolu insanının değişik inanç kurumlarına bağlılığı, yöreden yöreye inançların değiştiğidir. Bu durumda kaya mezarlarını yaptıran geleneğin Frigya-Likya buluşu değil, daha önceden varlığı bilinen bir inancın sürdürülmesidir. Urartular'da olduğu gibi. Bugün Anadolu'nun kimi yörelerinde ölülerin gömülüşünden dolayı kutsallık kazanan yerlerin sayısı az değildir. Bu inancın

yalnız müslümanlar değil, hristiyanlarca da benimsendiğini biliyoruz. Korunma, savunma kolaylığı bakımından sarp yerlerin seçilmesi, mezarların oralarda yapılması eski bir yaşama biçiminin gereğidir. Günümüzdeki inançların bundan kaynaklandığı, eski yaşama biçiminin gereği olan bir davranışın sonraları inanca dönüştüğü de düşünülebilir.

Üçüncüsü, kaya mezarlarının Frigya, Likya egemenliklerinin yıkılışından sonra da yapıldığıdır. Egemenlikler el değiştirmiş, sarsılmış olabilir. Ancak inançların yaşamasında egemenliklerin varlığı birinci koşul değildir. O egemenlik altında yaşamış insanların sonraları da bu geleneği sürdürmelerine engel olabilecek bir durum yoktur. Kaya mezarı, taş lahit, kerpiç lahit geleneğinin bırakılmasında da başlıca etken yalnız inanç olmasa gerek. Bu tür mezarların büyük bir gideri, yorucu, uzun süren bir çalışmayı gerektirdiğidir. Kimi inançların yerine getirilmesinde gelir olanaklarının etkinliği de sözkonusudur burada.

MİLET

18.X.1981

Batı Anadolu bölgesinin en eski, en verimli uygarlık yerlerinden biridir Milet. İ.Ö. 3000 yıllarının ötesine giden bir yerleşme bölgesidir. Elde bulunan kalıntılar arasında tunç çağının ürünleri olanlar da var. Bu ürünlerin daha eski bir dönemin yaratıcı geleneği üzerinde olduğunu söyleme gereği yok burada. İlkçağda bilgeliğin, doğacı düşüncenin kaynağı sayılır Milet. İlk doğacı bilgeler burada yetişmiş, sonra Yunan-Roma uygarlığının gelişmesine yardımcı olmuştur. Milet Anadolu ile Adalar arasında bir köprü durumundaydı. Müzede sergilenen Minos çağından (İ.Ö. 1550-1450) kalma ilginç yapıtlar, toprak kaplar bu görevin somut örnekleridir.

Roma dönemine değin gelen özgün buluntular arasında özellikle toprak kaplar geniş bir yer tutar. Roma dönemi bu eski geleneğin açık etkisi altındadır, özgün buluşu yoktur. Minos uygarlığının Anadolu ile bağlantısını kavramak için toprak kapları incelemek, karşılaştırmalı çalışmalara koyulmak gerekir. Toprak kap süsleme örneklerinin benzerlerini Doğu Anadolu'da, Orta Anadolu'da görürüz. Bunlar İ.Ö. 6000 yıllarına değin uzanır.

Müzede, bir testi sapında görülen yılan örgesi de Anadolu'da yılanla ilgili inanç varlıklarının bir kalıntısıdır. Çağdan çağa geçerek varlığını sürdüren bir kalıntı. Tunç çağından kalma ya-

pıtlar arasında üç ayaklı kap yalnız toprak kapların değil "üç ayak" örgesinin Ege kıyılarında ne denli eski olduğunun kanıtıdır.

Tiyatro bambaşka bir özellik taşır. Seyirci yerlerinin basamak başlıkları, sağdan-soldan arslan ayağı kabartmalarıyla süslüdür. Sıraların sağ sol uçlarında, bütün sıra taşları birer arslan ayağı üzerine oturur. Böylece sıra sayısının iki katı arslan ayağı ortaya çıkar. Bu da 38 x 10 = 380 eder.

Tiyatronun üst yanında bir Selçuk kalesi vardır. Kalenin batı temelleri tiyatronun son giriş kemerleri üzerine oturtulmuştur. Selçuklular bu kemerleri kireç-kum karışımı bir harçla onarmış, eski biçimi korumuşlardır.

Tiyatronun çevresinde sıralanan yapılar eskiden yeniye, ilkçağdan ortaçağa doğru yürüyen bir sanatın gelişim doğrusu üzerindedir. Çağlar burada birbirinden kopmamış, elele vermiş durumdadır.

Taş işçiliğinde göze batar bir değişme görülmez, eski yeniyi etkiler. Yörede Atena tapınağı, üç agora, Miken kenti, hamam, stadium (Hellenistik çağdan), Faustina hamamı, heroon (Hellenistik çağdan), Arslan limanı, cami, Didima kapısı, il surları, Delfinion, tekke, havra, Liman anıtı, kutsal yol, İon revakı, Gimnasium, nimfeum, kemerler, kilise, depo (Hellenistik çağdan), serapion adı verilen, çoktanrıcı, tektanrıcı dönemlerden kalma yapılar vardır. Bunlar incelendiğinde, Milet'te kesintiye uğramadan sürüp gelen bir uygarlığın varlığı anlaşılır. Anadolu uygarlığı bakımından ilginç, ilginç olduğunca da önemli bir durumdur bu. Atena tapınağı-havra-kilise-cami dörtlüsü üzerinde durulmaya değer uygarlık konusunda. Yapılarda eskinin taşı yeninin kurulmasında kullanılmış, işçilik değişmeden sürdürülmüştür. Öyleki eski tiyatro taşlarını havra, kilise, cami, kervansaray gibi değişik inançları içeren yapılarda kolayca görebiliyoruz.

Sütunlar düzdür, kimi olukludur. Sütun başlıklarında değişik biçimler egemendir. Kabartmaların çoğu Roma döneminden kalmadır. Tiyatronun duvarlarını süsleyen kabartmalar arasında kanatlı arslanların karşılıklı bir üç ayaklı ile yaşam ağacının

önünde duranı ilginçtir. Bir de avlanma, arslanla savaşma söylencesinden kaynaklanan kabartmalar vardır. İlk bakışta Anadolu eskiçağına götürür insanı.

Küçük büyük bütün kapılar kemerlidir. Süslemelerde yaprak, çiçek, burmalı işleme, hayvan örgeleri, insan örgeleri geniş bir yer kaplar.

Mermer işçiliği ağır basar. Özellikle tapınaklarda bu işçiliğin ayrı bir değer taşıdığı görülür.

Milet gezmekle, görmekle anlatılır türden bir yerleşme yeri değildir. Tadına varmak için geçmişini bilmek, bugünüyle karşılaştırmak gerekir. İnsan, bu kalıntıları, yıkıntıları gezerken ister istemez geçmişin görkemli yaşamını, Milet'te çiçeklenen doğacı düşüncenin Batı uygarlığını yaratan gelişimini düşünüyor. Bir de bugüne, bugünün yürekler acısı durumuna bakıyor. Tarih bir yerde kıvanç, bir yerde acı veriyor insana. Yaşanmış mutluluğu bir daha yaşamamanın verdiği acı, üzüntü derinden sarsıyor kişiyi. Eski bir uygarlığın kalıntılarıyla övünmek bir avunmadır, gerekli olan geleceğin uygarlığına da övünülecek ürünler bırakmaktır. Yalnız kendi yaptıklarının, bıraktıklarının övünülür nesneler olduğunu ileri sürmek, yalnız kendisinin ya da kendisi gibi düşünenlerin görüşlerini geçerli sayıp başkalarına yasaklar koymak birtakım yıpranmış başların işidir. İşte bugün Milet'te gördüğümüz yıkıntılar da böyle yıpranmış başların uygarlığa açtıkları savaşın insanlığa utanç verici başarı ürünleridir. Yıktığının yerine daha iyisini, daha yenisini koyamayan, geçmişe dönük girişimlerle geleceği aydınlatacağını sanan bu yıpranmış başlar toplumların yalnız gerilemesine değil, gelecekte daha büyük yıkımlara, çalkantılara uğramasına yol açarlar. Anadolu ne çekmişse böylelerinden çekmiştir.

Bir ülkede bulunan yıkıntılar, yalnız o ülkenin geçmişindeki uygarlık aşamalarını göstermeye yaramaz, o ülkede sonradan yaşayanların uygarlıktan ne anladıklarını, uygarlık karşısındaki tutumlarını da gösterir. Toprağının altındakini toprağının üstündekinden önemsiz sayan bir ulusun uygarlık alanında gösterebileceği önemli bir gelişme sözkonusu değildir. Ölülerle

övünebilmek için o ölülerin yaptıklarına yaraşır bir ortam yaratmak gerekir. Boş başların en büyük işi ortalığı kendileri gibi boşluğa çevirmektir. Korkuyla, baskıyla, yasaklarla gelen bir düşünce günün birinde geldikleriyle birlikte gitmekten kurtulamaz. Tarihin akışını kısa bir süre için durdurma çabaları kimi dönemlerde başarılı olabilir. Bu aldatıcı, köksüz bir görünüştür. Bu tarih akışı birikerek büyük bir su topluluğu oluşturur, sonunda, beklenmeyen bir günde taşar, ne bulursa sürükler, birikime yol açanları da önüne katarak yokluğun uçurumuna götürür. Bu bir doğa yasasıdır, toplumsal kuraldır, evrende bunu aşacak bir güç yoktur.

Hep böyle düşündüm Milet yıkıntıları arasında gezerken, ünlü tiyatronun arslan ayaklı basamaklarını çıkarken. O arslan ayakları bir uygarlığı kalıntılarıyla birlikte taşımaya yetiyor, ancak o uygarlığı yıkanları taşımak için bir sıçan ayağı bile görülmüyor ortalıkta. Günümüzden geçmişe doğru böyle bakmalı. Çağının dışına çıkarak, geleceği geçmişin yıpranmış görüşlerine göre düzenlemeye kalkışanlar birbirleri üstüne yıkılmaktan kurtulamamıştır. Milet yarattığı geçmişle geleceğe kalmış, onun kalıntılarında, anılarında bile bir yücelik, saygınlık vardır.

MİRA

8.X.1981

İlkin tiyatro çıkıyor insanın karşısına, gözlemciye ilk güleryüz gösteren uygarlık ürünü oluveriyor birden. 17000, kimilere göre 20000 kişilikmiş ilkçağın bu güzel yapısı. Şimdi görkemli bir kalıntı olmaktan öteye geçemiyor. Girişinden birinci kata değin yerden başlayan bir merdivenli, kemerli giriş. Değme tiyatroda bulunmayan bir özellik bu. Tiyatronun kurulduğu yer çok eskiden denizdi. Kazılan yerde çıkan kumlar, deniz çakılları bunu gösteriyor. Aşağı yukarı 2.5 metrelik bir yüksekliği var bu kumlu, çakıllı tabanın. Bu kumlu, çakıllı katın üstünde bir iki metre kalınlığında ekime elverişli bir toprak katı daha var.

Tiyatronun yaslandığı kayalı yamaçta kat kat Likya mezarları. Kimi mezarların kapı üstünde Likya yazıları. Kimi okunmuş, kimi okunmayı bekliyor. Mezarlar beşik damlı. Kimi ranzalı denecek biçimde kat kat, altı kişilik, kimi daha az. Besbelli aile mezarları bunlar.

Mezarların giriş yerleri, damın çatısından başlayarak, bilinen Likya biçeminde süslemeli. Süslemeler yanyana, aşağı doğru sarkan, uçları yuvarlak birer kabartma biçiminde. Kimi mezarların giriş yüzlerinde sağlı-sollu dikdörtgen, kare biçiminde süslemeler, adak yerleri. Bütün mezar türleri değişik.

Tiyatronun iki yüz metre yukarısında, tepenin üstünde yıkık

duvarları insana üzüntü veren akropol. Buraların İ.Ö. 3000 yıllarına varan bir yerleşme yeri olduğu söylenir. Buluntular bunu gösteriyor açıkça. Kimileri bu görüşü benimsemiyormuş. Açıkta bu kanıyı pekiştirecek buluntu şimdilik yok deniyor. Oysa müzelerde sergilenen buluntular arasında başka türlü konuşanlar da var, iyi inceleyici gözlerle.

Kaya mezarlarında görülen ufak tefek değişiklikler Likyalılar'la Frigyalılar arasında bir yapı geleneğinin varlığını, birliğini muştuluyor insana. Besbelli etki Likya'nın, değişiklik Frigya'nın.

Tiyatronun taş işçiliğinde bir yenilik, önemli bir özellik yok. Egemen biçim dikdörtgen taşlarla duvar örmede. Uzun kemerli girişler, yapıya ağırlık kazandıran sağlamlık. Taşlar oymaya, işlemeye elverişli. Mezar kapıları genellikle doğuya bakıyor. Güneş tanrısına duyulan saygıdan kaynaklanan bir inanç. Ölü konan yerler yanlarda kapıya dik, karşıda eşdoğrultuda. Mezar kapılarının üstünde adak sunmaya, yontu koymaya yarayan özel yerler, kayaya oyulmuş güzelce, düzenli, kör pencere türünde.

Duygulanıyor insan bu eski kalıntılar karşısında, bir de burukluk doluyor içine. İlkçağın bu uygarlık yerinde şimdi yıkıntı, ıssızlık, bırakılmışlık.

Tırmandım yüksek kayalıklara, bir bir dolaştım ıssız mezarları. Önce tiyatronun basamaklarında gezindim, en üsttekine çıktım. İnsana ürperti salan yüksek kemerli, ağır başlı girişleri gördüm. Tepeden bakınca korkuyor insan, çıktım çalılı, dikenli kayalık yamaçtan inişim kolay olmadı. Bütün üstüm başım kan içinde kalmıştı, otele döndüğümde. Gene de sevdim Mira'yı, yöresini. Şimdiki dikenli yerlerde ilkçağ uygarlığının en güzel çiçekleri açmış, Anadolu'yu ışıklandıran güneşlerden biri doğmuştu.

Güneş yamaca vurduğunda yerden yakıcı bir sıcaklık fışkırıyor, püfür püfür esen yeller bile sıcaklığı çoğaltır gibi geliyor insana.

MİSİS

18.9.1981

İ.Ö. 5000 yıllarına giden bir uygarlık alanı olduğu söylenir. Buluntuların yorumu böyle diyormuş günümüz bilginlerine. Şimdi tanınmayacak durumda yıkıntıları, kalıntıları. Bu yörenin yakınlarında, Ceyhan ırmağı kıyısında, pek yüksek olmayan bir kayaya oyulmuş, tek başına duran bir kabartma var. Hitit krallarından Muvanttalis'in (İ.Ö. 1306-1282) kabartmasıymış. Önce Boğazköy'de oturmuş Muvattalis, sonra Gaşkalar'ın ayaklanmaları üzerine başka bir yere taşınmış kısa bir süre. Asur, Mısır savaşları derken öldürülmüş o da.

Kabartma ırmağın kıyısındadır. Taşan ırmak kayanın tabanını kumlarla doldurmuş, suyun yükseldiği yerlerde kum izleri var. Çalılar, sarmaşık dikenleri, söğütleri çevirmiş, sarmış kabartmalı kayayı. Irmağın karşısında bir ortaçağ kalesi. Kayanın üstünde eski bir yerleşme yerinin tapınak yıkıntıları olduğunu andıran kalıntılar. Gene kayanın üstünde direklerin yerleştirildiği düzgün oyuklar. Yerleşme yeri kayanın üstünden başlayıp yamaca doğru uzanıyor, aşağısından ırmak geçiyor sessiz sessiz. Oysa azdığında böyle sessiz değil, kudurgan gürültüler çıkarırmış. Öyle söylüyor komşu köylüler.

Muvattalis'in ayrı bir özelliği var, başlığı bir kraldan çok, bir Halveti dervişinin başına yaraşır biçimde. Elinde değneği,

karşı kalenin bulunduğu tepeye arkasını dönmüş, uzun bir giysiye bürünmüş, sessiz duruyor. Bir durgunluk var duruşunda. Yönetimi ele aldığı dönemin ayaklanmalarından, karışıklıklarından duyduğu üzüntünün etkisiyle sanının.

Ceyhan dolaylarının eski bir yerleşme yeri olması, değişik saldırılara uğraması doğaldır. Mezopotamya, Mısır gibi komşu ulusların bu yörelerde sık sık saldırılar düzenledikleri, Anadolu'da bulunan verimli maden yataklarından, özellikle demirden yararlanmak istedikleri eskiden beri bilinmektedir. O dönemlerde demir övünülecek bir nesneydi. Homeros destanlarında bile krallar, büyük yiğitler altınlarıyla, gümüşleriyle değil evlerinde, elleri altında bulunan demirlerle övünürlerdi. Anadolu'nun başına ne gelmişse bu demir yüzünden gelmiştir eskiçağda. Demir üretimi arttıkça saldırıların, düşmanların sayısı da artıyordu. Özellikle savaş araçlarının, tarım araçlarının demirden yapılmaya başlandığı dönemlerde Anadolu'ya dikilen gözlerin tutkuları da çoğalmıştı.[1]

Muvattalis'i derin düşüncelere daldığı kayasında, akarsuyun kıyısında kendi başına bıraktık, başka yerleri görmek üzere döküldük yollara. Anadolu gezmekle, görmekle anlaşılır. Ancak gezecek ayak, görecek göz gerek bu konuda.

1. İsmet Zeki Eyuboğlu, *Anadolu Uygarlığı,* Der Yayınları, İstanbul, 1981

NEMRUD DAĞI

11.9.1981

Çevreyi kuşatan dağlara, dağ doruklarına tepeden bakıyor Nemrud Dağı. Çakıltaşlarının çevrelediği, çıkılması oldukça güç tepesine çıktım ayaklarım kaya kaya. Dolanı dolanı çıkıyor çakıllar arasından bir keçiyolu tepeye. Sipsivri bir tepe, uzaktan görünüyor dağların çıplak dorukları. Ölümsüzlüğün tadına varmak için tepenin yarı kesiminde kurmuş tapınağı kral Antiokhos. Doğru yapmış demek. Dağla birleşmiş adı, dağla söylenir, dağla anılır olmuş.

Tepede oturdum, esen yeller eskiçağdan bu yana bir türkü tutturmuş gibi geliyordu bana. İçimden duyuyordum bu türküyü.

Tanrılar, tanrıçalar, krallar dizilmiş yanyana, kocaman kayalara işlenen kabartmalarıyla, görkemli yontularıyla. Kartallar bekliyormuş onları. Kayalardan yapılmış keskin bakışlı, güçlü, göklere egemen kartallar. Bütün yontular, kabartmalar belli bir sanat anlayışını yansıtıyor, tek örnek, tek işçilik. Değişik biçimli sütun başlıkları, taş oymalar, süslemeler. Burada tek biçemin egemenliği sözkonusu. İşlenen konu, örnek değişmiyor, değişen yalnız çağlar. Başlıklar türlü türlü. Kimi sivri külah gibi, kimi testere ağzı, kimi eğik topuz biçimli, kimi silindir tabanlı, silindir gövdeli. Dört türlü başlık görülüyor, dördünde de tek işçilik, tek beceri.

Yontularda kayaya vuran güç yoğunluğu, tanrısal gücün

bütün ağırlığı seziliyor, görülüyor. Doğu insanının beğencine göre işlenmiş burda Batı tanrıları. Sabahattin Eyuboğlu'nun deyişiyle "Doğu Batı'ya külâh giydirmiş."

Bu görkemli görünüm karşısında insanın içi doğranıyor. Doğranmaz olur mu yerlere yıkılmış, kırılmış, tepenin yamacından aşağı yuvarlanmış tanrı, tanrıça, kral yontularını, kabartmalarını görünce. Elini belindeki hançerine uzatmış bir yiğitin yerlerde yatıyor görkemli kabartması, basıp geçiyorlar üstünden. Oysa, sağlığında değil yanına yaklaşmak uzaktan gölgesine basmak bile ölümle sonuçlanırdı. Şimdi bizi bile korkutamıyor o eski yiğit, o eski yiğitler.

Nemrud Dağı yontularında, kabartmalarında incelik aramak boşunadır. Bütün beceri gücü insan varlığını görkeme susamışlığını, doğal yanının sınırlarını aşan güç yoğunluğunu somutlaştırmaya, taşta dilegetirmeye yönelik. Sanatçı burada insan gücüyle kayayı birleştirmiş, katmış, yoğurmuş. Gövde gücünün doğaya egemen olmak isteyen dışa vuruşu, dışa taşkınlığı görülüyor bütün yontularda. Yalnız tanrılarda değil tanrıçalarda bile.

İki büyük tapınak var Nemrud Dağı'nda, ikisini birbirine bağlayan yontma taş döşemeli geniş yol. Hellenistik dönemin bitimine denk gelen bu kalıntılar Roma döneminde de geliştirilmiş, yenileri eklenmiştir. Yamacın arkasında yontularla donatılmış sunak kalıntıları görülüyor.

Nemrud Dağı'nda en görkemli yeri güneş tanrısı alır. Bir kabartmada krala (Antiokhos 1. ile) el sıkıştığı yansıtılır. Eski Anadolu inançlarında tanrılarla kralların konuşmaları, söyleşmeleri olağan sayılırdı. Nemrud Dağı kabartmalarında bu inancın açık izlerini görmekteyiz. İki uygarlığın karışıp kaynaşmasından oluşan bir bütündür Nemrud Dağı yontuları, kabartmaları. Ancak bu bütünü oluşturan da Anadolu'dur, Anadolu insanıdır besbelli.

Nemrud Dağı'nda bulunan arslan kabartmaları, yontuları da ayrı bir özelliktir. Arslanların duruşu, yontuluş biçimi, süsleme çizgileri Doğu, Batı karışımı bir nitelik gösterir.

Nemrud adı yalnız tarihin değerli söylencelerinde ge-

liştirdiği, yaşattığı bir olayın sürüp gidişidir. Nemrud, tektanrıcı dinlerde kargışlanan, beğenilmeyen, sevilmeyen bir olayın, bir tarih varlığının ürkünç adıdır, bir topluluğun önderidir. Tanrılığını ileri süren, tanrıyla yarışmaya girişen bir kişidir. Güney Anadolu'dan kuzeye gidildikçe yükselen tepelerin, belli bir yörede, en yükseğidir. Babil kulesini yapan inancın bir benzeri de Nemrud'tur. Ondandır şimdiki Nemrud Dağı'nın sivriliği, kral Antiokhos'un bu tepeyi bir tapınak yeri olarak seçişi. Anadolu'yu suçlayan bütün inançlar güneyden, Nemrud Dağı'nın öte yamacından gelmiştir.

Nemrud Dağı tapınakları Anadolu uygarlığının belli bir yöresini değil bütününü ilgilendirir. Yüce dağ doruklarında, çıkılması güç tepelerde yerleşme yerleri kurmak, tapınak yapmak Anadolu'da çok eskilere giden bir gelenektir. Nitekim Çorum, Van, Erzincan dolaylarında böylesi yerleşme yerleri, tapınaklar vardır. Bergama, Assos, Troya bu tür yerlerdir. Savunma, korunma yanında tanrıların yaşadıklarına inanılan göklere yakın olma inancı da sözkonusudur.

NEVŞEHİR

1972

Eskiçağda Nyssa derlenmiş adına Nevşehir'in, sonraları da Muşkara olmuş. Çok eskiden beri burada oturulduğu, dolaylarında yapılan kazılar sonucu çıkan buluntulardan anlaşılmaktadır. Bu buluntular arasında, Anadolu'nun pek çok yerinde görülen ilkel taş araçlar, toprak kaplar ilginçtir. Bir aralık Hitit egemenliği altına giren Nyssa, sonraları, İ.Ö. VI. yüzyıl ortalarında Persler'in eline geçti. Derken Hellenistik çağ, Roma, Bizans, Selçuk, Osmanlı dönemlerini yaşadı.

Nevşehir'de görülen uygarlık ürünleri genellikle ortaçağdan kalmadır. Bunların başında Nevşehir kalesi gelir. Kalenin kurulduğu tepenin yamacına yaslanmıştır Nevşehir. Ovaya doğru uzayan yeşilliklere karşılık büyük bir gelişme görülmez bu ilimizde. En çok ilçelerini sevdim Nevşehir'in diyeceğim. O güzelim peribacalarının yanyana, arka arkaya, üstüste dizildiği Ürgüp, ortaçağdan kalma birçok kilesenin bulunduğu Göreme insanın ilgisini çeker. Kayalar arasında, yanyana, karşı karşıya sıralanan bu kiliselerin çoğu yumuşak kayalara oyulmuş, içleri duvar resimleriyle (fresklerle) süslenmiştir. Gözlerini oymuşlar kimi resimlerin. İsa'nın yaşamıyla, arkadaşlarıyla ilgili duvar resimleri, İncil'den alınmış öyküler yansıtan boyam boyam resimler. Kimi dökülüyor, düşüyor, siliniyor doğanın etkisiyle, kimi az çok koruyor kendini. Issız bir oylumda yokuş yukarı di-

zili kayaların içinde kiliselere, oyuklara çıktım tırmanarak. Bir ürperti sarıyor insanı bu sessizliğin içinde yatan uygarlık ürünleri karşısında.

Bir de Avanos'taki yeraltı iline indim. Kayalara oyulmuş, kat kat, sağlı sollu odalardan oluşan, altmış yetmiş metre derinliğinde bir il olduğunu söylüyorlar. En alt katlara inemedim, bir korku doldu içime, durdum bir süre ikinci kata inen basamakların başında, sonra indim biraz daha derinlere, arkadaşlarımın derinlerden sesleri geliyordu. Taşların oyuluşu, odaların biçimi kaya mezarlarını andırıyor çokluk. Söylediklerine göre çok uzaklara değin gidiyormuş bu yeraltı ilinin çıkış kapıları. Ancak korkudan pek giden olmuyormuş oralara. Bu yeraltı ilinin bulunduğu yörenin tepesinde küçük küçük delikler gördüm, aşağı bakınca ilk katlar görülüyordu. Ssoluk alma yerleri olsa gerek bu delikler.

Peribacaları, çağların yumuşak taşları yontarak oluşturduğu doğal kalıntılardır. Birer külâh gibi dururlar ötede beride. Kiminin içi oyulmuş barınak yapılmış, kiminin tapınak. Bugün bile bu peribacalarının kiminde yaşayanlar vardır. Gezerken konuştuğum kimseler oldu, bu kaya evlerinden çıkarıldıklarından dolayı yakınıyorlardı boyuna. Kışın sıcak, yazın serin olurmuş bu kaya evleri. Bir ikisinde de kilim, halı dokuyan kadınlar gördüm. Kadın tezgahının başında, yanında beşikte uyuyan bebeği. Bir yandan onunla ilgileniyor, bir yandan dokumasıyla. Yüksekçe bir tepenin üstündeydi taşa oyulmuş evi, yakınında uzun bir geçit vardı, kayanın bir ucundan öteki ucuna giden. Çok beceriyle oymuşlar kayaları. Yaşlılardan dinlediğime bakılırsa, pek yakın dönemlerine değin taşları oyup barınak yapma eylemi sürüyormuş. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra duruvermiş bu işlem, güç olduğundan.

Avanos'taki yeraltı ilinin girişinde, kapının iki yanında, üstte özel oyuklar vardı. İlgilendim, bunların ortaçağda, ilkçağın sonlarında suçlulara, hristiyanlara "işkence" yapma yerleri olduğunu söylediler. İnsan, iki kolu yanlara gerili, yukarıya bağlı olarak asılırmış buraya. Kimbilir niceleri canından olmuş buralarda. Romalılar'ın hristiyanlara yaptıklarını, ortaçağda, hris-

tiyanlar da kendi kendilerine yapmışlar. Dine aykırı davrananları kollarından bağlayıp asmışlar buralara. Oysa peribacalarında böyle bir yer görmedik. Bundan dolayı daha sevimli görünüyorlar insana.

Nevşehir'de önemli bir özellik de taş işçiliğidir. Anadolu'nun kimi yörelerinde gördüğümüz taş işçiliği becerisini Nevşehir'de de bulma olanağı vardır. Ortaçağdan kalan bu yapıların duvar örgüsü, yontma taş işçiliği eski bir beceri geleneğiyle karşı karşıya getiriyor bizi. Böylesine becerili, düzgün, biçimle, dikdörtgen taşlarla örülen duvarların benzerlerini Doğu Anadolu'da, Orta Anadolu'da, Güneydoğu Anadolu'da görürüz. Anadolu'da yaygın olan bu taş işçiliği başarısı demek eski bir geleneğin sonucudur. Çorum'da, özellikle Boğazköy, Alacahöyük gibi yerlerde Hititler'de, Doğu'da Urartular'da, Orta Anadolu'da Frigyalılar'da görülen bu işçiliğin bir kolu da ortaçağa uzamış, kendini sürdürmüş besbelli. Bunun ne denli gerçek olduğunu anlamak için, Nevşehir'de Hudavend Türbesi'ni, Akmedrese'yi, Sungurbey Camii'ni inceleyip ilkçağın başlarındaki yapılarla karşılaştırmak gerekir. Ortaçağın özgün bir becerisi değil bu işçilikteki başarı.

Nevşehir bir de Hacıbektaş öyküleriyle, söylenceleriyle cana yakındır. Sevmekten yüce eylem, candan ulu "kıble" bilmeyen Hacıbektaş, ayrı bir tat veriyor bu yörenin geçmişine, toprağına. Aşağı yukarı yedi yüz yılı aşkın bir süredir nice ozanlara esin kaynağı, nice canlara mutluluk durağı olmuş Hacı Bektaş. Anadolu halk şiirinin en güzel, en duygulu ürünlerini veren ozanlar Hacı Bektaş sevgisiyle dolup taşmış kimselerdir. Bu gezimize Kul Himmet'in (XVI. yüzyıl) bir dörtlüğü ile son verelim:

Gâhi bulut olub göğe ağarsın
Gâhi yağmur olub yere yağarsın
Ay mısın gün müsün gökten doğarsın
Ilgıt ılgıt esen yel Hacı Bektaş.

OLİMPOS ÇAYI

1.X.1981

Olimpos dağından çıkan, girintili çıkıntılı oylumlardan geçerek düz yatağına indikten sonra denize dökülen kutsal çay. Kutsal dağın yamaçlarından dökülen, eteklerinde biriken, yerden çıkan suların oluşturduğu bir akarsu. Nice söylenceler, nice öyküler içmiş bu sudan, nice canlar gidermiş susuzluklarını. Söylencelerle söyleşip akan, inançlarla karışıp kaynaşan Olimpos ilkçağdaki görkemli niteliğini taşımıyor şimdi.

Denize döküldüğü yerden başlayıp girintili çıkıntılı oylumlara değin dizilen sağlı sollu Roma, Bizans yapı kalıntıları. Solda, büyük kayaların üzerinde Likya mezarlarını andıran bir mezar.

Bizans yapı kalıntılarının yanında eski bir kireç ocağı, kuyu biçimli, çevresi toprakla dolduğundan epeyce alçakta kalmış.

Olimpos oylumunun eski bir yaşama yeri olduğu, Bizans döneminde bile önemini koruduğu kalıntılardan anlaşılıyor açıkça. Dimdik yamaçlarda görülen duvar, yapı mezar yıkıntıları, kalıntıları ilkçağda ne denli kalabalık bir yerleşme yeri olduğunun sessizce konuşan kanıtlarıdır. Şimdi yalnız bekçilerin dolaştığı bu yerlerde bir tarih yatıyor; öğrenilmek, anlaşılmak istenen bir tarih. Anadolu uygarlığının dağlarla, sularla sarmaş dolaş bir bölümü olan tarih. Oysa kimsenin aldırdığı yok buna. Çayın denize döküldüğü, Akdeniz'le karıştığı yerin yanında, ça-

lılar arasında kalan bir yıkıntının çevresinde şarap şişesi kırıkları, açıkta duran bir ayakyolu, görenlerin ayağına değil yüzüne takılıyor, tükürüyor. Gene de duyan yok, anlayan yok.

Denizle çayın birleştiği yerde yayvanlaşan su çok sığ. Yandaki çaycıdan aldığım iskemleyi çayın ortasna koyup oturdum, üç çay içtim, ayaklarımı kutsal suya daldırdım, yumuşak çakıllarına bastım bir süre.

Olimpos kutsal bir addır insanlık tarihinde, Akdeniz'in, Anadolu'nun, Yunanistan'ın birçok yerinde bu adla anılan tepeler, dağlar vardır. Tanrıların, tanrıçaların konağıdır Olimpos. Ordan inermiş en büyük göktanrısı yeryüzüne, sonra gene oraya dönermiş. Çapkın Zeus'un konağı da oradaymış. Oraya kaçırırmış güzel kızları, alımlı çalımlı kadınları. Sever, sevişir, karnına bir bebek koyar bırakırmış ortalığa. Bu çayda yüzermiş, yıkanırmış güzel kızlar, yürek oynatan alımlı kadınlar. Şimdi şişe kırıkları parlıyor onların yüzdükleri, yundukları çakıllı göllerde, durgun sularda. Saygılar, sevgiler sana Olimpos.

ORDU

Trabzon-Ankara-İstanbul yolundan gidip de Ordu'yu, Giresun'u görmeyen, orada bir çay içmeyen olmaz sanırım. Kırk yıllık bir yol uğrağıdır Ordu benim için, Giresun gibi. Ankara-İstanbul yolunda Bolu neyse Trabzon-Ankara yolunda da Ordu odur.

İlkçağda adı Koytora idi Ordu'nun. Eski bir yerleşme yok burda. İlkçağda, şimdi Bozukkale denen yerde kurulmuş bir yerleşme yeri vardır, kalıntılar öyle gösteriyor. Ksenofon "Onbinler"le geçmiş buradan. Bozukkale'nin İ.Ö. VIII. yüzyıldan sonra Miletos denizcilerince kurulmuş bir alışveriş yerinde yapıldığı söylenir.

Denize doğru açılmış iki kol gibi, doğal bir yapısı, durumu var Ordu'nun. Evler yeşil örtülü dağın yamacına yaslanmış çamlıklara doğru gider aralıklı aralıklı. Daha yükseklerde köyler, yaylalar vardır yeşil mi yeşil. Fındık başlıca üründür Ordu'da, bir de elma, armut. Denizi sorarsanız bütün Doğu Karadeniz illeri gibi Ordu insanının denizcisi de hamsi üstüne çalışır. Denizin mavisi, yamaçların yeşili karalarla sulardan dokunmuş birer yaşmak gibi örter Ordu'yu, Giresun'da olduğu gibi. Ordu'da eski yapı geleneğinin yerini beton egemenliği almış. Ağaç işçiliği, oymalı, süslemeli çıkma saçaklar, kapı üstlükleri yok artık, onlar da yıkılmaya bırakılmış, betonun soğuk ellerini bekliyorlar.

Ordu'nun en sevilesi yeri Fatsa'dır bana kalırsa. Yumuşak bir

eğilimle denize uzanan, sonra birdenbire yeşil tepelerin arkasından dağlara dönüşen yeşil, tatlı görünüşlü bir eğiklik, bir yamaçlar bütünü. Öteki Karadeniz ilçelerinden apayrı bir özelliği vardır Fatsa'nın. İnsanı katı değildir, aşırı gelenekçi, eskiye dönük sayılmaz. Yabancılara karşı kuşkulu, ürkek bir davranışı yok Fatsa insanının. Ünye ilçesi biraz daha değişik görünür. Kemençesi, türküsü, horonu çekici olmasına karşılık birdenbire açılmaz yabancıya. Buna karşın konukseverdir. Ordu'nun bu iki güzelim ilçesi denizle karanın kaynaşmasından oluşmuş bir bütündür dense yeridir.

Bütün Doğu Karadeniz kıyılarında görüldüğü gibi, Ordu'da, ilçelerinde yayla insanının varlığında toplanan bir özellik göze çarpar ilk bakışta. İnsanlar durağan değildir, çeviktir, kıvraktır. Kadınların yaşmakları, yemenileri başlıca başörtüsüdür. Bir de geniş atkı atarlar boyunlarına, alttan kalın dolamalı, boyam boyam önlük (peştemal), al al yanaklar, iri iri gözler mavi denizle yeşil yamaçların yanında ayrı özellik oluşturur. Yalnız Ordu değil, bütün Doğu Karadeniz yöreleri böyledir kıyı boyunca. Kadınların yürüyüşlerinde, davranışlarında bir güven, bir sağlamlık vardır. Ayağının ucuyla değil bütün tabanıyla basar yere Karadeniz yöresinin kadını, kızı. Trabzon, Ordu, Giresun yörelerinde, gezdiğim köylerde, bucaklarda yaşı yirmiye yaklaşan kız görmedim desem gerçeğe aykırı düşmez. Hep erken evleniyor kızar, genellikle 16-18 yaşları arasında. Köylerde bu yaşları aşmış kız pek az bulunur. Büyük ilçelerde, ilerde öğrenim yüzünden kızların daha ileri yaşlarda evlenebildiklerini yakınmalı bir dille anlatan bir kadını dinledim Ordu'da. Bana ekmek, yağ, fındık verdi. Yeni yürümeye başlamış iki torunu varmış, biri yanındaydı, ben çocuğu sandım. Yaşını da pek göstermiyordu, dayanamadım sordum, otuz dört yaşında olduğunu söyledi. Çok çalışmasına, evinin bütün işerini görmesine, birkaç sığırının bulunmasına karşılık dinçti, ben yirmi beş yaşından yukarı olduğunu sanmıyordum. Oysa başka bölgelerde, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane dolaylarında gördüğüm kadınlarımız gününden çok önce yıpranmış, çökmüş, yaşının en az iki kat üstünde bir görünüm içindeydi.

Ordu'yu anlatalım derken nerelere gitmişiz anıların esintisine kapılarak. Bu ilimiz de komşuları gibi eski özelliğini, kişiliğini oluşturan örgeleri yitirmek üzeredir. Yakın bir gelecekte Anadolu insanının geleneksel becerisi, elişçiliği, başarısı yokolacak, tekdüzeli beton egemenliği ölü toprağı gibi üstüne örtülecektir. Halk yaratmaları olan oyalı, örgeli dokumalar, işlemeler, süslemeler, örgüler günden güne azalıyor, kimi yerlerde bulunmaz oluyor. Yolculardan, konuklardan, halktan para toplayarak adım başı bir cami yapmak, Kur'an kursu açmak bir ülkenin tarihini, uygarlığını ne yaşatmaya yeter, ne de geliştirmeye. Bireyler gibi ulusların da varlığını koruyan, sürdüren başarılı yaratmaları, geleceğe yönelik buluşlarıdır. Anadolu insanı bu bilinçten günden güne uzaklaşıyor, yoksun bırakılıyor. Sonunda kim kazanacak şimdiden kestirmek güç.

Ordunun dereleri
Aksa okari aksa
Vermem seni ellere
Ordu istume kaksa.

ORTADOĞU TABİAT MÜZESİ

23.4.1974

Gezimizin son günündeyiz artık, Nisan 23 bugün. Akşama trenle başlayacak İstanbul yolculuğu. İlkin Etnografya, sonra Ortadoğu Teknik Üniversitesi'ndeki Tabiat Müzesi'ni gezeceğiz. Sıcacık bir duygu, yeşeren tatlı bir özlem var içimde, neden bilmiyorum.

En eski çağlardan, tarihi, arkeolojiyi aşan, çok eskilere, derinlere giden çağlardan kalma buluntular sergilenmiş orda. Giriş yerinde, sağda iki fil iskeleti kalıntısı karşıladı bizi. Binlerce, onbinlerce yılın içinden akıp gelmiştir günümüze. Zaman birdenbire silinip gidiyor gözümüzden. Bir düşünün ikiyüzellibin yıllık olduğu söylenen bir insan ayağının taşlaşan izi karşısındasınız. Uzun Ömer'in ayağına yakın büyüklükte bir ayak izi. Otuzbeş, kırk santim var. Aradan geçen ikiyüzellibin yıl pek değiştirmemiş insanı demek. Günümüzde de vardır öyle büyük ayaklı insanlar.

Müze maden kömürünün oluşumundan tutun da bitkilere, böceklere değin uzayan, onları kapsayan bir doğa sürecini içeriyor. Yeryüzünde varlığını sürdüren, varlık kavramı altında toplanan ne varsa kalıntıları, oluşum evresi çizgisince sergilenmiş, dizilmiş müzede. Bir ağaç görüyorsunuz, onbinlerce yıllık zaman akışı içinde yoğunlaşa yoğunlaşa taşkömürü oluveriyor önünüzde. Kartal büyüklüğünde kabuklu bir deniz hayvanı zamanla

küçülüyor, gelişiyor, son, bildiğimiz biçimini kazanıyor. Çok küçük bir canlı, bir böcek gene zamanın bitmeyen akışı içinde büyüyor, kocaman bir varlık olarak çıkıyor karşımıza. Kınkanatlıların, karındanbacaklıların, tırnaklıların, boynuzluların, boynuzsuzların, kabukluların, kuşların, sürüngenlerin atalarını, zamanla değişimlerini görüyoruz, yaşıyoruz. Madenlerin, süstakısı olarak kullanılan değerli taşların geçirdiği evreleri yaşar gibi oluyor insan. Değişen yalnız canlılar değil, insanlar değil, cansızlarda da sürekli bir değişme, tükenmeyen bir başkalaşma akışı var besbelli. Doğada bulunan varlıklar içinde olduğu gibi kalan yok demek. Zaman, insan aklını durduran dev gücüyle, bulduğunu yoğuruyor, gönlünün çektiğince bir biçime sokuyor avuçlarında.

Einstein, zaman için göreceli (relatif)dir demiş, ilkçağın atomcu bilgeleri de zaman diye kendi başına, bağımsız bir varlık yoktur demişlerdi. Tabiat Müzesi'nde, kendi süreleri içinde oluşan varlıkları görünce bu bilgece düşüncelere inanıveriyor insan. Yüzbinlerce yıl önceden başlayan bir kömür, bir sutaşının (bunun oluşumu milyonlarca yılla ölçülüyor), bir canlının oluşumu karşısında zaman kendiliğinden eriyor, silinip gidiyor. Daha doğrusu canlıların, cansızların oluşum çizgisi üzerinde düşünürken, zaman bir ölçü olarak insan usunun sınırlarını aşıyor, kavranılmaz bir nitelik kazanıyor. Doğada başka bir varlık yoktur diyesi geliyor insanın, gerçekten de öyle. Ne yapıyorsa doğa yapıyor. Kendi kendini değiştiriyor, yeniliyor, yeni yeni varlık türleri çıkarıyor ortaya. Bugün yalnız kalıntılarını gördüğümüz canlılardan, cansızlardan yenilerini üretiyor, türetiyor.

Bir deniz kaplumbağasının kalıntısı karşısında duruyorum. Değişim dönemlerine, aldığı biçimlere bakıyorum. Bu baş döndürücü akış içinde zaman doğanın bir süreci oluveriyor. Doğa, gerek bitkilerde, gerekse insanı da içeren canlılarda, kendi kendini yoğuruyor. Herakleitos günün birinde, "her şey akıyor" demişti, bir ırmağın kıyısında, ya da yanan bir fırının karşısında söylemiş bunu, derler. Evet, doğa akıyor, bütün varlıklar bitmeyen bir oluşum çizgisi üzerinde akıyor geçmişin de-

rinliklerinden geleceğin karanlıklarına doğru. Bu akış içinde, oluşmayı kavramaya çalışan yalnız düşünen insan usudur besbelli.

Doğa kendi çizgisi üzerinde şaşmadan, sapmadan yürüyor. Bugün bildiğimiz bitkilerin, hayvanların, taşların çok uzun bir sürenin akışında değişe değişe, dönüşe dönüşe son biçimini aldığı müzede sergilenen kalıntılardan anlaşılıyor. Bu kalıntılar dizisi dilsiz, sessiz konuşuyor, geçirdiği değişim aşamalarını söylüyor insan kulağına, insan gözlerine.

Müzede bitkiler, canlılar, cansızlar diye üç ayrı varlık bölümü görülüyor içiçe. Bitkileri incelerken kendi aralarında geçirdikleri değişim, dönüşüm evreleri, yeniden biçimlenmeler çağların akışı içinden geçip geliyor. Canlılar da kendi aralarında ilkelden gelişmişe, tek dokulu (hücreli)dan çok dokuluya, belkemiklilere doğru ayrı ayrı gelişim çizgileri üzerinde bölümlere ayrılıyor, özelleşiyor. Belli ki doğa, daha başlangıçta, barındırdığı varlık türlerine ayrı ayrı yörüngeler, ayrı ayrı doğrultular çizmiş. Bir tür dönüşürken, değişirken özünden büsbütün uzaklaşmıyor, gene kendinden sayılabilecek yeni bir soy türetiyor. Cansızlar dediğimiz madenlerin bulunduğu bölümlerde de durum böyle. Bütün değişimler, dönüşümler kendi varlık yapılarına göre belli bir düzen, belli bir doğrultuda gerçekleşiyor.

PATARA

12.X.1981

Kumlar altında bir ilkçağ ili. Nerden başlayıp nerde bittiğini kestirmek güç günümüzde. Kimi kaynaklar bir Roma kenti olduğunu söyler durur. Oysa neden gelsin Roma önderleri bu boş yere, neden savaşsınlar kumlarla bilinmez.

Bugün Patara'da görülen kalıntılar Roma döneminden kalmıştır. Ancak ilk yerleşmelerle Roma yönetiminin ilgisi yoktur. Tiyatrosu kumlar altında, yalnız duvarların uçları görülüyor. Onların da çoğu yıkılmış besbelli. Giriş kapıları kemerli, duvarlar Roma döneminin Anadolu duvarcılık geleneğini sürdüren özelliklerini taşımakta. Sağda solda eski yapıların temel kalıntıları. Yukarda kale duvarları.

Eski bir Likya yerleşme yeridir Patara, sonradan başka ulusların egemenliği altına girmiş, Roma-Bizans dönemleri, daha sonra Osmanlı egemenliği. Bu tarih çizgisi içinde Patara olduğu gibi kalmamış besbelli. Denizden esip gelen öfkeli yellerin karada yığdığı kum tepeleri nice gerçekleri örtmüş, örtmede de. Yalnız denizciler uğramış sanılır Patara'ya. Bir de son dönemlerde deniz kıyılarının tadını çıkarmaya çalışanlar.

Patara'da, şimdiki durumda, önemli bir uygarlık kalıntısı bulma olanağı azdır. Bütün iş kumların altında kalanları yüze çıkarmak, gerekli kazıları yapmaktır. Ancak ondan sonra birtakım gerçekler öğrenilebilir.

Yerleşme yerleri, birçok benzerini gördüğümüz gibi, kıyıdan yamaçlara doğru. Tepede görülen, daha çok savunma amacıyla yapıldığı anlaşılan yapıların kalıntıları geleneksel bir yerleşme anlayışının, düzeninin kanıtlarıdır. Yerleşmede yörenin doğal yapısına uyulmuş.

Benim gözümde Patara "Mavi Yolcular"ın uğrak yeri olmadan öte bir anlam taşımıyor. Tarih bakımından önemli, ilginç bir yer olabilir. Ancak bugün öyle bir önemi dilegetirecek kalıntı yok, ne varsa kumların egemenliği altına girmiş. Yörede dinlenmeye, gezmeye, yöreyi tanımaya gelenleri barındırmaya elverişli bir yer, bir konaklama olanağı yok. Deniz kıyısından başlayan yumuşak kum yamaçları tepelere doğru yükseliyor. Kıyıdan ikiyüz metre uzaklıkta bulunan kum tepesine çıktım, denize baktım doyasıya. Kumlar kayıyor ayaklarımın altında, tepe yavaş yavaş alçalıyor gibi. Deniz yumuşak dalgalarla kıyıya gelip gidiyor, bir iki bekçiden başka kimsecikler yok görünürde. Yaz sıcaklarında da pek kalabalık olmazmış.

İ.Ö. VI. ya da V. yüzyıllarda kurulduğu, adının Likya dilinde "Pttara" olduğu söyleniyor, kimi paralarda da Apollon kabartması görülüyor. Bütün bunlar birer tarih olayı, bize görünürde söyleyecek sözü olmayan birer öykü. Patara'yı tarihten öğrenenler görmeye giderse yukarda anlatılanların dışında görebileceği bir nesne yoktur.

PERGE

30.9.1981

İ.Ö. 3000 yıllarını aşan bir yerleşme yeridir Perge, adı da Luvi dilinden gelir, biraz değişmiş bir söz. Tarih boyunca sürekli savaşların, saldırıların geçtiği bir yerdir burası. Sürekli el değiştirmeler sonucu inanç bakımından, sanat yönünden boyuna karışıp kaynaşmalar geçmiş Perge'de. Bundan dolayı Perge'nin tarihinde belli bir yönetimin değişmezliğini, kalıcılığını aramak boşunadır. İlk yerlilerinin, ilk konuşulan dilin özelliklerini verecek kanıtlar, kalıntılar yok. Elimizde bulunan uygarlık ürünlerinin çoğu Roma dönemindendir. Ancak bu kalıntılar Perge'nin Roma yönetimiyle tarih alanına çıktığını gösterme anlamında yorumlanamaz. Yeryüzünde gökten inmiş, yerden fışkırmış uygarlık yoktur. Uygarlıklar birbirlerinin çocuklarıdır.

Roma döneminden kalan uygarlık ürünleri incelendiğinde çok eski bir geleneğin varlığı, sürdürüldüğü kolayca anlaşılır. Sütunlar, sütun başlıkları, taş işçiliği, duvar örme biçemi çok eskilere giden bir becerinin gelişim yolu üzerindedir. Dor, İon, Korint karışımı sütun başlıkları, sütun işlemeleri belli bir dönemin ürünü değildir besbelli.

Yontular türlü türlüdür. Tanrı, tanrıça yontuları, kabartmalar, kral, kraliçe yontuları, yöneticilerin yontuları, kabartmaları yeni bir inanç düzeninin buluşu, yeni bir sanat anlayışının ürünü değildir. Özellikle yapı işinde Hitit, Urartu, Frigya dönemlerinde

görülen biçem birliği, işleyiş özdeşliği araştırıcının, inceleyicinin gözünden kaçmaz. Büyük taşların dikdörtgen biçiminde yontuluşu, düz bir yüzey oluşturacak biçimde, belli bir çizgi boyunca dizilişi yeni bir beceri değildir. Örneklerini Anadolu'nun başka yörelerinde bol bol buluyoruz.

Tiyatro, agora, tapınak, sütunlu yol, kemerli kapılar, Roma-Bizans mozaikleri bir çağın değil, eski bir geleneğin uzayıp giden çizgisidir. Yapı düzeninde alabildiğine geniş bir alana yayılma, bütünlüğü bu alanı dolduran ürünlerle sağlama Anadolu mimarlığında eski bir gelenektir. Bu alanı dolduran yontu, sütun, kabartma gibi süsleme araçlarını, başka biçimlerde de olsa, çok eski dönemlerden kalan yerleşme yerlerinde, tapınaklarda görmekteyiz. Yeraltı su yollan yalnız Hititler'de değil, daha önce de vardı.

Perge'de ilginç bir yapıt vardır. Bir mermer sütun üzerinde kıran kırana güreşi gösteren başarılı, ince çizgili kabartmalar. Güreşi başından sonuna değin yansıtan bu kabartma türü de yeni değildir. Çok eskiden bunun başka bir benzerini, gene Anadolu'da, savaş, arslan, boğa, yılan-kartal boğuşmaları gibi olayları işleyen kabartmalarda, Hititler'de, Urartular'da, Frigler'de, daha eski çağlardan kalan toprak kaplarda buluyoruz.

Giriş yolunu süsleyen sütunlarda tanrı, tanrıça kabartmaları sanatla inancın hangi oranda karışıp kaynaştığının kanıtıdır. Yaşanın bütün alanlarında egemenliğini sürdüren inanç, süsleyici bir öğe niteliğini taşıyor Perge'de, Aspendos'ta olduğu gibi. İnsan kendi içevrenini taşa işlediği süslemelerle somutlaştırıyor. Yaşamak bir yerde söylencelerle kaynaşmak oluveriyor. Sanat yenen ekmek, içilen sudur. İnce ayrıntılı süslemelere ağırlık veren görkemli görünüş bir dönemin insanını anlamak için elle tutulur gibidir. İncelikle görünüş sanatın başlıca özelliğidir burada, bu uygarlık ürünlerinde. Bir özlemin dışa vuruşudur bu sanat başarıları besbelli.

Yerleşmeyi toplu bir düzen içinde gerçekleştirme eğilimi yalnız ortak savunma, korunma düşüncesinden değil birlikte olma, birlikte başarma çabasından kaynaklanıyor. Sanatla yönetim, inançla devlet gücünü birlikte sürdürme Anadolu in-

sanının başlıca özelliğidir. Yaşamla sanatı birleştirmek, kaynaştırmak bir kural niteliğindedir. Yönetim, ne denli ağır olursa olsun, bir yerde yurttaşları birleştirip kaynaştırmanın, birliği sağlamanın yolunu sanatta bulmuştur açıkça.

Perge'nin başka bir özelliği de Yunan-Helenistik-Roma üçlüsünü yoğurup kaynaştırması, Anadolu eskiçağından gelen işçiliğe, beceriye yeni bir başarı ortamı sağlamasıdır. Anadolu insanı burada, Aspendos'ta olduğu gibi, yeni bir kaynaştırmanın, bütünlüğe varmanın verimli yolunu bulmuştur. Bundan dolayı Perge'yi belli bir dönemin sınırları içine kapama olanağı yoktur. Böyle bir görüş, böyle bir tutum Perge'nin içinden değil yanından geçebilir ancak.

PESSİNUS

20.8.1981

Pessinus'a da ikinci gelişim bu. Yedi yıl önce "Mavi Yolcular"la gezdiğim yere şimdi onlarsız geliyorum, başka canlarla. İkinci bölümü ilk gelişimin izlenimleridir bu yazının.

İ.Ö. 3000 yıllarının üstünde çıkar Pessinus'un geçmişi. Kalıntılar söylüyor bunu ünlü tapınağın dışında, yörede. Yontulmuş büyük taşlardan oluşan, çok gelişmiş bir işçiliğin ürünü olan bir yapıdır bu tapınak. Ana Tanrıça tapınağı taş işçiliği bakımından Roma döneminin becerisini yansıtırsa da geleneği çok eskidir bu başarının Anadolu'da. İkinci bölümde ayrıntılarıyla görüleceği gibi nice yönetimler geçirmiş, el değiştirmiş bir yerdir Pessinus. Kimlerin kurduğu kesin değil bu ili. Çağların sarmaş dolaş olması yüzünden geçmişi karanlıklara karışmış. En eskisinden en yenisine değin izler barındırmış bağrında. Nitekim Ana Tanrıça tapınağının yakınında bir Bizans yapısının kalıntıları görülüyor. Tapınağın yanındaki küçük tiyatro Roma çağınınmış, daha aşağıda bulunan, sonradan eklendiği işçiliğinden anlaşılan yapı bölümleri ortaçağın becerisini yansıtan birer kanıttır.

Yöre halkında kaç-göç yoktur. Kadınların giyinişleri Orta Anadolu'da yaygın olan altta şalvar, üstte bluz benzeri gömlek, baştan omuzlara yayılan atkı ya da yaşmak gibi nesnelerden oluşur. Bu giyiniş türü yeni değildir yöreye göre. İlk geldiğim

yılda gördüklerimden değişen, gelişen yok toplum yaşayışı bakımından. Evler eski kalıntıların temelleri üzerine kurulmuş, duvarlarda ilkçağ yapılarından alınmış taşlar yeni yapılanla eskiden kalanın uyuşmazlığını gösteriyor açıkça. Öyleki eski yapı kalıntılarında daha ileri bir becerinin varlığı ilk bakışta beliriyor. Kalıntılara, yıkıntılara karşı çocuklarda daha belirli bir ilgi var. Onlar da büyüyünce bu ilgi yok olacak, başka nesnelere yönelecek babalarında, analarında görüldüğü gibi.

Anadolu'da geçmiş uygarlığın ürünlerini yalnız toprak koruyor. Bu konuda toprak insanlarımızdan daha değerbilir, daha duygulu, daha saygılı. Bir de toprağı tedirgin etmeseler, yüreğini yarmasalar diyesi geliyor insanın. Toprağın özenle bezenle koruduğunu insanlar yok ediyorlar birbirleriyle yarışırcasına. Uygarlığı yaratanlar daha sonra yok etme yarışında çok hızlı görülüyor. Oysa onları da koruyacak olan topraktır sonunda.

*

Şimdi Balahiser denen bu yerin önemi Kübele'nin yurdu olmasından, Kübele tapınağının orada bulunmasından dolayıdır. İlginçtir Pessinus ilkçağdan beri. Birçok savaş yapılmış onun toprakları üstünde, sık sık el değiştirmiş, değişik yönetimler, değişik uluslar görmüş Pessinus. Bu ilin ne zaman, kimlerce kurulduğu kesinlikle bilinmiyor bugün. Değişik görüşler ileri sürüyor tarihçiler, arkeologlar. Kimi bu ilin çok eski olduğunu, Hititler'in yıkılışına yakın bir çağda, kimi kral Midas (İ.Ö. 715-676) çağında, kimi de Galatlar'ca (İ.Ö. 280-278) kurulduğunu söylüyor

Pessinus, Galatlar'ca kurulmuş bir il olmasa gerek. Keltçe konuşan Galatlar, ancak kendi dillerinden bir ad verirlerdi kurdukları ile. Oysa Pessinus adı Keltçe değil, eski Anadolu dillerindendir. Grekçe de değildir. Grekçe'de "ss" gibi iki sessiz yanyana gelmez. Halikarnassos, Amissos, Telmissos, Kerassos gibi eski Anadolu dillerine özgü adlara benzediğine bakılırsa gene Anadolu yerlilerince kurulmuştur. Pessinus adının Grekçe "oyuntaşı, zar" anlamına gelen pessos sözünden türediğini, Kübele'yi yansıtan tavla zarı biçimindeki kara taşın burada sak-

lanması yüzünden bu adı aldığını söyleyenler de vardır. Oysa pessos sözü de öz Grekçe değildir. Yapısından, kuruluşunda görülen "ss" sessizlerinden belli. Anadolu kaynaklıdır bu pessos sözü de.

Galatlar Anadolu'ya geçip Ankara yörelerinde yerleşince, oralarını yağmalayınca Pesssinus'un bulunduğu yöreye de egemen oldular.[1] Ele geçirdikleri illeri yeniden onardılar, düzenlediler. Onların giriştikleri bu çalışma, onarım işi sonradan ili de onların kurdukları inancını doğurdu. Nitekim Frigya devletiyle ilgili kaynakların bildirdiğine, onların yorumlanışına göre Pessinus kral Midas çağında kurulmuş. Aşağı yukarı Galatlar'dan dörtyüz yıl önce. Frigya kaynakları böyle bildirince bu il onların çağında da vardı demek. Adı başka olabilir de.

İlkçağın uygar, gelişmiş, en ünlü Kübele tapınağını sırtında taşıyan, Romalılar'ın bile ilgisini çeken Pessinus toprağı şimdi bir yıkıntı, bir boşluk içindedir. O çevrede yapılan kazılardan çıkan önemli buluntular vardır. Bu buluntuların kimi Galatlar çağından, kimi çok daha önceki dönemden, kimi de daha sonraki zamanlardan kalmadır. Bu kalıntıların en ilginci, en önemlisi eski bir su yolu, Kübele tapınağı ile mezarlardır. Gerek su yolu, gerekse tapınak eski ilin yıkıntıları arasındadır. Buluntular bu bölgenin tarihi bir bütünlük içinde aydınlatacak nitelikte değildir. Ancak burada çok eski bir uygarlığın yaratıldığını, buranın çok eski bir yerleşme yeri olduğunu göstermeye yeter de artar bile.

Çok işler gelmiş geçmiş Pessinus'un başından tarih boyunca. İlkin Frigya, sonra Galatlar'ın kurduğu Galatya devletinin sınırları içinde kalmış. Sonra kısa bir süre Bergama'nın yönetimi altına girmiş (İ.Ö. 183).

Tanrılar anası Kübele'nin Pessinus'ta bulunan tapınağının özel görevlileri, Anadolu yerlilerince büyük saygı gören rahipleri vardı. Onlar korur, onlar bakardı bu ünlü tapınağa, bugün yıkıntılarına doğanın baktığı gibi bakmaz, titrerdiler onun üstüne, toz bile kondurmazlardı.

1. *Hellenizm Tarihinin Ana Hatları*, Prof. C. Bosch İlkçağda Ankara, Afif Erzen.

İlkin kül rengini andıran bozkır tozları, toprakları karşıladı bizi Kübele tapınağını gezerken. Sonra yapının kalıntıları, tarihin derinliklerinden gelen, Anadolu uygarlığının bir türlü görmek, göstermek istemediği ışığını yansıtan duvar kalıntıları güldü yüzümüze anlamlı anlamlı. Küçük bir tiyatroyu andırıyor bu tapınağın bir yeri, ya da küçük bir tiyatrosu vardı kimbilir. Bu konuda tarih de, arkeoloji de susuyor, birtakım yorumlar yapmaktan öteye geçemiyor. Eski Anadolu inançlarında toplu oyunların da dincil bir önemi, bir değeri vardı. Tiyatro birbakıma kutsaldı. Anadolu yerlileri su gibi, ekmek gibi bir gereksinme duyarlardı tiyatroya. Topluca oynanan oyunlara, gösterilere. Tapınaklarla tiyatroların eşdüzeyde bulunuşundan, önemsenişinden anlıyoruz bunu kolayca. Taşların işlenişi, biçimi, yontuluşu, duvara yerleştirilişi burada oldukça ileri durumda bir yapı ustalığının, taş işçiliğinin varlığını seriyor gözlerimizin önüne. Anadolu'nun öteki eski yapılarındaki işçiliği, ustalığı andırıyor, bir bağlantı kuruyor arada kendiliğinden. En çok ilgi çeken yanlarından biri de bu.

Pessinus iliyle yanyana, iç içedir Kübele'nin, tanrılar anasının adı. Eskiçağ Anadolu dinlerinin baştanrıçasıdır Kübele. Hititler Kubaba, Lidyalılar Kybebe, Frigyalılar Kybele derler adına. Hititler daha eski oldukları için bu değişik adların kaynağı da Kubaba olsa gerek. Bugün bir kız adı olarak Batı'da da, Türkçe'de geçen "Sibel" adının bundan geldiği, Arapça'daki kıble'nin gene bundan türediği besbelli.

Doğurgan, bolluk veren, yeryüzünü doyuran, açlıktan kurtaran, kadınları koruyan bir anatanrıçadır Kübele. İri, güçlü göğüslerinden emzirir doğayı, yedirir içirir insanları. Yaban menekşelerinde gelir dile, çiçek çiçek açılır güler evrene Kübele. Onu görecekmişiz gibi bir özlemle, bir duygu yoğunluğu ile gelmişiz Pessinus'a. Ne yana dönsek Kübele görür gibi oluyorum, onun kokularını alıyorum. Tapınağın kalıntıları arasında, duvar deliklerinde, eski su yolunun tozları içinde, taş buluntularda Kübele'yi görür, elinden tutar, sesini duyar gibi oluyor insan. Kübele, Anadolu'nun yaratıcı, doğurucu gücünün inanç biçimine bürünmüş bir yansımasıdır. Ne Kübele'yi Anadolu'suz, ne Ana-

dolu'yu Kübele'siz düşünebilir insan. Tapınağı dolaşırken, çevreye bakarken, İlkçağdan kalan bu uygarlık ürününün taş kalıntıları arasında gezerken ünlü Lâtin ozanı Catullus'un dizeleri canlanıyor içimde. Kübele'yi, onun Anadolu'dan, Pessinus'tan Roma'ya gidişini, yaratıcı gücünü, tanrılar, tanrıçalar arasındaki yüce yerini anlatan dizeleri.

Kübele, ilkçağda yalnız Anadolu'nun değil, bütün Akdeniz uluslarının inançlarına girmiş, saygılarını, sevgilerini kazanmıştı. İ.Ö. 216-204 yılları arasında Kartaca ile Roma arasında geçen kanlı savaşlar çokluk Roma'nın ezikliğiyle bitmişti. Kartacalılar denizlere egemendi, donanmaları güçlüydü. Ünlü Kartaca kumandanı Hannibal, Roma'nın canına okumuştu bir süre. Romalılar bize sormadan Akdeniz sularında ayaklarını bile yıkayamazlar, diyordu, Kartacalılar. Yeniden bir savaş başlayınca Roma halkı tedirgin oldu, ürktü. Roma'da imparatorluk çağında kaldığı söylenen kutsal Sybel kitaplarına başvuruldu, onların yorumları yapıldı. Rahipler başarıya ulaşılabilmesi için, Kübele'yi yansıtan kutsal göktaşının Roma'ya gelmesi, getirilmesi gereğini öne sürdüler. Böyle söylüyormuş kutsal Sybel kitapları onlara göre. Bunun üzerine, Roma'nın en saygıdeğer kişilerinden, senatörlük görevinde bulunmuş birkaçı seçildi, Kübele'yi yansıtan kutsal taşın Roma'ya götürülmesi için gereken işleri yapmakla görevlendirildi. Beş kişiydi bunlar, Anadolu'ya ayak basan ilk Romalı olarak bilinirler. Görevliler Anadolu kıyılarına gelince Bergama'nın en önemli limanı sayılan Elaya (Elaia)'da karaya çıktılar. Bergama kralı Attalos I'e başvurarak durumu bildirdiler. O çağda Bergama'nın yönetimi altında bulunuyordu Kübele'nin yurdu Pessinus. Attalos gelen görevlilerin dileğini yerine getirerek kutsal taşı onlara verdi. Törenler, şölenler düzenlendi. Kübele Egedenizi'nden, Akdeniz'den geçiyor, Roma'ya doğru gidiyordu artık. İ.Ö. 204 yılında gerçekleşen bu olayla Kübele bir Roma tanrıçası oluverdi. Önce Roma'da tanrıça Victoria'nın Palatin tepesindeki tapınağına kondu, Kübele, büyük törenlerle, şenliklerle. Sonra ayrı bir tapınak yapıldı Palatin tepesinde Anadolulu Kübele'ye (İ.Ö. 191). Her yıl 4 Nisan günü Kübele adına bayramlar, şölenler, şenlikler düzenler oldu

Romalılar bu olaydan sonra. Kübele'nin adı lâtinleşti Magna Mater (Yüce Ana), Mater Deum (Tanrılar Anası) oluverdi artık. Sevince, derin bir coşkuya kapılan Roma ulusu da Kartacalılar'ı yendi. Kumandan Scipio, Afrika'da başarı kazanınca, Scipio Africanus adıyla anılır oldu.[1]

Kübele'yi yansıtan, Pessinus'ta saklanan kutsal kara taşa Baitulos adı verilir. Bunun gökten düştüğüne, tanrılarca gönderildiğine, yeryüzüne bolluk, verimlilik sağlamak için indirildiğine inanılırdı ilkçağda, eskiçağda Anadolu uluslarınca. Yunanistan'a, Roma'ya geçti bu inanç sonraları. Tektanrıcı dinlerin doğuşundan sonra da o dinlerce benimsendi.

Lâtin ozanı Catullus coşkun bir dille anlatır Kübele'yi, onun Anadolu'dan Roma'ya gidişini, orada karşılanışını, gördüğü saygıyı, sevgiyi (Cat. 63, 64).

Dea magna, dea Cybele, dea domina Dindymi (Yüce tanrıça, tanrıça Kübele, Dindymene, Sultan tanrıça) diye anar onu dizelerinde. Frigya'da, Dindymon dağında Kübele adına büyük törenler düzenlendiği için, dağın adından dolayı Dindymene de denir Kübele'ye.

Pessinus'tan Roma'ya giden Kübele, Doğu ile Batı arasında yeni bir inanç kaynaşımının nedeni olmuştur. Anadolu ile Roma bir inanç alışverişine girer bu olayla. Anadolu'da iri, çekici kalçalarla, dolgun, süt dolu göğüslerle yansıtılır Kübele yontuları. Hititler'de de, onlardan sonra gelen, Kübele'yi benimseyen, ona saygı duyan, sevgi gösteren bütün Anadolu uluslarında böyledir bu. Kadınlığın doğurgan, verimli gücüdür Kübele. Pessinus gibi oldukça düz, toprağı verimli, daha çok buğdayın ekildiği bir yörede, Polatlı bölgesinde, Bergama krallığının verimli topraklarında Kübele'nin saygı görmesi, adına tapınaklar yapılıp bayramlar, törenler, şölenler düzenlenmesi gelişigüzel bir olay değildir. Toprağın verimliliği ile gökten yağan, toprağı canlandıran, kır menekşelerini mor mor güldüren yağmurların yarattığı bir inanç vardır bu olayın arkasında. Göklerde toprağın verimliliği birleşiyor bir yerde, Anadolu insanının düşüncesinde. Bugün bile yağmur yağsın diye ellerini

1. *Hellenizm Tarihinin Ana Hatları*, Prof. C. Bosch, c.2, s.83-85.

göklere açmıyor mu köylülerimiz? Yalnız toprağı eşmekle yetinmiyor, gökle yerin elele vermesini istiyorlar. Eskiçağ inançlarıyla yakın bir bağlantısı vardır bu durumun. Verimsiz, çorak, kuru topraklarda bulamıyoruz Kübele ile ilgili inanç yoğunlaşmalarını, adakları, tapınakları. Kübele tapınaklarının yüksek tepelerde kurulması, törenlerin, bayramların yüksek yerlerde, dağlarda düzenlenmesi göğe olan yakınlıkları yüzündendir Anadolu'da. Hangi toprakta bolluk, verimlilik, canlılık varsa orada Kübele, onunla ilgili inançlar da vardır açıkça. Bir düşünün Karadeniz kıyılarının yüksek dağlarında, Doğu Anadolu'nun eskiçağlarda da, ilkçağda da verimsiz, çorak, yerleşmeye, tarıma elverişli olmayan yerlerinde Kübele yoktur, onunla ilgili inançlar da bulunmaz pek. Ege bölgesinde, Orta Anadolu'da, Akdeniz kıyılarının düz, verimli bölgelerinde yaşar Kübele oldum olası. Onun, yerlere dökülen kanından gelinceik çiçeklerinin fışkırdığı Adonis'le olan ilgisi de bu verimlilik, bolluk, üreticilik (döllenme bakımından) yüzündendir. Bahar, yaz aylarında, şu ekinlerin, yemişlerin olgunlaştığı dönemlerde, yeryüzünün yeşilliklere, güzelliklere boğulduğu kesimlerde yapılan Kübele bayramları da bu Ana Tanrıça'nın taşıdığı yaratıcı güç nedeniyledir besbelli.

*

Gezdiğimiz yerlerdeki küçük müzede (Gordion'da), Ankara Hitit müzesinde, Anadolu'nun başka yerlerinde görülen Kübele yontusu, idolleri ile Roma'da yapılanlar arasında iki ayrı görüş beliriyor açıkça. Anadolu'da bütün Kübele yontuları doğurucu, besleyici, verimli kadını yansıtan, göğüsleri, kalçaları, üreme öğeleri iri, ilk bakışta doğurganlığı dilegetirmek için yapıldığı anlaşılır niteliktedir. Özellikle oturan Kübele'yi gösteren yontular, idoller kadındaki yaratıcı dişiliğin belirtileridir. Roma çağında yapılan Kübele yontuları ise böyle değildir. Onlarda egemen olan görüş "güzel kadın" örneğidir daha çok. Anadolu yontuları (Kübele) daha somut, Roma çağı (Roma) yontuları ise daha soyut bir anlayışı dilegetirir. Onlara egemen olan daha çok sanat düşüncesi, güzel kadın kavramıdır. Aradaki zaman da önemlidir bir bakıma. Anadolu'daki Kübele yontuları çok es-

kidir, sanat ürünlerinin, yontunun doğuş dönemlerinden kalmadır. Yunan-Roma yontuculuğunda (Kübele ile ilgili olanlarda) görülen sanat duygusu, "güzel örneği"dir. Onlarda bir "incelme" vardır. Bu özellik Doğu'dan (Anadolu'dan) Batı'ya, eskiçağdan ilkçağa doğru görülür açıkça.

Kübele, Pessinus'ta, günlük insan yaşamının, tarımın, davranışların içindedir. Onu, Anadolu insanının, günlük yaşamı dışında göremeyiz. Roma döneminde bir duygu yoktur, ya da yavaş yavaş soyutlaşma, yalnız düşüncede yaşama yolundadır. İnsan yaşamının "üstünde" bir varlık niteliği taşır Kübele. Bu ayrılığı yalnız heykel sanatındaki gelişimle, ustalıkla yorumlamak doğru değildir. Zamanla soyutlaşan insan düşüncesinin derinliklerinde aramak gerekir bu değişmeyi. Bu ayrılığı Kübele'nin Roma'ya götürülmesi olayında da görüyoruz dosdoğru. Kübele bir savaş nedeniyle, başarı kazanmak ereğiyle gidiyor, götürülüyor Roma'ya.[1] Oysa, onun, Anadolu'da böyle bir görevi, böyle bir niteliği yoktur. O, yalnız, bolluk, verimlilik tanrıçasıdır. Ana Tanrıça olması da bu doğurucu, üretici niteliğinden dolayıdır. Oysa, Batı'da, Rhea adıyla anılırken bu doğurucu, verimlilik sağlayan nitelikleri daha da soyutlaşır.[2]

Bu ayrılığın başka bir nedeni de Pessinus insanı ile Roma-Yunan insanı arasındaki yaşama anlayışı, sanat görüşüdür. Pessinus, Anadolu insanı daha gerçekçi, yaşama daha bağlı, ilkçağın Batı insanı ise daha ülkücü, daha soyut bir düşünce akışı içindedir.

1. *Rom Und Die Anatolische Muttergottheit,* Prof. Rohde, 1937, Ankara.
2. *Mythologie der Griechen und Römmer,* Otto Seeman, 1895, Leipzig.

PINARA

12.X.1981

Irmak boyunca, batıya doğru Likya, Roma, Bizans uygarlık kalıntıları. Irmak yatağının iki yakasında eski duvar yıkıntıları dik yamaçtan aşağı doğru iniyor basamak basamak. Irmağın yatağında sularla sürüklenmiş mezar kapakları. Büyük, güçlü bir depremin ortalığı allak bullak ettiği belli. Gene ırmağın yatağında, kıyılarda sularla sürüklenen taşların, yuvarlanan kayaların örttüğü büyük mezar kapakları, yarısı dışarda kalmış Likya mezarları.

Irmağın iki yanında eski yerleşme yerleri, Bizans yapı kalıntıları bu yörede yerleşmelerin uzayıp gittiğini, inançların değişmesi sonucu yapıların, inançlarla ilgili işlerin değiştiğini gösterir. İlkçağda, Likya birliğinde üç oyu olan önemli bir yerdi burası. Şimdi dağların eteğinde, ırmağın sağında solunda, mezarların yakınlarında yalnız ekim-biçim günleri insan yüzü gören tarlalar. Bu öfkeli ırmak arttığında tarihi önüne katıp denize doğru sürüklüyor besbelli.

Irmağın kuzeyindeki yüksek kayanın yamaçlarında kalın kale duvarlarından arta kalan kalıntılar düşündürüyor insanı. O dönemlerde bu sarp kayaların üzerinde kurulmuş yerleşme yerlerine, kalelere hangi güçle çıkılır, savaşılırdı?

Irmağın güneyinde, 200 metre yukarıdaki düzlüklerin başında yüksek bir kaya var. Bu kayaya oyulmuş 14 mezar içinde

biri çok görkemli, onun yanında genc görkemli ikinci bir mezar. Likya mezarları içinde bir aşamadır bu ikisi. Çok ünlü, varlıklı, yüksek aşamalı birisinin aile mezarı olsa gerek. Bu iki mezarın yalnız tabanları kayaya oturmakta, öteki beş yanı oyularak kayadan ayrılmış, çok süslü bir konakçık niteliğinde. İkisinin önünde de birer sütunlu, tavanlı, tavan önü çıkmalı giriş var. Taş işçiliği çok gelişmiş, mezarlarda geometri ölçüleri kılı kılına uygulanmış.

Adı geçen kaya mezarlarının az aşağısında, tarlanın ortasında duran bir kayanın üstünde, kaya yontularak tepesine taht gibi oturtulmuş bir kapaklı lahit-mezar daha var. Bambaşka bir özelliği, apayrı bir görünüşü olan bu mezar da benzeri olmayan türden.

Buradaki Likya mezarlarına bakılınca, Likya insanlarının üç ayrı toplum katına bölündüğü, bu katların belli varlıklılık durumuna göre ayrıştığı anlaşılıyor. Mezarlar toplumun katlarını gösteren birer kesin kanıttır burda. Kapı üstü sarkık kabartmalı, süslemeli, dikdörtgen oymalı, kıvrık işlemeli bir donatımda. Süsleme, işleme gibi başarı ürünleri de içinde yatanın toplumsal durumuna göre bir nitelik taşıyor.

Irmağın 15 metre yakınında, çapı 2.5 metrelik bir zeytin ağacı var. Çağların yıprattığı gövdesi tarihin etkisini sürdürüyor. Zeytin ağacının ötesinde, ırmağın karşı yakasında, pınarın yakınında, büyük kayada yarısı kalmış. süslemeleri silinmiş bir büyük mezar. Üzerindeki işlemeler bir kentin kuruluşunu, yerleşme düzenini simgeleyen taslakmış. Öyle söylediler müzede yetkililer.

Yeni kazılmış yerde, gene zeytin ağacının yakınında Roma mezarları bulunmuş, kemikleri müzeye kaldırmışlar. Kimi mezarlarda hayvan kabartmaları var. Bu tür süsleme, kabartma örneklerini Likya, Frigya mezarlarında görmek kolaydır, eski bir geleneğin sonucu demek. Kimi mezarlarda Likya yazısıyla küçüklü, büyüklü yazıtlar. İçinde yatanın soyunu, yaptığı başarılı işleri, adını gösteriyor.

Kayanın arka yamacında yıkılmış, daha yıkılmaya yönelmiş 4-5 bin kişilik bir tiyatro kalıntısı. Yamaca yaslanmış

son kalıntılarının da yok olacağı günleri bekler gibi bir durumu var. Uygarlıklar göçüp giderken ürünleri onlara ayak uydurmuyor, daha yavaş yürüyor gelecek kuşaklardan anlayış, yardım, saygı beklercesine. Bunu Pınara'nın kalıntılarına baktıkça anlamak çok kolay.

Pınara yöresinin insanları da yapıcı, geliştirici değil. Olanla, elde bulunanla yetinme eğilimi ağır basıyor. Eskiden kalana yenisini katma, gelişmeye yatkın olanı daha da geliştirme gibi bir girişim yok. Toprak versin, gök göndersin, biz yiyelim der gibi bir durumu var burada yaşayanların. Acı duyuyor, üzüntü duyuyor insan bu durum karşısında. Böylesine eski, köklü bir uygarlığın yaratıldığı toprak üzerinde yaşayan insanların böylesine kendinden geçişleri, versinler yiyelim deyişleri kolay kolay açıklanamaz. Eskilerin ölülerine gösterdikleri saygının, sevginin yüzbinde birini yeniler dirilerinden bile esirgiyor. Tarihsiz, geçmişsiz yaşama, günün dışında bir zaman tanımama insanı bitki durumuna getiriyor. Pınara o güzelim, tatlı içimli suyunun yanında, suyun ince şırıltısıyla kendi ağıtını söyleyip gidiyor.

PRİENE

19.X.1981/Pazartesi

Görkemli bir kayanın eteğinde, girişi doğuya bakan, dört yanı İon başlıklı, gövdeleri oluklu sütunlarla çevrili, dikdörtgen tabanlı güzel Athena tapınağı. Büyük kayaların fışkırdığı yamaca yaslanan bir inancın güvenle doldurduğu yer. Bütün döşemeleri dikdörtgen taşlarla uzayıp giden tapınak. Yanları düzgün basamaklarla çevrili, aşağıdan yukarı çıktıkça adım adım yükselen bir saygının simgesi.

Taş işçiliğinde belli gelenek, Anadolu insanının görünmeyen elişleri, duygulara çarpan emeği. Biraz aşağıda Zeus tapınağı, başka bir dönemin süslediği inanç varlıklarıyla biçimlenen, yanında agora dedikleri toplanma, alışveriş yeri. Bambaşka bir özellik taşıyor sevimli tiyatro, görkemli kayanın eteğiyle oluşan yamaca dayamış sırtını sesleniyor çağlara, çağlara anlam kazandıran adsız sansız insanlara. Tiyatronun koro yerinde arslan başlıklı koltuklar, sonra adım adım yükselen gene arslan ayaklı oturma yerleri sağlı-sollu. Ne Roma, ne ondan öncesi, ne de Bizans'ın sırıtan kabalığı. Çağların yarattığı bir incelik, biçem kaynaşmalarından oluşan uyumlu bir bütün.

Yöneticilerin toplanma, oturma yerleri de bambaşka bir nitelikte. Geometri ölçüleriyle sağlanan uyum, onun ardından çizgilerle biçimlenen bir çağın beğenci. Tapınaklar, tiyatro, çarşı, eğitim yeri (gymnasium), görevli yerleri, bekçi odaları, döşenmiş yollar.

Taş işçiliğinde geometri ölçüleri egemen. Ovadan basamak basamak yamaca yükselen yerleşme yerleri, yanyana, bitişik, içiçe evler. Ovadan başlayan yapılan becerili duvarlarla yumuşatılan yamaçta yükselirken doğanın sözünü dinlemiş.

Süslemelerde yaprak, çiçek, ağaç örgeleri yanında geometrik biçimlerin ağırlığı seziliyor. Bu biçem yeni değildir, eski çağlara, çizgilerden oluşan biçimlerin ağır bastığı dönemlere değin gider. Bu konuda belli bir dönemin, özellikle ilkçağın sonlarında görülen sanat anlayışının egemenliği, görüşü sözkonusu değildir. Tarihöncesinden kalan toprak kaplar üzerindeki süslemelerle karşılaştırılırsa özdeşlik, biçem süreci daha kolay anlaşılır.

Priene, bir bütün olarak, geometri kitabını andırıyor. Yollar, basamaklar, yerleşme yerleri, ev temelleri, başka yapılar geometri çizgilerinden oluşan donatımlarla birbirine bağlanmış. Aykırı çizgiler, çarpık biçimler görülmüyor. Priene'de daire kavramı yok gibi. Bütün çizgiler, kesişme yerlerinde, birbirine dik. Bu düzeni başka yerleşme yerlerinde görmek kolay değil pek.

Kireç-kum karışımı harçlı duvarlar pek sevimli değil, ancak Bizans kafasının nerelere değin sokulduğunu gösterme bakımından önemli. Çoktanrıcı inancın süs olarak kullandığını Bizans anlayışı tektanrıcılığa dönüştürerek değiştirmek istemişse de başarılı olamamış. Eskinin görkemi yeninin, yeni diye ortaya çıkanın katılığını sergiliyor. Oysa işçilik, duvara konan taşların düzeni, yerleştirilişi eski geleneğin dışına çıkamıyor. Bunu, Zeus tapınağı yanında, biraz doğuda bulunan Bizans kilisesinin biçiminden, eski tapınağın düzenini bozan konumundan anlamak çok mu çok kolaydır.

Tiyatro girişinde, özellikle sağda görülen sarmaşıklı örgeler ayrı bir özellik taşıyor. Bunları başka tiyatrolarda görme olanağı yoktur. Bu durum, Anadolu'da, sanıldığı gibi belli bir Roma sanat anlayışının egemen olmadığını gösterir. Roma dönemi eski Anadolu uygarlık geleneğinin dışında, özgün bir yaratma alanı değildir. İnanmayanlar gitsin Priene yerleşme yerini önyargısız gezsinler.

Priene yerleşme yeri, çağlar boyunca, ilgi çekmiş yeni yeni

eklemelerle genişletilmiştir. En altta bulunan duvar kalıntıları incelendiğinde sürekli bir değiştirme eyleminin varlığı görülür. Bu yöreye duyulan ilgi, uygarlık bakımından, ilerletmeye, daha gelişik bir aşamaya çıkarmaya yetmemiş besbelli, apaçık.

Tiyatronun önünden geçen suyolunun boruları pişirilmiş topraktandır, eskidir. Bunları Roma dönemine bağlamak doğru değildir. Toprak borulu suyolu yapma becerisi çok daha eskilere gidiyor Anadolu'da.

Priene yöresini, Anadolu uygarlığı ortamından ayrı düşünme olanağı yoktur. Hangi çağın izini taşırsa taşısın, gelişim çizgisi değişmiyor. Çağla ilgili yönetimin, egemenliğin getirdiği özellik temelde bulunanı yok edemiyor. Çağını kendisiyle başlatmak isteyenler çağının ilerisini göremeyen, görenleri de baskı yöntemleriyle susturup öne geçmek isteyenlerdir. Anadolu toprağı bu tür cılızların egemenliğini çok hızlı bir verimle yıkmıştır.

Başka bir yönden de önemlidir Priene kalıntıları, yıkıntıları. Özellikle alışveriş ilişkilerini düzenleme bakımından. "Balık ve et pazarı" diye gösterilen bir yer Priene'de, bütün öteki kuruluş yerlerinden ayrı, satış yerlerinin biraz ötesinde, merdivenlerin yanında. İlk bakışta ilgiye değmez gibi görünen bu satış yeri, ortaçağ Anadolusu'nda "lonca" ya da "ahı" adıyla anılan alışveriş kuruluşlarının bir örneğidir. Sonraları Yeniçeri kurumlarında, ocağa et verilen ayrı bir uğraş alanı olduğu, etlerin dağıtıldığı yere "et meydanı" dendiği biliniyor. Bunun gibi balıkçıların da ayrı, özel bir yerleri, kuruluşları vardır günümüzde bile. Demek yapılan işin türüne göre kuruluşlara ayrılmak, özel satış yerleri kurmak Priene'de de varmış o dönemlerde.

ROMA HAMAMI
- ANKARA -

Ulus'tan Keçiören'e doğru birkaç dakika uzakta, solda bulunan Rama hamamına vardık. Bizim biletle girdiğimiz bu açık hava müzesinin oldukça geniş alanında çocuklar top oynuyordu.

Birkaç dönümlük bir alanı kaplayan Roma hamamı Anadolu'da bilinen hamamların en büyüğüdür, bugün bile o büyüklükte bir hamam yoktur. Lâtinler'in "balineum", Grekler'in "balaneion", eski Türkler'in "yunak", "Farslar'ın "germâbe", Araplar'ın "hammâm", bugün bizim gene Arapça "hem" kökünden türeyen sıcak yer anlamında "hamam" dediğimiz yıkanma yeri ilkçağdan kalmadır. En eskileri, en büyükleri gene Anadolu'dadır. Anadolu'dan yayılmış evrene hamam denen kurum, onunla ilgili gelenekler.

Roma hamamı İ.Ö. 2. yüzyıl sonu ile 3. yüzyıl başlarında yapılmıştır. Tiberius İustus İunianus derler onu yaptıranın adına. Onunla ilgili yazıtlardan, hamama gelenlerin bir gelenek gereği belli bir yere attıkları paraların üzerindeki yazılardan öğreniyoruz bunu, oraya gelenlerin yaşadıkları çağı. Hamamın içinde, çevresinde soyunma ya da dinlenme yerleri bulunan, uzunlamasına bir yumurta kesitini andıran büyük bir havuz vardır. Eskisi gibi duruyor, yalnız mermer döşemesi sökülmüş, nerdeyse küçük bir onarımla bugün bile kullanılacak gibi. Roma hamamının ayrı ayrı soyunma yerleri, tabanı alttan ısıtma düzeni çağımız hamamları niteliğinde. Tabana döşenen mer-

merlerin kaşar peyniri kalıplan biçiminde pişmiş tuğlalar üzerine oturtulduğu anlaşılıyor. Bugün yalnız o tuğlalar kalmış. Hamamın bölmeleri öylesine düzenli, öylesine oranlı ki insan şaşıyor doğrusu.

İlkçağın insanı yunsun, arınsın, durunsun diye yapılan bu güzel hamam bugün kendini bile bakımsızlığın, ilgisizliğin kirinden pasından kurtaramıyor. Arınmakla, yunmakla başlayan uygarlık günümüzde bakımsızlıkla, kirle pasla sürdürüyor kendini. Hamamı bir Romalı yapmış, yaptırmış. Ancak hamamda yunup arınanlar Romalı değildi, Anadolu'nun eski yerlileriydi. Romalılar birer yönetici durumundaydı. Roma'dan gelmemiş, getirilmemiş o çağda Ankara'da yaşayan insanlann bütünü. Roma ordulan savaşa savaşa, kan döke döke girmişler Anadolu'ya. O hamamı yapan, onun taşını taşıyan, harcını karan işçiler Anadolu insanlarıydı. Bundan dolayı, bence, Roma hamamı Anadolu tarihinin bir bölümü, Anadolu insanının bir uygarlık ürünüdür. Ondan öğreniyoruz Anadolu'da, günümüzde, özdeş kurumların ne yolla geliştiğini, bugünkü hamamlanmızla içten bağlantısını.

Roma hamamına bir gezgin değil de bir araştırıcı, bir inceleyici gözüyle bakınca derinleşen bir tarih gerçeğiyle geliriz karşı karşıya. Uygarlık ürünlerinin, insan yaratmalarının birbirini izlediğini, etkilediğini, sürdürdüğünü anlarız. Romalı'nın gelip Anadolu'da hamam yapması o toprağın etkisinde kalışından, onun üzerindeki eski insan yaratmalarından esinlenişinden, onu kendi toprağı diye benimsemesinden dolayıdır. Uygarlık, insanın bulunduğu yeri, üzerinde yaşadığı toprağı işlemesiyle, değerlendirmesiyle, süslemesiyle başlar. Toprağın üzerinde yiyip içip yaşamak iş değildir. Bütün canlılar da böyle yaşar gider. Gene de uygar diyemiyoruz onlara. Doğanın verdikleriyle yetindikleri, ona bir katkıda bulunamadıkları için.

Oysa biz düşünmemişiz bunları, önemsememişiz, doğa canının istediğini, gücünün yettiğini yapsın, der gibi, bırakmışız yüzüstü. Bakıyoruz hamamın çevresine, zamanın akışı içinde yerini bulan, çağının damgasını taşıyan, sanat gücünü, yaratma yeteneğini yansıtan, ancak oraya nereden getirildiği bilinmeyen

ilkçağ uygarlık ürünleri gelişigüzel atılmış sağa sola. Mezartaşları, lahitler, üzeri yazılı anıt parçaları, kırılmış, parçalanmış kabartmalı taşlar, oymalı mermer parçaları, hamam tuğlaları, bunların biraz uzağında arslan yontuları, yazıtlar darmadağınık. Yazıların çoğu Grekçe. Kimi kolay, kimi güçlükle okunuyor. Yazılardan, mezartaşlarının ana baba, çocuk, karı, koca adına dikilmiş oldukları anlaşılıyor. Yazıların başladığı yerin biraz yukarısında mezarda yatanın kabartması vardır. Çağların akışı içinden günümüze değin gelmiş gülüyor bize, eğleniyor, alay ediyor bizle. Böyle mi olacaktık, biz, bu ak, bu pırıl pırıl mermerlerin içinde sonsuz uykumuza dalmışken toprağın üstüne atılıp pislik, toz toprak içinde mi kalacaktık, der gibi bir durumları var. Eski mezartaşlarından birkaçı geçen yüzyıldan kalma. Oysa öyle değil gerçek. Taşın üstündeki insan kabartmasından belli. Ancak insan kabartmaları kendi dillerince söylüyor bunu. Yakın çağ insanının yaptığı saygısızlığı koyuyor ortaya bütün çıplaklığıyla. Kabartmaların işleniş biçimi, insan yüzleri, çizgiler biz ilkçağdan kalmayız diyorlar boyuna. Mezartaşları zamanın, yağmurun, güneşin, soğuğun, sıcağın yıpratıcı ellerine bırakıldığı için yazılar gitgide siliniyor, yakın bir gelecekte çoğu okunamayacak artık. Silinip giderken eski Anadolu uygarlık ürünlerinin, insan başarılarının bir bölümünü de alıp götürecek besbelli bugün.

Arslan yontuları yürekler acısı. Kimi devrilmiş, kimi kırılmış, kimi alt üst edilmiş, bakımsız, öksüz, gelişigüzel sıralanmış. Ne çağları belli, nereden, ne yolla geldikleri. Gene kendi dillerince ilkçağdan kaldıklarını söylüyorlar bize. Gözleri, ağızları, başlarının biçimi, duruşları, mermer işçiliği açıkça gösteriyor onların eski, Roma döneminden kaldıklarını.

Roma hamamı, yanındaki uygarlık ürünleri Ankara yöresinin Roma çağından kalma en ilginç varlıklarıdır. Ankara tarihinin önemli bir belgesidir. Bu tarih varlığı yanında bulunan yazılı kalıntılardan o çağda Grekçe ile Lâtince'nin yanyana yürüdüğü, ortak dil olduğu da anlaşılıyor.

SAMSUN

Karadeniz kıyısının ortasında, yumuşak yamaçların oluşturduğu bir düzlüğün denizle birleşen kıyısından başlayıp güneye doğru uzayıp gider. İlkçağda, Amissos derlerdi adına. İ.Ö. V. yüzyılda bir il niteliği kazandığı söylenirse de pek doğru değildir, daha eskilere giden bir yerleşme yeridir. Oysa eskiçağından kalan önemli bir buluntu yok Samsun'un. Son yıllarda İkiztepe'de yapılan kazılarda ele geçen kalıntılardan burada bakırçağından başlayan bir yerleşme olayının varlığı anlaşıldı. Bu eskiliğine karşılık Samsun'da ekin (kültür) bakımından bir ilerleme, bir gelişme görülmemiştir. Tarihi boyunca el değiştirmiş, en sonra Hellenistik, Roma, Bizans, Osmanlı dönemlerini yaşamıştır. Ne varki bu dönemlerden kalma önemli yapılar, buluntular, kalıntılar da yoktur Samsun'da. Ortaçağdan kalma bir kilise durur tepede. Yeşil ovası, kimi dönemde azgın, kimi dönemde uysal dalgalı mavi deniziyle doğal güzelliğiyle biçimlenen Samsun'da başlıca ürün tütündür. Tütün ekimi dışında mısır, buğday, arpa ekilir, hayvan beslenir. İşte üretim-tüketim bakımından Samsun.

Samsun insanı geleneklerine bağlıdır, geleceğe değil geçmişe dönüktür, gelir sağlayan, kazanca elverişli olan işleri sever de yeniliğe, ileriliğe, aydınlığa götüren yolu sevmez. Bundan dolayı Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışı dışında önemli bir olay yaşamamıştır bu ilimiz. Benim gördüğüm, gezdiğim yerler arasında üzerimde izlenim bırakmayan, beni etkilemeyen tek yöre burasıdır diyebilirim.

Samsun'da sevdiğim tek varlık, yukardaki "Maria Dolorosa Kilisesi" olmuştur. "Üzüntülü" ya da "Acılı Meryem" anlamına gelen bu adın üzerimde bambaşka bir etkisi vardır nedense. Samsun adını çocukluğumdan beri oraya çalışmaya, gezmeye, ya da İstanbul'dan dönenlerin gemiyle uğrayıp bir süre eğlenmeye gidenlerden, bir de Rizeli Sadık'ın türkülerinden duymuştum.

Bir beş liram var idi
Samson'a beçar idim
Oni de Nermin aldi
Sançi ben aptal idim
Aldi Sarı gız
Bahçede Mari goz
Ben duramam yaliniz

Demek Rizeli Sadık da Samsun'dan iyi izlenimlerle dönmemiş. Bu türkünün içeriğinden öyle anlaşılıyor. Benim belleğimde, gözümde Samsun budur.

SANGARİOS

Sakarya diyoruz buna dilimizde. Büyük bir akarsuyumuzun adıdır bu gün. İlkçağda Frigya krallığının sınırları içinde bulunuyordu. Sangarios, Frigya dilinde, bir tanrının adıdır. Eskiçağda, ilkçağda sular da dağlar, denizler, gökler gibi birer tanrıydı, tanrıçaydı Anadolu'da. Sangarios (Sakarya), akarsu tanrılarının en büyükleri arasında yer alıyordu. Bolluk, mutluluk veriyordu çevresine, geçtiği yerlere. Bahar-yaz aylarında kabardığında çevresinde bitkiler, ekinler yeşerir, bollaşır, büyür, gürbüzleşirdi. Bunda tanrısal bir gücün bulunduğuna inanırdı eskiçağın Anadolu insanı. Bir yılan gibi kıvrım kıvrım aktığından, yılanın kutsal sayıldığı dönemlerde, Sangarios denmiş adına.

Sangarios sözünün Yunanca olduğunu söyleyenler vardır. Oysa bu söz Yunan dilinin yapısına pek uygun gelmiyor. Yunanca'da sang kökünü bulmak, bundan yeni sözler türetmek kolay değildir. Bu söz Yunanca'ya, Yunan halkının Anadolu'ya geçişinden sonra girmiştir. Sangarios sözü eski Anadolu dillerinde, Anadolu'da Yunanca konuşulmadan (Yunan kolonileri kurulmadan) önce vardı. Mitos Yunan diline sonradan girdi.

Bir tanrıdır, Okeanıs ile Tethys'in oğludur Sangarios. Sonradan Troya kraliçesi olan Hekabe onun kızıdır derler. Bir kızı da Nana'dır. Suların perisidir bu güzel kız. Değişik söylenişleri vardır bu Nana ile ilgili masalın.

Günün birinde tanrı Zeus, Frigya'da Agdos kayasında bu-

lunan bir taşla yansıtılan Kübele'ye gönül vermiş. Onunla sevişmek istemiş, dileğine kavuşamayınca tohumlarını bir kayanın üstüne serpmiş. Bunlardan Agdistis türemiş. Bu duruma içerleyen tanrı Dionysos günün birinde Agdistis'i iyice içirip sızdırdıktan sonra erkeklik öğesini kesmiş. Bundan bir badem ağacı türemiş. Sangarios'un kızı Nana bu bademlerden birini alıp göğsüne takınca gebe kalmış, Attes'i doğuruvermiş. Sonra bir dağa bırakmış, attagos (teke) gelip çocuğu emzirmiş. Oysa tekenin sütü olmaz. Tanrılar isteyince olur işte. Attes büyüyüp delikanlı olunca Kübele ile erkekliği kesilip kadın olan Agdistis ona gönül vermişler. Frigya kralı Midas da bu delikanlı ile kendi kızını evlendirmek istemiş. Duruma kızan Agdistis birdenbire Attes'i deliye döndürmüş, o da bir çam ağacının altında erkeklik öğesini keserek kendi canına kıymış. Kübele gelip onu görmüş, akan kanından dağ menekşeleri türemiş. Midas'ın kızı da üzülüp kendi kendini öldürüvermiş. Kübele dayanamamış onu da toprağa gömmüş, onun da toprağında menekşeler, badem ağacı bitmiş.

Başka bir söylentiye göre Attes'e gönül veren Agdistis bu güzel delikanlıyı kralın kızıyla evleneceği gece deliye döndürmüş, oğlan erkeklik öğesini kesip kendini öldürmüş, Pessinus kralı da öyle yapmış. Sevgisini bir türlü unutamayan Agdistis onun bozulmadan kalmasını, çürüyüp gitmemesini sağlamış.[1]

Bunlar, Sangarios çevresinde örülen değişik masalların, başka bir deyişle mitosların bir bölümüdür. Bütün mitoslar Kübele'nin yurdu Pessinus iliyle ilgili bu konuda. Sangarios da öteki Anadolu akarsuları gibi kutsaldı, bir tanrı olduğuna inanılıyordu eskiçağda, ilkçağda. Bugün için bu kutsallığın başladığı dönemi bütün ayrıntılarıyla bilme, bildirme olanağı yoktur. Çevresinin, suladığı bölgenin çok eski bir yerleşme yeri olması toprağının verimliliği, orada yetişen toprak ürünlerinin bolluğu yüzündendi besbelli. Biz bu kutsal ırmağın bir küçük kolunu görebildik ancak. O da kırmızımsı kırmızımsı akıp gidiyordu yavaşça. Hitit inançlarına göre bu tanrıların en büyüğü

1. *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul Azra Erhat.

olan Sulikatta'nın yönetimi altındaydı. Hititler'in Aşkesaya, Piva, Suppilulia gibi su tanrıları vardı. Bunlar Anadolu'nun bütün ırmaklarını buyruğu altında bulunduran kutsal varlıklardı. Sangarios (Sakarya) da bu tanrıların yönetimindeydi.

SARDİS

25.X.1981/Pazar sabahı

Lidya'nın başkentiydi ilkçağda, şimdi yıkıntılarıyla, görkemli çağından kalan buluntularıyla sürdürüyor varlığını. Günümüzde Sart diyorlar adına. Güzel bir tapınağı vardı mutlu dönemlerinde, şimdi bir kalıntıdır, yıkıntıdır o da. İ.Ö. VII. yüzyıl ile VI. yüzyıl içindeydi o görkemli günleri. Artemis tapınağı o dönemden kalmaymış. Sonradan onarımlar, eklemelerle başka bir biçim kazanmış tapınak. Hellenistik dönem, Roma dönemi derken büyümüş bu güzelim yapı. Oluklu, kimi düz, sütunları duruyor. Sütun başlıkları genellikle İon biçeminde. Sütun tabanları en altta kare, üstte daire biçimli. Girişte alttan yukarı doğru genişleyen kare tabanlarla oluşturulan taban bütünü var. Onun üstünde gene kare biçimli tabana yerleştirilen daire taban, en üstte sütun yükseliyor.

Bizans döneminden kalma küçük kilise bir çağın inançlarını ayakta tutmaya çalışır gibi bir izlenim bırakıyor insanda. Girişteki iki orta sütun tabanları biçim olarak yenidir. Anatapınağa giriş yeri düz tuğla, kum-kireç karışımı harçla onarılmış çok sonraları.

Süslemelerde bitki örgeleri egemen. Eğri çizgili, ortası kalın tomurcuklu süslemlerde tomurcuklar birbiriyle atbaşı, ardarda eğik çizgilerle çevrili boşluklar var. Taş işçiliği geleneksel dikdörtgen biçimli yontma taşlarla örülü duvarlarda belirgin.

Önemli bir gelişme yok. Eski gelenek ağır basıyor bütün duvarlarda. Kimi yerde değişik biçemlerin karışmasından oluşan bir bütünlük görülüyor ilk bakışta. Giriş alanında ikisi sekizgen, biri dörtlü üç sütun dizisi varki bu da yeni bir donatım özelliği taşıyor.

Tapınağın çevresindeki duvar kalıntıları, Bizans döneminde burasının büyük bir ilgi topladığını, geniş bir yerleşme yeri olduğunu kanıtlıyor. Bu duvar kalıntılarının kumlu, çakıllı bir toprak katı altında kaldığına bakılırsa burada ırmak yöreyi basmış, örtmüş demek. Tapınağın yanındaki dikdörtgen temelli sunak da yapı düzeni bakımından tapınakla özdeş. Tapınağın, sunağın çevresini dolanan sütunlarda süsleme bakımından biçem birliği görülmüyor.

Nannakos anıtı eski bir Anadolu söylencesinin insana üzüntü veren simgesidir. Kim bilir başkalarının mutluluğu yolunda nice yaşlar dökmüş üzüntülü, acılı Nannakos.

Yöreye dağılmış çanak-çömlek kalıntıları da değişik dönemlerin sanat özelliğini, becerisini dilegetiriyor.

Irmağın karşı kıyısından başlayan, tepelerle dolu dik yamaçlarda sayısız Lidya mezarı. Bambaşka bir yapısı, özelliği var bu mezarların. Daha başka yerlerde gördüklerimize pek benzemiyor. Yüksek toprak tepelerin yamaçlarında dizilen bu mezarlar kubbeli oyuklardan oluşuyor. Kiminde, iki yanda, alçak duvarlar, kiminde müzeye kaldırılmış toprak lahitler. Mezarların çoğu birer küçük oda niteliğinde, kimi duvarlı, kimi duvarsız. Kaya mezarlarından bambaşka biçimde olan Lidya mezarlarının girişleri toprak kemerli, damları gene toprak kubbeli, yan duvarları kubbe ile tabanın birleşmesinden oluşan içbükey birer kap gibi. Mezarların bulunduğu yamaçlar birbirine karşı. Öyleki mezarlar birbirlerine karşıdan karşıya bakıyor, gözcülük ediyor gibi. Toprağın yapısı bu tür mezar yapımına çok elverişli. Ancak mezarlar yamacın içine, derinlemesine açılmış. Kaya mezarları gibi tabanla atbaşı değil.

Lidya mezarlarının kiminde odalı bölmeler, sağlı-sollu ölü koyma yerleri görülüyor. Bunların birer aile mezarı olduğu söylenebilir. Kimi mezarlarda toprak lahitlerin bulunması belli bir

geleneğe bağlı kalınmadığının kanıtıdır. Çoğu ağzı doğuya, tapınağa bakıyor. Güneybatıya bakanı da var.

Sartmustafa köyündeki Lidya evleri de içiçe, yanyana. Oda bölümleri küçük, yerleşme düzeni bitişik. İşyerleri, maden eritme fırınları evlerin yakınında. Su kuyuları da var. Daha sonra Roma-Bizans dönemlerinde yerleşme sürdürülmüş. Duvar örmede günümüzde yaygın Anadolu geleneği egemen. Büyük, ağır taş işçiliği yok. Küçük Kubaba sunağı olukludur, bir de küçük arslanı vardır. Bu köyün bütünü geniş bir yerleşme alanıdır. Lidya-Roma-Bizans üçlüsünün izleriyle doludur.

Lidya işyerlerinin Kubaba sunağı batısında, eski temeller üzerinde oturtulmuş, Bizans kilisesi vardır. Kilise kalıntıları Lidya yerleşme yerinin büyük bir bölümünü kaplıyor. Sartmustafa köyü yanında, büyük tapınağın batısında bulunan yerleşme yerine "Lidya çarşısı" deniyor, öyle bir yazı asılmış oraya. Biz buranın alışveriş değil bir yerleşme yeri, küçük bir mahalle olduğu kanısındayız. Burası ile, daha önce adı geçen, maden eritme fırınlarının bulunduğu yer arasında iki-üçyüz adımlık bir uzaklık var. Ne diye burada da bir alışveriş yeri (çarşı) kurulsun?

Büyük, görkemli eğitim yerinin (gimnasium'un) yanında Lidya, Yunan, Hellenistik, Roma, Bizans dönemlerinden kaldığı anlaşılan dükkânlar, kilise, havra, Yahudi alışveriş yerleri, Roma-Bizans hamamı Sardis'in birbirini izleyen kaç dönem geçirdiğini gösteriyor açıkça. Büyük bir karışıp kaynaşma, yanyana yaşama olayı gerçeleşmiş burada. Bizans dönemi burayı büyük bir din odağı yapmakta gecikmemiş besbelli. Eskiden kalma bütün yapılar değiştirilerek, onarılarak yeni bir din anlayışına göre düzenlenmiş.

Onarılıp eski biçimine dönüştürülen eğitim yeri (gimnasium) Roma döneminin bütün ayrıntılarını, özelliklerini taşıyor. Burmalı, düz, oluklu sütunlar, Dor-İon-Korint karışımı sütun başlıkları birer örnektir araştırıcılara.

Havranın yanında Roma-Bizans mozaikleri ilgi çekiyor boyuna. Demek sanatın bütün alanlarını içeren büyük bir birikim var burada.

Sardis'te, eski tiyatronun yerinde bir köylünün tarlası, bir üzüm bağı, bir de incir ağacı var. Demek incir dikilmiş tiyatronun ocağına. İnsana üzüntü veriyor bu durum. Üzümün suyu düşünülse bile avunma kolay değil pek.

Yerleşmelerin üstüste gelmesi, toprak katlarının oluşması Sardis yöresinde Lidya uygarlık ürünlerinin kesin ölçülere göre anlaşılmasını engelliyor. Bu yörede Lidya'nın eski insanlarından, Lidya'dan kalan uygarlık varlıkları daha sonraki yüzyıllarda Pers, Yunan, Hellenistik, Roma, Bizans, Osmanlı dönemlerinde ortaya konanlara öylesine karışmış ki bugün Sart yöresinde tapınak, kilise, havra, cami gibi apayrı nitelikte inanç kurumlarını yanyana görmek güç değildir. Ünlü "Kral yolu"nun gerçek yerini bulmak kolay değildir artık. Yolun bu yöreden geçtiği kesin, ancak yerini açık seçik olarak görüp göstermek kuşkudan uzak kalamıyor.

Bugün Sart adıyla anılan yörenin insanları geçmişe karşı çok mu çok ilgisiz. Eski uygarlığın anlamını bilecek, kavrayacak durumda değil. Anadolu'nun kimi bölgelerinde görüldüğü gibi tarihsiz yaşamanın somut örneğini veren bu insan topluluğu kendi kendine de yabancılaşmış durumdadır. Eski uygarlık ürünlerini korumakla görevlendirilenler bile görevlerine yabancıdır. Geçimini sağladığı varlık karşısında ilgisiz kalan, yalnız aybaşı alacağı aylığı düşünen bu sevgili yurttaşlarımızı suçlamak da doğru değildir. Gerçek suçlu, yüzyıllardır bu insanları, böyle, tarihsiz, geçmişsiz yaşamaya, bir bitki gibi çevresinden uzak, yalnız yiyip içmekle bağlantılı kalmaya alıştıranlardadır.

SEMAYÜK

Bu yerleşme yerini gidip göremedim, bir çökme dolayısıyla gezicilere kapalıymış. Antalya'da kaldığımız on günlük süre içinde (Ekim 1981 başları) orayı da gidip gezebilirdik açık olsaydı. Ben bu yerleşme yerinin adının Semayük değil de Semahöyük olduğunu sanıyorum. Elmalı yöresinde bulunan bu yerleşme yerinin İ.Ö. 2400 yılları aşan bir geçmişi olduğunu Antalya müzesinde sergilenen buluntulardan anlıyoruz. Sergilenen buluntulara bakılırsa bu yöredeki toprak kapların gaga ağızlılarıyla Hacılar'da bulunanlar arasında önemli bir bağlantı, benzerlik vardır. Nitekim Alişar, Boğazköy ile onların çağdaşı yerleşme yerlerinde bulunan uygarlık ürünleri eş gelişim doğrultusundadır.

Anadolu'da toprak kap yapımının belli bir düzeyde eşbiçim, eşnitelik taşıması araştırma, inceleme bakımından önemlidir. Belli bir uygarlığın yaygınlığını gösterir. Bu toprak kapların işlenişi, süslenişi, örgeleri öteki Anadolu yerleşme yerlerinde bulunanlardan ayrılmıyor, aradaki özdeşlik ilk bakışta görülüyor. Din işlerinde kullanılan toprak kaplar, özellikle adak kapları bütün Anadolu'da görülenler gibidir. Bu kaplardaki biçem benzerliğinin de inanç özdeşliğinden kaynaklandığı söylenebilir.

Semayük'te ortaya çıkan başka bir tarih gerçeği de ölü gömmelerle ilgilidir. Küpler konup toprağa gömülen ölü kemikleri günümüzden 4000 yıl öncesiyle ilgilidir. Bu tür gömme geleneğinin çok eskilere gittiğini, Anadolu'nun birçok yerleşme yerinde böyle ölü konup toprağa gömülmüş küplerin ortaya çıkarıldığını biliyoruz. Kuruçay'da olduğu gibi.

SİDE

6.X.1981

Güzel, tatlı Side'de tatsız bir gün geçirdim, buna karşın gene doyasıya gezdim bütün kalıntıları, ilkçağdan kalan uygarlık ürünlerini. Roma-Bizans döneminden kalma tapınaklar eski bir yerleşmenin kalıntıları üzerine kurulmuş. Temellere, taş işçiliğine, duvar düzenine bakınca anlıyor insan. Side sözcüğü "nar" anlamına geliyor eski Anadolu dillerinde, Grek diliyle açıklanamıyor. İli eski Anadolu insanlarının kurduğu bundan belli. Üstelik Side yazısı da apayrı bir özellik taşıyor. Fenike yazısına benziyorsa da ondan ayrılan yanları var. Başka bir uygarlığın çizgisi üzerinde Side.

Roma, Bizans üstüste burada. Birinin yerini öteki almış, hıristiyan inançlarına göre çoktanrıcı tapınaklar yeniden düzenlenmiş, bölümlenmiş. Tektanrıcılığın katılığı ilk bakışta görülüyor yapı kalıntılarında. Eski Side döneminden iz yok pek. Oysa Side çok eski bir yerleşme yeridir.

Yontular, kabartmalar İ.S. 2. yüzyıl ile 3. yüzyıl arasında. Bizans bazilikası, kireç-kum karışımı harçlı duvarlar. Oluklu, düz mermer sütunlar tapınakların da agora, tiyatro, çarşı, sur, çeşme, hamam gibi yapıların da başlıca kalıntıları. Mermer işçiliği yeni değil, öteki yerleşme yerlerindekilerden ayrı bir özellik göstermiyor. Ortaçağ Side'ye yaramamış besbelli. Eski görkemliliğini de gölgeleyememiş. Yıkıntılar arasında dolaşırken

geçmişin derinliklerine dalıyor insan, görünenler görünmeyen bir evrene doğru çekiyor düşünme yeteneğini. Belleğin olanakları daralıyor, çatırdar gibi oluyor. Sütun başlıklarında genellikle Korent biçemi egemen, öteki biçemlere pek az yer verilmiş.

Müzede, Side yazısını içeren iki yazıt var. Biri büyükçe, öteki bir iki satırlık pek görünmüyor. Üstelik arkasında değişik harflerle iki Grekçe yazı daha var. Belli ki sonradan da kullanılmış bu taşlar.

Oldukça geniş bir alanı kaplıyor Side. Çağdan çağa çoğalan yerleşmelerle, yeni eklenen yapılarla büyüdüğü, genişlediği anlaşılıyor ilk bakışta. Denize yakın olması, eskiçağda, ilkçağda, ortaçağda, denizcilerin ilgisini çekmiş. Bu nedenle sık sık saldırıya uğramış, yıkılmış yapılmış.

Side'de yeni yapılan evler bile ilkçağın özelliklerini taşıyor. Kimi evler ortaçağdan kalmış gibi, ortada tek pencereli çıkmalar, yanlarda dar pencereler, küçük odalar, saçaklı beşik damlar. Sur kalıntıları incelendiğinde eklemelerle, sonradan yapılmışlarla kalınlaştırıldığı anlaşılıyor.

Toprak kaplarda da Roma döneminin gelenekçi sanat özelliği dile geliyor. Kabartmalarda önemli bir gelişme, yenilik görülmüyor.

İlkçağın büyük tanrılarına adanan tapınakların yanında, içinde Bizans kiliselerini görmek insanı üzüyor boyuna. Güzelim duvarlar, sütunlar ya ortadan bölünüp yeni yapıya, kiliseye konmuş ya da biçimi, özelliği değiştirilmiş. İnceliğin yerini kabalık, uyumun yerini uyumsuzluk alıvermiş.

Side'yi yapan ellerin de yerli olduğu kesin. Tiyatroyu, agorayı, tapınakları dolduran insanlar inanç değiştiren, değişen, çağın gidişine uyan yerliler besbelli. Yönetimin el değiştirmesi, egemenliğin başkalarına geçmesi yerli insanları ortadan kaldırmamış, kaldıramamış.

Bir de batan güneşi görün Side'de, gökten denize dökülen bir kova kan gibi. Bir yandan ışıl ışıl, bir yandan yalım yalım kızıllığı. Denizin üstüne kanlı bir kilim gibi yayılıyor güneş. Önce çizgi çizgi enginlere uzayan kızıllık, sonra boyam boyam

karışımı, daha sonra korku salan bir görünüm. Gerçekten kabuğunu çatlatmış iri bir nar gibidir batarken güneş. Yalnız deniz değil, mermerler bile kızıla dönüşüyor eski tapınaklarda. Günbatımının özel ölçülü şiiridir bu görünüş Side'de. Bundan olsa gerek sayısız öykülerin, söylencelerin uydurulduğu, kiminin Kleopatra ile bağlantılı kılındığı. Gerçekten Kleopatra Side'ye gelmiş bu denizde yüzmüş, bu hamamlarda yıkanmışsa sevgiler, saygılar ona benden. Demek bizden daha iyi anlamış Side'yi, yaşamasını bilmiş orada. Bizler gibi kalıntılar, yıkıntılar arasında dolaşmamış boşuna.

SİNOP

Kırk yıllık yol uğrağımdır Sinop, ilkin ünlü hapishanesiyle canlanır belleğimde, çocukluğumda duyduğum anılar yüzünden. Denizle girintili çıkıntılı bir karanın uzaktan geçen gemilere doğru uzanır gibi bir durumu var. Geceleyin, gemicilere yol gösteren feneri bir düş gibi gelirdi bana.

Bir Amazon kadını olan, söylencelerde öyle geçen Sinope adından geliyor Sinop'un ünü. Bu adı ona Argonautlar'dan Teselyalı Autolykos vermiş derler. Sonra İ.Ö. VIII. yüzyılda Miletoslular bir alışveriş yeri kurmuşlar burada. Öyle yazıyor eski kaynaklar. Sinop, Sinop olalı nice eller, yönetimler değiştirmiş, İran satraplığından Osmanlı dönemine değin pek çok yönetim görmüş geçirmiş. Ünlü kalesini Pontus kralı IV. Mitridates yaptırmış (İ.Ö. 72).

Sinop'un en ilginç varlığı müzesidir. Tarihöncesinden Osmanlı dönemine değin gelen bütün çağlarla ilgili buluntular, yapıtlar görülür bu müzede. Bunlar arasında tarihöncesi, Hitit, Frig, Hellenistik, Roma, Bizans dönemlerini, daha sonra Selçuk, Osmanlı çağlarıyla ikisi arasındaki Beylik kesimlerini sayabiliriz. Tarihöncesinden kalan buluntular arasında taştan kesici araçlar, savaş araçları, ev gereçleri buradaki yerleşmelerin eskiliğini gösteren somut belgelerdir. Bu yerleşmelerin İ.Ö. 3000 yıllarını bulduğu, geçtiği de söylenebilir. Bir yerleşme bir yılın, bir günün olayı değil, eski bir geleneğin, yaşama alışkanlığının doğal sonucudur.

Hitit döneminden kalan buluntular arasında toprak kaplar, adak kapları, sunu kapları gibi toprakla ilgili elişçiliğini belirleyenler ilgiye değer. Bunlara bakınca Anadolu insanının sanat alanındaki becerisi, başarısı anlaşılır. Anadolu insanı, yerli olanın, bütün özelliklerini yarattığı ürünlerin, gelişim çizgisi üzerinde ortaya koymuştur. Frigya döneminden kaldığı söylenen buluntular da belli bir gelişim çizgisi üzerindedir, gökten düşercesine bir topluluğun buluşu değildir. Bütün toprak kaplarda eskiden başlayıp gelen bir sanatın beceri izlerini bulmak kolaydır.

Hellenistik-Roma dönemleri, Hitit-Frig uzantısı dışında bir anlam taşımıyor. Toprak kabın üzerindeki süsleme biçemi bir çağın buluşu değil, bir yaratma geleneğinin doğal sonucudur, bir gelişimin belli bir aşamadaki ürünüdür. Bu bakımdan, adı geçen tarih dönemlerini ayrı ayrı değil, belli bir bağlantı içinde kavrama gereği vardır. Ne demek Hellenistik-Roma dönemi? O toprak kapları yapanlar Sinop'a, Roma'dan, Atina dolaylarından, Teselya kırlarından mı gelmişler?

Yönetimler, yönettikleri insan topluluklarını da geldikleri yerlerden sırtlayıp götürdü diyemeyiz. Diyenler çıkabilir bilginlerimiz arasında, onlara diyeceğimiz yok, yolları açık olsun, uğurlar olsun onlara Sinop yaylalarında sular içimli, yaylımlar boldur.

Bizans dönemi ürünlerini Roma döneminden ayırma olanağı yok işçilik bakımından, bütün özellik süsleme becerisinin tektanrıcı hristiyan inançlarının gösterdiği doğrultuda belirip değişmesindedir. Bizans bulduğunun özünü değil boyasını değiştirmiş. Toprak kaplarda görüldüğü gibi ağır, soğuk bir boya çekmiş üzerlerine, kalın, din kokuşlu bir boya. Selçuklu-Beylik, bir de Osmanlı dönemlerinde ortaya konan ürünlerde de islam dininin etkisi görülüyor. Ancak sanat anlayışı bakımından daha değişik bir durum var. Süsleme, taş işçiliği, ağaç işçiliği Anadolu insanının becerisini sergiliyor. Bu dönemlerin ürünlerinde de tarihöncesi çağdan başlayan sanat geleneğinin yolunu izlemek güç değil. Bu, Anadolu için, kaçınılmaz bir olaydır.

Sinop bir de zindanı bakımından ilginçtir. Nice aydına

konak, nice suçluya, suçsuza barınak olmuş burası. Ağır cezaya çarpan, yaşam boyu yatmayı gerektiren yargılara uğramış kimseler kalmış burada. Kiminin ölüsü çıkmış, kiminin yıpranmış, çökmüş dirisi. Çocukluğumda çok öyküler dinledim Sinop hapishanesi üstüne. Kimi suçlular, lağıma insan başından çok büyük bir karpuz atar, karpuz parçalanmadan, kolayca denize varırsa arkasından onlar da bir lağıma atlar denizden yüzerek kaçar, ya da önceden bekleyen kayığa biner sıvışırmış. Günün birinde suçluların azaldığı anlaşılmış, uzun araştırmalardan, soruşturmalardan sonra olay ortaya çıkmış. Doğru mu değil mi bilmem, böyle dinlemiştim çocukluğumda büyüklerden.

Kimi söylencelere bakılırsa Sinop, Amazonlar'ın yurduymuş bir dönemde. Savaşçı, yiğit Amazon kadınları bu yörelerde dolaşırlarmış ellerinde kargılar, mızraklar, ülkelerine saldıranları, saldıracakları karşılarlarmış. Sağ memelerini küçükten dağlarlarmış kargı tutan sağ kolları daha güçlü olsun, meme kolun çevikliğine engel olmasın diye. Söylencelere diyeceğimiz yok, ancak bu yörelerin kadınları bugün de yiğittir, korkusuzdur, nice erkeğe taş çıkartırlar savaşta. Kurtuluş Savaşı yıllarında bu olayları yaşayanlar anlatır dururlar bu konuda gördüklerini. Gezdiğim birçok Anadolu ilinde, bucağında olduğu gibi Sinop'ta da erkekler kahvede, kadınlar tarladadır.

SİVAS

27-28.8.1981

Kaynaklar Sivas'ın en azından İ.Ö. 3000 yıllarını aşan bir yerleşme yeri olduğunu söylerler. Buna karşılık müzesinde sergilenen buluntular çok sonraki dönemlerden kalmadır.

İlkçağla ilgili buluntular arasında toprak kaplar çoğunluktadır. Bunlarda da Hitit sanatının izleri görülür. Sivas'ın Hititlerce, bir kale üzerinde kurulduğunu, bu kalenin sonraları Frigya, Roma, Bizans, Selçuk, Osmanlı dönemlerinde onarıldığını genc kaynaklardan öğreniyoruz. Buna karşılık bu savı pekiştirecek buluntular yok elimizde.

İslam döneminden kalan yapıların çoğu da eskilerin yıkıntıları üzerine kurulmuştur. Selçuk taş işçiliğinin en gelişmiş örneklerini Gök Medrese, Çifte Minare, Buruciye Medresesi gibi yapılarda görürüz. Yazı sanatının, çini döşemenin Selçuklu döneminin ulaştığı aşamayı göstermesi ilginçtir.

Sivas halkı bu yapıtlara karşı ilgisizdir. Toprak tabana dayanan kalede eski görünümü yansıtacak bir özellik kalmamıştır.

Etnografya ile ilgili yapıtlar Anadolu insanının sanat becerisini, inceliğini bütün ayrıntılarıyla görme, gösterme olanağını taşır. Bu sanat ürünlerinde eskiçağ Anadolu insanının sanat geleneğine bağlı kalındığı örgelerin incelenmesinden anlaşılır. Özellikle işleme, oyma gibi elişleri ayrı bir özellik gösterir.

Yapılarda yontma taş, pişmiş deliksiz tuğla başlıca gereçtir.

Kimi duvarlarda geometri olanaklarının sağladığı uyum, dikdörtgen biçimli yontma taş örgüsü ilk bakışta göze çarpar. Sağlam temeller üzerinde oturtulmuş eski yapılar yalnız ağırlığın değil, görkemliliğin de güzel örnekleridir. Selçuk ortaçağı, Beylikler dönemi bu ilin en bayındır yıllarını oluşturur. İli süsleyen yapıların nerdeyse hepsi bu dönemlerden kalmadır.

Sivas'ta gördüğümüz eski yapıların bakımı yürekler acısıdır. Selçuk Sultanı'nın mezarı yıkılmış, taşları kırılmış, altı eşilmiş, çevresi bir ayakyolu durumuna getirilmiştir. Tarih şöyle dursun inançlara karşı da saygı yok bu ilde. Ne varsa dağınıklık, kendi başına bırakılmışlık içinde. İnsan bu durumu görünce Sivas Beyi Kadı Burhaneddin'i anıyor, üzülüyor. Ünlü bey, büyük ozan Sivas'ı çağının en bayındır illerinden biri yapmıştı. Şimdi onun anısını bilen, duyan bile kalmamış orada.

Sivas insan sevgisiyle dolup taşan ozanlar yeridir, Ali sevgisini Anadolu'ya yayan ozanlar yurdudur. Özellikle uzak köyleri, ilçeleri, kahveleri böyle ozanlarla dolup taşardı. Ünlü Pir Sultan Abdal'ın ili de Sivas'tı, onun izini süren, ondan esinlenen, etkilenen nice halk ozanının yurdu, yatağı da Sivas'tır gene. Oysa bugün sessizliğe gömülmüş, sus pus olmuş Sivas. Ne sazların sesi çıkıyor, ne ozanların. Nerde Aşık Veysel'in çınlayan sesi? Besbelli bu ozanlar Sivas'ın içinden değil ilçelerinden, bucaklarından, köylerindendi. Ancak ili dolaşırken, tarih değeri taşıyan yerlerini gezerken, görürken ile ün kazandıran bu ozanları anmadan, anımsamadan edemiyor insan.

Bugün için Sivas'ta birkaç cami ile medrese dışında önemli yapı kalmamış, onlar da bakımsızlık içindedir. İnsanın, Hızır Paşa yalnız ünlü ozan Pir Sultan Abdal'ı değil, bütün uygarlık ürünlerini de ortadan kaldırmış, diyesi geliyor. Sözümü Sivas Beyi Kadı Burhaneddin'in şu dizeleriyle bitireyim:

"Kadem basalı yoluna kadem kadem yanaram
Topunda şem gibi uşda dem-be-dem yanam
Cihânı ten dilerem ben ki oduna yanam
Bu varlığı ile yanarsam oduna kem yanaram
Yahamı hîç komaz elden yaham elinde durur
El urmadın yahama dimedin yaham yanaram."

TEKİRDAĞ

Adı konusunda değişik söylentiler vardır. Kimine göre Tekfurdağı, kimine göre Takavor, kimine göre de Rodosto'dur. Herodotos'a göre bu yerleşme yerinin kurucusu Sisam adası göçmenleridir. İlk kurucusunun adı Besanthe'dir. İlkçağda buranın adı Raidestos idi. Rodosto adı bundan gelir. Bu adın çok sonraları verildiğini biliyoruz. İlkçağda Alkibiades burada oldukça sağlam bir kale yaptırmış, Bizans döneminde Junstinianus bu kaleyi yeniden yaptırırcasına onartmıştı. Birkaç el değiştirdikten sonra Osmanlılar'ın eline geçen Tekirdağ'a Cumhuriyet dönemine değin Tekfurdağı denirdi, böyle yazılırdı. Kurucularının müslüman olmayışları yüzünden bu adı alsa gerek. Tekfur, günümüz Türkçesinde bile, "gâvur" demektir. Ermeni dilindeki "takavor" sözü Farsça "tac giydiren" anlamında "tâcâver"den gelir.

Tekirdağ, yukarki açıklamadan da anlaşılacağı gibi, epeyce eski bir yerleşme yeridir. Deniz kıyısında olması buranın önemini arttırmış, denizci toplulukların ilgisini çekmiştir. Bugün, kimi illerimiz gibi, Tekirdağ da geçmişinden, tarihinden kopmuştur. Çalkantılı deniz, kırlara görkemli bir kilim gibi yayılan güzelim yeşil ne uygarlığı korumaya, ne de geçmişi yaşatmaya yetiyor. Tarih varlığı olarak yaşamak bambaşka bir bilinç, bambaşka bir uygarlık aşamasına yükselmeyi gerektiriyor.

Gezip gördüğüm yörelerinde beton gereçlere dayanan gelişme, kalkınma hızı yüksek, ancak uygarlık bakımından, çağ-

daş aydınlanma yönünden göze batar bir olay yoktur. Neresine gittimse rakısından başka sevilesi bir nesne görmedim.

Nice günler görmüş bir yerdir buraları. Çağlar boyunca "Boğazlar" denen ünlü geçitten Doğu'ya, Batı'ya yürüyen, saldıran savaşçı topluluklar, Anadolu'da, Balkanlar'da yerleşmeye giden insan kalabalıkları geçmiş buralardan. Nice deniz savaşlarını görmüş uzaktan, nice savaşçı denizcinin ölüsü vurmuş kıyılarına. Günün birinde Macar devrimcisi Rokozi bile gelip Tekirdağ'a, bir evde kalmış bir süre. İki katlı, ağaç gereçli sevimli bir ev. Şu sıralar yerinde yeller esmiyorsa ne mutlu.

Burada, konuya aydınlık getirir düşüncesiyle, küçük bir açıklama yapayım: Halkımızın dilinde "tekfur"un bozulup "tökür" biçimine girdiğini gösteren başka örnekler de vardır. Trabzon'da, il sınırları içinde, eskiden halkın gezmeye, dinlenmeye çıktığı ağaçlı, yeşil bir yörenin adına "Tökür çayır" derlerdi. Şimdi çokkatlı evlerle dolmuş, yokolup gitmiş. Bu yerin yazılı kaynaklara adı "Tekfur çayırı" diye geçer. Bir de güçlü, alımlı, güzel erkek kedi vardır ki ona da "tekir" ya da "tekfur kedisi" denir. Bunun da halk dilinde "tökür" biçimine girdiğini biliyoruz. İşte bütün bu adlar, bu tekir, tekfir, tökür adları, eşkökenlidir Farsça "tâcâver"den bozma "tagavor"dan gelir. Halkımızın dilinde yaygın "gâvur" sözünün kökeni Arapça "örtmek" anlamına gelen "küfr"den türeme, "örten" karşılığı "kâfir"den gelir. Onu daha öncekilerle karıştırmamak gerek.

TERMESSOS

29.9.1981

Anadolu uygarlığının Akdeniz'e bakan yörelerinden birinde, İ.Ö. 3000 yıllarına varan bir geçmişle donanmış. Buna karşın en parlak günlerini Roma egemenliği döneminde geçirmiş, kalıntılardan besbelli.

Hellenistik dönemde temelleri atılan, Roma döneminde yeniden yapılan yapılar, çağları birbirine bağlayarak günümüze değin uzanır. Bugün yalnız eski kalıntılarla durur ayakta. Eski Anadolu dillerinden geliyor adı. Ne Yunanca ile açıklanabilir, ne Latince'yle bu "termessos" sözü.

En önemli kalıntılar arasında Hadrianus tapınağı görülür. Ünlü Roma imparatoru, bizim Edirne ilinin kurucusu, Hadrianus burada da bir tapınak kurdurmuş adına. Gerçekte tanrılara, tanrıçalara sunulmuştur tapınak, yalnız adı ilgilendirir Hadrianus'u. Psidia bölgesinin bu ünlü ili eski çağlarını sessiz bir dille söyler görmeye gelenlere.

Bir tiyatrosu vardır, az çok korunmuş, eski biçimini yitirmeden günümüze kalan. Tiyatronun yakınlarında su sarnıçları, su yolları, lahitler, bir de görkemli, gymnasium dedikleri, iki eğitim yeri, onun ötesinde geniş agora. Roma döneminin yapı özelliğini taşıyan kemerli hamam, nöbetçi kuleleri, alışveriş yerleri belli bir il bütünlüğünü oluşturan yapı topluluklarıdır.

İl, kalın, dayanıklı duvarlarla çevrilmiş, dıştan gelecek saldırılara karşı kendini güven altına almıştır. Bugün birer yıkıntıdır ortada kalanlar.

Yontma taş işçiliği bilinen Anadolu geleneği üzerindedir, Boğazköy'den, Van'dan, Antalya'nın öteki yörelerine uzanan eski, sağlam bir gelenek. Roma egemenliği, yönetimi kendi beğencine göre biçimlendirip sürdürmüş bu geleneği. Duvar taşları çoğunlukla yontulmuş dikdörtgen biçimli, üstüste konmuş, ne dışa taşma var, ne birbirine geçme. Düz birer çizgi gibi uzayıp gidiyor yanyana, üstüste duvar taşlarının dizilişi.

Şöyle yumuşak, basamaklı bir yamaca yaslanmış duruyor, bir yandan mavi göğe bakıyor, bir yandan, uzaktan da olsa, Akdeniz'in ışıyan sularına. Ağaçlar türlü türlü, kimi boyuna yeşil, kimi kışın yapraklarını döken türden. Nice savaşlar görmüş Termessos. İskender'e karşı kendini savunmuş (İ.Ö. 334), Yenice boğazını tutmuş Termessoslular yiğitçe. Daha sonra (İ.Ö. 319) Perdikaneliler'in yanında yeraldı Antigonos'a karşı, vermedi kendisine sığınan Alketas'ı ona Termessoslular, ancak kendi eliyle canına kıyınca ölüsünü verdiler. Termessos, Roma döneminde de, sonra da önemini korudu. Tektanrıcı inançların egemenliği altına girince yavaş yavaş gözden düştü, yıkılıp gitti.

Termessos kalıntılarını gezerken bir konuya takılıp kaldım, gezi boyunca kemirdi içimi. Biz, bu ilkçağ uygarlık ürünlerini yorumlarken, anlatıp açıklamaya çalışırken, tek tek alıyoruz ele, kısa bir süre de olsa bütünlüğünü unutuyoruz. Oysa, bize tek tek görünen bu uygarlık varlıkları, bir gövdenin değişik üyeleri gibidir gerçekte. Bir kolun, bir gözün gövde dışında, ondan ayrı olarak, varlığını, diriliğini sürdürmesi sözkonusu değildir. İşte bu gezip gördüğümüz kalıntılar, yıkıntılar da Anadolu uygarlığı denen gövdenin belli başlı üyeleri, bölümleridir. Onları, o bütünün içinde görmek, göstermek gerek. Bunu yapamıyoruz bir türlü. Şu Yunan, Hellenistik, Roma, Bizans, Selçuk, Osmanlı dönemleri diye verdiğimiz adlar birer olumsuz sınırlandırma, bütünden ayırmadır, doğrusu aranırsa. Biraz düşünelim, bu dönemlerin hangisini, yalnız kendi sınırları içinde, bağımsız birer

varlık olarak görüp gösterebiliriz? Bu sorunun yanıtı yoktur kimi bilginlerimizce, aydınlarımızca. Avrupa bilgininin yaptığını yapmanın, gösterdiği yolda gitmenin, daha açığı bağımsız düşünememenin kaçınılmaz sonucudur bu.

TOROSLAR

24.9.1981

Şöyle geçiver Gülekboğazı'ndan, gidiver Ulukışla'ya doğru. Sağlı-sollu tepeler görürsün, sivri, çıplak tepeler, eteklerinde dizi dizi çamlar. Kiminin çoraktır sırtı, kiminin yeşil ormanla kaplı eteklerinde yaşama sevinci cıvıldar. Orta Anadolu'ya yaklaştıkça azalır ormanın yeşili, çoğalır çorağın bozluğu boyuna. Nice ordulara, nice yolculara geçit vermiş Gülekboğazı. Eskiçağa gittikçe daha kolay anlaşılır bu boğazdan geçenler, gelenler, gidenler. Eskimeyen, boyuna dipdiri kalan bir tarih yaşar Gülekboğazı dolaylarında. Asur'dan Roma'ya, Bizans'a, Osmanlı'ya değin. Bugün geniş yolun geçtiği yerden eskiçağın insanları ağaç dallarına sürüne sürüne geçmiş atlarla, katırlarla, eşeklerle kimbilir.

Kocaman bir kaya yarığından geçen, daracık bir oyuk gibi uzanan yolun ne sağında çıkış var ne solunda. Dosdoğru gideceksin, kayalar bakmıyor insanın gözünün yaşına, doğa böyledir işte, ona uymak gerek yaşamak için.

Avuç avuç karlar görülür kimi tepe yalaklarında, güneşe karşı direnmiş, doğanın serin kuytularına sığınmış karlar. Rüzgâr yumuşak sırışlarla sürünüp geçiyor yüzümüze, dağ doruklarını yalayarak, karlara değerek geliyor besbelli doruğundan. Ağaçların yarattığı tatlı yeşillik bitince bir ağırlık çöküyor insanın içine, ortalığa. Başlıyor biçilen buğdaylardan

kalan sarımsı köklerin egemenliği, yeşilin yerini sarı alıveriyor yavaş yavaş, Orta Anadolu'ya doğru ilerledikçe. Yeşilin tükendiği, ekilip biçilmeyen yerlerde bozluğun karamsar ağırlığı eziyor insanı, başka bir düşünce ülkesine götürüyor. Yeşil, sarı, bir de boz. İşte Anadolu'nun üç ayrı, üç değişik boyası. Buna karşın başka boyaları da var doğanın Toros eteklerinde, doruklarında, yamaçlarında. Açık kızıldan mora değin yavaş yavaş yürüyen, kimi yerde yumuşayan, kimi yerde keskinleşen, kendinden başkasına yaşama, görünme olanağı tanımayan bir boya örtüsü.

Ekili yerlerde sarı, ormanlarda yeşil, kimi yamaçlarda bozluk ince örgülü, güzelim bir kilim gibi serilir doğaya. Eskiçağlarda da böyle miydi durum, diye düşler açılır insanın önünde.

Gülek-Ulukışla arasında bir de üzümün sarısı çeker insanı kendine. Geniş, dar, uzun üzüm bağları, çotuklar, sararmış, olgun salkımlar bir başka evrenden ses getirir ortalığa. Boşuna değil bolluk tanrısının bir elinde üzüm salkımı, bir elinde buğday başağı tutuşu. Buğday-üzüm ikilisi Anadolu insanının yaşamının da, inançlarının da başlıca kaynağıdır, odağıdır.

İnsanlar şalvarlıdır, insanlar şalvarsızdır bu yörelerde. Kiminin yüzü soluk, kiminin al al, dipdiri. Biraz değişiktir yüzler, birbirine benzeyen var, benzemeyen var. Yerliyle göçmenin belirtisi bu. Çağlar onu da silecek.

Uzaklarda, tepeler arasında genişleyen, esneyen yaylaklarda konaklayan Yörükler inmiş dağın eteklerine, uzaktan seçiliyor çadırları, sürüleri. Yörük deyince o güzel kilimler, heybeler, çoraplar, çantalar seriliyor gözlerimizin önüne. Şimdi o güzelim ürünler de azalıyor gitgide, çağın uyandırdığı kazanç tutkusu özgünün yerine düzmeceyi koymayı başarı sayıyor. Böylece Anadolu uygarlığının binlerce yıl ötelere giden, ötelerden gelen bir damarı daha kuruyor tutkunun bilinçsiz kurağında.

Toroslar'dan geçerken bu adın nereden geldiğini öğrenmek de yararlı olsa gerek. Sümer dilinde "tor", "tur" sözleri "döl", "çocuk", "yavru" anlamlarına gelir. Türkçemizde "torun" sözünün kökeni budur, "türemek" de ondan doğmuştur. Grekçe'de "boğa" anlamını içeren "tauros"un kaynağı da Anadolu-

Mezopotamya dilleridir. İşte bizim "Toroslar" dediğimiz dağların adı da bu köktendir. Latince "taurus", Fransızca "toreau" eşkökenlidir. Boğanın dölleyici, üretici doğal gücünü simgeleyen bu "tor" kökünün ne denli değişmelere uğrayıp günümüze ulaştığı ilgiye değer.

TRABZON

Çok karışık, kaynaşık bir tarihi var Trabzon'un. Tarihçe Evangelidis'e sorarsanız İ.Ö. 756 yıllarında kurulmuş, başka yazarlar bu yılı İ.Ö 1040 dolaylarına götürürler. Yörelerini dolaşırsanız ortaçağın ötesine geçecek bir yapı kalıntısı, bir buluntu göremezsiniz. Halkının inançlarına, geleneklerine bakarsanız eskiçağın bile çok gerilerine gidersiniz. Sözün kısası Trabzon'u ne olduğu yerde, ne de koyduğunuz yerde bulabilirsiniz. Trabzonlu da bunu bilmez, öğrenme yorgunluğuna da katlanmaz. Biraz okumuşları arasında tarihle işini, gördüğü öğrenim türünü bırakıp bilginliğe özenenler ise Orta Asya ninnileriyle sizi uyutma denemelerine girişirler. Ben de Trabzonlu olduğumdan Trabzon'u da, Trabzonlu'yu da bilirim az çok.

Trabzon adı eski Anadolu dillerinden gelir. Onun ne Evliya Çelebi'nin uydurmalarıyla, ne Asya öyküleriyle, ne de ilkçağ tarihçilerinin yakıştırmalarıyla ilgisi vardır. Trabzon çoktanrıcı inançları benimsemiş, tektanrıcı dinlerin suyunda yürümüş, eskiçağ geleneğini sürdüren insanların yerleşme yerlerinden biridir. Trabzon yörelerinde, çağdaş bilim anlayışıyla, kazı, araştırma, inceleme yapılmamıştır. Bütün belgeler, kanıtlar ortaçağdan, ortaçağ ürünlerine dayanan yorumlardan kaynaklanır. Trabzon, yerli halk olarak, Trabzonlu'dan başka kimsenin değildir. Geleneği, göreneği, inancı, davranışı, karşılıklı insan ilişkileri yerli mi yerli, köklü mü köklüdür.

Şöyle biraz düşünelim bu konuda. Miletoslular Trabzon yö-

resine İ.Ö. VIII. yüzyıl dolaylarında gelmişler, alışveriş yeri kurmuşlar. Kimlerle yapacaklardı bu alışverişleri? yerlilerle, öyleyse kimdi bu yerliler? ses yok. Osmanlılar Trabzon'u hangi yılda aldılar, 1461'de, kimden aldılar, İstanbul'dan kaçan bir soylu kişinin torunlarından, peki bu soylu kişinin torunları bir ülkeyi dolduracak nicelikte çok muydu? ses yok.

Bu söylenenler, okuyucuya, biraz gülünç, eğlendirici gelebilir. Oysa, tarihçilerin, bilim adına söyledikleri de başka türlü değil, soruya inandırıcı karşılık veren yok. Trabzon, yöresiyle bir bütündür. İl içinde bulunan, İ.S. IX. yüzyıldan başlayan hristiyan yapıları tek güvenilir kanıt değildir. İ.Ö. 1. yüzyılda bile Trabzon bir başkentti, güçlüydü, etkiliydi. Onun gücü ne Pers satraplığından, ne de öteki Anadolu devletlerinden kaynaklanıyordu. Hititler'e, daha İ.Ö. XIV. yüzyıl ortalarında saldıran, kan kusturan Gaşgalar, Trabzon-Samsun çizgisinin dağlık kesiminde yaşayan yerli topluluklardı. Bugün Trabzon yörelerinde "gaşgaş" sözü saldırgan, karıştırıcı, bozucu, ılgarcı anlamında söylenir. Bu söz bir ışıktır, uyarı simgesidir anlayana göre.

Trabzon'un özelliği tarihinde değil, daha çok, barındırdığı uygarlık ürünlerinin çevresinde yoğunlaşan halkbilgisi varlıklarındadır. İl sınırları içinde kurulmuş sayısız manastır, kilise vardır. Birçoğu camiye çevrilen bu ortaçağ yapıtlarının yarattığı gelenek ürünleri öz değiştirmemiştir. Arakli ilçesinden dağlara, yaylalara, şöyle Santa köylerine doğru gidin, yamaçlı yaylalarda göreceğiniz insanların davranışları, giyimleri, yemekleri, evleri, yaşama biçimleri sizi tarihöncesine götürür kolaylıkla. Santa köylerinde göreceğiniz evlerin, kiliselerin, manastırların duvar örgüsü, taş işçiliği, yanyana diziliş düzeni, iç bölümleri, avluları, doğuya yönelik kapıları birdenbire Doğu Anadolu'ya götürür, Orta Anadolu'da gezdirir sizi. Ağaç işçiliği, taş işçiliği yöresel değildir. Eğimli (kemerli) güzel köprülerden geçen ilkçağa gidersiniz kolayca. Giyim kuşam sözkonusu olunca, Karadenizli'nin ünlü "çapulası", "çarığı" Hititler'le karşı karşıya getirir araştırıcıyı.

Trabzon'da, hristiyanlığın başlangıç yılları ardınca gelen dö-

nemden kalma manastırların en eskilerini bulabilirsiniz, uzak köylerine, ormanlı yerleşme yerlerine gidersiniz. İlin içindeki Ayasofya XII. yüzyıldan sonradır, bunu XIV. yüzyıl ortalarına ulaştıranlar da vardır. Ancak, şimdi yıkılmış, çok bakımsız olan "Boztepe Manastırı" daha eskidir. Yamacın kayalarına sığınan bu yapı da kendini kurtaramamış koyun ağılı, sığır ahırı, samanlık olmuş, içinde yakılan ocağın isleriyle güzelim freskleri bozulup gitmiştir. Yenicuma camii, Fatih camii birer eski kilisedir, daha niceleri gibi. Köylerde evler, genellikle beşik çatılı, dikdörtgen tabanlı, tek katlıdır. Ev, ahır, samanlık bir bütün oluşturur. Ekip biçme ilkeldir. Kazma, bel, karasaban, öküz başlıca üretim araçlarıdır. Kadınlar tarlada, ormanda, işte, çayırda, erkekler ise kahvededir.

Halkbilgisi yaratmaları bakımından, Trabzon yöreleri, özellikle dağ köyleri eşsiz bir üretim kaynağıdır. İlçeler şöyle dursun, bir köyden komşu köye geçerken bile özgür bir horonla, türküyle, ezgiyle, insan davranışıyla karşı karşıya gelirsiniz. Erkeklerin katılığına karşılık kadınlar daha konuksever, güleryüzlü, yakındır. Aşırı bir kaçıp göçme, gizlenme yoktur. Ancak, çok sınırlı bir yörede hangi geleneklerden kaynaklandığı kesinlikle bilinemeyen, bir katılık vardır yabancılara karşı. Kadın-erkek ayırımı sanıldığından da katıdır. "Başlık" denen, evlenecek kızın eşinden istenen para, babaya oransız bir yetki verir. Bunlar, bir yabancıya, yöreye ilk gelene biraz şaşırtıcı görünebilir, oysa alışanlar için çok doğaldır.

Trabzonlu'nun ister okumuşu, ister okumamışı olsun, yaşamak deyince önce, türkü-kemençe-tabanca-rakı dörtlüsünü, sonra hamsi-karalahana-kaygana üçlüsünü anlar.

Ülkemizde, gezip tanıdığım iller içinde Trabzon köyleri, ilçeleri ölçüsünde, çalgılı, türkülü, oyunlu tören düzenleyenleri görmedim. İlçelerin ayrı ayrı "dernek" günleri, yerleri vardır. Genellikle yaz aylarında yaylalarda düzenlenir bu eğlenceli toplantılar. Köylüler özel giyim kuşamlarla süslenir, donanır gelir derneğe. Kemençecileri, türküleri, horonları, giysileri apayrıdır. Öyleki bir kadının giyinişinden hangi yöreden, hangi köyden olduğunu anlarsınız, bu yöreleri tanıyorsanız. Oyunlar da birbirine

uymaz pek. Omuz silkmeler, ayak atışlar, kalça oynatışlar değişiktir. Erkekler arasında oynanan ünlü yaygın "bıçak oyunu" şimdi azaldı. Halkbilgisi varlıkları bakımından geniş bir türlülüğü, bolluğu olmasına karşılık, Trabzon'da, bunlarla ilgili bir müze yoktur. Yörede bulunan, uygarlık bakımından eski olmasa bile belli bir dönemi aydınlatmaya, tanımaya yarayan ürünler, kaçırılmıştır. Özellikle eski bakır işleri, değerli kamalar, gümüş-altın işleme süstakılan, savaş araçları, kemerler bg. yerel sanat ürünleri yokolmuştur.

Öteki illerimizde olduğu gibi, Trabzon'da da eski ev yapımı, ağaç işçiliği değerden düşmüş, beton kalın bir örtü çekmiş üstüne. Dıştan gelen etkilerin değiştiremediği tek varlık türküdür Trabzon yörelerinde. Bundan sonra türkü ile Trabzon adı yanyana konacak müzeye bu gidişle.

E Trabzan Trabzan
İçün galayli gazan
Merakli günlerume
Gene geldi remezan.

*

E kemence kemence
Zerdali dalimisun
Garip garip çalarsun
Benden sevdalimisun.

*

Kapisinun öğinde
Baksana izlerume
Çik kapiya Fedime'm
Can gelsun dizlerume.

TROYA

31.X.1981

Yüksek tepenin üstünde, tepeyi fırdolayı çevreleyen evlerden oluşan, eski bir yerleşme yeri. İlk yerleşmenin, elde bulunan kalıntılara göre, İ.Ö. 3000 yıllarını aşan bir dönemde gerçekleştiği anlaşılıyor. Buluntuların böyle bir dönemi göstermesi yerleşmenin de o dönemde başladığını, daha önceleri buralarda insanların yaşamadıklarını gerektirmez. Buluntuların incelenmesinden anlaşıldığına göre, burada, epeyce gelişmiş bir topluluk yaşamıştır. İlk buluntularda görülen süslemeler, çanak-çömlek yapma işlemi, öteki gereçlerin, araçların yapımı daha eskilere giden bir geleneğin varlığını kanıtlar.

Sanat alanında, ilk buluntularda görülen başarı, buraya yerleşen insanların daha önceleri belli bir başarı aşamasına ulaştıklarını göstermektedir. Bu nedenle, biz, Troya yöresinde yerleşmenin İ.Ö. 3000 yıllarını çok aşan bir dönemde gerçekleştiği kanısındayız.

İlk yerleşme katı sayılan, en alttaki katın son kat olduğu savı bir varsayımdan öteye geçemez. Eldeki buluntular incelendiğinde özdeş bir sanat geleneğinin sürdüğü, bu geleneğin kopmayan bir çizgi niteliğinde geçmişten geleceğe doğru uzayıp gittiği görülür.

Toprak kaplarda bulunan süsleme çizgileri belli bir dönemin birdenbire ortaya koyduğu bir başarı ürünü değil, bir geleneğin uzantısıdır.

Taş araçlar, balta, bıçak, keski, ağırlık ölçüleri, kemik iğneler, gene taştan, kemikten yapılmış kesici, delici ok uçları, savaş araçları gerek biçim, gerek işleniş bakımından Anadolu eskiçağının, Hititöncesinin başarı çizgisi üzerindedir. Adak olarak mezarlara konan kutsal kaplar, ölünün içine konularak toprağa gömüldüğü küpler (bir çocuk ölüsü küpü) Anadolu eskiçağından ayrı, başka bir yörenin başarı ürünü olarak yorumlanamaz. Ortada kuşkuyu gerektirmeyen bir özdeşlik, bir gelişim benzerliği, gelenek birliği vardır.

En eski katlarda görülen duvar örme biçemi, taşların dizilişi, düzeni gene Anadolu eskiçağının izlerini taşımakta, Çorum, Sivas, Kayseri, Konya, Ankara yörelerinde görülen duvar geleneğinin örneklerine uymaktadır. Duvar işçiliğinin çağdan çağa gelişimini gösteren kalıntılar Anadolu'nun öteki yörelerinde görülenlerle özdeş doğrultudadır.

Yedinci yerleşme katından sonraki dönemlerden kaldığı söylenen buluntularda Akdeniz-Ege kıyılarında yaşayan insanların başarı ürünlerinde görülen sanat özelliği yansımaktadır. Bundan da, bu dönemlerde Anadolu'da, büyük bir biçem kaynaşmasının gerçekleştiği, bir yoğurulma olayının geniş bir alana yayıldığı anlaşılmaktadır. Troya'da ilk yerleşme döneminden başlayan bir karışıp kaynaşma, başka sanat geleneğine bağlanan topluluklarla içli dışlı olma, birbiri içinde eriyip eritme olayı gerçekleşmiştir.

Yerleşme yerinin zamanla genişlediği, birtakım katılmalar yüzünden daha geniş bir alana yayıldığı, birbirini izleyen kale duvarı kalıntılarından anlaşılıyor. Buradaki yerleşmenin, Anadolu'nun başka yörelerinde olduğu gibi, bir güvenlik ereğine yöneldiği, çalışma alanlarının yerleşme yeri dışında, epeyce uzağında olduğu bellidir. Troya'da yerleşme bölgesinde ekin ekmeye elverişli, yeterli alan yoktur. Bu yerleşme türü de eski bir gelenektir Anadolu'da, başka ülkelerde.

Kral sarayının dorukta, tapınakların yanında, en güvenilir yerde olması, çevresinde başka evlerin bulunması, Troya'daki yerleşmede toplum kesimlerinin, toplumsal durumlarına göre, bir düzenlemeye uğradığını kanıtlar. Toplum, varlıklılık ba-

kımından, birtakım kesimlere ayrılmıştır. Bunun Efes'te, Bergama'da, daha başka yörelerde benzerleri vardır.

Troya'ya Adalar'dan, Anadolu dışından gelen topluluklar olabilir. Ancak, bugünkü kalıntılara bakılırsa, yerleşme düzeninin dayandığı gelenek Anadolu'dur, göçmen değildir. Bunu anlamak için Boğazköy, Alişar, Kültepe, Alacahöyük, Altıntepe, Gâvurkale gibi birçok eski yerleşme yerini görüp incelemek gerekir. Böyle bir inceleme, karşılaştırma, bize Anadolu'da yerleşmelerin dağınık değil, birbirine yakın ilişkiler içinde gerçekleştiğini, birbirinden uzak yerleşme yörelerinde bile, belli bir geleneğin sürdürüldüğünü gösterecektir.

Son yerleşmenin Roma-Bizans döneminde olduğu, bundan sonra bir köy yaşama düzenine göre sürüp gittiği açıktır. Ancak Roma-Bizans yerleşme dönemleri de eskiden kopmuş, yeni bir gelenek yaratmış sayılamaz. Mermer işçiliğinde görülen başarı aşaması bütün Anadolu'da birdir, Roma döneminin özelliğini yansıtır. Sütun başlıkları, yontular, sütun tabanları, sütun gövdeleri, döşemeler belli bir geleneği, Roma yönetiminin yaptığı katkıdan öteye geçemez. Bunu, Roma-Bizans dönemlerinin Anadolu'da yeni bir yerleşme yeri kurmayıp eskisini yeniden düzene sokmalarından, eskiyi yenileştirmelerinden anlamak kolaydır. Bir Roma kralının kurduğu, adını adından aldığı il bile çok eski bir yerleşme yeridir. Bunu anlamak için uzun boylu araştırmalara girişmenin gereği yok, Kayseri, Edirne illeri birer örnektir.

Bir söylence ilidir, söylence varlığıdır Troya gerçekte. Bu söylence, Homeros'un şiir diliyle süsleyip püslediği bir öykü, Troya'ya yeni bir anlam kazandırmış, eski dönemlerini unutturmuştur. Kral Priamus'un acıları, yiğit oğlu Hektor'un tanrısal gücü, karısının eşsiz kadınlık erdemi, eşine bağlılığı, analık duygusu, Paris'le Helena'nın gönül oyunları, Akhilleus'un yiğitliği, tanrıların, tanrıçaların savaşa karışmaları, bir Akhalar'dan, bir Troyalılar'dan yana olmaları birer söylence ürünü olmaktan öteye geçemez. Burada insan duygularının, düşgücünün kanatlarıyla, göklerin sonsuzluğuna ne denli kolayca uçurulduğunu görüyoruz, duyuyoruz özümüzde. Yoksa, ünlü

ozan Homeros'un söyledikleri, duydukları arasında gerçeğin yeri sanıldığından da azdır. Troya'nın gerçeği kazılar sonucu çıkan buluntulardan, güzelliği, tadı da Homeros'un söylediklerindedir. Gerçekle düşün karışıp kaynaşması bize Troya'yı kazandırmıştır.

Troya'nın ünlü atı vardır, söylencelerin yaylımında otlamış, kaynaklarından içmiş, yemyeşil çayırlarında koşmuş bir attır o. Onun karnında Troya kırlarının, yaylımlarının dokununca cana can katan sulu, yeşil otlarından başka bir nesne yoktur. O at, öylesine iri, öylesine sevimsiz de değildir. Yeşil çayırların üstünde elma gözlerini parlatarak, çekiç başını kadırarak, kanatsız bir kuş gibi ovada süzülerek uçan güzelim bir attır. Söylencenin büyüklük tutkusu, evrende düşlediği biçimde görünme özlemi, öyle bir biçim vermiş o ata. O da söylencelerin kucağında Troya olayı gibi büyümüş, tanrılaşmış, özünden sıyrılmış, gerçeğinden uzaklaşmış. Gene de tadına doyulmaz bir öykü, bir düş ürünü olarak gelmiş yanımıza.

Bir gezin, görün Troya müzesini, o yörede bulunan uygarlık ürünlerini, kalıntılarını, buluntularını. Daha kolay anlarsınız Troya gerçeğini, öykünün yoğurduğuyla gerçeğin pişirdiğini. Eskiçağın keskin taş bıçaklarının, ok uçlarının yanında çıtkırıldım, incenin incesi, süslünün süslüsü bir testi, bir adak kabı, bir içki kabı, bir çömlek bulursunuz. Çizgiler dolanı dolanı sarar kabı, birbiriyle güzellik yarışına girmiş gibi koşarlar kabın yöresinde fırdolayı. Bir yerde donuktur toprak kap, bir yerde parlak, süslü, oyalı. Bir yerde yanyana yürür süsleme çizgileri, bir yerde sarmaş dolaş olur birbiriyle. Başka bir kabın üstünde boyanır, başka birindeyse olduğu gibi görünür, düzgün istemez, sürmeyi sevmez. Bütün bu ayrıntılar, ayrılıklar, Troya'da yerleşme dönemlerinin sanat anlayışını, başarı aşamasını, yaşama biçimini gösteren kanıtlardır. Çok yaklaşır, çok ilgilenir bakarsanız, bir Troya çömleğinin üzerinde, ondan en az beşbin yıl önce Orta Anadolu'da yapılmış bir toprak kaptan uçan sanat kuşunun çizgileşen kanat izlerini, gölgeleşen teleklerini görürsünüz. Bu uçuş yolu, bu uçuş çizgisi İ.Ö. 6000 yıllarının bütün Anadolu yüzeyini dolaşan uygarlık anlayışının izleridir.

O anlayışın uçurduğu kuşun tüneme yerleridir. Söylencelerin süslediği olayların arkasında yatan Troya gerçeğini görebilmek için konuya duygularla değil us ilkelerine dayanan eleştirici bir ölçekle yaklaşmak gerek.

Priamus ne denli tannsal bir varlık diye nitilenirse nitelensin, ne denli tannlarla, tannçalarla yakınlık kurarsa kursun bir Anadolu gerçeğidir, yaşanmış bir olayın söylencelerle süslenmiş, doğaüstü örtülerin arkasına saklanmış tarih varlığıdır. İ.Ö. 1200 yıllanna varan bir olayın sonucu olarak Troya savaşını yorumlamak, Homeros'un dizelerinde söylenenlerle yetinmek yeterli değildir. Troya'nın bir savaş alanı olması, değişik dönemlerde saldınlarla yıkılıp yeniden kurulması söylencelerin ışığında anlaşılamaz. Troya'nın yeri taşıdığı önem yüzünden savaşlara elverişlidir. Troya bir geçit yeridir Doğu ile Batı arasında, ilkçağda, eskiçağda.

Yazı denen aydınlatıcı araç konuşmaz Troya'da, bütün yetki toprak altından çıkan buluntuların, kalıntılann elindedir. Homeros'un şiirleştirdiği Troya tarihin değil ozanın, düşgücünün Troyası'dır. Troya savaşının kökeninde ne güzel Helena vardır ne de çapkın Paris. Yalnız egemenlik tutkusu, Anadolu'nun gelir kaynaklanndan yararlanma özlemi, daha varlıklı olma eğilimi vardır. Troya'yı anlamak için Homeros'u okumak, Homeros'u anlamak için Troya'yı gezmek, toprak altından çıkan buluntuları, eski uygarlık ürünlerini incelemek, onlarla Anadolu'nun başka yörelerinde bulunan eskiçağ varlıklannı karşılaştırmak gerekir.

Bugün sessizliğe gömülmüş bir kalıntılar, buluntular alanıdır Troya. Nice ozana, yazara konu olan olayların geçtiği yerlerde bugün düşgücü konuşur, düşgücü anlatır geçmişi. Bugünü değil geçmişi yaşar Troya'yı gören, tahta atın içinde bulur kendini, onunla girer gizlice surlardan içeri, sonra saldınr Troya yiğitlerine. Batı insanının doğuya duyduğu ilgiyle kanşık öfke saklıdır Troya duvarlarının tabanında, kat kat yerleşme yerlerinin topraklaşan kesimlerinde.

Troya'daki yerleşmelerle Orta ya da Doğu Anadolu'daki yerleşmeleri birbirinden ayn, birbiriyle ilgisiz, bağlantısız olarak

düşünme gerçeğe arka çevirmedir. Anadolu'da İ.Ö. 3000 yıllarına varmayan eski bir yerleşme yeri yoktur. Bunun günümüzden on bin yıl öncesine varanları da biliniyor. Troya bir deniz kıyısı olmasına karşılık, kazılardan çıkan buluntularla, denizle ilgisi olmayan yörelerden çıkan buluntular arasında büyük bir ayrılık yoktur. Bu da yerleşmelerin belli bir uygarlık düzeyinde, eş ortamda olmasından dolayıdır. Troya, Anadolu uygarlığı içinde, bir bütünü oluşturan öğelerden biridir.

URFA

12-14.9.1981

Küçük, düzenli, sevimli, pınl pırıl bir müzesi var Urfa'nın. Ancak sergilenen yapıtlar yörenin eskiliğiyle orantılı değil. Müzeyi tanıtacak en küçük bir belge, bir fotoğraf yok. Sergilenen yapıtlann çoğu ortaçağdan kalma. Kalkolitik, tunççağı dönemlerini ilgilendiren buluntulann konduğu altı gözlü iki dolap var. Ondan sonra Roma-İslam dönemi. Bu, bir yörenin eskiçağını, eski uygarlığını tanıyıp tanıtmaya yetmez.

Yerdeki büyük mozaikte görülen arslan, geyik, karaca betimleri de büyük bir başarı aşamasında değil. Avluda, gene ortaçağdan kalma, kırık sütun başlıklan, yontular, Hitit ya da Urartu ürünü olduğu pek kestirilemeyen (kınk olduğundan) eski bir kabartma. En önemli yapıt, iki yanında karşılıklı, arslan bulunan bir tanrı kabartması, o da kırık.

Urfa kalesi sanıldığı gibi eski değil, Ortaçağ ürünü, yontma taştan bir islam yapıtı. İki yüksek sütunundan birinin ortasında tersine çevrilmiş Grekçe yazılı bir taş. Sütun başlıkları Korent karışımı bir Roma ya da Selçuk yapıtı olsa gerek. Gene bu sütunun tabanına yakın yerde yalnız "malik'el" sözü okunabilen bir Arapça yazı. Kale gelişigüzel, dağınık, düzensiz bir biçimde yer yer onanlmış. Kalenin bulunduğu tepede, biraz ötede kale duvarları dışında, yüksek tepelerin oluşturduğu yerde eski bir manastır ya da kilise. O da yıkık, kimi hücreleri kayalara oyulmuş.

Kutsal olduğu söylenen balıkların bulunduğu bir havuz, yerlilerin "Ayn-i Züleyha", halkın genellikle "Anzelha" dedikleri. Bu havuzu kuşatan büyük, güzel bir bahçe varsa da toz toprak, pislik içinde. Park denen bu bahçenin içinde, gölün kıyısına dizilmiş kahveler, kebapçılar. Balıkların bulunduğu bu kutsal denen havuzun suları çamurdan kararmış, balıkların rengi bile seçilemiyor. Havuza sarkan salkımsöğütler çok güzel.

Parkın çevresinde dağınık, düzensiz, sokakları çok tozlu, bakımsız toprak evler. Arapça konuşan değişik kılıklı, şalvarlı erkekler, üstüste entariler giymiş kadınlar. Entarili erkekler de var. Kadınların kimi çarşaflı, yüzleri açık, davranışları, yürüyüşleri incelikten çok uzak.

Urfalılar da ekmek pişirmeyi bilmiyorlar. Ekmek denince ince, uzun, yarı çiğ pideyi anlıyorlar. Bizim ekmek dediğimize onlar "somun" diyorlar. Bütün yemekler et üzerine. Mutfakları varlıklı değil bu yüzden. Et-pide-biber üçlüsü mutfağın başlıca gereçleridir. Yalnız çayları güzel, bardakları büyük. Açılmış midye kabuğunu andıran iskemleler alçak. Mahalle kahvelerinde sandalye pek yok. Şalvarlı, entarili erkekler bu iskemlelerde oturuyorlar bütün gün boyu.

Urfa camileri, eski Emevi-Abbasi yapı geleneğini sürdürür niteliktedir. Selçuk biçemli yapıtlar, özgünlük taşıyan önemli kalıntılar çok az. Harran'da Selçuklular'dan kalma medreselerin de yalnız temelleriyle kimi yan duvarları duruyor. Ünlü Selçuklu sarayının kimi bölümleri biraz onarılmışsa da bakımsızlık gene egemenliğini sürüyor. Sarayın karşısındaki küçük mescidin Arapça konuşan imamı, sarayın duvarlarındaki Kur'an'dan alınma yazıları bile okuyamıyor. Demek imam efendinin okuyup yazması yok, kulaktan kapma, dinle ilgili bütün bildikleri. İnsan bu Selçuk yapılarının yıkıntıları arasında dolaşırken yere yıkılan, öteye beriye yuvarlanan işlemeli, oymalı, süslemeli taşlardan bile utanıyor. Nereye yönelseniz bir ayakyolu çıkar karşınıza. İşte dinine, geleneklerine çok bağlı olduklarını söyleyenlerin, Urfa'da, inançtan, geçmişten anladıkları budur, başkası değil.

Harran, en eski yerleşme yerlerinden biridir. Ortaçağda ise,

en yüksek aşamaya ulaşmış, islam ülkelerinde en büyük medreselerin kurulduğu yer olmuştur. Bugün, o görkemli döneminden kalan birkaç yıkıntı vardır. Bir de yüzyıllar boyunca değişmeyen, bir sivri külahı andıran toprak evleri kalmıştır. Medresenin, sarayın yakınında kurulan evlerin temellerinde ortaçağ duvar kalıntıları görülüyor açıkça.

Urfa yeniden kurulmakta, birbirini dikeylemesine kesen caddelerin sağında solunda dizilmiş büyük, düzgün, gösterişli birkaç katlı yapı Cumhuriyet döneminin ürünleri. Ancak bunlarda da yaratıcı bir yenilik aramak boşunadır. Bütün yük betonun omuzlarına, sırtına bindirilmiş. Van, Elazığ, Malatya, Sivas, Yozgat, Ağrı, Erzurum, Erzincan illerinde gördüğümüz gibi Urfa'da da iyiyle kötü, güzelle güzel olmayan, asfaltla toz toprak, beton evle toprak ev yanyana, içiçe.

Gezdiğimiz illerde gördüğümüz dağınıklık, ilkel uyumsuzluk, tutarsızlık Urfa'nın da çağdaş çizgisini gösteriyor açıkça. Eski bir medresede kurulan ilkokul kapatılmış, yerini Kur'an kursuna bırakmış. İşte bir dönemin uygarlıktan anladığı. Halk çağa sırtını dönmüş ilkel yaşamını sürdürüyor.

Urfa'da ağaç yetiştirme, orman sevgisi doğmamıştır. Malatya, Elazığ, Adıyaman çizgisi üzerinde görüldüğü gibi Urfa dolaylarında da üzüm, erik, kayısı, fıstık türünden satışa elverişli yemiş veren ağaçlar dışında orman oluşturabilecek ağaçlara önem verilmiyor. Doğal olarak yetişen ağaçlar bile kesilir. Nitekim Malatya, Adıyaman dolaylarında kendiliğinden yetişen meşeler bile budana budana hödükleşmiş, acındırıcı bir görünüme bürünmüştür. Oysa eskiçağdan kalan kimi kaya kabartmaları bu yörelerde büyük ormanların bulunduğunu, bu ormanlarda sürek avlarına çıkıldığını göstermektedir.

VAN

31.8.1981

Geceleyin girdik Van'a, kalacağımız yeri bir türlü bulamadık. Epey dolaştık arabalarımızla bilmediğimiz, kimimizin bilir geçindiği sokaklarda. Sonra bir yer bulduk yatacak. Ertesi günler müzeyi gezmek oldu işimiz.

Tarihöncesinden kalma yapıtlar arasında obsidyen taşından bıçaklar, başka ev gereçleri, kesici araçlar. Van yöresindeki yerleşmelerin eskiliğini az çok gösterir durumdadır. Bu bölgede en ileri yerleşmelerin Urartular döneminde olduğu ileri sürülürse de bu doğru değildir. Urartu döneminin ilk ürünleri öylesine gelişmiş, öylesine ileri bir sanat aşamasındadır ki daha eskilere giden bir geçmişleri olsa gerektir. Yoksa gökten düşer gibi düşmez yere bir uygarlık. Hurriler'in daha önceleri bu yörede yaşadığı biliniyor. Oysa gerçek onların da ötesinde bir yerleşmeyi gösteriyor.

Van müzesinde sergilenen buluntular arasında tunç kemerler epey ilginç. Üzeri tanrı, arslan, boğa kabartmalı tunç kemerlerde çok ileri bir sanat becerisi görülmektedir. Bu kemerlerde sekiz yapraklı, sekiz kollu, daire biçimli süsleme örgeleri önemlidir. Kimi süsleme örgeleri daire, kare, dikdörtgen içine alınmış durumdadır. Kimi kemerlerde de birbirini ortasından dikaçı yaparak kesen iki çizginin oluşturduğu bir süsleme görülür. Bu süslemede dört çizginin başında yarım küre biçiminde bir baş-

lık bulunur. Çift başlı kartal, yonca yaprağı, üstüste dizilen pegasoslar kemerlerde başlıca süsleme örgeleridir. Bu yapıtlarda Hurri-Hitit etkisini görmemek elde değildir.

Çocuk oyuncağı sanılan küçük odak kapları, dokuma işlerinde kullanılan ağırşak, ayraç, melik, iğ, ilme gibi araçlar Urartu sanatının aşamasını göstermeye yeter. Bunlardan kimi at koşumlarının süstakıları diye yorumlanmışsa da bu açıklama pek inandırıcı değildir.

Urartu sanatında hayat ağacı da geniş bir yer tutuyor. Bunu Hitit uygarlığında da görüyoruz, daha eski komşu uygarlıklarda da. Tanrı Teişeba'nın belindeki kılıç, boynuzları arasına bastığı boğa örgelerinden oluşan kabartma biçem bakımından yeni değildir. Burada tek değişiklik tanrı başlıklarında görülür. Hitit tanrılarının başlıkları sivri, uzun, Urartu tanrılarının başlıkları ise başa iyice geçmiş, üstü düzdür.

Toprak kaplarda Anadolu eskiçağının, özellikle Hitit-Hurri öncesi dönemlerin işçiliğini yansıtan bir nitelik vardır. Testilerde, taslarda, öteki toprak kaplarda görülen boyasız parlaklık bir Urartu buluşu değildir.

Bronz olduğu söylenen kimi kemerlerin, su içme kaplarının istenildiği gibi eğilip bükülüşü, kırılmayışı, yeğnikliği bakır oldukları izlenimini uyandırıyor.

Kimi çivi yazılı anıt taşlarının yazıları kazınmış, hristiyanlıkla ilgili mezartaşları olarak kullanılmış. İki yüzünde çivi yazısı bulunan anıt taşlarının yalnız bir yüzündekiler silinmekle yetinilmiş. Bu olay, uygarlık bakımından düşündürücüdür. Burada inançların birbirinden yararlanmaları, birbirinin ürünlerini kullanmalarında sakınca görmemeleri sözkonusudur.

Van müzesinin en ilginç varlıklarından biri de kilimlerdir. Özellikle kıyısında hayvan örgeleri bulunan kilimin işlenişi, oyası bu yöre sanatının tarihöncesi dönemden başlayan geleneği sürdürdüğünü kanıtlar. Kilimlerde üçgen biçimli süslemeler, kartalla yılanın savaşını gösteren örgeler, boya uyumu değişmeyen bir sanatın gelişim çizgisi üzerinde ilerler. Bu sanat inceliğini Van yöresinin halılarında, çoraplarında, toprak ya da

kök boyalı dokumalarında görmek kolaydır. Kimi kilimlerdeki çizgili örgelerin benzerlerini toprak kapların süslemelerinde de buluruz.

Bir Şeyh'in ayetlerle süslenmiş kanlı gömleği, yıldız falına bakmadan kullanılan örtü, ayetlerle süslenmiş Nakşbendi tarikatı takkesi bu yörede islam dininin hangi yönde yürüdüğünün kanıtıdır.

Tesbihler, kaplar, yüzükler, mühürler islam dininin egemenliği altında ortaya konan ürünlerdir. Bunlarda incelik, süsleme görülürse de uygarlık bakımından önemli bir gelişme bulunmaz.

Ok temrenleri, mızrak uçları eskiçağdan bu yana sürüp giden bir gelenek üzerindedir. Çavuşkale'de bulunan Urartu temrenlerinin özdeşini Selçuklu döneminden kalanlarda görürüz.

Süstakıları, yüzük, küpe, bilezik işçiliği Urartu sanatının gelişim aşamasını gösterme bakımından önemlidir. Bunu müzede sergilenen Urartu dönemi süstakılarından anlamak güç değildir. Süs iğneleri gerçekten becerilidir. Urartu insanı yaratıcı gücünü inançlarıyla yoğurarak ortaya koyarken bir yandan İran'ın, bir yandan Anadolu'nun etkisi altında kalmış, bu iki etkiden bir bütün ortaya koymayı başarmıştır. Urartu sanatı Anadolu uygarlığının Doğu illerimizdeki uzantısından başka bir özellik taşımaz. Bu uzantının etkilenme alanları değişik olabilir, ancak kaynak, başat öğe Anadolu toprağı kokuyor.

3.9.1981

Van kalesinin, temellerinden, çok eski bir yerleşme yeri olduğu anlaşılan duvarlarının Urartular'ca yapıldığı, Roma, Bizans, Selçuk, Osmanlılar'ca onarılıp kullanıldığı bilinmektedir. Kalede Urartu tapınağı, Selçuk mescidi kalıntıları duruyor. Oldukça geniş bir alanda, sarp kayaların üzerinde kurulan kalenin daha sonraları genişletildiği anlaşılıyor. Kalenin en ilginç yeri üç kaya mezarıdır. Güney ucunda bulunan kaya mezarının büyük girişinden sonra üç küçük mezar odası görülür. Bir kral mezarı olduğu söylenen bu mezarın ön yüzünde, kayaya oyul-

muş büyük bir yazıt vardır. Kaya mezarının büyük girişinde, gene kayaya oyulmuş on dolap karşılıklı durur ikişer ikişer. Mezarın girişinde, sağda solda bulunduğunu söylediğimiz yazı, kralın yaptığı işleri anlatan ünlü bir yazıttır. Mezara merdivenli, dar bir yolla girilir. Bu mezarın ötesinde, gene kalenin oturduğu kayanın doğuya bakan yüzünde, iki büyük kral mezarı daha vardır. Yapı, işleniş, biçim bakımından değişiklik görülmez.

Bu kaya mezarlarının önemi Likya-Frigya kaya mezarlarıyla olan bağlantı dolayısıyladır. Anadolu'da kaya mezarı yapmanın bir gelenek olduğu, geniş bir alanı kuşattığı anlaşılmaktadır. Bu mezar yapımında girişin büyük, yüksek tavanlı, dörtgen bir oda oluşu, üç küçük mezarın yanyana, ayrı odalarda oluştuğu bir değişiklikse de önemli bir yenilik değildir. Van kalesinde bulunan bu Urartu mezarları ilk bakışta birer ev niteliği taşırsa da öyle değildir besbelli. Ancak Roma döneminde bu tür mezarlardan kiminin ev olarak kullanıldığı, Bizans döneminde keşişlerin de bunlardan yararlandıkları biliniyor.

Mezarın az ötesinde, güneyde kayanın içinden geçen, tabanından çıkan soğuk suya ulaşan girişi dar, içi çok geniş, basamaklı bir kaya yolu vardır. Mezarın biraz ötesinde, yarım kalmış iki mezar daha vardır. Gene bu büyük kaya mezarının yüz metreye yakın uzağında dikdörtgen biçimli, üç metre yükseklikte, yontma taştan yapılmış, üzerinde üç yazıt bulunan bir kalıntı var.

Urartular'ın kayaları basamak basamak yontuşlarıyla Likya-Frigya merdivenleri arasında açık bir benzerlik görülüyor. Nitekim Van kalesinin çevresinde, Frigya sunaklarını andıran, basamaklı, üstü açık bölümler vardır. Kimi kadınlar, kızlar bu basamakların bulunduğu yerde, taşa oyulmuş dikdörtgen biçimli oluktan aşağı kayarlar, dileklerde bulunurlar. Bunun yakınında, gene Van kalesinin eteğinde, kayaya oyulmuş, yanyana iki boşluk görülür. Bir sunak izlenimini uyandıran bu iki boşluğa kızlar gelip evlenmek için dileklerde bulunurlar. Bütün bunların İ.Ö. 1000 yıllarından gene İ.Ö. VIII. yüzyıl başlarına değin gelen dönemlerin ürünleri olduğu söylenir. Gene burada, genç kadınların, kızların, gelinlerin dileklerde bulundukları bir türbe

ya da mescit görülüyor. Mescidin içinde bir yatır olduğu, bütün dilekleri yerine getirdiği söylenirse de, benim kapısında gördüğüm bir kadın, bir erkek iki kişi dileniyorlardı.

Bir de Vangölü yakınında Adilcevaz'a uğradık. Bir okulun bahçesinde, dağdan yuvarlandığı söylenen tapınak kalıntılan arasında çivi yazılı Urartu kabartmalan gerçekten görkemlidir. Çok becerili, başanlı ellerden çıktığı anlaşılan bu insan kabartmalan doğanın yıpratıcı eline bırakılmamalıydı. Nitekim az aşağıda, ırmağın içinde Hititler'e yaraşır başka bir yontu daha vardı. Yıkılıp gideceği günü bekliyordu. Okulun içinde, bahçesinde sergilenen iki büyük küp de görkemliydi. Şarap ya da ekin koymada kullanıldıklan besbelli o küplerin. Altlan kınlmış olduğundan ne işte kullanıldıklannı kesin söyleyemem.

Eski bir yerleşme yeri Çavuştepe. İ.Ö. 1000 yıllarından kalma Urartu tapınağı, yerleşme yerleri, üç büyük sarnıç. Tepenin az ötesindeki ikinci tepede bulunan tapınak ilkine oranla pek becerili değildir. İlk tapınağın taş işçiliği gerçekten övülmeye değer. Çavuştepe'nin üç yanı düzlüktür, koruması, savunulması kolay değildir. Tepenin yamacında, sırt boyunca uzayan iki büyük kale duvan kalıntısı vardır. Bunlar yerleşme yerinin korunması, savunulması içindi. Çavuştepe'de çıkan bütün kalıntılar Urartular'dan kalmadır. Bu kalenin ortaçağda da kullanıldığı söylenir.

5.9.1981

Şamram Suyu

Yüksek, kayalık bir dağ yamacının altından fışkıran, oldukça soğuk, içimi kolay, etkisi yumuşak, sindirime yarayışlı güzel bir su. Doyulmuyor tadına kolay kolay, içtikçe içesi geliyor insanın. Yamacın eteğinden fışkırdıktan sonra birdenbire bir çay oluveriyor. Boyuna yerden, topraktan, çakıllann arasından fışkırıyor su, kabarcıklardan besbelli böyle olduğu.

Kayaların dibinde, yirmi metreyi aşan bir çizgi üzerinde fışkıran su ovayı suladıktan sonra ulaşır Vangölü'ne. Urartu kralı

Menusa, bu suyu elli kilometrelik bir yolla Van kalesine değin götürmüş, bütün ovayı sulamış. Bir de söylence var bu suyla ilgili:

Kral Menua karısı Semiramis'i çok severmiş, ona vurgunmuş gönülden. İşte bu sevgi etkisiyle, karısının adına yapmış bu ünlü su yolunu. İmdi "Şamram" sözü de bu "Semiramis" adından bozmaymış. Menua yaptırdığı su yolunun geçtiği yerde, bir kayaya bu yolu bozanı, yıkanı, yolu ben yaptırdım diyeni kargışlayan bir de yazıt oydurmuş. Yazıtı gördük, çalmak için kırmışlar, yazıldığı kayayı yarmışlar. Bakalım Menua'nın kargışı yerini bulur, o yazıtı kıran el de kırılır mı?

Şamram suyuna bizi götüren, yöreyi bize tanıtan, sevgili, açık yürekli Muhiddin Toprak bize bir de dörtlük söyledi Şamram'la ilgili. Bir halk türküsüymüş, söylenirmiş yörede:

Edremit Van'a bahar
İçinden Şamram ahar
Eyle bir yar sevmüşem
Her gelen ona bahar.

Gerçekten bir şiirdir Şamram suyu dağın eteğine yazılmış doğanın elleriyle bilinmeyen bir çağda. Peynir, üzüm, ekmek yedik Şamram suyunun kaynağında. Çayın kıyısında sığırlar, atlar, koyunlar vardı, otluyordu, içiyorlardı. Kıvrıla kıvrıla akıyor Şamram suyu ovadan göle doğru.

6.9.1981

Yedisalkım Köyü

Köyün yakınında, doğanın bütün görkemliliğini gösteren engin, yalçın kayalarla kuşatılmış, aşağıdan yukarı doğru uzayan bir oylum Sağlı sollu kayalar, kayalarda resimler bulunan iki mağara. Çıktım kayanın ölüm korkusu veren dik yamacından, kayalara tırmana tırmana, mağaraya. Duvarda, tavanda resimler.

Tatlı söyleyişli, şiir dilli köylü, Abdullah. Konuşması, yakınlığı, güleryüzlülüğü, kayalara tırmanışı görülmeye, anlatılmaya değer. Bir de hayvanlardan sayım vergisi almak için

köye gelen jandarmaları dağdan dağa, yayladan yaylaya sürüsüyle kaçarak oyalayışı. Tatlı insanlar Yedisalkım köylüleri, az önce Zernek köyünde gördüğümüz katılığı, kuşkuyu, tarih yapıtları konusunda yalanı onlarda görmedik. Köyün soğuk, içimi tatlı, kayadan fışkıran suyundan içtik doya doya...

6.9.1981

Zernek Köyü

Atatürk devrimlerine başkaldırmış bir topluluğu yöneten ağanın köyü. Çerkeş Ağa diyorlar adına, önce Türkiye'den Suriye'ye kaçmış, sonra 1949'da dönmüş. Köyün imamı camiin kapısındaki, mezartaşlarındaki yazıları bile okuyamıyor. Ortaçağdan kaldığı, yedi yüz yıllık olduğu söylenen bir yapı var kayanın üstünde, içinde bir de tekke kurmuşlar, yamalar, kirli yataklar, pislikten boyası seçilemeyen örtüler. Okudum mezartaşlarını, en eskisi yüz seksen yıllık. Ağa'nın atalarıymış bunlar, yıllarını söylemedim okuyunca, Ağa övünmeye başladı ölülerle. Yedi yüz yıllık konağın 180 yıllık olduğu böylece çıktı ortaya. Bir soygun yeri, vurgun yeri olduğu bugün bile belli.

7.9.1981

Tiriştin Yaylası

Alabildiğine dik yollarla, birbirine eklenen tepelerle, yamaçlarla gidilen, geçilen bir yayla. Küçük ovadır bu yayla, toprağı sulak mı sulak, kimi yeri bataklık, kıyıları kayalarla çevrili. Kayalar soğuğun, sıcağın etkisiyle çok kolay dağılıyor, dökülüyor. Ovaya yuvarlanmış, sonra köylülerce akarsuyun boyunca dizilmiş büyük taşlarda çizgilerden oluşan hayvan resimleri. Kimi keçi, kimi geyiğe benziyor. Yaylanın çok eski bir yerleşme yeri olduğunu söyleyebilmek için uzun boylu kazılara girişmek, toprağın altından ilk yerleşme dönemlerinden kalmış buluntuları ortaya çıkarmak gerek. Resimlerin bulunduğu taşlar,

soğuğun-sıcağın etkisi karşısında öyle birkaç bin yıl dayanabilecek nitelikte değil. Gene de bilginlerin işlerine karışmak, karşıt yargıda bulunmak bize düşmemiş. Benim anladığım bu yayla yerleşme yeri değil bugünkü görünüşüyle. İnsanın içini açıyor, suyuna doyulmuyor bu yaylanın. Bir de yaylaya giden yolda içtiğimiz cana can katan "Romatizma suyu" dedikleri su yok mu güç veriyor insana birkaç yudumu bile.

Meherkapı

Toprakkale'nin yakınında Meherkapı, büyük kayaya çivi yazılarıyla yazılmış bir anıt. Anıta, kayaların oyulmasıyla yapılmış merdivenli yolla çıkılıyor. Anıtın çevresinde adak yerleri, anıtta Urartu tanrılarının adları. Yazılar yer yer bozulmuş, kırılmış. Kimi yeri okunmaz durumda, kimi yeri sağlam. Tepenin doruğunda ünlü Toprakkale, eski bir yerleşme yeri. Yasak bölge içine alındığından gezdirilmiyor. Toprakkale'yi İ.Ö. 733-714 yılları arasında yönetimin başında bulunan kral Rusa'nın yaptırdığı biliniyor. Urartu dilinde "Rusa ili" anlamında "Rusahinili" denirdi buraya. Tanrı Haldi'nin ünlü tapınağı buradadır. Kalede, ayrıca merdivenli sarnıç, 14 şarap küpü, kalkanlar bulunmuş, taşınır buluntular Ankara Arkeoloji Müzesi'ndedir. Kaleyi İ.Ö. VII. ile VI. yüzyıl arasında İskitler'in ya da Medler'in yıktıkları söylenir.

8.9.1981

Aktamar

Artık ayrılıyoruz Van'dan, şöyle bir uğrayıp geçelim gölün içindeki adacığın üstünde kurulan ünlü kiliseye. Ortaçağın Van dolaylarında bulunan bu en ünlü, görkemli yapısına. Aktamar kilisesinde Urartu taş işçiliğinden tutun da Orta Anadolu bitki örgeleriyle donatılan kabartmalara, söylencelere değin ne varsa görürsünüz. Hristiyan dini, sanatı bu yapıda bütün Anadolu inançlarını katıp karıştırmış, yoğurmuş, karışımdan oluşan bir

bütüne ulaştırmış. Arslanlı, üzümlü, tanrılı, tanrıçalı, ağaçlı, bitkili, çizgili örgeleri, şu Anadolu eskiçağından kalan kabartmalarda görülen inanç varlıklarını, sanat ürünlerini Aktamar'da elinizle koymuş gibi bulursunuz.

Daha önce Aktamar'la ilgili bir öykü dinlemiştim Muhiddin Toprak Bey'den: "Tamara adlı bir kral kızı varmış, bu adadaki sarayda otururmuş. Geceleri bir mum yakar, denizin kıyısına koyar, karşıdan yüzüp gelen sevgilisini beklermiş. Dedikoducular durumu krala bildirmişler, kral da adamlarını gönderip kızının yaktığı mumu söndürtmüş. Bunun üzerine gölden yüzüp gelirken yolunu şaşıran genç boğumuş. Ölürken de 'ah Tamara' demiş, sulara gömülüp gitmiş. İşte Aktamar adı bundan kalmışmış."

Ben de bu güzel öykünün duygusal etkisiyle dolaştım Aktamar'ı...

Bu öykü ile, Çanakkale Boğazı'ndan geçtiği söylenen Hero ile Leandr" arasındaki bağlantı ne güzel.

VARTO

Eylül 1963

Anacığımın öldüğü günlerdi, avunmam, biraz açılmam için götürdü beni dayımın oğlu, Ahmet Hilmi Eyuboğlu, Varto'ya. Bir yandan derin acılarım, bir yandan bozuk, toz toprak içinde, bakımsız yolların verdiği sıkıntı, bir yandan bindiğimiz arabanın dökülmüşlüğü. Yollar, tozlu topraklı, eğri büğrü, inişli çıkışlı, çukurlu tümsekli yollar. Hınıs'ta toz bulutları karşıladı bizi. Önümüzden giden arabanın kaldırdığı tozlar boşlukta yoğun bir kat oluşturmaş, Hınıs'ın toprak damlı, bakımsız evlerini bile birkaç adım uzaktan görme olanağı yoktu. Şimdi ne durumda bilmiyorum.

Eski bir yerleşme yeri Varto, Urartular çağında da bilinen, oturulan bir yerdi. Çevresinde sarp kayalar, yamaçlar, tepeler. Tepelerin üzerlerinde basamaklı yaylalar, birinden ötekine geçiliyor. Çok mu çok uzakta Bingöl dağları. Genişçe bir ovası var Varto'nun. Sulak, kimi yerine basınca oynayan, yavaş yavaş batıp çıkan bir yer. Soğuk sular akıyor Varto'nun içinden, oturduğumuz kahvenin avlusunda bile sular akıp gidiyor evlek evlek. Yerden sular çıkıyor, kıvrıla kıvrıla akıyor, suların yanında oturan insanların yüzlerinden de toz toprak, yıllanmış kir birikintileri akıyor. Yamaçlarda toprak damlı evler, taş işçiliği, sağlam duvar örgülü ev yapımı bilinmiyor sanırsınız. Oysa taş çok, toprak harç yapmaya elverişli.

Epeyce dolaştım Varto yaylalarında, dağlarında. Birdenbire kayalar çıkıyor yayla düzlerinde, uçları mızrak ucu gibi sivri, keskin, yüksek kayalar. Kimi yerlerde birkaç aileyi barındıracak büyüklükte mağaralar. Doğa çok katı davranmış Varto'ya karşı. Yazın sıcağında bile, güneş batınca bumbuz kesilirmiş dağların etekleri, yaylalar. Öyle söylüyordu yerliler, yaşlılar. Varto insanı doğayla başbaşa, doğaya uymuş yaşıyor, uygarlıktan beklediği, umduğu yok sanırsın. Buz gibi, içimi güzel, kolay sular birdenbire fışkırıyor dağın eteklerinden. Koyun, sığır, ot, buğday bol Varto'da. Giyim kuşam denince şalvar, entari, başa birkaç kez dolanan bir atkı, koyun yününden örülmüş kalın dokumadan dikme üstlükler, kalın, oyalı yün çoraplar, kilimler, cecimler güzel. Bu güzellikle bağdaşmayan bir gerikalmışlık, kendi kendine yabancılaşma.

Hınıs'ta gördüğüm toz toprak Varto'da az nedense. Evler kayalık yamaca yaslanmış, düzlük ot biçmeye ayrılmış da ondan. Ancak insanlar yerde toz bırakmıyor, Hınıs'takiler gibi, yüzlerinde topluyorlar. Güçlü, yıkıcı depremler birkaç yılda bir uğruyormuş Varto'ya, toprağın altını üstüne getirirken gelecek çağların arkeologlarına konu olsun diye kimi insanları, evleri, hayvanları bile alıp götürüyor derinlere, öyle saklıyor gelecekteki ilgili yurttaşlarımıza. Varto'nun yöresindeki köyler ilçeye çok uzak. Birkaç ev aralıklı olarak bir yamaçta toplanmış, köy demişler adına.

Sonraları, Erzurum'da açılan müze (1968) dolayısıyla Varto yöresindeki höyüklerden çıkan, tarihöncesi dönemlerden kalma, buluntular toplanmış, sergilenmiştir. Bu buluntular arasında toprak kaplar, değişik araçlar, gereçler Varto, Karaz, Pulur yörelerindeki yerleşmelerin ne denli eski olduğunu gösteren kanıtlar. Bu buluntuları daha sonra gittiğim Erzurum Müzesi'nde görmüştüm. Bu buluntular, yörenin bütün geçmişini aydınlığa çıkarmak için yeterli değildir kanısındayız.

Yanartaş

Kayaların yarıklarından fışkıran doğal gaz yanıyor sürekli, yer yer yamaç boyunca. Eğik bir kayanın yüzeyinden oluşan bir yamaç bu. Çevrede birbirine bakan, sesleri yansıtan yüksek tepeler denizi görüyor alabildiğine. Tepelere yaslanan yamaçlarda seyrek çamlar kaya yarıklarından fışkıran birer yeşil buğu gibi güneşe karşı. Kimi ayakta kurumuş, kimi yere yıkılmış, sürüklenmiş çıralı, dalsız, ölü çamlar.

Yanartaş ateşle biçimlenen, kutsallaşan bir yerdir. Günümüze uzayan yalımların kaynağı, başlangıç dönemi pek bilinmiyor. Bilinen tek olay bütün Doğu dinlerinde ateşin kutsallığıdır. Ocak kutsaldır, tanrısaldır. İran dininde Zerdüşt, Anadolu dinlerinde Hefaistos, Pahhur, Haşhaş birer ocak tanrısıdır. İlkçağın çok ötelerinden, eskiçağın derinliklerinden gelir ocağın kutsallığı. Bu nedenle Yanartaş'ın kutsallığını onunla başlatmak, onun varlığında aramak doğru bir yaklaşım değildir konuya. Ocak kutsal olduğundan Yanartaş da kutsallık kazanmıştır besbelli. Ben de bu kutsallığın etkisiyle yakındaki tepeden çıralı bir kütük getirip koydum yalımlardan birinin üstüne, çorbada tuzam olsun dedim.

Yanartaş'ın yanında bazilika düzeninde bir manastır var. İlk biçimin sonradan yapılan eklemelerle bozulduğu belli. Manastır Bizans döneminden kalma, ancak temelinde, yöresinde bulunan taşlardan Roma ile daha önceki dönemlerde de burada bir tapınma yerinin bulunduğu anlaşılıyor. Bu yörelerin İ.Ö. 3000 yıllarını aşan bir geçmişi olduğu biliniyor artık. Bu nedenle, bu yörelerde, uygarlığı İ.Ö. 1000 dolaylarından başlatma çabası sonuç vermez sanırız.

Ocağın kutsallığı ne Roma'nın, ne de onun kaynaklandığı ilkçağ Yunan düşüncesinin bir buluşudur. Batı insanı güneşten başka ateş bilmezken Anadolu'da bacalar tütüyordu. Likya'nın bu yöreleri, belli sürelerde, egemenliği altına aldığı gerçektir. Pamfilya tarihi boyunca tek yönetimle kalmamıştır.

Yanartaş'ın başka bir özelliği var. Onu tarih alanında ilginç kılan da odur. İlkçağ denizcilerine yol göstermiş Yanartaş. Denizciler ona bakarak davranırlarmış. Üstelik Yunanistan'da düzenlenen Olimpiyat Oyunları'nda yarışçıların taşıdığı ateşin buradan götürüldüğü söylenir. Söylencelerde birer gerçeğin bulunduğu tartışma götürmez. En tutarsız halk uydurması bile yaşanmış bir olaydan, görülmüş bir kaynaktan beslenir. Geçen yıllar, bu olayı, yeni boyalarla süsleyerek tanınmaz duruma getirir. İyi bir araştırıcının görevi bu boyanın altında yatan gerçeği bulup çıkarmaktır. Yanartaş da böyle bir araştırıcı bekleye bekleye yüreğinin yağını yakıp bitirmektedir.

10X.1981

Yavı Köyü

Kaya mezarlarının çokluğuyla ilgi çeken bir yerleşme yöresi. Kaya mezarlarında alışılan biçimin dışına çıkan, başka özellikler gösteren değişiklikler var. Kimi mezarların, özellikle çevrenin en büyük mezarı olan mezarın, girişinde küçük bir alan var. Avlu biçiminde, düzgün, dikdörtgen tabanlı bir alan. Girişin ortasında, önde, Dor-İon karışımı başlıklı, oluklu sütun. Mezar yazıtında Grek yazılarının çokluğu ilgi çekiyor. Lik yazıları odukça az.

Bu durum bize, mezarların sonradan gelenlerce de kullanıldığını, yeni mezar yapım işlerine pek girişilmediğini gösteriyor.

Kaya mezarının üstünde, kapaklı lahit mezar. Mezarların üstüste yapıldığı kayanın yüksekliği sekiz-on metre arası. Bütün kaya kat kat oyulup katlı mezarlar yapılmış. Mezarlardan büyüğünün üstüne bir taht gibi lahit mezar oturtulmuş. Yalnız lahitin kapağı ayrı bir taştan yapılıp üstüne konmuş. Taşın türü değişik değil. Kayanın önyüzünde sağlı-sollu iki kabartma. Soldaki bir kadın, elinde bir nesne tutar gibidir. Yanında ikinci bir kişi. Sağda oturan bir erkek, yanında ayakta duran birisi. Erkeğin oturduğu bir koltuk.

Kaya mezarlarında, kapı yanlarında, içerde, mezara giriş yerinde, mezar yolunda, kayaya oyulmuş küçük adak yerleri. Birer zar biçiminde olan bu adak yerlerinin bütün boyutları birbirine eşit.

Mezarların bulunduğu çalılı, dikenli yamaç oldukça dik, aşağıda biraz genişçe bir ova, köy uzakta. Birkaç mezar koyun, keçi ağılı olarak kullanılmış, kimi de ev görevini yerine getirmiş sanılır. Mezarların çokluğuna, biçimine bakılırsa Likya çağında buraları kalabalık bir yerleşme yeriydi. Ova ekilip biçiliyor, yamaçlarda zeytin yetiştiriliyordu. Şimdi eski gelişmiş durumdan birer iz olarak yalnız mezarlar kalmış. Bütün mezar yörelerinde olduğu gibi, burada da, mezarlar kırılarak, kiminin önyüzleri, kiminin yanları parçalanarak açılmış, soyulmuş. Mezar soygunlarının Roma-Bizans dönemlerinde sürdürüldüğünü tarihten öğreniyoruz.

Yavı köyünün iç açıcı bir yanı, bir görünümü yok. Adının yavı (düşman) olması da insanı düşündürüyor. Neyin, kimin düşmanı? İnsanları da pek yakın, sokulgan değil, bize şöyle uzaktan, yadsıyıcı gözlerle bakıyorlar.

Eylül 1981

Zincirli

Hitit uygarlığının en başarılı, en görkemli ürünlerinin ortaya konduğu yörelerden biri Zincirli. Hititöncesinden kalma, eski bir yerleşme yeri. Ev kalıntıları, duvar kalıntıları, görkemli. becerili kaya kabartmaları, toprak kaplar, sunuş kapları, adak kapları gibi insan yaşamının içine giren gereçler, nesneler vardı burada. Kazılardan sonra Ankara müzesine kaldırılmış, sergilenmiş. Şimdi, başka yerlerde görüldüğü gibi, yer yer eşilmiş toprak yığınları, öteye beriye atılmış, eski duvar taşları.

Sam'al da denen Zincirli Hitit İmparatorluğu'nun son dönemini içeren, İ.Ö. X. yüzyıl ile VII. yüzyıl dolaylarını kapsayan bir yerleşme, daha doğrusu uygarlık yeridir. Yerleşmelerin daha eski çağlara gitmesi doğaldır. Zincirli-

Kargamış-Karatepe üçlüsü uygarlık bakımından eşdüzeydedir. Hititler'in son dönemlerini içeren bu üçlü uygarlık bakımından eşdüzeydedir. Hititler'in son dönemlerini içeren bu üçlü bütünden kalan kabartmalarda geyikten kanatlı arslana değin birçok hayvan örgesi bulabildiğimiz gibi tanrı, kral, savaşçı, oyuncu, çalgıcı, örücü, tanrıça bg. değişik varlıkları yansıtan, ayrı ayrı beceri aşamaları gösteren ürünler de karşımıza çıkar. Bunlar incelendiğinde insanı şaşırtan bir durum çıkar ortaya. Bugün yıkılmış, toprak tümseklerinden başka bir nesne kalmayan bu yörede yaşamış insanların başarıları neden kesildi? Bakıyorsunuz Zincirli yöresinde yaşayan yurttaşlarımız tarih şöyle dursun evlerinin yolunu bulabilecek durumda da değiller. Kazı yerine gittiğimizde, büyükler uzaktan ağızlarını açıp kuşkulu kuşkulu baktılar bize, çocuklar şöyle bir sokulur gibi oldular. Biri yanımıza yaklaşıp "gâvurların evini mi arıyorsunuz?" dedi. Eski ev kalıntılarına böyle diyorlar orada. Oysa müslüman evi olduğu söylenenlerin duvarlarında, o "gâvur evleri"nden alınmış nice taşlar gördük. Tavuklar insanlardan daha yakındı burada bize.

Zincirli'de Hitit sanatının yeni bir döneme girdiği, yeni bir aşamaya ulaştığı söylenemez. Boğazköy'den, Alacahöyük'ten başlayan gelişim çizgisi kendini sürdürür burada. Tek özellik işçilikte biraz daha inceliğin, biçeme kaçmanın belirginliğidir. Kabartması yapılan varlıkların gövde ayrıntılarına gidildiği, eski yoğun güç taşkınlığından inceliğe yönelindiği görülür. Zincirli yöresinin, kazı yerinin tarihini bilmeyen, orada ilgiye değer bir nesne bulamaz, göremez. Daha doğrusu müzelerde sergilenen yapıtların bu yörede bulunduğuna inanmaz. Nitekim biz de kolay kolay inanamadık desem gerçeğe aykırı düşmez. Bir de, bugün, orada yaşayan yurttaşlarımızı görünce insan büsbütün şaşırıyor. Şu eski, büyük uygarlığı yaratanların yaşadıkları topraklar üzerinde yaşayanlarda esinlenme, etkilenme duygusu diye bir nesne yok mu? diyor kendi kendine. İnançlar değişince, eski uygarlıklardan uzaklaşma hızı da artıyor. İnançla bağdaşmayan kişinin gözüne de girse onu kolayca yok sayabiliyor. İşte eski yurttaşlarımızın bize bıraktıkları uygarlık ürünleri karşısında,

bugünkü yurttaşlarımızın ilgisizliği, vurdumduymazlığı bu inanç etkilerinden kaynaklanıyor. Ancak, eski ürün çıkar sağlayacak nitelikteyse, onun "gâvur işi" olması önemli değil, ilgiye değer. Demek bir yerde kazanç, inancı kıyıya itiyor, etkisiz bırakabiliyor.

ZONGULDAK

İlkin 1944'te gitmiştim Zonguldak'a. Kömür ocaklarını ilin tek caddesine bağlayan, işçilerin işe gidip gelmelerine yarayan bir il-içi demiryolu vardı. Kömür işçilerinin yüzleri kömür tozundan kapkara kesilmiş, ilin tek caddesi kömür tozlarıyla kara bir örtüye bürünmüştü. Sonraki yıllarda epeyce gelişmiş Zonguldak. Bizim yörelerde, Trabzon dolaylarında, Maçka köylerinde iyi bir adı yoktu Zonguldak'ın. Kömür ocaklarında çalışmaya gidenlerin kimi göçük altında kalır, ölüsü bile güç bulunur kimi verem olup dönerdi. Nice yakınıma böyle oldu, verem, çocuklarına, torunlarına bile geçti. Zonguldak, Ayancık adlarıyla verem yanyana söylenirdi türkülerimizde yıllarca. Şimdi epey değişmiş durum.

Eski, önemli bir yerleşme yeri değil Zonguldak. Amasra (Amastris), Ereğli (Herakleia) öne geçmişti. Yalnız Filyos çayının kıyısında olması nedeniyle anılırdı adı, anılması gerekince. Epey açıkta demirlerdi gemi. Bir de deniz dalgalı olunca dörtnala giden atlar gibi iner çıkardı dalgaların üstünde motorlar, kayıklar. Bir korku alırdı bizi batacağız diye. Nice tuzlu su dökülürdü üstümüze. Trabzon'da da öyleydi. Dalgalı denizde gemiye gitmek dalgaların sırtında dörtnala koşmaktı.

Çoğu göçmendi Zonguldak halkının, Anadolu'nun başka yerlerinden ekmeğini kazanmak için ölümü, göçük altında kalmayı, veremi göze alan işçilerdi. Maçka'da kimi delikanlılar analarına kızınca "Zonguldak'a gideceğim" derlerdi. Yüreği doğranırdı

analaların, ağlarlardı. Bizim köyde, yaylada böyle nice ağlayan, oğlunun dediğini yapıp yapmayacağı konusunda içi sızlayan analar bilirim. Zonguldak "kara inci", "ak inci" derken canından etmiş, sağlığından etmiş nice genci. Bundan olacak benim de ürperirdi içim Zonguldak denince. Sonra değişmiş bu durum, görülesi bir yer olmuş şimdi Zonguldak. Artık gemiler uzakta demirlemiyorlar boyuna, dalgaların sırtında at koşturma günleri geçti.

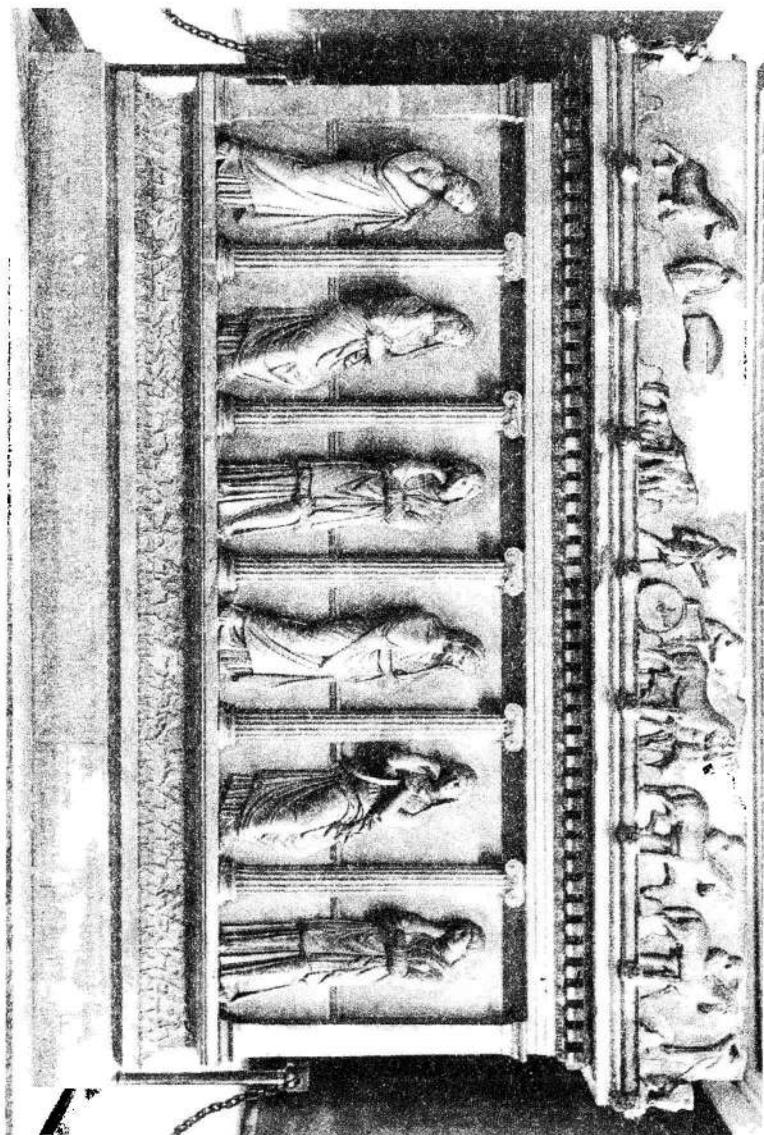
Çocukluğumda kömür sobalarının üstünde de "Zonguldak" yazardı gibi geliyor bana. O yazıları okudukça bir uçurum, bir ölüm geçidi sanırdım bu ilimizi. Evleri yamaçlara yaslanmıştı. Arkasında pek yüksek olmayan tepeler yeşildi. Kara kömür, mavi deniz, yeşil orman, işte bu üç doğal varlık yansıtırdı Zonguldak'ı. Şimdi de öyledir ya. Bilmem günün birinde deniz, toprağın altında açılmış, boşalmış kömür yataklarını sızıp doldurur mu?

Gelişigüzel dizilmiş, düzensiz, yüksek beton yapılar almış eski Zonguldak evlerinin yerini. İşçiler çoğalmış, kimileri de epeyce varlıklı olmuş besbelli. Eski ağaç evler, ağaç dolmalı duvarlar, tahtaları işlemeli, süslemeli küçük evler pek yok artık. Nereye baksan betonun egemenliği, yerli sanatın, ev yapımının canına okumuş, benden başkası yalan diyor.

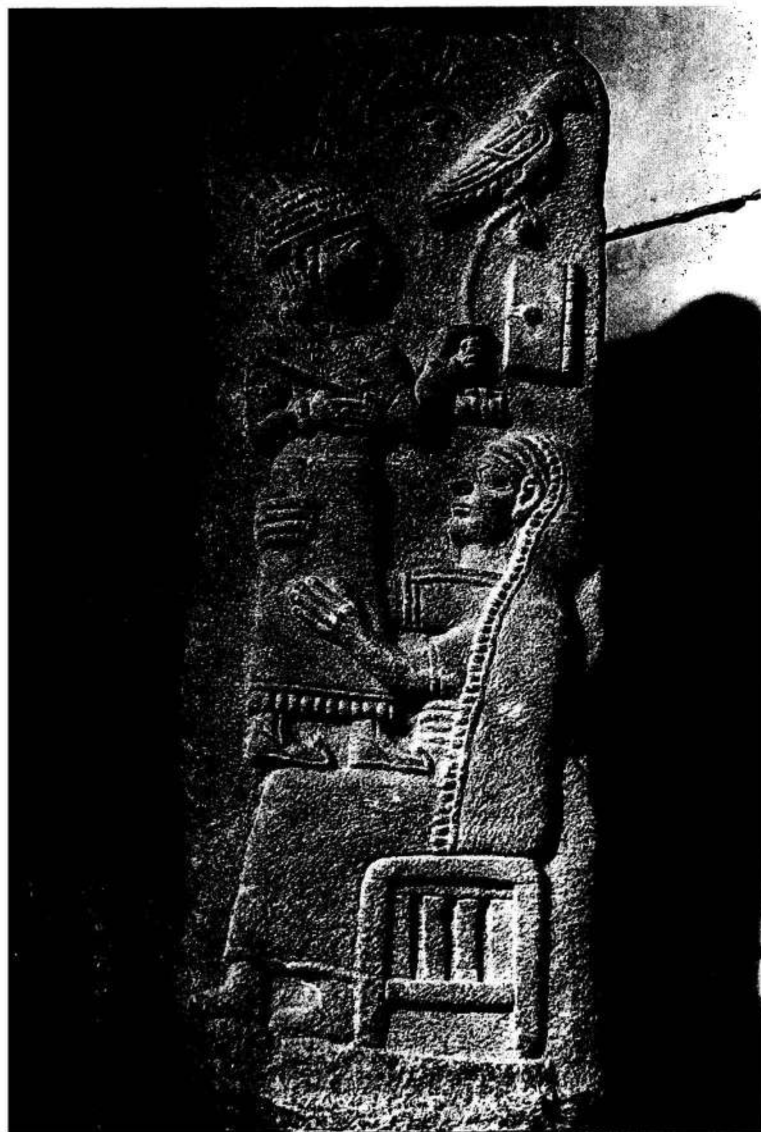

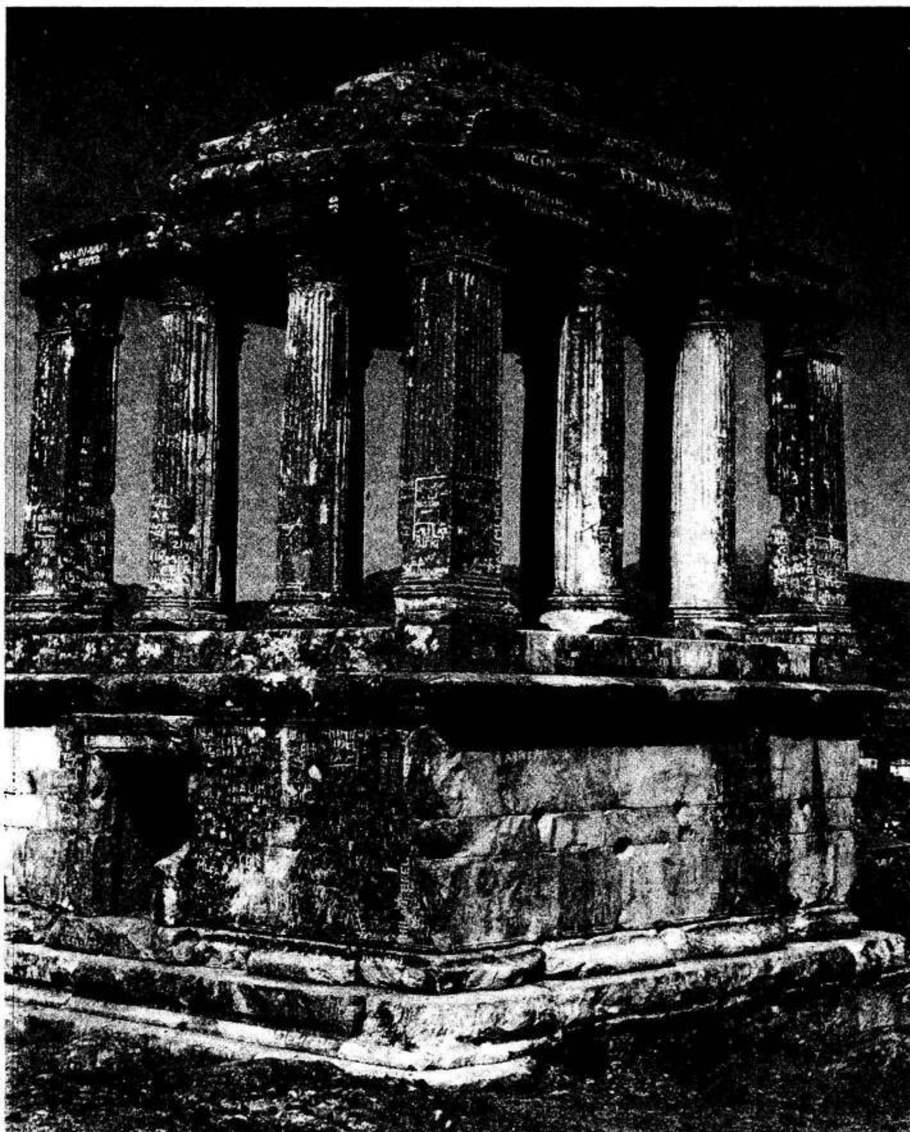

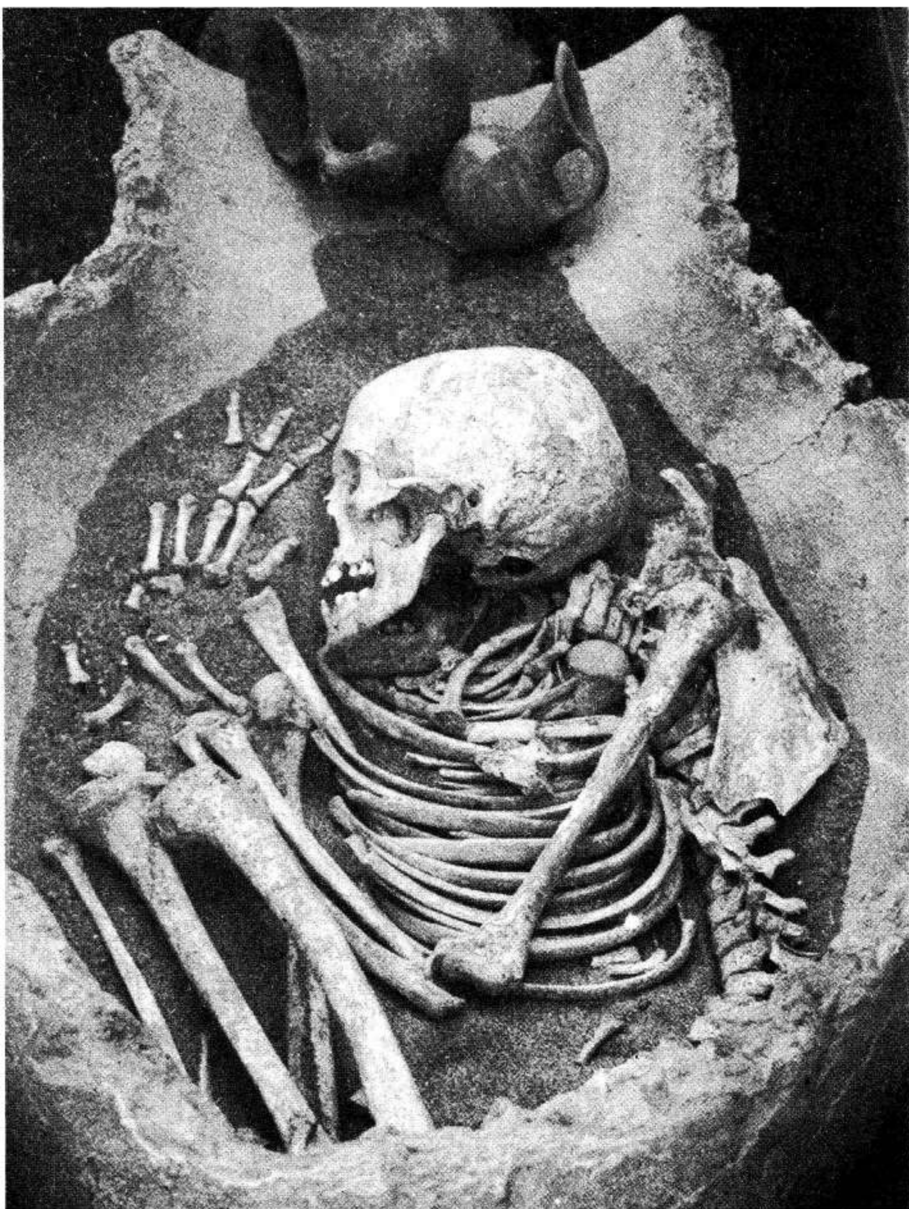

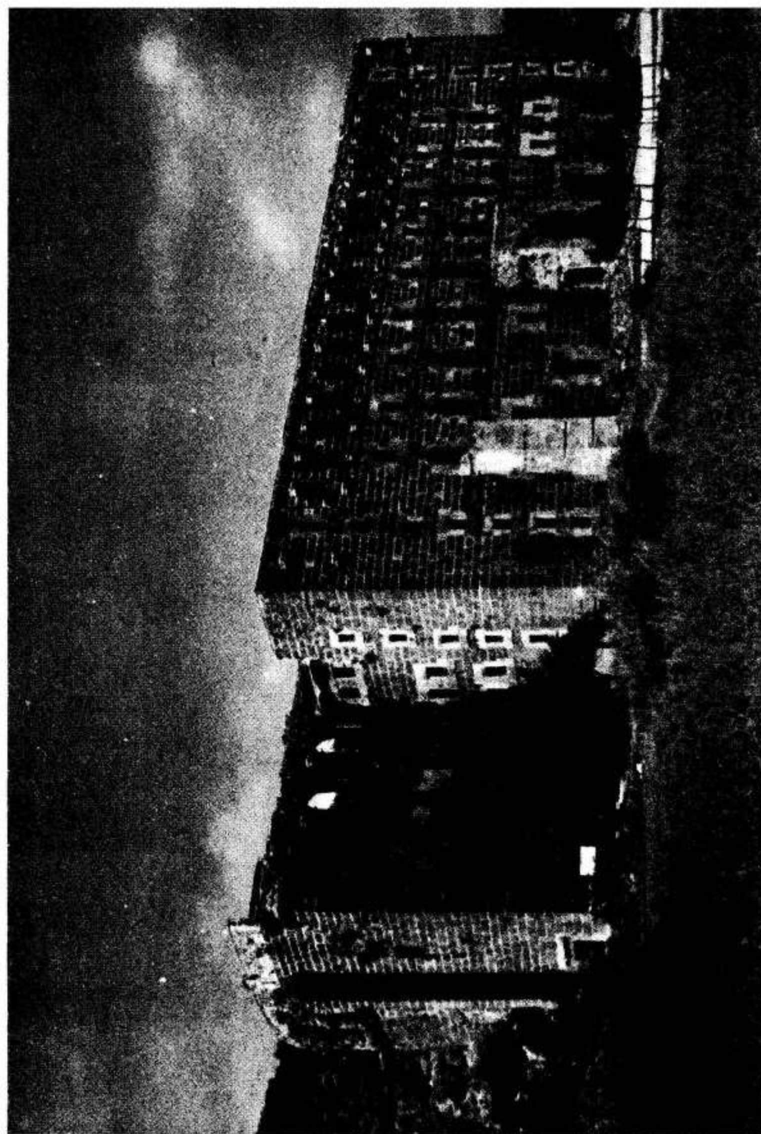

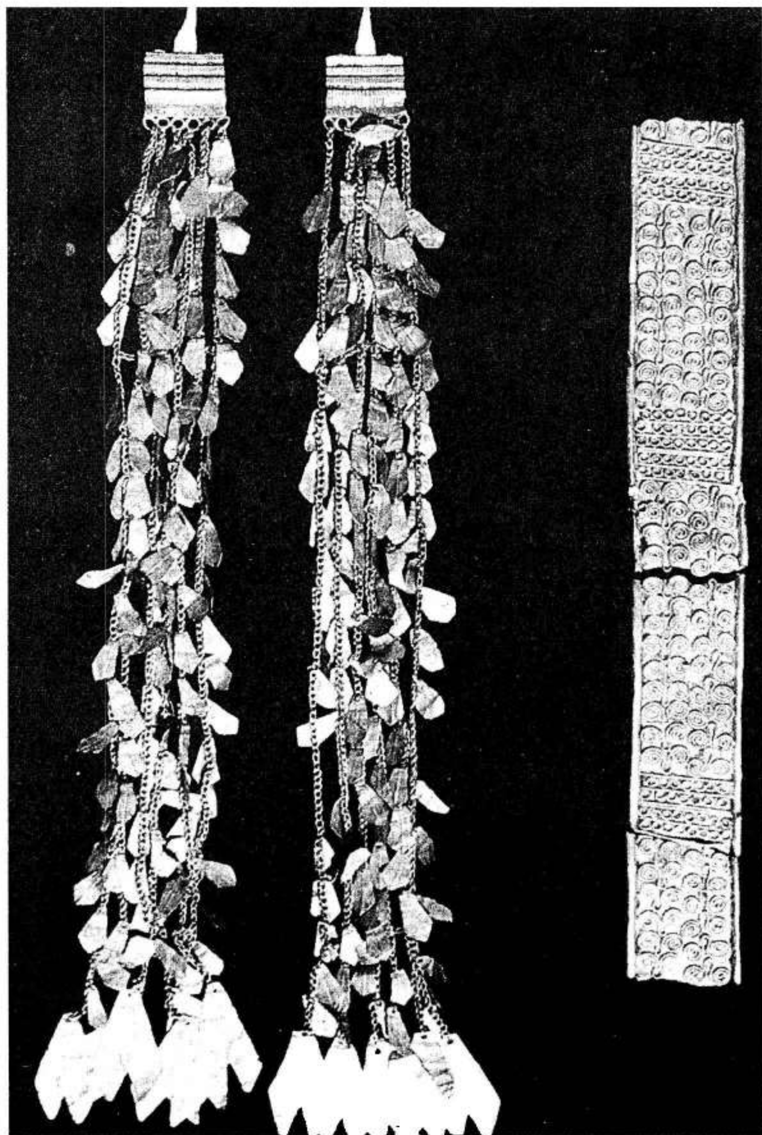

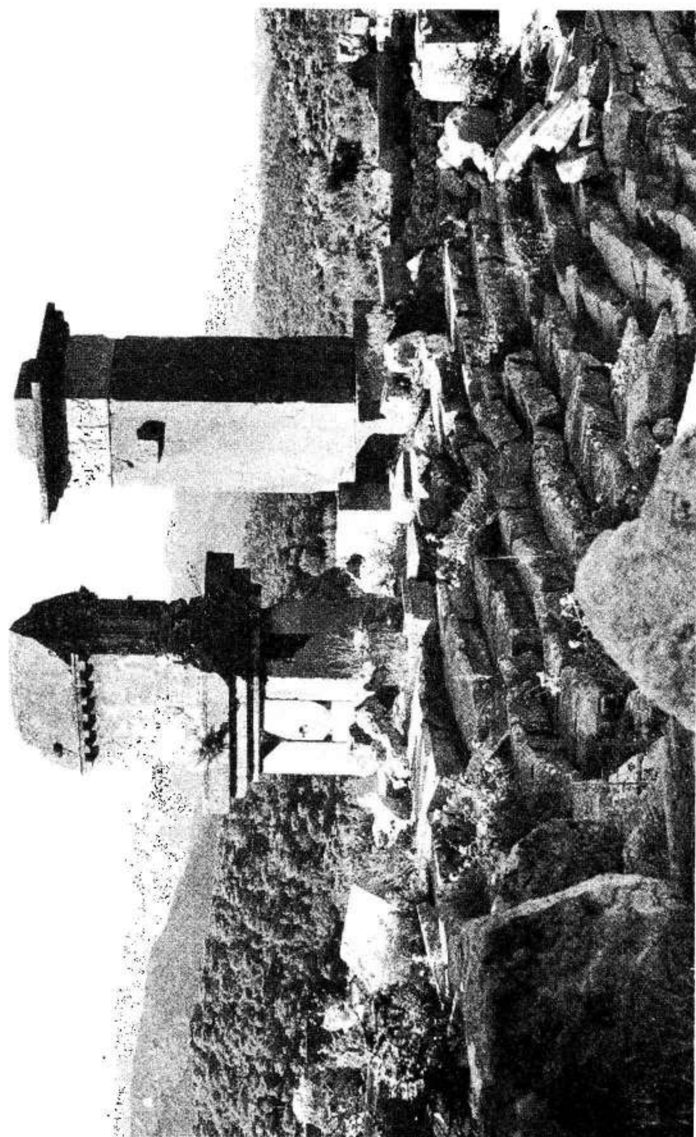

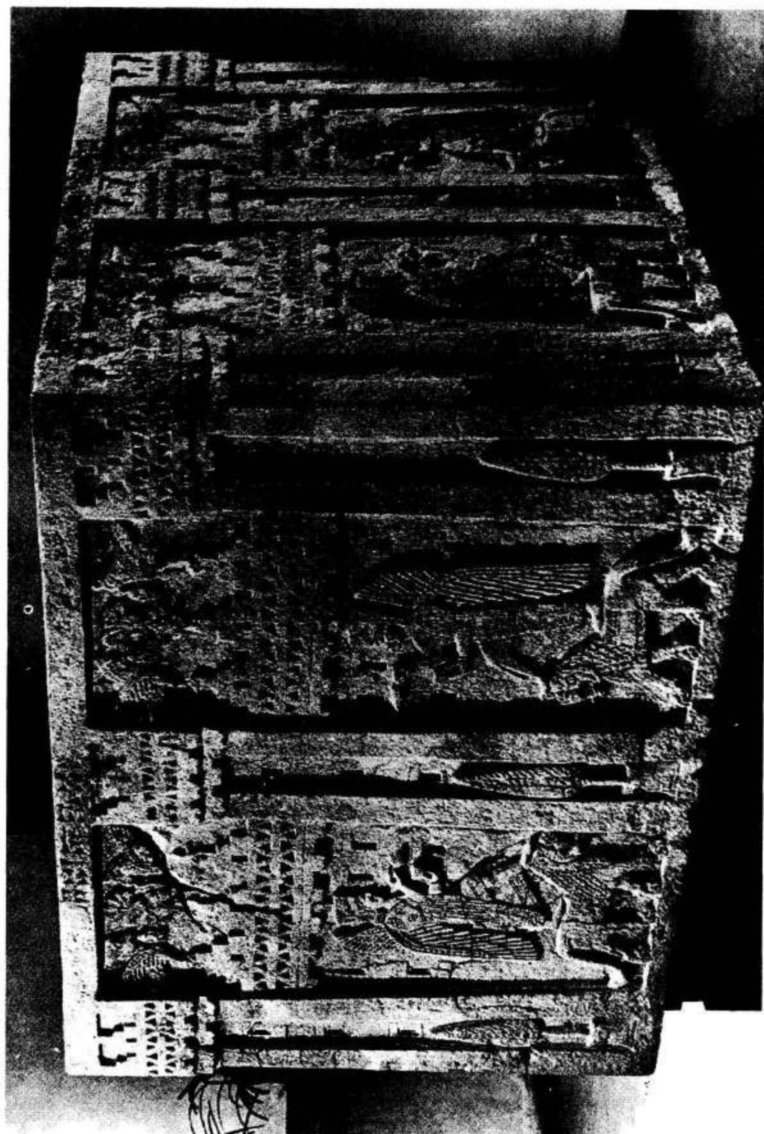

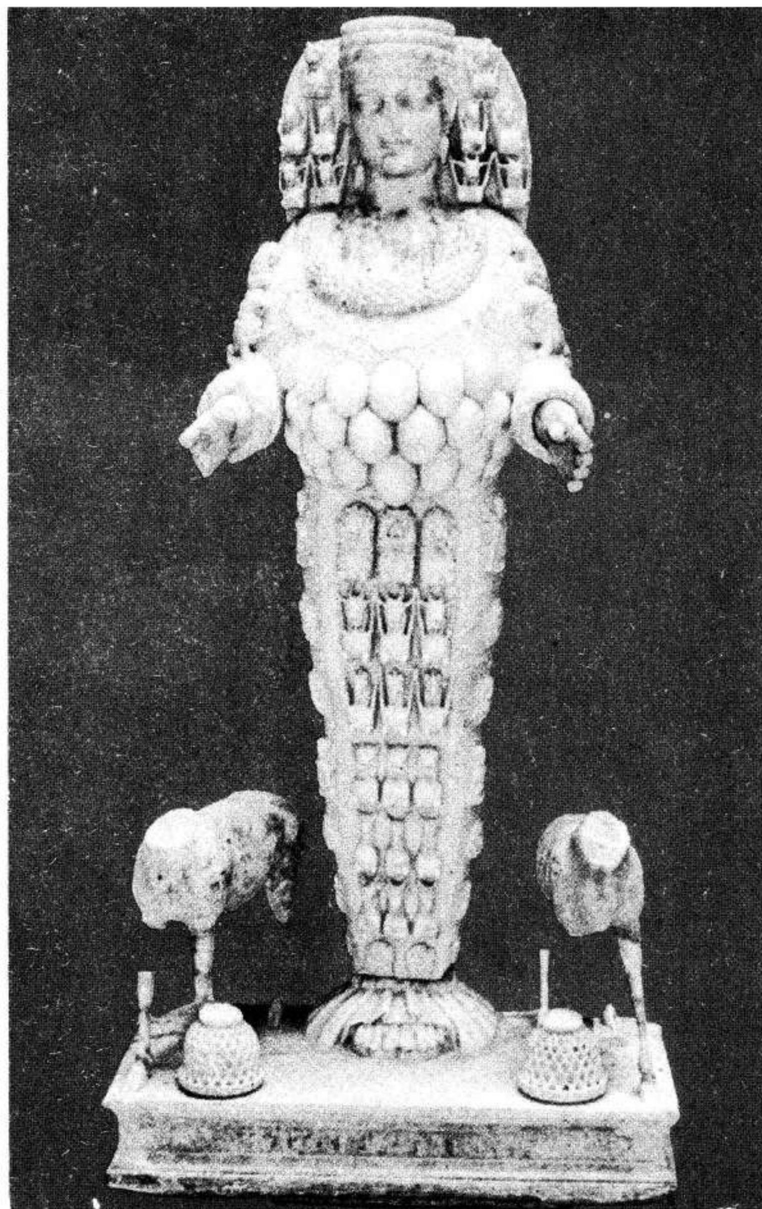

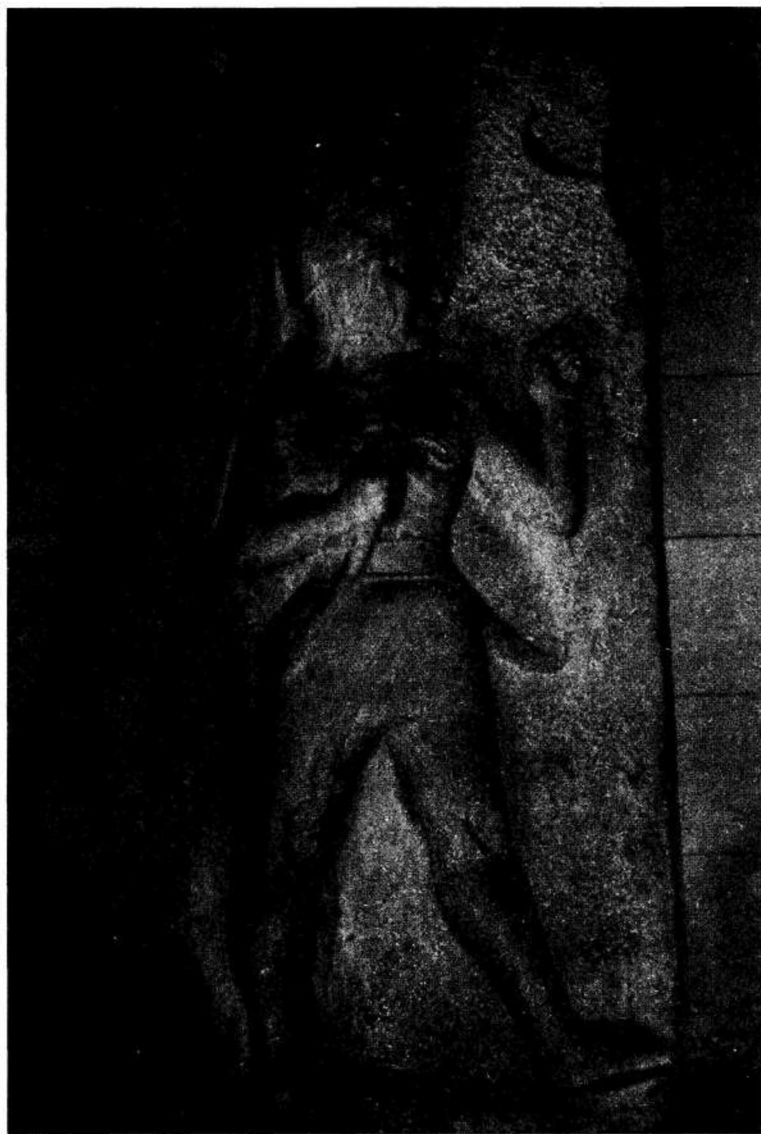

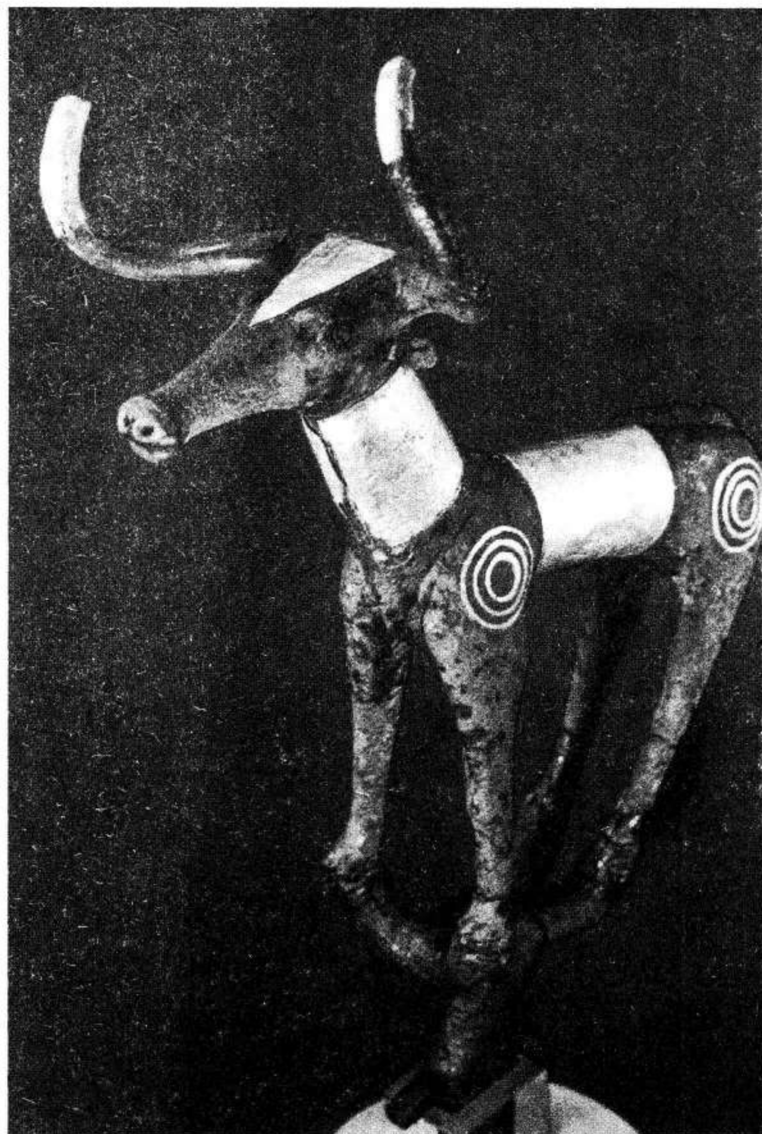

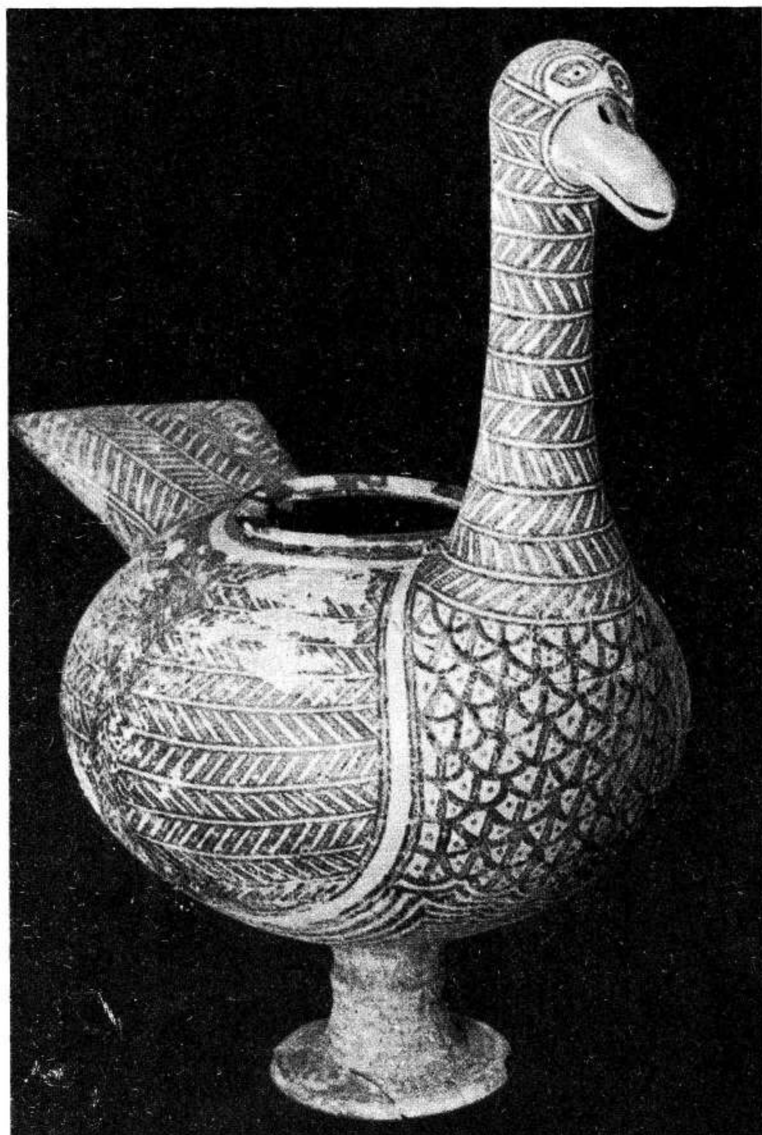

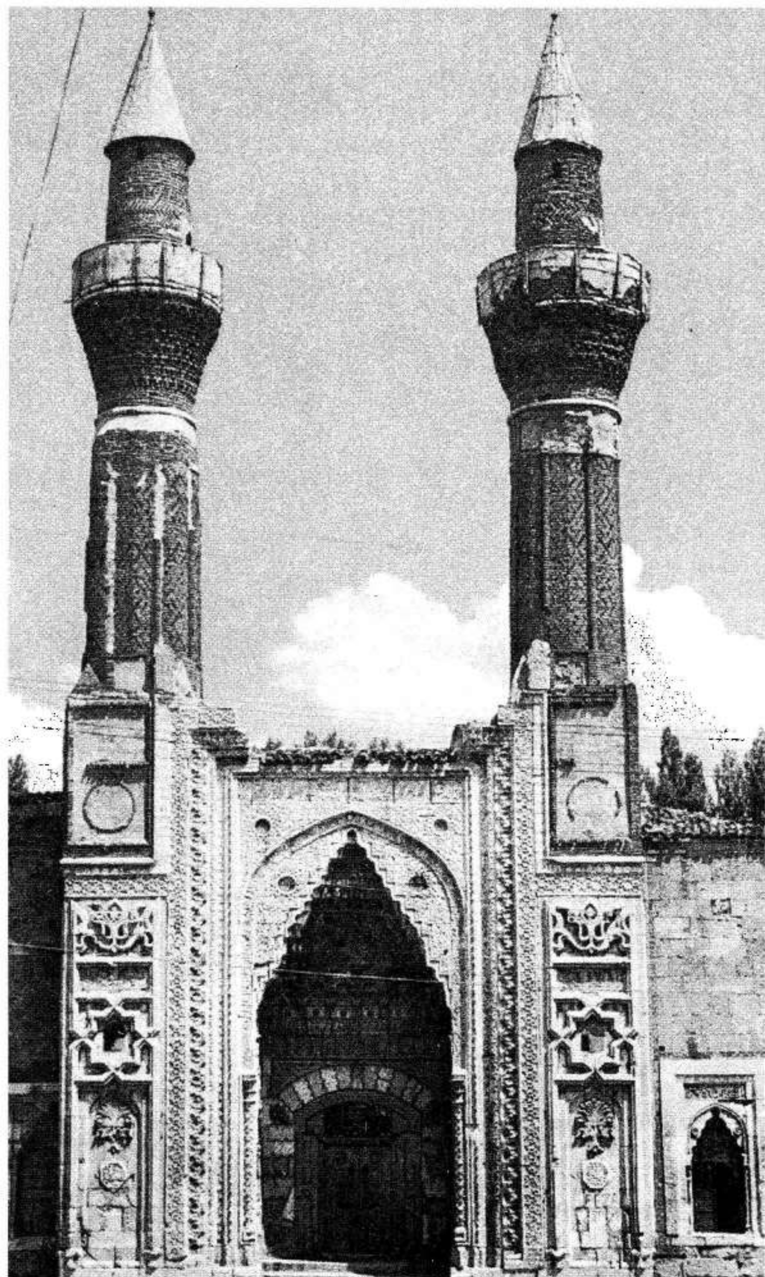

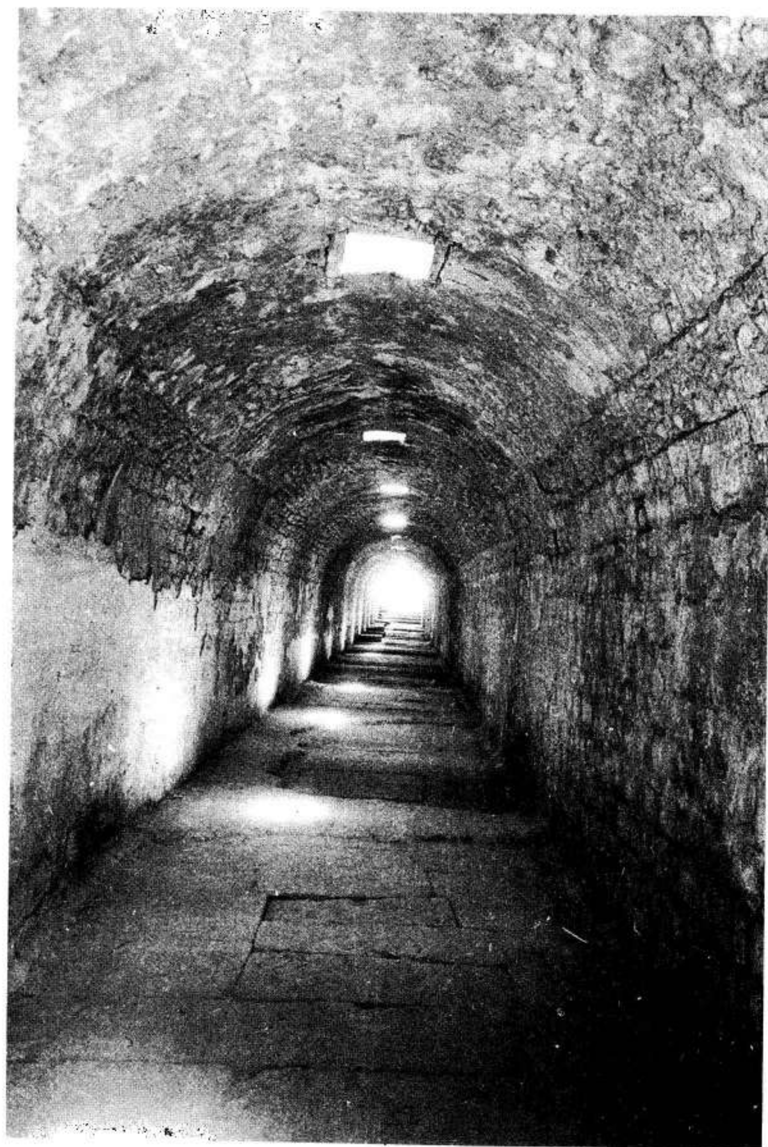

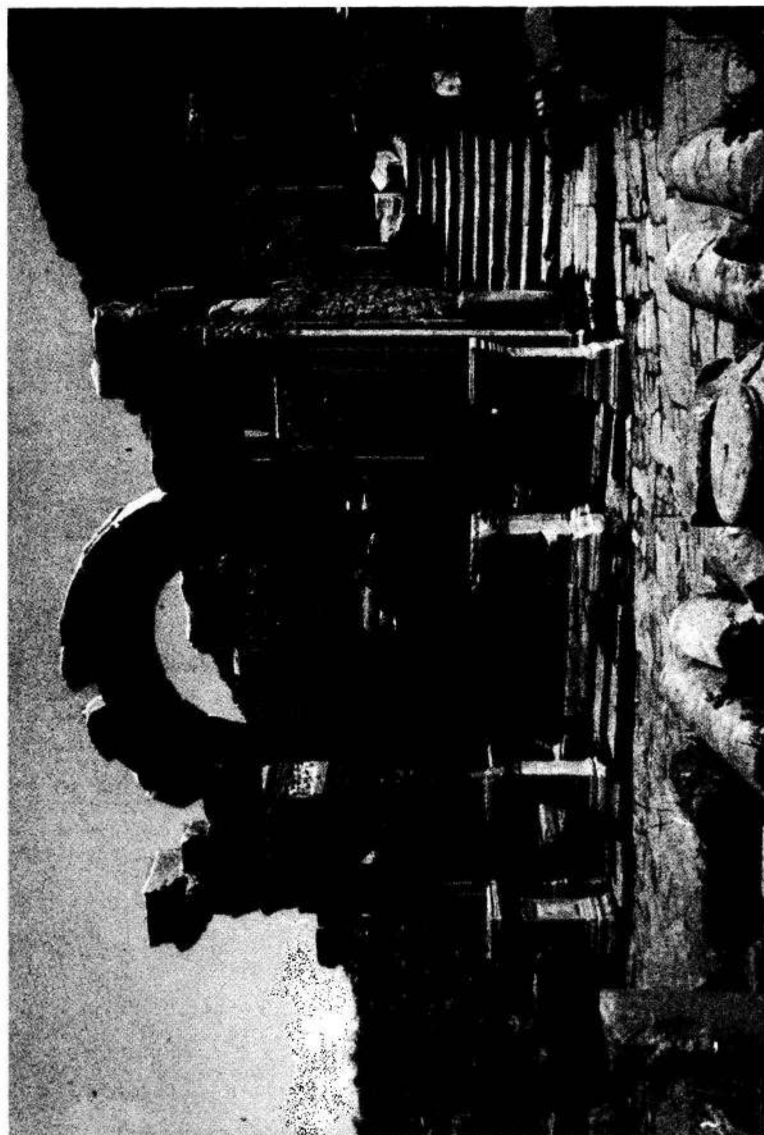

İSMET ZEKİ EYUBOĞLU'NUN DİGER KİTAPLARI

GÜLEN ANADOLU
ANADOLU GERÇEĞİ
UYGARLIĞIN IŞILDAKLARI
YOKSUL ÖZDEYİŞLERİ - EĞLENCE SÖZLÜĞÜ
ANADOLU AYDINLIĞI (Çıkacak)
DİLİN KEMİĞİ
DİLİN KAPISI
ÇAĞIMIZIN ÇEVRİNTİLERİ
TOPLUM SARSINTILARI
ANILAR
FELSEFE YAZILARI
TAŞOLUĞUN BAŞINDA (Şiir)
KARA ZIPKALI UŞAKLAR DESTANI (Şiir)
HZ. ALİ'NİN ŞİİRLERİ
FELSEFE AÇISINDAN 12 EYLÜL DİN,
BOŞLUĞUN EGEMENLİĞİ
GELİN CANLAR SÖYLEŞELİM
İSLAMDA BÖLÜNMELER ÇELİŞMELER **(R. P. Yükselişi)**
GÜNÜMÜZDE ALEVİLİK **(Sorunları - İlkeleri - Gelişimi)**
İSLAMIN ÇÖKÜŞÜ
Aşık Sadık Kara ŞİİRLER
UYANIŞ (Çıkacak)
ÖĞRENCİLER (Çıkacak)